

SIASI 'O SĪSŪ KALAISI 'O E KAU MĀ'ONI'ONI 'I HE NGAahi 'AHO KIMUI NĪ • NŌVEMA 2011

Liahona

**Ngaahi Lea 'o e
Konifelenisi Lahí**

**Fanongonongo ha
Temipale Fo'ou 'e Ono**

Ko e Ako mei he Folofolá, tā 'e Nancy Crookston

Na'e akonaki mai e 'Eikí, "Mou kumi lahi 'i he ngaahi Tohi Tapú koe'uhí 'oku mou 'amanaki ke ma'u ai 'a e mo'ui ta'engatá: pea ko ia ia 'oku fakamo'oni kiate aú" (Sione 5:39).

Fakahokohoko 'o e Tohi Nōvema 2011

Volume 35 • Fika 11

FAKATAHA 'O E PONGIPONGI TOKONAKÍ

- 4 'I He'etau Toe Fakataha Mai
Palesiteni Thomas S. Monson
- 6 Ko e Mālohi 'o e Folofola
'Eletā Richard G. Scott
- 9 Ma'u Fakahā Fakatāutahā mo e Fakamo'oní
Barbara Thompson
- 11 'E Hokosia 'a e Taimi
'Eletā L. Whitney Clayton
- 14 Fai 'a e Me'a Totonu 'i he Taimi Totonu, 'o 'ikai Fakatoloi
'Eletā José L. Alonso
- 16 Fale'i ki he To'u Tupú
Palesiteni Boyd K. Packer
- 19 'Okú Ke Mahu'inga kiate la
Palesiteni Dieter F. Uchtdorf

FAKATAHA 'O E HO'ATĀ TOKONAKÍ

- 23 Ko Hono Hikinima'i 'o e Kau 'Ōfisa 'o e Siasí
Palesiteni Henry B. Eyring
- 24 'E Liliu 'a e Loto 'o e Fānaú
'Eletā David A. Bednar
- 28 Fānaú
'Eletā Neil L. Andersen
- 31 Ko ha Taimi ke Teuteu
'Eletā Ian S. Ardern
- 33 'Oku Lelei Ange ke Tau Hanga Hake ki 'Olunga
'Eletā Carl B. Cook
- 35 Huhu'í
'Eletā LeGrand R. Curtis Jr.
- 38 Ko e Me'a'ofa Fakalangi 'o e Fakatomalá
'Eletā D. Todd Christofferson
- 41 'Oku Teke'i Atu 'a e Manavaheé 'e he 'Ofa Haohaó
'Eletā L. Tom Perry

FAKATAHA LAKANGA FAKATAULA'EIKÍ

- 44 'Oku Tau Kau Kotoa he Tokoni
'Eletā Jeffrey R. Holland
- 47 Ko e Mālohi 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné
Pisope Keith B. McMullin
- 50 Ko e Taha'i Faingamālie 'o e Mo'ui
'Eletā W. Christopher Waddell
- 53 Tokoni'i 'i he Founa 'a e 'Eiki
Palesiteni Dieter F. Uchtdorf

- 56 Ko e Teuteu 'i he Lakanga Fakataula'eiki: "'Oku ou Fie Ma'u Ho'o Tokoni"
Palesiteni Henry B. Eyring
- 60 Pole ke Tu'u Toko Taha
Palesiteni Thomas S. Monson

FAKATAHA 'O E PONGIPONGI SĀPATÉ

- 68 Ko ha Fakamo'oní
Palesiteni Henry B. Eyring
- 71 Ko e Tatali ki he 'Eiki: Ke Fai Pē Ho Finangaló
'Eletā Robert D. Hales
- 74 Ko e Tohi 'a Molomoná—ko ha Tohi mei he 'Otuá
'Eletā Tad R. Callister
- 77 'Ofa He'ene Fa'éé
Elaine S. Dalton
- 79 Ko e Mahu'inga 'o ha Hingoá
'Eletā M. Russell Ballard
- 82 Tu'u 'i he Ngaahi Potu Toputapú
Palesiteni Thomas S. Monson

FAKATAHA 'O E HO'ATĀ SĀPATÉ

- 86 Ngaahi Fuakavá
'Eletā Russell M. Nelson
- 90 Ngaahi Akonaki 'a Sisuú
'Eletā Dallin H. Oaks
- 94 Ko e Faiako 'i he Founa 'a e Laumālié
Matthew O. Richardson
- 96 Kau Faifekau ko ha Mata'ikoloa ia ki he Siasí
'Eletā Kazuhiko Yamashita
- 98 Fili e Mo'ui Ta'engatá
'Eletā Randall K. Bennett
- 101 Ko e Faingamālie ke Lotú
'Eletā J. Devn Cornish
- 104 Ko e Hiva Na'e 'Ikai Lava Ke Nau Hiva'í
'Eletā Quentin L. Cook
- 108 Kae 'Oua ke Tau Toe Fakataha Mai
Palesiteni Thomas S. Monson

FAKATAHA LAHI 'A E FINE'OFÁ

- 109 Me'a 'Oku ou Faka'amu Ke Mahino Ki hoku Makapuna Fefiné (mo e Makapuna Tangatá) fekau'aki mo e Fine'ofá
Julie B. Beck
- 114 'Oku 'Ikai Faka'au 'o Ngata 'a e 'Ofá
Silvia H. Allred
- 117 Pikitai ki he Ngaahi Fuakavá
Barbara Thompson
- 120 'Oua Na'a Ngalo Au
Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
- 64 Kau Taki Mā'olunga 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
- 124 Fakahokohoko Fakamotu'alea 'o e Ngaahi Talanoa 'o e Konifelenisí
- 125 Ngaahi Akonaki Ma'a Hotau Kuongá
- 125 Kau Palesitenisí Lahi 'o e Ngaahi Houalotú
- 126 Ngaahi Ongongo 'o e Siasí

Fakamatala Nounou 'o e Konifelenisi Lahi Fakavaeua'atā Hono 181

FAKATAHA LAHI 'O E PONGIPONGI TOKONAKI, 1 'OKATOPA 2011

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson. Tatakí: Palesiteni Henry B. Eyring. Fua Lotú: 'Eletā Gary J. Coleman. Lotu Tukú: 'Eletā Lowell M. Snow. Fai e hivá 'e he Kuaea 'a e Tāpanekalé; Ongó fai hivá ko Mack Wilberg mo Ryan Murphy; Ongó tā 'ōkaní ko Richard Elliott mo Andrew Unsworth: "Kuo 'Aho Hake 'a e Pō," *Ngaahi Himí*, fika 1; "With Songs of Praise," *Hymns*, fika 71; "Oku Mau Lotua 'a e Palōfitā," *Ngaahi Himí*, fika 9, fokotu'utu'u 'e Wilberg, te'eki pulusi; "Huhu'i 'o 'Isilei," *Ngaahi Himí*, fika 5; "Fānau Au 'a e 'Otuá," *Tohi Hiva 'a e Fānau*, 2–3, fokotu'utu'u 'e Murphy, te'eki pulusi; "Laka Atu he Tui Kia Kalaisi," *Ngaahi Himí*, fika 35, fokotu'utu'u 'e Wilberg, te'eki pulusi.

FAKATAHA LAHI 'O E HO'ATĀ TOKONAKÍ, 1 'OKATOPA 2011

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson. Tatakí: Palesiteni Dieter F. Uchtdorf. Fua Lotú: 'Eletā Won Yong Ko. Lotu Tukú: 'Eletā Bradley D. Foster. Fai e hivá 'e ha kuaea Palaimeli mei Peleseni Viu mo 'Okiteni Noate, 'Itutā; tatakí 'e Vanja Y. Watkins; tā 'ōkani 'a Linda Margetts: "God's Daily Care," *Hymns*, fika 306, mo e "I Thank Thee, Dear Father," *Children's Songbook*, 7, fokotu'utu'u e ngaahi hiva hokohokó 'e Watkins, te'eki pulusi; "Ko e Fāmilí ke Ta'engata," *Ngaahi Himí*, fika 192, fokotu'utu'u 'e Watkins, te'eki pulusi; "Oku Mau Fakamālō," *Ngaahi Himí*, fika 16; "Oku 'Ofa 'Eku Tamai Hēvani 'ate Au," *Tohi Hiva 'a e Fānau*, 16–17, mo e "Oku Mo'ui 'Eku Tamaí," *Ngaahi Himí*, fika 194, pulusi 'e he Jackman, fokotu'utu'u e ngaahi hivá 'e Watkins, te'eki pulusi.

FAKATAHA LAKANGA FAKATAULA'EIKÍ 'O E EFIAFI TOKONAKI, 1 'OKATOPA 2011

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson. Tatakí: Palesiteni Dieter F. Uchtdorf. Fua Lotú: 'Eletā Richard G. Hinckley. Lotu Tukú: Elder Koichi Aoyagi. Fai e hivá 'e ha kuaea 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki mei Peleseni Kolove, 'Itutā; fai hivá ko Justin Bills; tā 'ōkani 'a Clay Christiansen: "Rise Up, O Men of God," *Hymns*, no. 324, fokotu'utu'u 'e Staheli, pulusi 'e Jackman; "Oku ou Fie Ma'u Koe," *Ngaahi Himí*, fika 48, fokotu'utu'u 'e Bills, te'eki pulusi; "Fiefia, ko e 'Eiki ko e Tu'i!" *Ngaahi Himí*, fika 31; "Ha'u 'e Fānau 'a e 'Eiki," *Ngaahi Himí*, fika 24, fokotu'utu'u 'e Bills, te'eki pulusi.

FAKATAHA LAHI 'O E PONGIPONGI SĀPATE, 2 'OKATOPA 2011

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson. Tatakí: Palesiteni Dieter F. Uchtdorf. Fua Lotú: 'Eletā Paul K. Sybrowsky. Lotu Tukú: 'Eletā James B. Martino. Fai e hivá 'e he Kuaea 'a e Tāpanekalé; fai hiva 'a Mack Wilberg; ongo tā 'ōkaní ko Andrew Unsworth mo Clay Christiansen: "Lead Me into Life Eternal," *Hymns*, fika 45; "E Sihova Haofaki," *Ngaahi Himí*, fika 43, fokotu'utu'u 'e Wilberg, te'eki pulusi; "Consider the Lilies," Hoffman, fokotu'utu'u 'e Lyon, pulusi 'e Jackman; "Fakamālō ki he 'Otua," *Ngaahi Himí*, fika 10; "Te u Fai Ho Finangaló," *Ngaahi Himí*, fika 171, fokotu'utu'u 'e Wilberg, te'eki pulusi; "Oku ou Tui Kia Kalaisi," *Ngaahi Himí*, fika 66, fokotu'utu'u 'e Wilberg, te'eki pulusi.

FAKATAHA LAHI 'O E HO'ATĀ SĀPATĒ, 2 'OKATOPA 2011

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson. Tatakí: Palesiteni Henry B. Eyring. Fua Lotú: 'Eletā F. Michael Watson. Lotu Tukú: 'Eletā Gregory A. Schwitzer. Fai e hivá 'e he Kuaea 'a e Tāpanekalé; ongo fai hivá ko Mack Wilberg mo Ryan Murphy; tā 'ōkani 'a Bonnie Goodliffe mo Linda Margetts: "Arise, O God, and Shine," *Hymns*, fika 265, fokotu'utu'u 'e Wilberg, te'eki pulusi; "Oku Ongó 'a e 'Ofá," *Tohi Hiva 'a e Fānau*, 42–43, fokotu'utu'u 'e Cardon, te'eki pulusi; "E kāinga Tau Loto-Fiemālie," *Ngaahi Himí*, fika 3; "Oku ka Mau ka Tutuku," *Ngaahi Himí*, fika 79, fokotu'utu'u 'e Wilberg, te'eki pulusi.

FAKATAHA LAHI 'A E FINE'OFĀ HE EFIAFI TOKONAKI, 24 SEPTEMA 2011

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson. Tatakí: Julie B. Beck. Fua Lotú: Barbara C. Bradshaw. Lotu Tukú: Sandra Rogers. Fai e hivá 'e he kuaea 'a e kau Fine'ofa mei Mo'unga 'Īkalé (Eagle Mountain) mo Vai Salatoká (Saratoga Springs), 'Itutā; fai hivá ko Emily Wadley; tā 'ōkani 'a Bonnie Goodliffe mo Linda Margetts: "Kuo 'Aho Hake 'a e Pō," *Ngaahi Himí*, fika 1, fokotu'utu'u 'e Wilberg, te'eki pulusi; "E 'otua ko Homau Tu'i," *Ngaahi Himí*, fika 77, fokotu'utu'u 'e he Manookin, pulusi 'e Jackman; "Ke Fiefia 'a Māmani!" *Ngaahi Himí*, fika 164; "E kāinga Tau Loto-fiemālie," *Ngaahi Himí*, fika 3.

MA'U 'O E NGAahi LEA KONIFELENISÍ

Ke ma'u 'a e ngaahi lea 'i he konifelenisi lahi 'i ha ngaahi lea fakafonua kehekehe, vakai

ki he conference.lds.org. Fili leva ha lea fakafonua. Ko e angamahení, 'e lava ke ma'u atu 'a e hiki 'o e ongo mei he ngaahi senitā tufaki'anga nāunā hili pē ha mahina 'e ua mei he konifelenisi.

NGAAHI PŌPOAKI 'O E FAIAKO FAKA'API MO E FAIAKO 'A'AHÍ

Ke ma'u 'a e pōpoaki ki he faiako faka'api mo e faiako 'a'ahí, kātaki 'o fili ha lea te ne feau lelei taha e fie ma'u 'a e ni'ihī 'oku mou 'a'ahi ki aí.

'I HE TAKAFÍ

'I mu'á: Faitā 'a John Luke. 'I muí: Faitā 'a Les Nilsson.

FAITĀ 'I HE KONIFELENISÍ

Ko e ngaahi 'ata 'o e konifelenisi lahi 'i Sōleki Sití ne faitaa 'i 'e Craig Dimond, Welden C. Andersen, John Luke, Christina Smith, Cody Bell, Les Nilsson, Weston Colton, Sarah Jensen, Derek Israelsen, Danny La, Scott Davis, Kristy Jordan, mo Cara Call; 'i Palasilá ne fai ia 'e Barbara Alves, David McNamee, mo Sandra Rozados; 'i Kānatā ne fai ia 'e Laurent Lucuix; 'i 'Ela Salavatoá ne fai ia 'e Josué Peña; 'i 'Ingilaní ne fai ia 'e Simon Jones; 'i Siapaní ne fai ia 'e Jun Aono; 'i Mekisikou ne fai ia 'e Monica Mora; 'i Filipainí ne fai ia 'e Wilmor LaTorre mo Ann Rosas; 'i Saute 'Afiliká ne fai ia 'e Rob Milne; 'i Suēteni ne fai ia 'e Anna Peterson; pea 'i 'Ulukuaf ne fai ia 'e Manuel Peña.

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

'I He'etau Toe Fakataha Mai

'Oku ou lotua 'e fakafonu kitautolu 'e he Laumālie 'o e 'Eikí 'i he 'etau fakafanongo ki he ngaahi pōpoakí he 'ahó ni mo 'apongipongí pea tau ako e ngaahi me'a 'oku finangalo e 'Eikí ke tau 'ilo 'i.

S i'i kāinga, ko e me'a fakafiefia ke talitali lelei kimoutolu ki he Konifelenisi Fakavaeuata 'u Hono 181 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

'Oku faka'ilonga 'i 'e he konifelenisi ko 'ení 'a e ta'u 'e 48—fakakaukau angé ki aí—talū hono ui au 'e Palesiteni Tēvita O. Makei ki he Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. Na'e hoko ia 'i 'Okatopa 1963. 'Oku faingata'a ke fai ha tui ko e 'osi 'eni ha ngaahi ta'u lahi fau mei ai.

Hangē 'oku vave pē 'alu 'a e taimí he taimi 'oku tau femo'uekina aí pea 'oku pehē pē e mähina 'e ono kuohilí. Ko e taha 'o e ngaahi me'a fakafiefia taha aí ko e faingamālie ne u ma'u ke toe fakatapui 'a e Temipale 'Atilanitā Siosia 'i he 'aho 1 'o Meé. Ne u 'i ai mo 'Eletā mo Sisitā M. Lāsolo Pālati, 'Eletā mo Sisitā Uolotā F. Konisālesi, pea mo 'Eletā mo Sisitā Viliami R. Uoka.

Lolotonga e kātōanga fakafonua na'e ui ko e "Ngaahi Maama 'o e

Fakatongá," ki mu'a he 'aho ke toe fakatapui aí, ne faiva ha kau talavou mo ha kau finemui 'e toko 2,700 mei

he vāhenga fakatemipalé. Ko e taha ia 'o e ngaahi polokalama makehe taha kuó u mātā pea na'e toutou tu'u e ha'ofangá ki 'olunga 'o pasipasi.

Na'e toe fakatapui leva e temipalé he 'aho hono hokó 'i ha fakataha'anga 'e ua, pea na'e nofo'ia 'aupito ai ki-mautolu 'e he Laumālie 'o e 'Eikí.

'I he konga kimui 'o 'Aokosí na'e fakatapui ai 'e Palesiteni Henelí B. 'Aealingi 'a e Temipale Sani Salavatoa 'Ela Salavatoá. Na'á ne 'i ai mo Sisitā 'Aealingi pea mo 'Eletā mo Sisitā D. Toti Kulisitofasoni, 'Eletā mo Sisitā Viliami R. Uoka, pea mo Sisitā Sili-via 'Alaleti 'o e kau palesitenisí lahi 'o e Fine'ofá pea mo hono husepāniti ko Sefilí. Na'e talamai 'e Palesiteni 'Aealingi ko ha polokalama fakalaumālie mo'oni ia.

'I he konga kimui 'o e ta'u ní, 'e folau atu ai 'a Palesiteni Tieta F. 'Ukitofa mo Sisitā 'Ukitofa mo ha Kau Taki Mā'olunga ki Ketisaletenako, 'i Kuaternalá, ke ne fakatapui hotau temipale aí.

‘E kāinga, ‘oku kei hokohoko ta‘euesia atu ai pē ‘a e langa temipalé. Ko ha faingamālie ia kiate au he ‘ahó ni ke u fanongonongo atu mo ha toe ngaahi temipalé.

‘Uluakí, tuku mu‘a ke u talaatu ‘oku ‘ikai ha fale ia kuo langa ‘e he Siasí ‘e toe mahu‘inga ange ‘i he temipalé. Ko e temipalé ko ha potu ‘oku sila‘i fakataha ai e ngaahi fetu‘utakí ke a‘u ki he ta‘engata. ‘Oku tau fakafeta‘i ko e ngaahi temipale lahi he funga ‘o e māmaní pea mo e tāpuaki ‘okú ne ‘omi ki hotau kāingalotú.

Ne maumau lahi ‘a e Tāpanekale Polovó ‘i he Vahefonua ‘Iutaá ‘i he konga kimui ‘o e ta‘u kuo ‘osí ‘i ha vela lahi. Ne kei tu‘u pē holisi ‘o e fale faka‘ofa‘ofá ni, ‘a ia ne ‘ofeina ‘e ha ngaahi to‘u tangata lahi ‘o e Kāingalotu ‘o e Siasí, pea kuo mau fakakaukau ai ke toe langa ‘o fakafoki kakato ki hono ‘uluaki tu‘ungá, ke hoko ko e temipale ia hono ua ‘o e Siasí ‘i he kolo ko Polovó. Ko e Temipale Polovo

‘oku lolotonga ‘i aí ko e taha ia ‘o e ngaahi temipale femo‘uekina taha ‘i he Siasí, pea ‘e tokoni ha temipale hono ua ke feau ‘a e kāingalotu faivelenga tupu tokolahi ko ia ‘o e Siasí ‘oku nau ‘alu ki he temipalé mei Polovo mo e tukui kolo takatakaí.

‘Oku ou fiefia foki ke fanongonongo ha ngaahi temipale fo‘ou ‘i he ngaahi feitu‘u ko ‘ení: Palanikuila, ‘i Kolomupia; Tāpani, Saute ‘Afilika; Kinisasa ‘i he Lepupelika Fakatemo-kalati ‘o Kongokou; pea mo e Tele‘a Sitaá, ‘i Uaiōmingi. Makehe mei aí, ‘oku mau kei ngāue pē ki he‘etau palani ke langa ha temipale ‘i Pālesi ‘i Falaniséé.

‘E toki ‘oatu e fakaikiiki ‘o e ngaahi temipalé he kaha‘ú ki he feitu‘u ‘e tu‘u aí ‘i hano kakato mai e ngaahi fakangofua ki aí.

Ne u fakahā atu he ngaahi konifelenisi kimu‘á ‘oku mau feinga ke toe ofi ange ‘a e ngaahi temipalé ki hotau kāingalotú. Neongo ‘oku tokolahi e kāingalotu Siasí ‘oku malava ke nau

a‘u ki he ngaahi temipalé ka ‘oku kei ‘i ai pē ha ngaahi feitu‘u he māmaní ‘oku kei mama‘o ai hotau kāingalotú mei he temipalé pea ‘ikai ke nau lava ‘o fononga ki ai. ‘Oku ‘ikai ke nau lava ai ‘o ma‘u e ngaahi tāpuaki toputapu mo ta‘engata ‘o e temipalé. Ke tokoni hení, kuo mau fokotu‘u ai e Pa‘anga Tokoni Fakalūkufua ki he Pataloni ‘o e Temipalé. ‘E lava ‘e he pa‘anga ko ‘ení ‘o fakapa‘anga ha fo‘i ‘a‘ahi pē ‘e taha ki he temipalé ma‘anautolu he ‘ikai ke nau lava ki ai ka kuo fuoloa ‘enau faka‘amua e faingamālie ko iá. Ka ‘i ai ha taha ‘oku fie tokoni ki he sino‘i pa‘anga ko ‘ení, ‘e lava ke ke tohi‘i ia ‘i he la‘itohi ‘okú ke fakafonu ai ho‘o foakí ‘o ‘oange ki he pīsopé he māhina takitaha.

‘E kāinga, ‘oku ou lotua ‘e fakafonu kitautolu ‘e he Laumālie ‘o e ‘Eikí ‘i he‘etau fakafanongo ki he ngaahi pō-poakí he ‘ahó ni mo ‘apongipongi pea tau ako e ngaahi me‘a ‘oku finangalo e ‘Eikí ke tau ‘ilo‘i. Ko ‘eku lotú ia ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

Fai 'e 'Eletā Richard G. Scott

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā

Ko e Mālohi 'o e Folofolá

'Oku hangē e ngaahi tohi folofolá ko ha fanga ki'i maama 'oku nau fakamaama 'etau fakakaukau pea nau teuteu'i kitautolu ke ma'u ha tataki mo ha ue'i fakalaumālie mei langi.

'Oku ongo'i 'e kimautilu 'oku omi ki he tu'unga malangá ni lolotonga e konifelenisí, 'a e mālohi 'o ho'omou ngaahi lotú. 'Oku mau fie ma'u kinautilu, pea 'oku mau fakamālō atu ai.

Na'e mahino ki he'etau Tamai Hēvaní 'e fie ma'u ke tau fetaulaki mo ha ngaahi faingata'a lahi kae lava ke tau fakalalakaka lolotonga 'etau 'i he mo'ui matelié. 'E meimei lōmekina kitautolu 'e honau ni'ihí. Na'á Ne tuku mai ha ngaahi me'angāue ke tokoni ke tau lava'i hotau ngaahi 'ahi'ahi'i 'i he mo'ui matelié. Ko ha seti me'angāue ai 'e taha 'a e folofolá.

Kuo hanga 'e he Tamai Hēvaní he kuonga kotoa pē 'o ue'i fakalaumālie ha kau tangata mo fafine kuo fili ke nau fekumi, 'i he fakahinohino 'a e Laumālie Mā'oni'oni, ki ha ngaahi founga ke veteki 'aki e ngaahi palopalema fakapuputu'u 'o e mo'uí. Kuó Ne ue'i e kau tamaio'eiki ko ia kuo 'osi fakamafai'i ke nau hiki e ngaahi founga ko iá ke hoko ko ha fa'ahinga tohi tu'utu'uni ma'a 'Ene fānau 'oku tui ki He'ene palani 'o e fiefiá pea 'i Hono 'Alo 'Ofa'anga ko Sisū Kalaisí. 'E lava ke tau ma'u e fakahinohino

ko 'ení 'i ha fa'ahinga taimi pē mei he koloa 'oku tau ui ko e ngaahi tohi folofola 'oku faka'aonga'i 'e he Siasí—'a ia ko e Fuakava Motu'á mo e Fuakava Fo'ou, Tohi 'a Molomoná, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, pea mo e Mata'itofe Mahu'ingá.

Koe'uhí 'oku ma'u e ngaahi folofolá mei he fetu'utaki fakalaumālie 'oku fakafou 'i he Laumālie Mā'oni'oni, ko ia 'oku nau hoko ai ko ha mo'oni hao-haoa. 'Oku 'ikai fie ma'u ke tau hoha'a ki he tonu 'o e ngaahi fakakaukau 'i he ngaahi folofola 'oku faka'aonga'i 'e he Siasí he na'e hoko e Laumālie Mā'oni'oni ko e me'angāue ke ne faka'ai'ai mo ue'i fakalaumālie e ni'ihí fakafou'ituitui na'a nau hiki e ngaahi folofolá.

'Oku hangē e ngaahi folofolá ko ha fanga ki'i maama 'oku nau fakamaama hotau 'atamaí pea nau teuteu'i kitautolu ke ma'u ha tataki mo ha ue'i fakalaumālie mei langi. 'E lava ke nau hoko ko e kī ki hono fakaava 'a e founga fetu'utaki mo 'etau Tamai 'i Hēvaní pea mo Hono 'Alo 'Ofa'anga ko Sisū Kalaisí.

'I he taimi 'oku tau faka'aonga'i totonu ai e ngaahi folofolá, 'oku nau

'omai 'a e mālohi 'o e mafaí ki he ngaahi me'a 'oku tau lea 'akí. 'E lava ke nau hoko ko ha ngaahi kaungāme'a falalā'anga ke ma'u 'i ha feitu'u pea 'i ha taimi pē. 'Oku nau 'i ai ma'u pē 'i he taimi 'oku fie ma'u ai kinautilu. 'Oku 'omi 'e hono faka'aonga'i kinautilu ha makatu'unga 'o e mo'oni 'e lava ke fakaake mai 'e he Laumālie Mā'oni'oni. 'Oku hangē hono ako, fakalaululoto, fekumi, mo hono ako ma'uloto 'o e folofolá ko hano fakafonu ha kapineta fa'o'anga faile 'aki ha ngaahi kaungāme'a, ngaahi me'a mahu'inga, mo ha ngaahi mo'oni 'e lava pē ke ma'u tokoni mei ai 'i ha fa'ahinga taimi mo ha feitu'u pē 'i māmani.

'Oku lava ke ma'u ha mālohi lahi mei hono ako ma'uloto 'o e folofolá. Ko hono ako ma'uloto 'o ha potufolofolá ko hano kamata ia 'o ha feohi fakakaungāme'a fo'ou. 'Oku hangē ia hano toki 'ilo'i ha taha fo'ou 'e lava ke tokoni 'i he taimi 'o e faingata'á, 'okú ne ue'i mo fakafiemālie'i kita, pea hoko ko ha ma'u'anga poupu ki ha liliu 'oku fie ma'u. Hangē ko 'ení, kuo hoko 'eku tukupā ke ako ma'uloto e saame ko 'ení ko ha ma'u'anga mālohi mo e mahino:

“Oku 'a [e 'Eikí] 'a e fonua kotoa pē, mo hono mahu 'o iá; 'a māmani, mo kinautilu 'oku nofo 'i aí.

“He kuó ne fokotu'u ia ki he ngaahi tahí, mo fokotu'u ma'u ia ki he ngaahi vai lahi.

“Ko hai 'e 'alu hake ki he mo'unga 'o e [Eikí]? pe ko hai 'e tu'u 'i hono potu mā'oni'oni?

“Ko ia 'oku nima ma'á, mo loto mā'oni'oni; 'a ia na'e 'ikai te ne hiki hono laumālie ki he me'a va'ingá, pe fuakava 'i he kākā.

“Te ne ma'u 'e ia 'a e tāpuaki mei [he 'Eikí], mo e mā'oni'oni mei he 'Otua 'o 'ene mo'uí” (Saame 24:1–5).

'Oku hanga 'e he'etau fakalaululoto ki ha potufolofola hangē ko iá 'o 'omi ha fakahinohino lahi ki he mo'uí. 'E lava ke fa'u 'e he ngaahi folofolá ha fakava'e mālohi. 'E lava ke nau 'omai ha ma'u'anga tokoni lahi, ko ha ngaahi kaungāme'a fie tokoni te nau lava 'o tokoni'i kitautolu. 'Oku hoko 'a e potufolofola 'oku ako ma'ulotó ko ha kaungāme'a mamae he 'ikai

fakavaivai'i i he ta'au 'o taimi.

'E lava ke hoko 'a e fakalaululoto ki ha potufolofolá ko ha kī ke ne fakavaiva mai 'a e fakahaá pea mo e tataki mo e ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni. 'E lava ke fakafiemālie'i 'e he folofolá 'a e laumālie ta'emanongá, 'o 'omai 'a e melinó, 'amanaki lelei, mo toe fakafoki 'a e loto falalá ke malava ai 'e ha taha 'o ikuna'i e ngaahi faingata'a 'o e mo'uí. 'Okú na ma'u 'a e ivi mālohi ke fakalelei'i e ngaahi faingata'a'ia fakaelotó 'i he taimi 'oku tau tui ai ki he Fakamo'uí. Te nau lava 'o fakamo'ui leva e sinó.

'E lava ke fakafetu'utaki 'e he folofolá ha ngaahi 'uhinga kehekehe 'i he taimi kehekehe 'i he'etau mo'uí 'o fakatatau ki he'etau ngaahi fie ma'ú. 'E lava ke toki 'uhingamālie ange ha potufolofola kuo tau toutou lau mo hū fo'ou ki he 'atama'i 'i he taimi 'oku tau fehingahangai ai mo ha faingata'a fo'ou 'i he mo'uí.

'Okú ke faka'aonga'i fakatāutaha fēfē 'a e folofolá? 'Okú ke faka'ilonga'i nai ho'o folofolá? 'Okú ke hiki nai he tafa'akí ha ki'i fakamatala ke ne fakamanatu atu ha tataki fakalaumālie pe me'a ne ke a'usia 'o ke ako ai ha lēsoni mahu'inga? 'Okú ke ngāue 'aki nai e ngaahi folofola kotoa 'oku faka'aonga'i 'e he Siasí, kau ai e Fuakava Motu'á? Kuó u ma'u ha ngaahi mo'oni mahu'inga 'i he Fuakava Motu'á 'oku nau mahu'inga fau ki hono fakava'e 'o e mo'oni 'okú ne tataki 'eku mo'uí pea hoko ko ha ma'u'anga tokoni 'i he taimi 'oku ou feinga ai ke vahevahe ha pōpoaki 'o e ongoongolelei ki ha ni'ihī kehe. Ko hono 'uhinga ia 'oku ou sai'ia ai 'i he Fuakava Motu'á. 'Okú ou ma'u 'i hono ngaahi pēsī ha ngaahi mo'oni mahu'inga lahi. Hangē ko 'eni:

"Pea pehē 'e Samuela, He 'oku fiemālie tatau pē 'a [e 'Eikí] 'i he ngaahi feilaulau tutú, mo e ngaahi feilaulau, 'i he fai talangofua ki he le'o 'o [e 'Eikí]? Vakai, 'oku lelei lahi 'a e talangofuá 'i he feilaulau, pea ko e fakafanongó 'i he ngako 'o e fanga sipi tangatá" (1 Samuela 15:22).

"Falala ki [he 'Eikí] 'aki ho lotó kotoa; pea 'oua na'a ke fa'aki ki ho poto 'o'ou.

"Ke ke fakaongoongo kiate ia 'i ho

hala kotoa pē, pea 'e fakatonutonu 'e ia ho ngaahi 'alungá.

"'Oua na'a ke pehē 'i ho mata 'o'ou, 'okú ke poto; ka ke manavahē ki [he 'Eikí], pea tafoki mei he koví. . . .

"'E hoku foha, 'oua na'a ke manuki'i 'a e tautea mei [he 'Eikí]; pea 'oua na'a ke fiu 'i he'ene valokí:

"He ko ia 'oku 'ofa ki ai 'a [e 'Eikí] 'okú ne tautea; o hangē pē ko e tama'i ki he foha 'okú ne fiemālie a'i.

"'Okú monū'ia 'a e tangata ko ia 'okú ne ma'u 'a e potó, mo e tangata 'okú ne lava'i 'a e 'iló" (Lea Fakatātā 3:5-7, 11-13).

'Okú ma'u foki mei he Fuakava Fo'ou mo ha ngaahi mo'oni mahu'inga:

"Pea tala 'e Sīsū kiate ia, Ke ke 'ofa ki [he 'Eikí] ko ho 'Otuá 'aki ho laumālié kotoa, mo ho'o mo'uí kotoa, mo ho lotó kotoa.

"Ko e 'uluaki pea ko e lahi ia 'o e fekaú.

"Pea ko hono ua 'oku tatau mo iá, Ke ke 'ofa ki ho kaungā'apí 'o hangē pē ko koé.

"Ko e fekaú ni 'e ua 'oku tautau

ai 'a e fonó kotoa mo e kau palōfitá" (Mātiu 22:37-40).

"Pea na'e pehē 'e he 'Eikí, Saimone, Saimone, vakai, 'oku holi 'a Sētane kiate kimoutolu; koe'uhí ke ne fakatanga'i 'a kimoutolu 'o hangē ko e uité:

"Ka kuó u hūfia koe, ke 'oua na'a mate ho'o tuí; pea 'o ka ke ka toe liliu, ke ke tokoni'i ho kāingá.

"Pea pehē 'e ia kiate ia, 'Eiki, te u 'alu mo koe ki he fale fakapōpulá mo e maté.

"Pea pehē 'e ia, Pita, 'oku ou tala kiate koe, 'E 'ikai 'u'ua 'a e moá 'i he 'ahó ni, kae 'oua ke tu'o tolu ha'o fakafisi, 'o pehē, 'oku 'ikai te ke 'ilo au. . . .

"Ka na'e mamata kiate ia 'a e kuananga 'e toko taha 'i he'ene nofo ofi ki he afí, 'o ne sio fakamama'u kiate ia, mo pehē, Na'e 'iate ia foki 'a e tangatá ni.

"Pea fakafisi ia, 'o pehē, 'E fefine, 'oku 'ikai te u 'ilo ia.

"Pea toe si'i mo e mamata kiate ia 'a e tokotaha kehe, 'o ne pehē, 'okú ke 'onautolu foki. Pea pehē ange 'e Pita, 'E tangata, 'oku 'ikai.

"Pea hili nai 'a e feitu'u pō 'e taha, mo 'ene lea fakapapau 'a e tokotaha, 'o pehē, Ko e mo'oni na'e 'iate ia foki 'a e sianá ni; he ko e Kāleli ia.

"Pea pehē ange 'e Pita, 'E tangata, 'oku 'ikai te u 'ilo 'a ia 'okú ke lea ki afí. Pea fakafokifā pē, 'i he'ene kei leá, na'e 'u'ua 'a e moá.

"Pea tafoki 'a e 'Eikí ki mui, 'o ne sio kia Pita, pea manatu 'i 'e Pita 'a e lea 'a e 'Eikí, 'i he'ene pehē kiate ia, 'E te'eki ai 'u'ua 'a e moá kuo tu'o tolu ha'o fakafisinga au.

"Pea 'alu ki tu'a 'a Pita, 'o tangi mamahi" (Luke 22:31-34, 56-62).

'Okú mamahi mo'oni 'a hoku lotó he me'a ne hoko kia Pita 'i he taimi ko iá.

Kuo faitāpuekina lahi 'eku mo'uí 'e he potufolofola ko 'eni mei he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá: "'Oua 'e feinga ke malanga 'aki 'a 'eku leá, kae fuofua feinga ke ma'u 'eku leá, pea 'e toki vete ho 'eleló; pea kapau te ke loto ki ai, te ke ma'u leva 'a hoku Lau-mālié pea mo 'eku leá, 'io 'a e mālohi 'o e 'Otuá ki hono fakaloto'i 'o e kaka'i ke tui" (T&F 11:21).

'I he'eku fakakaukaú, 'oku ako'i

mai e mo'oni 'e he Tohi 'a Molomoná 'i ha founga mahino pea mo mālohi. Hangē ko 'eni:

“Pea ko 'eni ko hoku lotó ke mou loto fakatōkilalo, mo anganofu, mo angavaivai; pea ako'ingofua; pea mohu 'i he kātaki mo e fa'a kātaki fuoloa; pea anga fakapotopoto 'i he me'a kotoa pē; pea faivelenga ma'u ai pē 'i he tauhi 'o e ngaahi fekau 'a e 'Otuá; pea kole 'a e me'a kotoa pē 'oku 'aonga ke mou ma'ú, ko e me'a fakalaumālie mo e me'a fakatu'asino fakatou'osi; pea fakafeta'i ma'u ai pē ki he 'Otuá koe'uhí ko e me'a kotoa pē 'oku mou ma'ú.

“Pea manatu'i ke mou ma'u 'a e tuí, mo e 'amanaki lelei, mo e manava'ofá, pea mou toki fai ke lahi 'a e ngaahi ngāue lelei” ('Alamā 7:23–24)

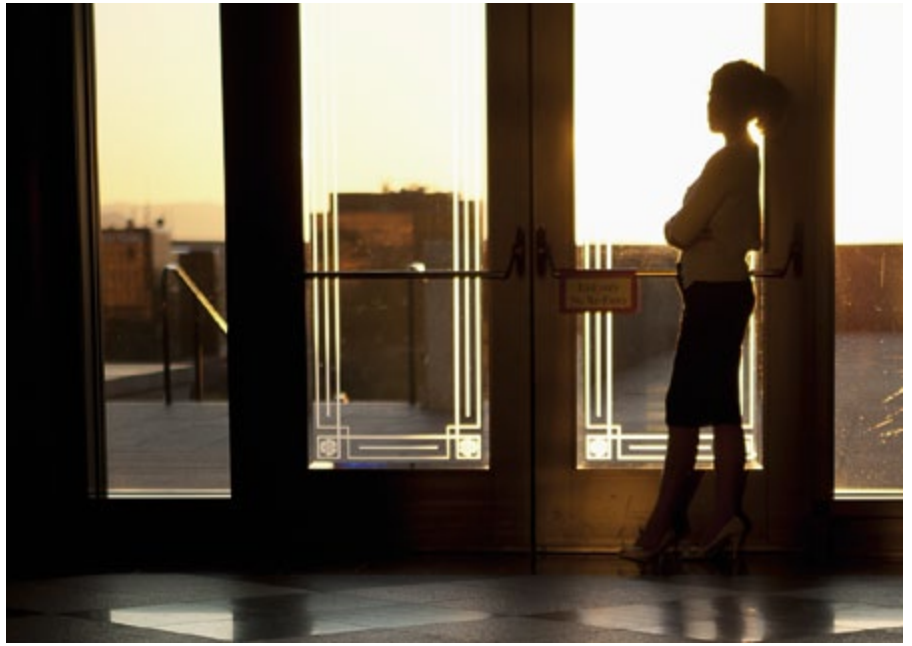
Pea mo e taha:

“Pea 'oku kātaki fuoloa 'a e manava'ofá, pea 'oku 'ofa ia, pea 'oku 'ikai meheka, pea 'oku 'ikai faka-fuofuolahi, 'oku 'ikai kumi ene me'a 'a'ana, 'oku 'ikai 'itangofua, 'oku 'ikai fakakaukau kovi, pea 'oku 'ikai fiefia 'i he angahalá ka 'oku fiefia 'i he mo'oni, 'okú ne kātaki 'i he me'a kotoa pē, 'oku tui ki he me'a kotoa pē, 'oku 'amanaki ki he me'a kotoa pē, 'oku kātēkina 'a e me'a kotoa pē.

“Ko ia, 'e hoku kāinga 'ofeina, kapau 'oku 'ikai te mou ma'u 'a e manava'ofá, ko e me'a noa pē 'a kimoutolu, he 'oku 'ikai faka'au 'o ngata 'a e manava'ofá. Ko ia, mou nofo ma'u 'i he manava'ofá, 'a ia 'oku mahu'inga taha 'i he me'a kotoa pē, he kuo pau ke ngata 'a e me'a kotoa—

“Ka ko e manava'ofá 'a e 'ofa hao-haoa 'a Kalaisí, pea 'oku tolonga ia 'o ta'engata; pea ko ia ia 'e 'ilo'i 'okú ne ma'u ia 'i he 'aho faka'osí, 'e lelei ia kiate ia.

“Ko ia, 'e hoku kāinga 'ofeina, lotu ki he Tamái 'aki 'a e ivi kotoa 'o e lotó, koe'uhí ke fakafonu 'a kimoutolu 'aki 'a e 'ofá ni, 'a ia kuó ne foaki kiate kinautolu kotoa pē 'oku muimui mo'oni 'i hono 'Alo ko Sísū Kalaisí; koe'uhí ke mou hoko ko e ngaahi foha 'o e 'Otuá; koe'uhí ka hoko 'a e taimi te ne hā mai aí te tau tatau mo ia, he te tau mamata kiate ia 'i hono anga totonú; koe'uhí ke tau ma'u 'a e 'amanaki lelei ni;

koe'uhí ke fakahaohaoa 'i 'a kitautolu 'o hangē ko 'ene haohaoá.” (Molonai 7:45–48).

Na'e 'ofa hoku uaifi 'ofeina ko Siní he Tohi 'a Molomoná. 'I he'ene kei finemuí, 'o ta'u hongofulu tupú, ne hoko ia ko ha fakava'e 'o 'ene mo'uí. Na'e hoko ia ko ha ma'u'anga fakamo'oni mo e akonaki lolotonga 'ene ngāue fakafaifekau taimi kakato 'i he feitu'u fakatokelau-hihifo 'o e 'Tunaiteti Siteití. 'I he taimi na'á ma ngāue ai 'i he mala'e ngāue fakafaifekau 'i Kotoupa, 'i 'Āsenitiná, na'á ne pou-pou 'i mālohi hono faka'aonga 'i 'o e Tohi 'a Molomoná 'i he'emaugaahi uui. Na'e fakamo'oni 'i kei si'i 'e Sini 'i he'ene mo'uí 'oku tāpuaki 'i 'a kinautolu 'oku nau lau ma'u pē 'a e Tohi 'a Molomoná 'aki ha konga lahi ange 'o e Laumālie 'o e 'Eikí, pea na'á ne toe fakapapau 'i lahi ange ke talangofua ki he He'ene ngaahi fekau, pea toe mālohi ange 'ene fakamo'oni ki hono faka-'Otuá 'o e 'Alo 'o e 'Otuá.¹ 'Oku 'ikai te u 'ilo'i pe ko e ta'u 'e fiha, ka 'i he faka'osinga 'o e ta'u takitaha, te u sio ai pē 'okú ne tangutu fakalongo-longo 'o faka'osi 'ene lau kotoa e Tohi 'a Molomoná kimu'a pea toki 'osi e ta'ú.

'I he 1991 ne u loto ke foaki ha me'a'ofa Kilisimasi makehe ki hoku fāmilí. 'I he'eku hiki 'a hono fakahoko 'o e faka'amu ko iá, 'oku pehē 'i he'eku

tohinoa fakatāutahá: “Ko e taimi 12:38 ho'atā 'eni 'o e 'aho Pulelulu, ko hono 18 'o Tisema 1991. Kuo toki 'osi 'eni hono hiki tepi 'eku lau 'a e Tohi 'a Molomoná ma'a hoku fāmilí. Kuo hanga 'e he me'á ni 'o fakatupulaki 'eku fakamo'oni ki he ngāue fakalangí ni mo fakamālohia 'iate au 'a e faka'amu ke u maheni ange mo hono ngaahi pēsí ke u ako mei he ngaahi folofolá ni 'a e ngaahi mo'oni ke u faka'aonga 'i 'i he'eku ngāue ma'á e 'Eikí. 'Oku ou 'ofa 'i he tohi ni. 'Oku ou fakamo'oni 'aki hoku laumālie 'oku mo'oni ia, na'e teuteu 'i ia ke tāpuaki 'i 'aki 'a e Fale 'o 'Isilelí, pea 'oku mafola 'i māmani hono ngaahi kongá kotoa. 'E 'ilo 'i 'a hono mo'oni 'e kinautolu kotoa pē te nau ako 'a 'ene ngaahi pōpoaki 'i he loto fakatōkilaló, 'i he tui kia Sísū Kalaisí, pea te nau ma'u ha koloa ke ne tataki 'a kinautolu ki ha fiefia 'oku lahi angé, melino, mo e lavame'a 'i he mo'uí ni. 'Oku ou fakamo'oni 'i he founga toputapu tahá, 'oku mo'oni 'a e tohi ni.”

'Oku ou lotua te tau takitaha faka'aonga 'i 'a e ngaahi tāpuaki lahi ko ia 'oku ma'u mei hono ako 'o e folofolá, ko 'eku lotú ia, 'i he huafa 'o Sísū Kalaisí, 'ēmeni. ■

NOTE

1. Vakai, Gordon 7 B. Hinckley, “Ko Ha Fakamo'oni Mālohi mo Mo'oni,” *Liahona*, 'Aokosi 2005, 6.

Fai 'e Barbara Thompson
Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Fine'ofá

Ma'u Fakahā Fakatāutahá mo e Fakamo'oni

Kapau te tau tauhi faivelenga e ngaahi fekaú pea kole 'i he tui, 'e ma'u e ngaahi talí 'i he founga pē 'a e 'Eikí pea 'i He'ene taimi pē 'A'ana.

I he ngaahi ta'u lahi kuo hilí he'eku kei ako he kolisí, ne u fanongo ai ki ha konifelenisi lahi he letioó he na'e 'ikai ke 'i ai ha TV 'i homau ki'i fale nofo totongí. Na'e faka'ofa'ofa e kau lea he konifelenisí, pea ne u ongo'i lahi 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

'Oku ou manatu 'i lelei pē ha lea 'a ha Taki Mā'olunga 'o kau ki he Fakamo'uí mo 'Ene ngāué peá ne fai ha fakamo'oni mālohi, na'e faka-mo'oni 'e he Laumālie Mā'oni'oni ki hoku laumālié na'e mo'oni 'a e me'a na'á ne lea 'akí. Ne 'ikai ha'aku toe veiveiua he momeniti ko iá 'oku mo'ui 'a e Fakamo'uí. Ne 'ikai foki ha'aku toe veiveiua 'oku ou a'usia ha ma'u fakahā fakatāutaha 'o ne fakamo'oni' mai kiate au "ko Sisū Kalaisí ko e 'Alo Ia 'o e 'Otuá."¹

Na'e papitaiso mo hilifakinima au peá u ma'u e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'i hoku ta'u valú. Ko e tā-puaki faka'ofa'ofa 'eni he taimi ko iá, ka 'i he'eku tupu 'o lahi haké ne toe fakautuutu ange 'ene mahu'ingá pea

talú mei ai mo 'eku a'usia 'e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'i ha ngaahi founga lahi.

'I he'etau tupu hake 'o hoko ko e talavou pea mei ai ki he tokotaha lahí, 'oku tau fa'a fetaulaki mo e ngaahi faingata'a mo a'usia ha ngaahi me'a 'oku tupu mei ai ha'atau 'ilo'i 'a 'etau fie ma'u e tokoni fakalangi 'oku fou mai 'i he Laumālie Mā'oni'oni. 'I he'etau fekuki mo e ngaahi faingata'á, 'oku tau fehu'i, "Ko e hā e tali ki he'eku palopalemá?" mo e "Te u lava fēfē ke 'ilo'i e me'a ke faí?"

'Oku ou fa'a manatu 'i e fakamatala 'i he Tohi 'a Molomoná kau ki hono ako 'i 'e Lihai 'a e ongoongolelé ki hono fāmilí. Na'á ne vahevahe mo kinautolu e ngaahi fakahā mo e ngaahi akonaki lahi kau ki he ngaahi me'a 'e hoko 'i he ngaahi 'aho kimui ní. Na'e fekumi 'a Nifai ki he fakahinohino 'a e 'Eikí ke mahino kakato ange kiate ia 'a e ngaahi akonaki 'a 'ene tamaí. Ne langaki hake ia, faitāpuekina, mo ue'i ke ne 'ilo'i na'e mo'oni e ngaahi akonaki 'a 'ene tamaí.

Na'e lava ai ke muimui totonu 'a Nifai ki he ngaahi fekau 'a e 'Eikí pea mo'ui angatonu. Na'á ne ma'u ha fakahā fakatāutaha ke tataki ia.

Ka na'e fakakikihi hono ngaahi tokouá he na'e 'ikai ke mahino kiate kinautolu e ngaahi akonaki 'a 'enua tamaí. Na'e fai ange leva 'e Nifai ha fehu'i mahu'inga 'aupito: "Kuo mou fehu'i koā ki he 'Eikí?"²

Na'e vaivai 'enua talí: "Kuo 'ikai; he 'oku 'ikai fakahā mai 'e he 'Eikí ha me'a pehē kiate kinautolu."³

Ne faka'aonga 'i 'e Nifai 'a e faingamālie ko iá ke ako 'i ki hono ngaahi tokouá ki he founga hono ma'u 'o ha fakahā fakatāutahá. Na'á ne pehē ange: "'Oku 'ikai te mou manatu 'i koā 'a e ngaahi me'a kuo folofola 'aki 'e he 'Eikí?—Kapau 'e 'ikai te mou fakafefeka homou lotó, pea mou kole kiate au 'i he tui, 'o 'amanaki te mou ma'u, 'i ho'omou tauhi faivelenga 'eku ngaahi fekaú, ko e mo'oni 'e fakahā 'a e ngaahi me'a ni kiate kimoutolu."⁴

'Oku mahino 'aupito pē e founga 'oku ma'u ai e fakahā fakatāutahá. 'Oku fie ma'u ke 'i ai 'a e holi 'i hotau lotó ke ma'u ha fakahā, kuo pau ke 'oua na'a tau fakafefeka hotau lotó, pea hili iá 'oku fie mau ke tau kole 'i he tui, 'o tui mo'oni te tau ma'u ha tali, pea tau tauhi faivelenga leva e ngaahi fekau 'a e 'Otuá.

'Oku 'ikai pehē ko e muimui ko ia 'i he sipinga ko 'ení pea ko e taimi kotoa pē 'oku tau fehu'i ai ha me'a ki he 'Otuá, pea ma'u e talí 'i he taimi pē ko iá 'o faka'auliliki mai e me'a ke faí. Kapau te tau tauhi faivelenga e ngaahi fekaú pea kole 'i he tui, 'e ma'u e ngaahi talí 'i he founga pē 'a e 'Eikí pea 'i He'ene taimi pē 'A'ana.

'I he'eku kei si'i ne u pehē 'e au 'e ongo le'olahi mai 'a e fakahā fakatāutahá pe tali ki he ngaahi lotú. Ko e mo'oni, 'oku 'i ai pē 'a e fakahā 'oku ongo mai 'i ha le'o. Ka, kuó u 'ilo 'oku lea mai 'a e Laumālié 'i he ngaahi founga lahi.

'Oku fakamatala 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava vahe 6 'a e ngaahi founga lahi 'e lava ke tau ma'u fakahā aí:

"Kuó ke fehu'i kiate au, pea vakai, ko e taimi kotoa pē na'á ke fehu'i ai

na'á ke ma'u 'a e fakahinohino mei hoku Laumalié.”⁵

“Na'á ku fakamaama ho 'atamaí.”⁶

“Ikai na'á ku lea 'aki 'a e fiemalié ki ho 'atamaí 'i he me'á?”⁷

'Oku tau 'ilo mei ha ngaahi potu-folofola kehe ha me'a lahi ange 'o kau ki he ma'u fakahaá:

“Te u fakahā kiate koe 'i ho 'atamaí pea 'i ho lotó, 'i he Laumalié Mā'oni-oní, 'a ia 'e hoko mai kiate koe pea 'e nofo 'i ho lotó. Ko 'eni, vakai, ko 'eni 'a e laumalié 'o e fakahaá.”⁸

“Te u ngaohi ke māfana 'a ho lotó 'i loto 'iate koe; ko ia, te ke ongo'i 'oku totonu ia.”⁹

“Te u foaki kiate koe mei hoku Laumalié, 'a ia 'e fakamāma'i ho 'atamaí, 'a ia 'e fakafonu ho laumalié 'aki 'a e fiefia.”¹⁰

'Oku fa'a ma'u 'a e fakahā fakatāu-tahā 'i he'etau ako e folofolá, fakafanongo pea muimui 'i he fale'i 'a e kau palōfitá mo e kau taki kehe 'o e Siasí, mo feinga ke mo'ui faivelenga mo anga mā'oni'oni. Taimi 'e ni'ihī 'e hanga 'e ha veesi folofola pē 'e taha pe ha laine 'i ha lea he konifelenisí 'o 'omi e ue'i 'a e laumalié. Mahalo na'a ma'u ho'o talí 'i ha taimi 'e hiva'i ai 'e he fānau Palaimelí ha laine 'i ha fo'i hiva faka'ofō'ofa. Ko e ngaahi founga kotoa 'eni 'o e fakahaá.

'I he ngaahi 'aho ne Toe Fakafoki Mai ai e ongoongolelé, ne fekumi faivelenga ha kāingalotu tokolahi ke ma'u ha fakahā pea na'e tāpuaki'i mo ue'i kinautolu ke nau 'ilo'i e me'a ke faí.

Na'e fekau 'e he palōfita ko Pilikihami 'Iongí kia Sisitā 'Ilisa R. Sinou ke ne tokoni 'i hono langaki hake mo ako'i e hou'eiki fafine 'o e Siasí. Na'á ne akonaki 'o pehē 'e lava ke ma'u 'e he kakai finé fakafo'ituitui 'a e ue'i 'a e laumalié ke fakahinohino kinautolu 'i he'enu mo'ui fakatāutahā, 'i honau ngaahi fāmilí, mo honau ngaahi fatongia faka-Siasí. Na'á ne pehē: “Tala ki he kau fafine ke nau laka atu 'o fakahoko honau ngaahi fatongia 'i he loto fakatōkilalo mo e faivelenga kakato pea 'e nofo'ia kinautolu 'e he Laumalié 'o e 'Otuá pea 'e fai tāpuekina kinautolu 'i he'enu ngaahi ngāué. Tuku ke nau fekumi ki he potó kae 'ikai ko e mālohí pea te nau toki ma'u leva 'a

e mālohi kotoa pē ke faka'aonga'i ai honau potó.”¹¹

Na'e ako'i 'e Sisitā Sinou e hou'eiki fafine ke nau fekumi ke ma'u ha fakahinohino mei he Laumalié Mā'oni-oní. Na'á ne pehē 'oku hanga 'e he Laumalié Mā'oni-oní 'o “fakafiemalié'i mo fakakakato 'a e ngaahi faka'ānaua kotoa pē 'o e lotó, mo fakafonu 'a e ngaahi ongo'i tuenoa kotoa pē. Ko e taimi 'e fakafonu ai au 'e he Laumalié ko iá, 'oku nonga 'a hoku lotó.”¹²

Na'e akonaki 'a Palesiteni 'Ukitofa 'o pehē “'oku 'ikai hoko mai ma'u pē 'a e fakahaá mo e fakamo'oni 'i ha mālohi fakatupu lōmekina. Ki ha tokolahi, 'oku hoko māmalie mai e fakamo'oni—'o fakakongokonga.” Na'á ne toe pehē: “Tau fekumi fakamātoato mu'a ki he maama 'o e fakahā fakatāutahā. Tau kole ki he 'Eikí ke Ne fakakoloa 'i hotau 'atamaí mo hotau laumalié 'aki 'a e tui ke tau lava 'o ma'u mo 'ilo'i e ngāue fakalangi mai 'a e Laumalié Mā'oni-oní”¹³

'Oku fakamālohia mo fakaiviva kinautolu 'e he'etau ngaahi fakamo'oni 'i he'etau fehangahangai mo e ngaahi faingata'á 'i he'etau mo'ui faka'ahó. 'Oku fekuki ha kakai 'e ni'ihī mo ha ngaahi palopalema faingata'a 'o e mo'ui lelei; a'usia 'e ha ni'ihī ha ngaahi palopalema fakapa'anga; pea 'i ai e ni'ihī 'oku nau faingata'a'ia 'i he'enu nofo malí pe ko 'enu fānau; 'oku

lotomamahi ha ni'ihī koe'uhí ko 'enu ta'elatá pe siva 'enu 'amanakí. Ko 'etau fakamo'oni, fakataha mo 'etau tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí pea mo 'etau 'ilo'i e palani 'o e fakamo'uí, 'oku nau tokoni'i kinautolu 'i he ngaahi taimi ko 'eni 'o e 'ahi'ahí mo e faingata'á.

'Oku tau lau 'i he tohi ko e *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá* 'o kau kia Sisitā Hetiuiki Piasolo, ko ha fefine Siamane na'á ne a'usia 'a e mamahi mo e fakamasiva lolotonga e Tau Lahi 'a Māmani Hono II. Koe'uhí ko 'ene natula 'ofa mo 'ofa faka-Kalaisí, pea na'a mo e lolotonga 'ene fie ma'u lahi 'a'aná, na'á ne loto fiemalie ke vahevahe 'ene me'akaí mo ha pōpula 'i he tau'na'e fu'u fiekaia. Na'e fehu'i kiate ia kimui ai pe na'e lava fēfē ke ne “pukepuke ha fakamo'oni lolotonga e ngaahi faingata'a kotoa ko 'eni,” na'á ne tali ange, “na'e 'ikai ke u tauhi ha fakamo'oni lolotonga e ngaahi taimi ko iá—ko e fakamo'oni na'á ne tauhi aú.”¹⁴

'Oku 'ikai pehē ia 'oku tau ma'u ha fakamo'oni mālohí pea 'e pehē ma'u ai pē. Kuo pau ke tau tanumaki pea fakamālohia 'etau fakamo'oni ke ne ma'u ha mālohi fe'unga ke pou-pou'i kinautolu. Ko e 'uhinga ia 'e taha 'oku tau “fa'a fakataha aí”—koe'uhí ke tau ma'u 'a e sākalamēnití, fakafō'ou 'etau ngaahi fuakavá, peá ke “fafanga'i [kinautolu] 'aki 'a e folofola lelei 'a e 'Otuá.” Ko e folofola lelei 'a

e 'Otuá 'okú ne tauhi kitautolu ke tau "tokanga ma'u pē ki he lotú, 'o falala taha pē ki he ngaahi lelei 'a Kalaisí, 'a ia [ko e] tupu'anga mo e fakahao-hao'anga 'o ['etau] tuí."¹⁵

Kuo ako'i mai 'e 'Eletā Tēvita A. Petinā, "I ho'o fekumi he founa totonú mo faka'aonga'i e laumālie 'o e fakahaá, 'oku ou palōmesi ai te ke 'a'eva 'i he maama 'o e 'Eikí' ('Īsaia 2:5; 2 Nifai 12:5). 'Oku 'i ai e taimi 'e ni'ihí 'e ngāue mai e laumālie 'o e fakahaá 'i he taimi pē ko iá pea ongo mālohi 'aupito, pea 'i he taimi 'e ni'ihí 'oku māmālie 'o 'ikai fakatokanga'i, pea fa'a hoko fakalongolongo mai 'o 'ikai ke ke lava 'o 'ilo'i. Ka neongo pe ko e hā 'a e founa te ke ma'u ai e tāpuaki ko 'ení, 'e hanga 'e hono māmā 'o fakamaama'i mo fakatupulaki ho laumālie, pea fakalahi ho'o mahinó (vakai, 'Alamā 5:7; 32:28), mo fakahinohino'i pea malu'i koe mo ho fāmilí."¹⁶

'Oku finangalo e 'Eikí ke tāpuaki'i kitautolu 'aki e fakahinohino, poto, mo tataki 'etau mo'uí. Ko Hono finangaló ke lilingi hifo 'a Hono Laumālie kiate kitautolu. Te u toe fakahā atu, ke ma'u ha fakahā fakatāutahá, 'oku fie ma'u ke tau holi ke ma'u ia, kuo pau ke 'oua na'a tau fakafefeka hotau lotó, pea 'oku fie ma'u leva ke tau kole 'i he tui, 'o tui mo'oni te tau ma'u ha tali, pea tauhi faivelenga e ngaahi fekau 'a e 'Otuá. Pea 'i he 'etau fekumi ko ia ke ma'u ha tali ki he 'etau ngaahi fehu'í, te Ne tāpuaki'i kitautolu 'aki Hono laumālie. Ko 'eku fakamo'oni 'eni 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 46:8.
2. 1 Nifai 15:8.
3. 1 Nifai 15:9.
4. 1 Nifai 15:11; vakai foki ki he veesi 10.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:14.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:15.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:23.
8. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 8:2-3.
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 9:8.
10. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 11: 13.
11. *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*:
Ko e Hisitōlia mo e Ngāue 'a e Fine'ofá (2011), 52.
12. *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 53.
13. Dieter F. Uchtdorf, "Ho Lelei Tahá, Ho Faingamālie," *Liahona*, Mē 2011, 60.
14. *Vakai, Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 91.
15. Molonai 6:4-6.
16. David A. Bednar, "Ko e Laumālie 'o e Fakahaá," *Liahona*, May 2011, 90.

Fai 'e 'Eletā L. Whitney Clayton

'O e Kau Palesitenisí 'o e Kau Fitungofulu

'E Hokosia 'a e Taimí

'Oku ou ofo fakataha mo kimoutolu 'i he laka ki mu'a 'a 'Ene ngāue 'i ha founa 'oku hangē ha maná, fakaofō mo fakamānako.

Na'a ku ngāue fakafafekau 'i he'eku kei talavou' 'i ha ngaahi māhina lahi 'i he ngaahi feitu'u lotoloto 'o Lima, Peluú. Ko ia ai, ne u kolosi tu'o lahi 'i he fale fakapisinisi ko e Plaza de Armas 'i Limá. 'Oku hanga mai foki ki ai 'a e Palasi Fakapule'angá, 'a ia ko e nofo'anga mo e 'ōfisi 'o e palesiteni 'o Peluú. Ne u hanga mo hoku hoá 'o fakaafē'i ha kakai 'i he loto koló ke nau fanongo ki he ongoongolelei kuo toe fakafoki maí. Ne u fa'a fakakaukau he taimi ko iá pe 'e ongo fēfē nai ha'ate hū ki he palasí, ka na'e hangē he 'ikai malavá.

'I he ta'u kuo 'osí ne fakataha ai 'i he Palasi Fakapule'angá 'a 'Eletā D. Toti Kulisitofasoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá mo ha ni'ihí kehe 'o u fe'iloaki ai mo 'Ālani Kāsia, 'a ia ne hoko ko e palesiteni 'o Peluú. Na'e takimamata kimautolu 'i hono ngaahi loki faka'ofō'ofá pea na'e talitali lelei kimautolu 'e Palesiteni Kāsia. Na'e hoko 'a e fifili ko ia 'i he'eku kei faifekau' 'i ha founa na'e 'ikai te u 'amanaki 'e malava 'o hoko 'i he 1970.

Kuo liliu ha ngaahi me'a 'i Pelú talu mei he taimi ne u hoko ai ko ha faifekau', tautautefito ki he Siasí. Na'e fakafuofua ne toko 11,000 pē e kāingalotu 'o e Siasí 'i he taimi ko iá

pea ko e siteiki pē 'e taha. 'Oku laka hake e kāingalotú he toko 500,000 'i he 'ahó ni pea 'oku meimei a'u ki ha ngaahi siteiki 'e 100. 'I he ngaahi kolo ko ia ne tokosi'i ai e kāingalotú, 'oku 'i ai ha ngaahi siteiki longomo'ui mo ha ngaahi falelotu faka'ofō'ofa 'okú ne teu'i e fonuá. Ko e me'a tatau pē 'oku hoko he ngaahi fonua kehe he funga 'o e māmaní.

'Oku totonu ke fai ha fakamatala ki he tupulaki fakaofō 'a e Siasí. Te u kamata 'aki e kikite mei he Fuakava Motu'á.

Ko Tanielá ko ha pōpula Hepelū 'i Papolone. Na'e 'oange kiate ia 'a e faingamālie ke faka'uhinga 'i 'a e misí e Tu'i ko Nepukanesá. Na'e kole 'a Taniela ki he 'Otuá ke fakahā kiate ia 'a e misí pea mo hono 'uhingá, pea na'e tali 'ene lotú. Na'á ne pehē ange kia Nepukanesa, "Oku ai ha 'Otuá 'i he langí, 'a ia 'oku fakahā ai 'a e ngaahi me'a fufū, pea 'okú ne fakahā ki he tu'i ko Nepukanesá 'a ia 'e hoko 'i he ngaahi 'aho 'a muí. . . . Ko 'eni ia 'a ho'o misí, pea mo e ngaahi me'a hā mai ki ho 'ulú 'i ho mohengá." Na'e pehē 'e Taniela ne mamata 'a e tu'í ki ha 'imisi fakailifia 'oku 'i ai hano 'ulu, sino, ongo nima, va'e mo e louhi'i va'e. Na'e 'i ai ha maka na'e tā mei he mo'ungá ta'e kau ai ha nima pea

na'e tupulaki māmālie 'a hono lahi 'i he'ene teka hifó. Na'e taa'i 'e he maká 'a e fakatātá 'o maumau, "pea ko e maka na'e tā 'aki 'a e me'a fakatātaá na'e hoko ia ko e fu'u mo'unga 'o ne fakafonu 'a māmani kotoa pē."

Na'e fakamatala 'a Taniela na'e fakafofonga'i 'e he fakatātaá 'a e ngaahi pule'anga fakapolitikale 'i he kaha'ú pea "i he ngaahi 'aho 'o e ngaahi tu'i [ko iá] 'e fokotu'u 'e he 'Otuá 'o e langí ha pule'anga 'a ia 'e 'ikai 'auha 'o lauikuonga: . . . ka te ne laiki mo faka'auha 'a e ngaahi pule'angá ni kotoa pē, pea 'e tu'uma'u ia 'o ta'engata."¹

Tau talanoa leva ki ha taimi kimuí ni mai. Na'e fuofua hā 'a e 'āngelo ko Molonaí kia Sosefa Sāmita 'i he 1823 pea fakahā ange "oku 'i ai ha ngāue 'a e 'Otuá ke [ne] fai; pea 'e 'iloa [hono] hingoá 'i he lelei mo e kovi 'i he ngaahi pule'anga, mo e ngaahi fa'ahinga, mo e ngaahi lea fulipē."² 'Oku pau pē na'e ofo 'a Siosefa, 'i he pōpoaki 'a Molonaí he na'á ne kei ta'u 17.

Na'e folofola 'a e 'Eikí kia Siosefa 'i he 1831, kuo tuku mai 'a e ngaahi kī 'o e pule'anga 'o e 'Otuá "ki he tangatá 'i he māmani." Na'á Ne folofola "[e] teka atu mei ai 'a e ongoongoleléi 'o a'u ki he ngaahi ngata'anga 'o e māmani, 'o hangē ko e teka atu 'a e maka kuo tā mei he mo'ungá ta'ekau ai ha nimá . . . , kae 'oua kuo fakafonu 'e ia 'a e māmani kotoa pē,"³ 'o hangē ko ia ne tala 'e Taniela kia Nepukanesá.

'I he 1898, na'e toe fakamatala ai 'a Palesitene Uilifooti Utalafi ki ha 'usia 'i he'ene hoko ko ia ko ha mēmipa fo'ou 'i he 1834 'i ha fakataha lakanga fakataula'eiki 'i Ketilani. Na'á ne pehē: "Na'e kole 'e he Palōfitá ki he taha kotoa 'okú ne ma'u 'a e Lakanga Fakataula'eiki ke nau fakataha ki loto 'i he ki'i fale ako 'akau na'a nau ma'u aí. Ko ha ki'i fale si'isi'i, mahalo na'e sikuea fute pē 'e 14 [mita 'e 4.3]. . . . 'I he taimi na'a mau fakataha atu aí ne ui leva 'e he Palōfitá 'a e Kaumātu'a 'o 'Isilelí ke nau fakamo'oni ki he ngāue ni. . . . 'I he 'osi 'enau fakamo'oni ne pehē ange leva 'a e Palōfitá, 'Ngaahi Tokoua, kuo langaki lahi mo'oni au pea mo fakahinohino 'i 'i ho'omou

ngaahi fakamo'oni he pōnī, ka 'oku ou fie fakahā atu kiate kimoutolu 'i he 'ao 'o e 'Eikí, 'oku 'ikai ke lahi hake ho'omou 'ilo ki he ngaahi iku'anga 'o e Siasí ni pea mo e pule'angá ni, 'i ha ki'i pēpē 'oku 'i he funga 'o 'ene fa'eé. 'Oku 'ikai mahino ia kiate kimoutolu. . . . Ko ha kihi'i tokosi'i pē 'o kimoutolu kau Lakanga Fakataula'eiki 'oku mou mamata ki ai he pōnī, ka 'e fakafonu 'e he Siasí ni 'a 'Amelika Noate pea mo 'Amelika Saute—te ne fakafonu 'e ia 'a e māmani."⁴

Monitiviteo, 'Ulukuai

Ko e ngaahi kikite ko 'eni 'e:

- hangē 'a e pule'anga 'o e 'Otuá ko ha maka na'e tā mei he mo'ungá 'o ne fakafonu 'a e māmani;
- 'e 'iloa 'a e hingoa 'o Siosefa Sāmitá 'i he māmani; pea
- 'e fakafonu 'e he Siasí 'a e Ongó 'Ameliká mo e māmani

mahalo ne hā ngalivale ia he ngaahi ta'u 'e 170 kuohilí. Ko e ki'i falukunga kakai tui tokosi'i, ne fu'u masiva 'i he feitu'u ne 'ikai lahi hano nofo'i 'i 'Ameliká pea feinga ke hao mei he fakatangá, ne 'ikai hangē ia ko ha fakava'e 'o ha tui 'e fakalaka atu 'i ha ngaahi kau'āfonua fakavaha'apule'anga pea a'u atu ki he ngaahi lotó kotoa.

Ka ko e me'a ia kuo hokó. Tuku ke u 'oatu ha fakatātā.

Na'e fakatapui 'e 'Eletā Melevini J. Pālatai 'i he 'Aho Kilisimasi 'o e 1925 'i Puenosi 'Aealisi e konitinēniti kotoa 'o Saute 'Ameliká ki hono malanga 'i 'o e ongoongoleléi. 'I he'ene a'u ki 'Aokosi 'o e 1926, ko ha kau papi ului tokosi'i pē ne papitaisó. Ko e fuofua mēmipa kinautolu 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i Saute 'Amelika kotoa. Ko e ta'u ia 'e 85 kuohilí, pea 'oku 'i ai ha ni'ihi tokolahi 'oku nau fanongo mai ki he konifelenisí he 'ahó ni.

'Oku 'i ai ha ngaahi siteiki 'o Saione

'e 23 'i Puenosi 'Aealisi he 'ahó ni, mo ha ngaahi siteiki lahi mo ha kāingalotu 'e laumano 'i he tukui kolo 'o 'Āsenitā. 'Oku lahi hake he ngaahi siteiki 'e 600 mo e kāingalotu 'e laui miliona 'o e Siasí 'i Saute 'Amelika. 'Oku tau mātā 'a hono fakafonu 'e he pule'anga 'o e 'Otuá 'a e konitinēnití, pea 'oku tau pulusi mo hono ngaahi filí 'a e hingoa 'o Siosefa Sāmitá 'i he ngaahi fonua ne 'ikai ke ne 'ilo lolotonga 'ene kei mo'uí.

'Oku meimei fe'unga mo ha ngaahi siteiki 'e 3,000 'o e Siasí he 'ahó ni mei Positoni ki Pengikoki, pea mei Mekisikou Siti ki Mosikou. 'Oku tau ofi atu 'eni ki he uooti mo e kolo 'e 29,000.

'Oku 'i ai ha ngaahi siteiki matu'otu'a 'i ha ngaahi fonua lahi, mo ha kāingalotu ne papi ului 'enau ngaahi kuí. 'I ha ngaahi feitu'u kehe, 'oku fakataha mai ai ha kāingalotu fo'ou, 'i ha ngaahi kolo iiki 'o e Siasí 'i ha ngaahi fale totongi. 'Oku tupu tokolahi e Siasí he ta'u kotoa 'i he funga 'o e māmaní.

Ko e ngaahi kikite ko 'eni fekau'aki mo hono fakafonu 'o e māmaní mo 'iloa 'i he māmaní: 'Oku fakaoli nai? Mahalo. 'E hoko nai? 'Oku 'ikai ha toe veiveiua. Faingata'a nai? 'Ikai 'aupito. 'Oku tau mātā tonu ia.

Na'e pehē 'a Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli:

"Na'e pehē 'i ha taimi 'e taha, 'e 'ikai tō 'a e la'áa ia 'i he 'Emipaea Pilitāniá. Kuo faka'au ke si'isi' i ange he taimi ni 'a e 'emipaea ko iá. Ka 'oku mo'oni 'e 'ikai tō 'a e la'áa 'i he ngāue ko 'eni 'a e 'Eikí 'i he'ene tokoni ki he kakai 'o e māmaní.

"Pea ko hono kamata'angá pē 'eni. Ko e tafa'aki pē 'eni ki tu'á kuo tau 'a'u ki aí. . . . 'Oku 'ikai hano ngata'anga. . . . 'E 'i ai 'a e 'aho 'e fakaava mai 'a e ngaahi pule'anga ko ia 'oku tāpuni mai kiate kinautolu he taimi ní."⁵

'Oku tau vakai 'i he 'ahó ni 'oku ofi ange ke fakahoko e kikite 'o e Tohi 'a Molomoná:

"Pea . . . 'e tāpuni 'e he ngaahi tu'í 'a honau ngutú; he te nau mamata ki he me'a 'a ia kuo 'ikai ke fakahā kiate kinautolú; pea mahino kiate kinautolu 'a e me'a kuo 'ikai te nau fanongo ki aí.

"He 'i he 'aho ko iá, 'e fai ma'aku 'e he Tamaí ha ngāue, 'a ia 'e hoko

Salavatoa, Palāsila

ko ha fu'u ngāue ma'ongo'onga mo fakaofo 'iate kinautolu."⁶

Ko e mo'oni 'oku lahi mo fakaofo 'a e ngāue ko 'eni 'a e 'Eikí, ka 'oku laka atu ia ki mu'a 'o 'ikai ke fakatokanga 'i hono mahu'ingá 'e ha tokolahi 'o e kau taki fakapolitikale, fakafonua, mo fakaako 'o e māmaní. 'Oku tupulaki fakafo'ituitui mo fakafāмили, fakalongolongo mo 'ikai fu'u fakatokanga 'i 'a hono pōpoaki topu-tapú mo 'ene faitāpuekina e kakaí 'i he feitu'u kotoa pē.

'Oku 'omi 'e ha veesi 'i he Tohi 'a Molomoná ha kī ki he tupu fakaofo ko ia 'a e Siasí 'i he 'aho ní: "Pea ko e tahá, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e hokosia 'a e taimi 'a ia 'e mafola ai 'a e 'ilo ki he Fakamo'uí 'i he pule'anga, mo e fa'ahinga, mo e lea, mo e kakai fulipē."⁷

Ko 'etau pōpoaki mahu'inga tahá, 'a ia kuo fakamafai 'i mo fekau 'i fakalangi mai kitaua ke ta 'ave ki he māmaní kotoa, 'oku 'i ai ha Fakamo'uí. Na'á Ne mo'ui 'i he vaeua'anga 'o taimí. Na'á Ne fakalelei ma'a 'etau ngaahi angahalá, na'e kalusefai, pea toetu'u. 'Oku 'ikai fakatataua 'a e pōpoaki ko iá, he 'oku tau malanga 'aki 'a e mafai mei he 'Otuá, pea ko e 'uhinga mo'oni ia 'oku tupulaki pehē ai 'a e Siasí.

'Oku ou fakamo'oni na'á Ne hā mo 'Ene Tamaí kia Siosefa Sāmita. 'I he fakahinohino 'a e Tamaí, na'á Ne toe fokotu'u ai e ongoongolelé 'i he māmaní. Na'á Ne toe fekau 'i mai ha kau

'aposestolo, palōfita, mo e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí ki he māmaní. 'Okú Ne tatakí 'a Hono Siasí 'o fakafou 'i ha palōfita mo'ui ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoni. Ko Hono Siasí 'a e maka na'e tā mei he mo'ungá ta'e kau ai ha nimá, 'a ia 'oku teka atu 'i he māmaní.

'Oku tau hounga'ia koe'uhí ko Siosefa Sāmita, pea 'oku tau mamata mo ofo 'i hono faka'apa'apa' i hono hingoa, ka 'i he taimi tataua 'oku lau'ikovi' i 'o toe lahi ange ia 'i he funga 'o e māmaní. 'Oku tau 'ilo' i foki 'oku 'ikai tukutaha 'iate ia e ngāue kāfakafa 'o e ngaahi 'aho kimui ní. Ko e ngāue ia 'a e 'Otuá Māfimaí mo Hono 'Aló, 'a e Pilinisi 'o e Melinó. 'Oku ou fakamo'oni ko Sīsū Kalaisi 'a e Fakamo'uí pea 'oku ou ofo 'i he 'unuaki atu ki mu'a 'a 'Ene ngāue 'i ha founga 'oku hangē ha maná, 'o fakaofo pea 'ikai ha tuka. Ko e mo'oni, "[kuo] hokosia 'a e taimi 'a ia 'e mafola ai 'a e 'ilo ki he Fakamo'uí 'i he pule'anga mo e fa'ahinga, mo e lea, mo e kakai fulipē." 'Oku ou fakamo'oni kau kiate Ia, ko e Fakamo'uí 'o e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá, pea pehē ki he ngāue ní 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Taniela 2:28, 35, 44; vakai foki, veesi 1–45.
2. Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1: 33.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 65:2.
4. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Uilifooti Utalafi* (2004), 26–27.
5. Gordon B. Hinckley, "Ko e Tu'unga 'o e Siasí," *Liahona*, Nōvema 2003, 7.
6. 3 Nifai 21:8–9.
7. Mōsaia 3:20.

Fai 'e 'Eletā José L. Alonso
'O e Kau Fitungofulú

Fai 'a e Me'a Totonu 'i he Taimi Totonu, 'o 'Ikai Fakatoloi

Na'e 'omi 'e he Fakamo'uí . . . ha sīpinga mā'ongo'onga ki he 'oua na'a tatali ke 'oange 'a e fakafiemālié kiate kinautolu kuo mole 'a e ongo'i fiefiá mo e nēkeneká.

Oku tokolahi ha kakai 'oku nau mo'ui mamahi mo puputu'u lahi he lolotonga ni. 'Oku 'ikai ma'u e tali ki he'enua ngaahi fie ma'ú. Kuo mole atu 'a e ongo'i fiefiá mo e nēkeneká mei ha ni'ihī. Kuo akonaki 'aki 'e he kau palōfitá, 'oku ma'u 'a e fiefia mo'oní 'i he muimui 'i he sīpinga mo e ngaahi akonaki 'a Kalaisí. Ko Ia hotau Fakamo'uí, ko Ia 'etau faiakó, pea ko Ia 'a e sīpinga haohaoá.

Na'á Ne mo'ui ngāue tokoni. 'Oku tau tokoni ki he faingata'a'ia 'i he'etau tokoni ki hotau kaungā'apí. 'I he'etau fai iá, te tau ala ma'u ai ha fakalelei'anga 'o 'etau ngaahi faingata'a'ia. 'I he'etau muimui 'i he sīpinga 'a e Fakamo'uí 'oku tau fakahaa'i ai 'etau 'ofa ki he'etau Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí pea tau hoko 'o tatau ange mo Kinaua.

Na'e folofola 'a e Tu'i ko Penisimaní ki he mahu'inga 'o e ngāue tokoní, 'o ne pehē ai 'i he taimi 'oku tau "i he tauhi 'o [hotau] kāinga, 'oku

[tau] 'i he tauhi pē 'o [hotau] 'Otuá."¹ 'Oku ma'u 'e he tokotaha kotoa 'a e faingamālie ke fai ha ngāue tokoni mo fakahaa'i 'a e 'ofá.

Kuo kole mai 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ke tau ō atu 'o kau "ki he fakahaofi" pea tokoni'i 'a e ni'ihī kehē. Na'á ne pehē: "Te tau 'ilo'i ai, ko kinautolu ko ia 'oku tau tauhi ki aí, 'a ia na'a nau ongo'i 'i he'etau ngaahi ngāue 'a e ala mai 'a e to'ukupu 'o e 'Eikí, 'oku 'ikai te nau lava 'o fakamatala'i 'a e liliu kuo hoko ki he'enua mo'uí. 'Oku 'i ai ha holi ke tauhi faivelenga, ke 'a'eva 'i he lotofakatōkilalo, pea mo'ui 'o hangē ko e Fakamo'uí. Ka hili ha'anau lava 'o ongo'ingofua 'a e Laumālié pea nau vakai ai ki he ngaahi tala'ofa 'o e ta'engatá, 'oku nau fakaongo mai leva 'a e ngaahi lea 'a e tangata kui ko ia na'e fakamo'uí 'e Sīsū 'o toe lava 'o sió, 'Ko e me'a 'e taha 'oku ou 'iló, na'á ku kui, ka ko 'eni 'oku ou 'ā."²

'Oku tau ma'u 'a e faingamālie he 'aho kotoa pē ke fai ha tokoni mo ngāue tokoni—'o fai 'a e me'a totonú,

'i he taimi totonu, 'o 'ikai fakatoloi. Fakakaukau ki he kakai tokolahi 'oku faingata'a ke nau ma'u ha ngāue ma'u'anga mo'ui pe puke, pe ongo'i tuenoa, pea fa'a fakakaukau kuo mole e me'a kotoa. Ko e hā te ke lava fai ke tokoní? Fakakaukau loto ki ha fetu'utaki atu ho kaungā'apí ke ke tokoni 'i ha maumau 'ene me'alelé lolotonga e 'uhá. Ko e hā e me'a totonu ke ke fai ma'aná? Ko e fē taimi totonu ke fai ai iá?

'Oku ou manatu ki he taimi ne 'alu fakataha atu ai homau fāmilí ki Mekisikou Siti ke fakatau ha vala ma'a 'ema fānau 'e toko uá. Na'á na fu'u kei si'i. Ne toki ta'u ua 'a homa foha lahi tahá, pea ta'u taha 'a homa foha si'isi'i. Na'e tokolahi 'aupito e kakai he halá. Lolotonga 'emau fakataú, mo puke pē nima 'ema fānau, na'a mau tu'u hifo ke sio ki ha me'a, ka na'e 'ikai ke ma fakatokanga'i ne pulia homa foha lahí! Na'e 'ikai ke ma 'ilo pe na'e anga fēfē, ka na'e pulia ia. Na'e 'ikai ke ma toe tatali, ka ne ma lele ke kumi ia. Ne ma fakasio mo ui ia, pea ongo'i mātu'aki loto mamahi, 'o fakakaukau 'e 'ikai ke ma toe 'ilo ia. Ne ma kole loto pē e tokoni 'a e Tamai Hēvaní ke Ne tokoni'i kimaua ke ma'u ia.

Hili ha ki'i taimi ne ma 'ilo ia. Na'á ne tu'u pē 'o siofi e ngaahi me'a va'inga 'i he matapā sio'ata 'o ha falekolooa. Na'á ma fā'ofua mo 'uma kiate ia, pea tukupā leva ke ma tokanga faivelenga ki he'ema fānau ke 'oua na'a toe pulia ha taha. Na'á ma ako 'oku 'ikai fie ma'u ha fakataha palani ia ka ma toki ō ke fakahaofi homa fohá. Na'á ma ō pē he vave tahá ke kumi 'a ia ne puliá. Na'á ma toki 'ilo foki na'e 'ikai ke fakatokanga'i 'e homa fohá na'á ne pulia.

'E kāinga, 'e lava ke 'i ai ha ni'ihī 'oku pulia atu meiate kinautolu 'i ha fa'ahinga 'uhinga, ka 'oku 'ikai ke nau 'ilo'i 'oku nau pulia. Kapau te tau fakatoloi, te nau ala pulia 'o ta'engata.

Ki he tokolahi 'oku nau fie ma'u 'etau tokoní, 'oku 'ikai fie ma'u ke tau fa'u ha ngaahi polokalama fo'ou pe fai ha ngāue faingata'a pe totongi mamafa. 'Oku nau fie ma'u pē ke tau fakapapau'i ke fai ha tokoni—ke fai 'a e me'a totonú 'i he taimi totonu, 'o 'ikai fakatoloi.

I he hā 'a e Fakamo'uí ki he kakai 'i he Tohi 'a Molomoná, na'á Ne 'omai ai ha sīpinga mā'ongo'onga ki he 'oua na'a tatali ke 'oange 'a e fakafiemālié kiate kinautolu kuo mole 'a e ongo'i fiefiá mo e nēkeneká. Hili hono ako'i ko ia 'a e kakai, na'á Ne vakai na'e 'ikai ke mahino kiate kinautolu 'a 'Ene ngaahi leá kotoa. Na'á Ne fakaafe'i kinautolu ke nau foki atu ki honau ngaahi 'apí pea fakalaulauloto ki he ngaahi me'a kuó Ne lea 'aki kiate kinautolú. Na'á Ne talaange ke nau lotu ki he Tamaí pea teuteu ki he'enu toe foki mai he 'aho hokó, 'i He'ene foki mai ai ke ako'i kinautolú.³

I he faka'osi 'Ene akó, na'á Ne vakai atu ki he fu'u kakai 'oku nau tangi, he na'a nau holi ke Ne nofo mo kinautolu.

"Pea na'á ne folofola kiate kinautolu: Vakai, 'oku fonu hoku lotó 'i he 'ofa mamahi kiate kimoutolu.

"Oku 'i ai nai hamou ni'ihí 'oku puke 'iate kimoutolu? Mou 'omi 'a kinautolu ki heni. 'Oku 'i ai nai hamou ni'ihí 'oku ketu, pe kui, pe heke, pe pipiki, pe kilia, pe mate ha kupu 'o honau sinó, pe tuli, pe puke 'i ha mahaki 'e taha? 'Omi 'a kinautolu ki heni pea te u fakamo'uí 'a kinautolu, he 'oku ou 'ofa mamahi kiate kimoutolu; 'oku fonu hoku lotó 'i he 'alo'ofa."⁴

Pea na'a nau 'omi kiate Ia 'enu

kau puké, peá Ne fakamo'uí kinautolu. Pea na'e punou hifo 'a e fu'u kakai kiate Ia pea hū kiate Ia pea 'uma ki Hono to'ukupu kekekelé, "o nau fufulu ai hono va'é 'aki 'a honau lo'imata." Pea na'á Ne fekau ke 'omi 'enu fānau ikí, peá Ne tāpuaki'i taha-taha kinautolu.⁵ Ko e sīpinga ia 'oku 'omai 'e he Fakamo'uí. 'Oku 'atā 'Ene 'ofá ki he taha kotoa pē pea 'oku 'ikai ke ne ta'e 'afio'i ha taha.

'Oku ou 'ilo 'oku 'ofa, 'afio'i mo fa'a kātaki 'a 'etau Tamai Hēvaní. 'Oku 'ofa tatau mai foki mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí. 'Okú Na fakafou mai 'Ena tokoni kiate kitautolú 'i He'ena kau palōfita. 'Oku ou 'ilo 'oku malu 'aupito 'a e muimui 'i he kau palōfita. 'Oku kei hokohoko atu 'a e "fakahaofi." Na'e pehē 'e Palesiteni Monisoni: "Oku 'amanaki mai 'a e 'Eikí ke tau fakakaukau. 'Okú Ne 'amanaki mai ke tau fai ha me'a. 'Okú Ne 'amanaki mai ke tau ngāue. 'Okú Ne 'amanaki mai ki he'etau ngaahi fakamo'oní. 'Okú Ne 'amanaki mai ki he'etau mo'ui mateaki."⁶

'Oku 'i ai hotau fatongia mo e faingamālie ma'ongo'onga. 'Oku tokolahí ha ni'ihí 'oku fie ma'u ke nau toe a'usia 'a e ongo'i fiefiá mo e nēkeneká 'i he'enu ngāue mālohi 'i he Siasí. 'Oku ma'u 'a e fiefia ko iá mei hono ma'u e ngaahi ouaú, fai 'o e ngaahi

fuakava toputapú pea tauhi kinautolú. 'Oku fie ma'u kitautolu 'e he 'Eikí ke tau tokoni kiate kinautolu. Tuku ke tau fai 'a e me'a 'oku totonú 'i he taimi totonu, 'o 'ikai fakatoloi.

'Oku ou fakamo'oní 'oku mo'ui 'a e 'Otuá pea ko 'etau Tamaí Ia. 'Oku mo'ui 'a Sīsū Kalaisi pea kuó Ne foaki 'Ene mo'ui ke tau lava 'o foki ki he 'afio'anga 'o 'etau Tamai Hēvaní. 'Oku ou 'ilo ko hotau Fakamo'uí Ia. 'Oku ou 'ilo 'oku hokohoko atu hono fakahā mai 'a 'Ena 'ofa ta'e fakangatangatá. 'Oku ou fakamo'oní ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ko 'Ena palōfita pea ko e Siasí mo'oní pē 'eni 'e taha 'i he funga 'o e māmaní. 'Oku ou 'ilo ko e Palōfita ko Siosefa Sāmitá ko e palōfita ia 'o hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelé. 'Oku ou fakamo'oní ko e Tohi 'a Molomoná ko e folofola ia 'a e 'Otuá. 'Okú ne 'omai 'a e fakahinohino mo e ngaahi sīpinga ke tau muimui ai ke tau hangē ko e 'Otuá mo Hono 'Alo 'Ofa'angá. 'Oku ou fai ia 'i he huafa 'o hotau 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Mōsaia 2:17.
2. Thomas S. Monson, "Ke Tau 'Alu 'o Fakahaofi," *Liahona*, Siulai 2001, 57, 58.
3. Vakai, 3 Nifai 17:1-3.
4. 3 Nifai 17:6-7; vakai foki, veesi 5.
5. Vakai, 3 Nifai 17:9-12, 21.
6. Thomas S. Monson, *Liahona*, Siulai 2001, 58.

Fai 'e Palesitani Boyd K. Packer

Palesitani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Fale'i ki he To'u Tupú

Neongo e fakafepakí, 'ahi'ahí mo e fakatauelé, ka 'oku 'ikai fie ma'u ke mou ta'e lavame'a pe manavahē.

Efakatautaha ange 'eku lea ki he to'u tupú 'i he me'a 'oku ou anga 'akí, pea te u fakafehoanaki e taimi ne u kei talavou aí mo homou taimí.

'Oku ta'e hano tatau homou mahuingá. Kuó u mātā kimoutolu 'i he ngaahi fonua lahi pea 'i he konitinēniti kotoa pē. 'Oku mou lelei ange 'aupito kimoutolu 'iate kimautolu he taimi ne mau kei talavou aí. 'Oku lahi ange ho'omou 'ilo ki he ongoongolelé. 'Oku mou matu'otu'a mo faivelenga ange.

Ko hoku ta'u 87 'eni. Mahalo te mou fifili pe ko e hā ha me'a 'e lava ke u tokoni atu ai ki ho'omou mo'uí he kuó u fu'u motu'a. Ne u 'i he tu'unga 'oku mou 'i aí peá u 'ilo'i e feitu'u 'oku mou hu'u ki aí. Ka kuo te'eki ai ke mou 'i he tu'unga 'oku ou 'i aí. Te u lau atu ha fakalea 'o ha fo'i maau 'iloa:

Ko e lēveni motu'ā kuo faka'au ke tuma.

Ko e lēveni kei si'í 'oku kei oma. 'Oku 'ikai 'ilo 'e he lēveni kei si'í ha me'a

Ka 'oku 'ilo lahi e lēveni motu'ā.

I he lahi ange 'ilo 'a e lēveni motuá, 'Okú ne kei pule pē ki he lēveni kei leká.

Ko e hā 'oku 'ikai 'ilo 'e he lēveni motu'ā?

—Ko e founga ke vave ange 'ene puná.

'Oku puna e lēveni kei si'í 'i 'olunga, Peá ne puna takai holo he lēveni kuo motu'a mo tumá.

Ko e hā 'oku 'ikai 'ilo 'e he lēveni kei si'í mo omá?

—Pe ko e fē feitu'u 'oku taumu'a ki ai 'ene puná.¹

'Oku 'ikai ko ha fa'u 'a Uotiuefi (Wordsworth), ka ko e maau mei he ngaahi maau 'iloa 'o hono kuongá!

'E to'u tupu, 'oku mou tupu hake 'i he kekelele 'o e filí, 'i he ngaahi me'a kotoa ko ia 'oku hoko 'i he māmaní, 'a ia 'oku hōloa ai 'a e ngaahi tu'unga mo'ui angama'á.

'Oku tau 'ilo'i mei he folofolá na'e fai ha tau 'i he langí pea na'e angatu'u 'a Lusifā pea "lí ia ki tu'a ki he māmaní"² mo hono kau muimuí. 'Okú ne fakapapau ke veteki e palani 'a 'etau Tamai Hēvaní pea feinga ke pule'i e 'atamai mo e ngaahi tō'onga 'a e kakai kotoa pē. 'Oku fakalaumālie e ivi tākíekina ko 'ení, pea 'okú ne "alu fano holo 'i he fonuá."³

Neongo e fakafepakí, 'ahi'ahí mo e fakatauelé, 'oku 'ikai fie ma'u ke mou ta'e lavame'a pe manavahē.

'I hoku ta'u 17, pea teu ke u 'osi

mei he ako'anga mā'olungá, ko ha tamasi'i ako tu'unga tatau pē mo e kau ako kehé peá u fakakaukau ne u faingata'a'ia fakasinó, ne liliu fakafokifā e ngaahi tūkunga 'o 'emau mo'uí 'i ha pongipongi Sāpate 'e taha. Ne ui kimautolu ki he holo 'o e 'apiakó he 'aho hono hokó. Ne 'i he siteisí ha sea ne 'i ai ha ki'i letiō. Ne fakamo'ui 'e he pule akó e letiō. Ne mau fanongo leva ki he le'o 'o Palesitani Felengilini Telano Lusaveló 'i he'ene fanongonongo kuo pomu'i 'a e Taulanga Mata'itofé (Pearl Harbor). Kuo tau 'a e 'Tunaiteti Siteití mo Siapani.

Ne toe hoko pē me'a tatau kimui ai. Ne toe ongo mai e le'o 'o Palesitani Lusaveló, pea na'á ne fanongonongo 'oku tau hotau fonuá mo Siamane. Kuo vave e mafola 'a e Tau Lahi Hono II 'a Māmaní 'i he funga 'o e māmaní.

Ne tu'u ta'epau leva homau kaha'ú. Na'e 'ikai ke mau 'ilo'i e me'a 'oku hanga mei mu'á. Te mau mo'ui nai ke mali pea 'i ai hamau fāmili?

'I he 'ahó ni 'oku "i ai e ngaahi tau pea mo e ngaahi ongoongo 'o e tau, pea [oku] moveuveu 'a e māmaní kotoa pē."⁴ Mahalo te ke ongo'i mo hotau to'u tupú 'oku ta'epau pea 'ikai malu ho'omou mo'uí. 'Oku ou loto ke fale'i mo ako'i kimoutolu, ke 'oatu ha fakatokanga kiate kimoutolu fekau'aki mo ha ngaahi me'a ke fai mo 'oua na'a faí.

Ko e palani 'o e ongoongolelé 'a e "palani lahi 'o e fiefiá."⁵ Ko e fāmili 'a e uho 'o e palani ko iá. 'Oku fakafalala 'a e fāmili ki hono faka'aonga'i taau e ngaahi mālohi 'oku 'i homou sinó ke fakatupu ha mo'uí.

'Oku tau ako 'o 'ilo'i 'i he "Ko e Fāmili: Ko ha Fanongonongo ki Māmaní" ha fakamatala fakalaumālie 'a e Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'o 'ilo'i na'e 'i he maama fakalaumālie, "ko e kakai kotoa pē—'a e tangata mo e fefine—na'e fakatupu [kinautolu] 'i he tatau 'o e 'Otuá. Ko e tokotaha fakafo'ituitui kotoa pē ko e foha mo e 'ofefine ia 'o ha mātu'a fakalangi, pea 'i he'ene peheé, 'oku ma'u ai 'e he tokotaha kotoa pē ha natula fakalangi pea mo ha iku'anga pau. Ko e tu'unga tangata pe fefiné ko ha 'ulungāanga

mahu'inga [pea na'e fokotu'u ia 'i he maama fakalaumalie ko ia] . . .

“. . . 'Oku mau toe fakahā foki heni kuo 'osi tu'utu'uni 'e he 'Otuā ke toki ngāue 'aki pē 'a e ngaahi mālohi topu-tapu 'o e fakatupú 'e ha tangata mo ha fefine, kuó na 'osi mali fakalao ko ha husepāniti mo ha uaifi.”⁶

Ko e tautea lahi ne fuesia 'e Lusifā mo hono kau muimu' ko e 'ikai ke 'oange hanau sino fakamatelié.

Ko e kongā lahi 'o e ngaahi 'ahi'ahi 'oku mou fehangahangai mo iá, 'a e ngaahi 'ahi'ahi mamafa tahā, 'oku fekau'aki ia mo homou sinó. 'Oku 'ikai ngata pē 'i ho'omou ma'u e mālohi ke fakatupu ha sino 'o ha to'u tangata fo'ou, ka 'oku mou ma'u foki e tau-atāina ke filí.

Na'e akonaki 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitā 'o pehē, “Ko e kakai kotoa pē 'oku nau ma'u ha sino, 'oku nau ma'u ha mālohi kiate kinautolu 'oku 'ikai ma'u ha sinó.”⁷ Ko ia ko e tangata mo'ui kotoa pē 'oku 'i ai hono sino 'oku nau ma'u 'a e mālohi ki he filí. 'Oku mou foua e ngaahi 'ahi'ahi koe'uhi ko homou natula fakatu'asinó, ka 'oku mou ma'u foki 'a e mālohi kiate ia mo 'ene kau 'āngeló.

'I he a'u ki he taimi ne mau 'osi ai mei he ako'anga mā'olungá, kuo 'osi mavahe ha tokolahi homau to'u akó ki he taú, pea na'e 'ikai toe foki mai hanau ni'ihī. Na'e vave pē ke hū atu homau toengá ki he sōtiá. Ne hala 'atā ke mau 'ilo ki homau kaha'ú. Te mau hao mo'ui nai mei he taú? 'E kei toe pē nai e māmaní 'i ha'amau foki mai?

Ne u hū ki he laulā puná ka ne u 'ilo'i pau pē 'e ui au ki he taú. Ne 'ikai fuoloa kuó u ako puna vakapuna 'i Sanitā 'Ana 'i Kalefōnia.

Na'e 'ikai ha'aku fakamo'oni mālohi ki hono mo'oni 'o e ongoongolelé, ka ne u 'ilo na'e 'ilo'i 'e he'eku ongo faiako semineli, 'a 'Ēpeli S. Lisi mo Sione P. Liliuaite, hono mo'oni. Ne u 'osi fanongo he'ena fakamo'oni, pea ne u tui kiate kinaua. Ne u pehē loto pē, “Te u fakafalala pē ki he'ena fakamo'oni kae 'oua kuó u ma'u ha'aku fakamo'oni.” Pea ko e me'a ia na'e hokó.

Ne u 'osi fanongo he ngaahi tāpuaki fakapēteliaké ka na'e te'eki

ke ma'u haku tāpuaki. 'Oku 'i ai ha pēteliaké kuo 'osi fakanofu 'i he siteiki takitaha 'okú ne ma'u 'a e laumalie 'o e kikité mo e laumalie 'o e ma'u fakahaá. 'Oku fakamafai'i ia ke ne foaki e ngaahi tāpuaki fakatāutaha mo fakafo'ituitui kiate kinautolu 'oku nau ha'u kuo fakaongoongolelé'i 'e he'enau kau pīsopé. Ne u tohi 'o kole ha fakaongoongoleléi mei he'eku pīsopé.

Ko J. Lōleni Senisitulumí ko ha pēteliaké ia kuo fakanofu peá ne nofo 'i he siteiki Sanitā 'Aná. Na'e 'ikai ke ne 'ilo ha me'a kau kiate au pea te'eki ai ke ma fetaulaki kimu'a, ka na'á ne foaki mai hoku tāpuakí. Ne u ma'u ai ha ngaahi tali mo e fakahinohino.

Neongo 'oku mātu'aki fūfūnaki e ngaahi tāpuaki fakapēteliaké, ka te u vahevahe atu pē ha ki'i kongā si'i mei hoku tāpuakí: “E tatakí koe 'e he ngaahi fanafana 'a e Laumalie Mā'oni-oní pea 'e fakatokanga kiate koe 'a e ngaahi me'a fakatu'utāmaki. Kapau te ke tokanga ki he ngaahi fakatokanga ko 'ení, 'e tāpuaki'i koe 'e he'etau Tamai Hēvaní koe'uhí ke ke toe lava 'o fakataha mo ho ngaahi 'ofa'angá.”⁸

Neongo 'oku hā si'isi'i e fo'i lea ko e kapau, ka kiate au na'e hā matalalahi tatau pē ia mo e pēsí. Kapau te u tauhi e ngaahi fekaú pea kapau te u tokanga ki he ngaahi ue'i 'a e Laumalie Mā'oni-oní, 'e tāpuaki'i au ke u

toe foki mei he taú. Neongo ne foaki e me'afuaki ko iá kiate au 'i hoku papitaisó, ne te'eki ai pē ke u 'ilo'i pe ko e hā e Laumalie Mā'oni-oni pe ko e founga 'ene ngaahi ue'i.

Ne u ma'u 'i he Tohi 'a Molomoná 'a e ngaahi me'a ko ia ne fie ma'u ke u 'ilo 'o kau ki he ngaahi ue'i. Ne u lau ai 'o pehē “oku lea 'a e kau 'āngeló 'i he mālohi 'o e Laumalie Mā'oni-oní; ko ia, 'oku nau lea 'aki 'a e ngaahi folofola 'a Kalaisí. Ko ia, . . . keinanga 'i he ngaahi folofola 'a Kalaisí; he vakai, 'e fakahā kiate kimoutolu 'e he ngaahi folofola 'a Kalaisí 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku totonu ke mou fai.”⁹

Mahalo ko e me'a ma'ongo'onga taha kuó u ako mei hono lau e Tohi 'a Molomoná, 'oku hoko mai e le'o 'o e Laumalié ko ha ongo ki he lotó kae 'ikai ko ha me'a 'okú te fanongo ki ai. Hangē pē ko 'eku akó, te mou ako foki ke “fakafanongo” ki he le'o ko ia 'okú te ongo'i kae 'ikai ke te fanongo ki ai.

Ne valoki'i 'e Nifai hono ongo ta'oketē 'o pehē, “Kuó mo mamata ki ha 'āngelo, pea na'e lea ia kiate kimoua; 'io, kuó mo fanongo ki hono le'ó mei he taimi ki he taimi; pea kuó ne lea kiate kimoua 'i he kihí 'i le'osi'i, ka na'e 'ikai te mo lava 'o ongo'i, 'o 'ikai ai te mo ongo'i 'a 'ene ngaahi leá.”¹⁰

Na'e pehē 'e ha kau fakaanga 'e ni'ihī 'oku hala e ngaahi veesi ko 'ení he 'okú ke fanongo ki he leá, kae 'ikai ongo'i kinautolu. Ka kapau 'okú ke 'ilo ha me'a kau ki he fetu'utaki fakalaumalié, 'okú ke 'ilo'i ko e fo'i lea lelei taha pē ke fakamatala'i 'aki e me'a 'oku hokó ko e fo'i lea ko e ongo'i.

'E tatakí mo malu'i kimoutolu 'e he me'afuaki 'o e Laumalie Mā'oni-oní, pea a'u pē ki ha'ane fakatonutonu ho'omou ngaahi angafaí, 'o kapau te mou loto ki ai. Ko ha le'o fakalaumalie ia 'oku hū ki he 'atamaí 'o hangē ko ha ongo 'oku hū ki homou lotó. Na'e pehē 'e he palōfita ko 'Inosí, “Na'e ongo mai 'a e le'o 'o e 'Eikí ki hoku 'atamaí.”¹¹ Pea na'e folofola 'a e 'Eikí kia 'Ōliva Kautele 'o pehē, “Vakai, te u fakahā kiate koe 'i ho 'atamaí pea 'i ho lotó, 'i he Laumalie Mā'oni-oní, 'a ia 'e hoko mai kiate koé.”¹²

‘Oku ‘ikai ha ‘amanaki te mou foua e mo‘uí ta‘e ‘i ai ha‘amou fehālaaki, ka he ‘ikai te mou fai ha fehālaaki lahi ta‘e tomu‘a fakatokanga atu e ngaahi ue‘i ‘a e Laumālié. ‘Oku kaungatonu e tala‘ofa ko ‘enī ki he kāingalotu kotoa ‘o e Siasí.

‘E fai ‘e ha ni‘ihi ha ngaahi fehālaaki mamafa mo fakatu‘utāmaki, ‘o mau-mau‘i e ngaahi fono ‘o e ongoongolelé. Ko e taimi ‘eni ke fakamanatu atu ai kiate kimoutolu ‘a e Fakalelé, fakatomalá, mo e fakamolemole‘i kakató ‘o a‘u ki ha tu‘unga ‘e malava ke ke toe ma‘a ai. Na‘e folofola e ‘Eikí, “Vakai, ko ia ia kuó ne fakatomala mei he‘ene ngaahi angahalá, ‘oku fakamolemole‘i ia, pea ko au ko e ‘Eikí, ‘oku ‘ikai te u toe manatu ki ai.”¹³

Kapau ‘e ma‘u pōpula koe ‘e he filí tupu mei ha‘o faiangahala, ‘oku ou fakamanatu atu ‘okú ke ma‘u ‘a e kī ke fakaava e matapā ‘o e fale fakapōpula mei loto. ‘E lava ke fakama‘a koe ‘i he feilaulau fakalelei ‘a e Fakamo‘ui ko Sīsū Kalaisí.

Mahalo ‘e ‘i ai ha taimi te ke fakakaukau ai ‘oku ‘ikai te ke taau ke fakahaofi koe koe‘uhí ko ho‘o ngaahi fehālákí, pe ‘oku lalahi pe iiki, peá ke fakakaukau kuó ke hē. ‘Oku ‘ikai ‘aupito ha taimi ‘e teitei mo‘oni ai ia! Ko e fakatomalá pē te ne lava ke fakanonga ‘a e mamahí. Ka ‘e lava ke fakanonga ‘e he fakatomalá ‘a e mamahí, ‘o tatau ai pē pe ko e hā e mamahi ko iá.

Kapau ‘oku ‘i ai ha ‘ulungāanga ‘oku ‘ikai totonu ke ke fai, pe ‘okú ke

feohi mo ha kakai ‘oku nau fusi atu koe ki he feitu‘u ‘oku halá, ko e taimi ia ke ke ngāue ‘aki ai ho‘o tau‘atāiná, ‘a ho‘o tau‘atāina ke filí. Fakaongongo ki he le‘o ‘o e Laumālié, pea he ‘ikai te ke hē.

‘Oku ou toe fakaongo atu ‘oku ‘ohake e to‘u tupu ‘o e ‘aho ní ‘i he taimi ‘oku mālohi ai e ‘oho ‘a e filí pea ‘oku hōloa ai e tu‘unga mo‘ui angama‘á. Ka ‘i he‘eku hoko ko e tamaio‘eiki ‘a e ‘Eikí, ‘oku ou palōmesi atu ‘e malu‘i mo paletu‘a kimoutolu mei he ngaahi ‘oho ‘a e filí ‘o kapau te mou tokanga ki he ngaahi ue‘i ‘oku ha‘u mei he Laumālie Mā‘oni‘oní.

Tui ‘a e vala ‘oku tāú; lea ‘i he ‘apasia; fanongo ki he mūsika ‘oku langaki mo‘uí. Faka‘ehi‘ehi mei he anga ta‘ema‘á mo e ngaahi ‘ulungāanga

Leisesitā, ‘Ingilani

holoki mo‘ui fakatāutaha kotoa pē. Mapule‘i ho‘o mo‘uí peá ke loto to‘a. ‘E faitāpuekina lahi kimoutolu he ‘oku mau fakafalala atu kiate kimoutolu. ‘Oku tokanga‘i ma‘u pē kimoutolu ‘e ho‘omou Tamai Hēvaní.

Kuo liliu ‘a e mālohi ‘o ‘eku fakamo‘oní talu mei he taimi ne u ongo‘i ai ‘a e fie ma‘u ke u falala ki he fakamo‘oni ‘a ‘eku ongo faiako seminelí. ‘I he ‘aho ní, ‘oku ou fakafalala ki ha ni‘ihi kehe ‘i he taimi ‘oku ou lue aí tupu mei hoku ta‘u motu‘á mo ha‘aku puke he polioó he‘eku kei si‘i kae ‘ikai mei ha‘aku veiveiua ‘i he ngaahi me‘a fakalaumālié. Kuó u tui kuo mahino kiate au, peá u ‘ilo‘i e ngaahi mo‘oni mahu‘inga ‘o e ongoongolelé pea mo e Fakamo‘ui ko Sīsū Kalaisí.

‘I he‘eku hoko ko e taha ‘o ‘Ene kau fakamo‘oni makehé, ‘oku ou fakamo‘oni ‘oku ‘ikai toe fehu‘ia ‘a e ola ‘o e tau ko ‘eni ne kamata ‘i he maama fakalaumālié. ‘E ‘ulungia ‘a Lusifā.

Ne tau lau kimu‘a ange ‘o kau ki he fanga lēveni. ‘Oku ‘ikai fie ma‘u ke mou fepuna‘aki tavale holo ‘a kimoutolu fanga lēveni kei talavou, ‘o ‘ikai ke mou fakapapau‘i e hala ‘oku toka mei mu‘á. ‘Oku ‘i ai ha ni‘ihi ‘oku nau ‘ilo ‘a e halá. “‘E ‘ikai fai ha me‘a ‘e [he ‘Eiki] ko e ‘Otuá, kae ta‘e fakahā ia ki he‘ene kau tamaio‘eiki ko e kau palōfitá.”¹⁴ Na‘e fokotu‘u ‘e he ‘Eikí ‘a Hono Siasí ‘i he ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘o e ngaahi kīi mo e ngaahi fakataha alēleá.

‘Oku ‘i he ‘ulu ‘o e Siasí ha kau tangata ‘e toko 15 kuo fakanofa ko e kau palōfita, kau tangata kikite, mo e kau tangata ma‘u fakahā. ‘Oku takitaha ma‘u ‘e he Kau Palesitenisí ‘Uluakí mo e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ‘a e ngaahi kī kotoa ‘o e lakanga fakataula-‘eiki ‘oku fie ma‘u ki hono tataki ‘o e Siasí. Ko e ‘Aposetolo pulé ‘a palōfita-Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, ‘a ia ko e tokotaha pē ia kuo fakamafai‘i ke ne ngāue ‘aki kotoa e ngaahi kī ko iá.

‘Oku fie ma‘u ‘e he folofolá ke ngāue ‘a e Kau Palesitenisí ‘Uluakí mo e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá ‘i he ngaahi fakataha alēleá pea ke nau loto taha ki he ngaahi tu‘utu‘uni ‘oku fai ‘e he ngaahi fakataha alēleá

ko iá. Pea 'oku pehē ia. 'Oku tau falala ki he 'Eikí ke Ne tataki e halá pea tau feinga pē ke fai Hono finangaló. 'Oku tau 'ilo'i kuó Ne tuku mai ha falala lahi kiate kitautolu, fakafo'ituitui mo fakalūkufua.

Kuo pau ke ke "falala ki [he 'Eikí] 'aki ho lotó kotoa; pea 'oua na'á ke fa'aki ki ho poto 'o'ou."15 Kuo pau ke falala'anga koe peá ke feohi mo e ngaahi kaungāme'a 'oku nau holi ke peheé.

'E 'i ai e taimi 'e fakatauele'i ai koe ke ke fakakaukau 'o hangē ko ia ne u toutou fai he'eku kei talavou: "Kapau ko e ngaahi tūkungá 'eni, 'e ngata 'a e māmaní ia. 'E hoko mai e ngata'anga 'o e māmaní 'oku te'eki ai ke u fakakakato e me'a 'oku totonu ke u fai." 'Ikai! 'E lava ke ke hanganaki atu ki hono fai 'o e ngaahi me'a 'oku totonú—'o mali, ma'u hao fāmili, sio ki ho'o fānaú mo e makapuná, na'a mo ho makapuna uá.

Kapau te ke muimui 'i he ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení, 'e tokanga'i mo malu'i koe pea te ke 'ilo'i e ngaahi ue'i 'a e "Laumālie Mā'oni'oni pea te ke lava ai ke 'ilo'i hono mo'oni 'o e ngaahi me'a kotoa pē."16 'Oku ou palōmesi atu 'e hoko ia pea 'oku ou tuku ha tāpuaki ma'amoutolu, ko hotau to'u tupu mahu'ingá, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. John Ciardi, "Fast and Slow," *Fast and Slow: Poems for Advanced Children and Beginning Parents* (1975), 1. © 1975 by John L. Ciardi. Faka'aonga 'i 'i hono fakangofua 'e he Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company. Ma'u e ngaahi totonu fakalao kotoa pē.
2. Fakahā 12:9; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:25–26.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 52:14.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:26.
5. 'Alamā 42:8.
6. "Ko e Fāmili: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
7. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 523–524.
8. Tāpuaki fakapēteliake 'o Boyd K. Packer, foaki 'e J. Roland Sandstrom, Jan. 15, 1944.
9. 2 Nifai 32:3.
10. 1 Nifai 17:45; toki tānaki atu e fakamamafá.
11. 'Inosi 1:10.
12. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 8:2.
13. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:42.
14. 'Amosi 3:7.
15. Lea Fakatātā 3:5.
16. Molonai 10:5.

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí

'Okú ke Mahu'inga Kiate Ia

'Oku faka'aonga 'i 'e he 'Eikí ha me'afua 'oku kehe 'aupito mei he me'afua 'a e māmaní ke fua 'aki e mahu'inga 'o ha laumālié.

Ko e taha 'o e kau palōfita ma'ongo'onga taha kuo 'iloa 'i māmaní, ko Mōsesē na'e ohi hake 'e he 'ofefine 'o Feló, pea ko e 'uluaki ta'u 'e 40 'o 'ene mo'uí, na'á ne nofo ai 'i he ngaahi fale fakatu'i 'o 'Isipité. Na'á ne 'ilo'i tonu ai 'a e nāunau mo e ngeia 'o e pule'anga motu'a ko iá.

Hili ha ngaahi ta'u mei ai, ne tu'u 'a Mōsesē 'i he tumutumumu 'o ha mo'unga 'o mama'o mei he lāngilangi mo e faka'ofu'ofa 'o e fonua mālohi ko 'Isipité, 'i he 'ao 'o e 'Otuá 'o faka-tau folofola kiate Ia ko e mata ki he mata 'o hangē ha talanoa 'a ha ongo kaungāme'á.¹ Lolotonga e fefolofolai ko iá, na'e faka'ali'ali 'e he 'Otuá kia Mōsesē 'a e ngāue 'a Hono to'ukupú, pea tuku ke ne mamata ki ha kongá 'o 'Ene ngāue mo Hono nāunaú. Hili 'ena fefolofolai, na'e tō 'a Mōsesē ki he kekelelé 'i ha ngaahi houa lahi. 'I he taimi na'e toe ma'u ai hono iví, na'á ne 'ilo'i na'e 'i ai ha me'a na'e 'ikai ke ne fakakaukau ki ai 'i he ngaahi ta'u kotoa na'á ne 'i he loto'á fakatu'i ai 'o Feló.

Na'á ne pehē, "Oku ou 'ilo ko e me'a noa pē 'a e tangatá."²

'Oku Tau Si'i Ange 'i he Anga 'Etau Fakakaukau

Ko e lahi ange 'etau ako ki he 'univēsí, ko e lahi ange ai pē ia e mahino 'oku tau ma'ú—ki ha kongá si'i pē—'o e me'a na'e 'ilo 'e Mōsesē. 'Oku fu'u lahi, fakamisiteli, mo nāunau'ia fau 'a e 'univēsí 'o 'ikai fa'a mākupusi ia 'e he 'atamai 'o e tangatá. Na'e folofola 'a e 'Otuá kia Mōsesē, "Kuó u fakatupu 'a e ngaahi māmani ta'efa'alaua."³ 'Oku hoko 'a e faka'ofu'ofa 'o e langí 'i he poó ko ha fakamo'oni faka'ofu'ofa 'o e mo'oni ko iá.

'Oku 'i ai ha fanga ki'i me'a kuo nau ngaohi au ke u ofo 'o hangē ko 'eku puna 'i he fakapo'uli 'o e poó 'o kolosi atu 'i he ngaahi tahí mo e ngaahi konitinēnití peá u vakai ki tu'a mei he matapā sio'ata 'o e loki e pailatē ki he nāunau ta'e fa'alaua 'o ha ngaahi fetu'u 'e laumiliona.

Kuo feinga 'a e kau fakatotolo ki he 'ataá ke lau e lahi 'o e ngaahi fetu'u he 'univēsí. Na'e fakafuofua 'e ha kau saienisi ko e lahi 'o e ngaahi fetu'u 'oku a'u ki ai 'etau ngaahi me'a faka'ata vavaá 'oku liunga 10 hono lahí 'i he 'one'one 'o e matātahí mo e ngaahi toafa 'o e māmaní.⁴

‘Oku fu’u faitatau ‘aupito ‘a e aofangatuku ko ‘ení mo e lea ‘a ‘Inoke ko e palōfita he kuonga mu’á: “Pea ka ne lava ‘e he tangatá ‘o lau ‘a e ngaahi momo’i me’a ‘o e māmaní, ‘io, ‘o e ngaahi māmani ‘e lau miliona ‘o hangē ko ‘ení, ‘e ‘ikai hoko ia ko hano kamata’anga ‘o e lahi ‘o ho’o ngaahi fakatupú.”⁵

‘I he’etau vakai ki he lahi ‘o e ngaahi fakatupu ‘a e ‘Otuá, ‘oku ‘ikai ha ofo ‘i hono fale’i ‘e he Tu’i ko Peni-simaní ‘a hono kakaí ke nau “manatu ma’u ai pē, ki he māfima’i ‘o e ‘Otuá, mo ho’omou ta’e aongá.”⁶

‘Oku Tau Lahi Ange ‘i he Anga ‘Etau Fakakauká

Neongo ko e me’a noa pē ‘a e tangatá, ka ‘oku ou fifili mo ofo ‘i he’eku fakakaukau atu “‘oku mahu’inga lahi ‘a e ngaahi laumālie ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá.”⁷

Pea neongo te tau vakai atu ki he lahi ‘o e ‘univēsí mo pehē, “Ko e hā ‘a e tangatá ‘i hono fakafehoanaki ki he nāunau’ia ‘o e fakatupú?” Na’e folofola tonu pē ‘a e ‘Otuá ko kitautolu ‘a e ‘uhinga na’á Ne fakatupu ai ‘a e ‘univēsí! Ko ‘Ene ngāue mo Hono nāunau—‘a e taumu’á ‘o e ‘univeesi fakaofó ni—ke fakahaofi mo hake-aki’i e fa’ahinga ‘o e tangatá.⁸ ‘I hono fakalea ‘e tahá, ‘oku fakatupu kotoa ‘a e lahi ‘o ‘itānití, ‘a e ngaahi nāunau mo e ngaahi me’a lilo ‘o e ta’efakangatangata ‘a e ‘ataá mo e taimí, ma’á e lelei ‘a e kakai matelie hangē ko koe mo aú. Na’e fakatupu ‘e he’etau Tamai Hēvaní ‘a e ‘univēsí ke tau ala a’usia ai ‘a e ngaahi me’a ‘oku tau malavá ‘i he’etau hoko ko Hono ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefiné.

Ko ha lea fakatātā ‘eni kau ki he tangatá: ko e me’a noa pē ‘a e tangatá ‘i hono fakafehoanaki ki he ‘Otuá; neongo iá, ‘oku tau mahu’inga lahi ki he ‘Otuá. Neongo ‘e hā ko e me’a noa pē kitautolu ‘i hono fakafehoanaki ki he fakatupu ta’efakangatangatá, ka ‘oku vela ‘i hotau fatafatá ‘a e māfana ‘o e afi ta’engatá. ‘Oku tau ma’u ‘a e tala’ofa ta’e mahakulea ‘o e hake-aki’i—ko e ngaahi maama ta’e hano ngata’anga—‘e lava ke tau ma’u. Pea ko e faka’amu ia ‘a e ‘Otuá ke tokoni’i kitautolu ke tau a’u ki ai.

Ko e Tō ‘Anga ‘o e Fielahi

‘Oku ‘ilo’i ‘e he tēvoló ko e taha ‘o ‘ene ngaahi me’angāue lelei taha ‘i hono fakahēe’i e fānau ‘a e ‘Otuá ko hono faka’ali’ali ange e ngaahi me’a ‘oku manako lahi ai ‘a e tangatá. ‘Okú ne faka’ali’ali ki he ni’ihi e me’a ‘okú ne fakatupu ‘enau fie lahí, ‘aki ‘ene ‘ai ke nau hīkisia mo faka’ai’ai kinautolu ke pehē ‘oku nau mahu’inga pea ‘e ‘ikai lava’i kinautolu ‘e ha me’a. ‘Okú ne talaange ‘oku nau mā’olunga ange ‘i ha fa’ahinga taha pē koe’uhi ko e me’a ‘oku nau malavá, tūkunga na’e fā’ele’i ai kinautolú, pe tu’unga fakasō-sialé, pea ‘oku fakamavahe’i kinautolu ‘e he me’á ni mei he kakai mā’ulalo ‘oku nau feohí. ‘Okú ne taki atu kinautolu ke nau aofangatuku ‘aki ‘enau pehē ‘oku ‘ikai ke nau mo’ulalo ki ha fa’ahinga lao ‘a ha taha kehe pea he ‘ikai ke nau tokanga kinautolu ki he ngaahi palopalema ‘a ha ni’ihi kehe.

‘Oku pehē na’e sai’ia ‘a ‘Ēpalahame Lingikoni ‘i ha fo’i maau ‘oku pehē:

*Ko e hā ka pōlepole ai e laumālie
‘o e tangatá?*

He ‘oku vave hangē ha fetu’u toó,

ko ha kongá ‘ao he ‘ataá,

*Ko ha tapa ‘a e ‘uhilá, fasi ‘a
e peau ná,*

*Mavahe ‘a e tangatá mei he mo’ui
ki fa’itoká.⁹*

‘Oku mahino ki he kau ākongá ‘a Sīsū Kalaisí ko hono fakahoa atu ko ia ‘o ‘etau mo’ui ‘i he māmaní ki ‘itānití, ko ha “ki’i [taimi]fuofuolua si’i” pē ia ‘i he ‘ataá mo taimi.¹⁰ ‘Oku nau ‘ilo’i ko e mahu’inga mo’oni ‘o ha taha ‘oku ‘ikai tatau ia mo e me’a ‘oku fakamahu’inga ‘i e māmaní. ‘Oku nau ‘ilo’i te ke tānaki fokotu’utu’u e pa’anga kotoa ‘a māmaní ka he ‘ikai te ne lava ke fakatau ha momo’i me’a ‘i he koloa ‘o e langí.

Ko kinautolu te nau “ma’u ‘a e pule’anga ‘o e ‘Otuá”¹¹ ko kinautolu ia ‘oku nau “hoko ‘o anga tatau mo ha tamasi’i si’i, angavaivai, angamalū, loto fakatōkilalo, fa’a kātaki, fonu ‘i he ‘ofa.”¹² “He ko ia kotoa pē ‘okú ne hiki hake iá, ‘e fakavaivai’i ia; pea ko ia ‘okú ne fakavaivai’i iá, ‘e hiki hake ia.”¹³ ‘Oku mahino foki ki he kau

ākongá peheé “‘o ka mou ‘i he tauhi ‘o homou kāingá, ‘oku mou ‘i he tauhi pē ‘o homou ‘Otuá.”¹⁴

‘Oku ‘Ikai Ngalo Kitautolu

Ko e founga ‘e taha ‘oku kākāa’i ai kitautolu ‘e Sētané ‘oku fakafou ia ‘i he fakalotosi’i. ‘Okú ne feinga ke nofo taha pē ‘etau tokangá ‘i he ‘ikai hatau mahu’ingá kae ‘oua kuo kamata ke tau veiveiua pe ‘oku ‘i ai koā hatau mahu’inga. ‘Okú ne talamai ‘oku tau fu’u mā’ulalo ke fakatokanga’i ‘e ha taha, kuo ngalo kitautolu—kae fakataufefito kuo ngalo kitautolu ‘i he ‘Otuá.

Te u vahevahe atu ha me’a fakatāu-taha ne u a’usia ‘e ala tokoni atu ki he ni’ihi ‘oku nau ongo’i ‘oku ‘ikai hanau mahu’ingá, kuo ngalo kinautolu, pe tuenoá.

Ne u kau atu ki ha ako pailate ‘i he Laulā Puna ‘a e ‘Iunaiteti Siteití ‘i he ngaahi ta’u lahi kuo hilí. Ko ha sōtia kei talavou au mei Siamane Hihifo, ne u mama’o mei ‘api, na’e fanau’i au ‘i Sekislovākia, peá u tupu hake ‘i Siamane Hahake pea faingata’a ‘eku lea faka-Pilitānia. ‘Oku ou manatu ‘i lelei pē ‘eku fononga atu ki he feitu’u na’e fai ai ‘emau akó ‘i Tekisisí. Na’á ku tangutu ‘i ha vakapuna, ‘i he tafa’aki ‘o ha pāsese na’e mahino mei he tō hono le’ó ko ha taha mei he feitu’u Sauté. Na’e ‘ikai loko mahino kiate au ha fo’i lea ia na’á ne lea ‘aki. Ne u fifili pe na’e hala koā ‘a e lea ia na’e ako’i kiate aú. Na’á ku ilifia he’eku fakakaukau atu te u fe’auhi ki he ngaahi tu’unga mā’olunga he ako pailaté mo ha kau ako ne tupu’i lea faka-Pilitānia.

‘I he’eku a’u atu ki he mala’e vakapuná ‘i he ki’i kolo ko Piki Sipilingi ‘i Tekisisí, na’á ku kumi ‘a e kolo ‘o e Siasí ‘o ma’u, ‘a ia ne kau ki ai ha kā-ingalotu faka’ofa tokosi’i na’a nau lotu pē ‘i he ngaahi loki totongi he ‘ulu’i ‘apitanga ‘o e laulā puná. Na’e lolotonga langa ‘e he kāingalotú ha ki’i falelotu tu’uma’u mo’ó e Siasí. ‘I he ngaahi ‘aho ko iá, na’e ngāue lahi ‘a e kāingalotú ‘i hono langa ‘o e ngaahi fale fo’ou.

Ne u ‘alu ‘i he ‘aho kotoa ki he’eku kalasi ako pailaté peá u ako ‘i he lahi taha ne u lavá peá u toki fakamoleki

'ilo'i na'e 'ikai mahu'inga ki he Tamai Hēvaní 'a e feitu'u na'á ku 'i aí, hoku tu'unga 'i he'eku kalasi ako pailaté, pe ko e hā hoku fatongia 'i he Siasí. Ko e me'a na'e mahu'inga kiate Iá ke u fai hoku lelei tahá, ke hanga hoku lotó kiate Ia, peá u fie tokoni kiate kinautolu ne mau feohí. Na'á ku 'ilo'i kapau ne u fai 'a e lelei taha na'á ku lavá, 'e lelei e me'a kotoa.

Pea na'e lelei 'a e me'a kotoa.¹⁵

'E Mu'omu'a 'a e Muimui

'Oku 'ikai tokanga e 'Eikí ia pe 'oku tau faka'aonga'i hotau 'ahó ke ngāue 'i ha fale māpele pe 'i he fale tauhi'anga 'o e fanga hōsí. 'Okú Ne 'afio'i e feitu'u 'oku tau 'i aí, neongo e mā'ulalo e tūkunga 'oku tau 'i aí. Te Ne ngāue 'aki—'i He'ene founa pē 'A'ana pea ki He'ene ngaahi taumu'a mā'oni'oní—'a kinautolu 'oku hanga honau lotó kiate Iá.

'Oku 'afio'i 'e he 'Otuá ko e ni'ihi 'o e ngaahi laumālie mā'ongo'onga taha kuo mo'uí he 'ikai pē ke nau hā kinautolu 'i he ngaahi tohi hisitōliá. Ko ha ni'ihi kinautolu kuo tāpuekina loto fakatōkilalo, kuo nau muimui 'i he sīpinga 'a e Fakamo'uí 'o faka'aonga'i e ngaahi 'aho 'o 'enau mo'uí ki he failelei.¹⁶

Na'e faka'ali'ali kiate au 'a e tefito'i mo'oni ko 'ení 'e ha ongome'a pehē, ko e mātu'a 'a hoku kaungāme'a. Na'e ngāue 'a e husepānití 'i ha fale ngaohi'anga sitila 'i 'Iutā. 'I he houakai ho'ataá pē kuó ne to'o hake 'ene folofolá pe ha makasini 'a e Siasí 'o lau. 'I he sio atu 'a e kau ngāue kehē ki aí, na'a nau manuki kiate ia pea lau atu ki he ngaahi me'a na'á ne tui ki aí. Na'á ne lea kiate kinautolu 'i he 'ofa mo e loto falala 'i ha taimi pē ne nau fai ai 'eni. Na'e 'ikai ke ne tuku ke faka'ita'i pe fakalotomamahi'i ia 'e he'enu anga ta'efaka'apa'apá.

Hili ha ngaahi ta'u mei ai na'e puke lahi ha taha 'o e kau tangata ne nau fa'a manuki'i iá. Kimu'a pea mālōlō 'a e tokotaha ko iá, na'á ne kole ke lea 'a e tangata loto fakatōkilaló ni 'i hono me'afaka'eikí—pea na'á ne lea ai.

Na'e 'ikai ke 'i ai ha tu'unga fakasōsiale pe koloa 'a e mēmipa faivelenga ko 'eni 'o e Siasí, ka ne a'u atu 'a hono

e kongā lahi hoku taimi 'ataá 'i he ngāue he falelotu fo'ou. Ne u 'ilo'i ai ko e fā-uá 'oku 'ikai ko ha sitepu 'i ha hulohula ka ko ha kongā papa. Ne u ako foki ai 'a e poto mahu'inga ke 'oua na'a tuki'i hoku motu'a tuhú 'i he'eku tuki ha fo'i fa'ó.

Na'e fu'u lahi hoku taimi ngāue he falelotú pea fakahā mai ai 'e he palesiteni fakakoló—'a ia ko e taha foki 'o 'emau kau faiako puna vaka-puná—'a 'ene hoha'a na'a 'oku totonu ke u fakamoleki ha taimi lahi ange ki he'eku akó.

Ne femo'uekina foki mo hoku ngaahi kaungāme'á mo e kaungā akó 'i he'enu ngaahi 'ekitiviti pē 'anautolu 'i honau taimi 'ataá, neongo 'e lava pē ke u pehē 'oku 'ikai fenāpasi e ni'ihi 'o

e ngaahi 'ekitiviti ko iá mo e ki'i tohi tufa he 'ahó ni ko e *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú*. Ka na'á ku fiefia he'eku kau atu ki he ki'i kolo ko 'eni 'i Tekisisi hihifó, 'o akoako hoku poto fakatufunga ne toki 'iló, pea fakalelei'i ai pē 'eku lea faka-Pilitāniá lolotonga 'eku fakahoko hoku ongo uui'i ko e faiako 'i he kōlomu 'o e kaumātu'á pea mo e Lautohi Faka-Sāpaté.

'I he taimi ko iá, ko ha ki'i feitu'u sī'si'i, ta'emahu'inga, pea 'ikai ke 'iloa 'a Big Spring (Vai Lahi), neongo hono hingoá. Pea ne u fa'a ongo'i pehē pē—'oku 'ikai haku mahu'inga, ta'e 'iloa mo tuenoa 'aupito. Neongo ia, ne te'eki ai 'aupito ke u fifili tu'o taha pe kuó u ngalo koā 'i he 'Eikí pe te Ne 'ilo'i nai au he feitu'u ko iá. Na'á ku

ivi tākiekiná ki he kakai kotoa pē na 'a nau 'ilo ia. Na 'á ne mālōlō 'i ha fakatu'utāmaki he 'apī ngāuē 'i ha 'ane tu'u ke tokoni 'i ha taha ngāue na'e 'efiha 'i he sinou.

Hili mei ai ha ta'u ne fai ha tafa ki he 'uto 'o hono hoá, pea na'e 'ikai ke ne toe lava 'o 'alu. Ka na'e sai'ia e kakai ke omi 'o talanoa mo ia he na'e fakafanongo kiate kinautolu. 'Okú ne manatu 'i. 'Okú ne tokanga. 'Okú 'ikai te ne lava 'o tohi, ko ia 'okú ne ako ma'uloto e fika telefoni 'o 'ene fānaú mo e makapuná. 'Okú ne manatu 'ofa ki he ngaahi 'aho fā'ele'i mo e ngaahi 'aho fakamanatu 'o ha me'a mahu'inga na'e hoko.

'Okú foki atu 'a kinautolu 'oku 'a'ahi ki ai 'oku nau ongo'i fiefia ange he mo'uí mo kinautolu pē foki. 'Okú nau ongo'i 'ene 'ofá. 'Okú nau 'ilo'i 'ene tokangá. 'Okú 'ikai te ne teitei lāunga ka 'okú ne faka'aonga'i hono ngaahi 'ahó ke faitāpuekina e mo'ui 'a e kakai kehé. Na'e pehē 'e ha taha 'o hono ngaahi kaume'á ko e taha e fe-finé ni 'i he kakai tokosi'i kuó ne 'ilo'i 'okú ne faka'alí'ali mo'oni mai 'a e 'ofa mo e mo'ui 'a Sīsū Kalaisí.

Mahalo na'e mei talamai pē 'e he ongome'á ni na'e 'ikai ke na fu'u mahu'inga 'i he māmaní. Ka 'oku faka'aonga'i 'e he 'Eikí ia ha me'afua 'oku fu'u kehekehe 'aupito mo e me'afua 'oku fua 'aki 'e he māmaní 'a e laumālié. 'Okú Ne 'afio'i e ongome'a faivelengá ni; 'okú Ne 'ofa 'iate kinaua. Ko ha fakamo'oni mo'ui 'a 'ena ngaahi ngāuē ki he 'ena tui mālohi kiate Iá.

'Okú ke Mahu'inga Kiate Ia

Kāinga 'ofeina, mahalo 'oku mo'oni ko e me'a noa pē 'a e tangatá 'i hono fakafehoanaki ki he lahi 'o e 'univēsí. 'Okú 'i ai pē taimi te tau ongo'i ai 'oku 'ikai ke tau mahu'inga, 'oku 'ikai 'ilo'i kitautolu 'e ha taha, tuenoa, pe kuo ngalo kitautolu. Ka ke manatu 'i ma'u pē—'okú ke mahu'inga kiate Ia! Ka 'i ai ha taimi te ke veiveiua ai, fakakaukau ki he ngaahi tefito 'i mo'oni fakalangi ko 'ení 'e fā:

'Uluakí, 'oku 'ofa 'a e 'Otuá ki he loto fakatōkilaló mo e anga vaivaí, he ko kinautolu "oku lahi 'i he pule'anga 'o e langí."¹⁷

Uá, 'oku fakafalala 'e he 'Eikí "ke malanga 'aki hono kotoa 'o ['Ene] ongoongoleléi 'e he kau vaivaí mo e kau mā'ulaló ki he ngaahi ngata'anga 'o e māmaní."¹⁸ Kuó Ne fili "a e ngaahi me'a vaivai 'o e māmaní [ke] holoki hifo 'a e kau māfimaí mo e kau mālohi"¹⁹ pea ke fakamaa 'i "a e mālohi."²⁰

Tolú, tatau ai pē pe 'okú ke nofo 'i fē, pe 'oku mā'ulalo fēfē ho ngaahi tūkungá, si'isi'i fēfē ho 'o ki'i ngāuē, 'a e fakangatanga 'o e ngaahi me'a 'okú ke malavá, pe 'okú ke fōtunga fēfē, pe ngali si'isi'i fēfē ho ki'i fatongia he Siasí, ka 'oku 'ikai te ke puli mei ho 'o Tamai Hēvaní. 'Okú Ne 'ofa 'iate koe. 'Okú Ne 'afio'i ho loto fakatōkilaló mo e ngaahi ngāue 'o e 'ofá mo e anga'ofa 'okú ke faí. 'Okú na fatu ha fakamo'oni tu'uloa ki ho 'o anganofó mo ho 'o tuí.

Faá pea ko hono faka'osí ia, kataki 'o 'ai ke mahino ko e me'a 'oku mou mamata ki ai mo a'usia he taimi ní he 'ikai laui kuonga ia. He 'ikai te mou ongo'i ta'elata, loto mamahi, mama-hi'ia, pe lotosi'i ai pē 'o laui kuonga. Kuo fai kiate kitautolu 'a e tala'ofa mo'oni 'a e 'Otuá he 'ikai ngalo 'iate Ia pe te Ne lí'aki 'a kinautolu 'oku tuku honau lotó kiate Iá.²¹ Amanaki lelei pea tui ki he tala'ofa ko iá. Ako ke mou 'ofa 'i ho'omou Tamai Hēvaní pea hoko ko 'Ene ākongá 'i he lea mo e ngāue.

Falala kapau te mou pikitai, tui kiate Ia, pea faivelenga 'i hono tauhi e ngaahi fekaú, 'e 'i ai e 'aho te mou a'usia tonu ai 'a e ngaahi tala'ofa na'e fakahā ki he 'Aposetolo ko Paulá: "Okú te'eki ai mamata 'e ha mata, pe fanongo 'e ha telinga, pea 'oku te'eki ai hū ki he loto 'o ha tangata, 'a e ngaahi me'a 'a ia 'oku teuteu 'e he 'Otuá ma'anautolu 'oku 'ofa kiate iá."²²

Kāinga, ko e Tokotaha mālohi taha 'i he 'univēsí ko e Tamai 'o homou laumālié. 'Okú Ne 'afio'i kimoutolu. 'Okú Ne 'ofa 'iate kimoutolu 'aki ha 'ofa 'oku haohao.

'Okú 'ikai 'afio mai e 'Otuá kiate koe ko ha tangata fakamatelie 'i ha ki'i palanite te ke mo'ui fuonounou pē ai—'okú Ne afio mai ko 'Ene fānaú koe. 'Okú Ne 'afio mai ko ha taha koe 'okú ke malava e me'a na'e fakatau-mu'a ke ke lava'í. Ko Hono finangaló ke ke 'ilo'i 'okú ke mahu'inga kiate Ia.

Fakatauange ke tau tui, falala, pea fakatonutonu 'etau mo'uí ke lava 'o mahino kiate kitautolu hotau mahu'inga ta'engata mo'oni mo e me'a 'oku tau malavá. Fakatauange te tau mo'ui taau ke ma'u e ngaahi tāpuaki mahu'inga 'a 'etau Tamai Hēvaní kuo teuteu 'i ma'atautolú, ko 'eku lotú ia 'i he huafa 'o Hono 'Alo, ko Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Mōsesē 1:2.
2. Mōsesē 1:10.
3. Mōsesē 1:33.
4. Vakai, Andrew Craig, "Astronomers count the stars," BBC News, July 22, 2003, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/science/nature/3085885.stm>.
5. Mōsesē 7:30.
6. Mōsaia 4:11.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 18:10.
8. Vakai, Mōsesē 1: 38–39.
9. William Knox, "Mortality," in James Dalton Morrison, ed., *Masterpieces of Religious Verse* (1948), 397.
10. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:7.
11. 3 Nifai 11:38.
12. Mōsaia 3:19.
13. Luke 18:14; vakai foki, veesi 9–13.
14. Mōsaia 2:17.
15. Ne ma'u 'e Dieter F. Uchtdorf 'a 'ene kalasí 'i he'ene faka'osi akó.
16. Vakai Ngāue 10:38.
17. Mātiu 18:4; vakai foki, veesi 1–3.
18. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:23.
19. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:19.
20. 1 Kolinitō 1:27.
21. Vakai, Hepelū 13:5.
22. 1 Kolinitō 2:9.

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí

Ko Hono Hikinima'i 'o e Kau 'Ōfisa 'o e Siasí

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i 'a Thomas Spencer Monson ko e palōfita, tangata kikite mo e tangata ma'u fakahā pea mo e Palesiteni 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní; Henry Bennion Eyring ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí; pea mo Dieter Friedrich Uchtdorf ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí.

Ko kinautolu 'oku loto ki aí, fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'e loto pea fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i 'a Boyd Kenneth Packer ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá pea ko e kau mēmipa 'eni 'o e kōlomu ko iá: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, mo Neil L. Andersen.

Ki kinautolu 'oku loto ki aí, fakahā mai.

Ka 'i ai ha ta'e loto, fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i e ongo tokoni 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e Kau 'Aposetolo 'e Toko

Hongofulu Mā Uá ko e kau palōfita, kau tangata kikite mo e kau tangata ma'u fakahā.

Ko kinautolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'e loto pea fakahā mai he founga tatau pē.

Kuo tukuange 'a 'Eletā Claudio R. M. Costa mei he'ene hoko ko ha mēmipa 'o e Kau Palesitenisí 'o e Kōlomu 'o e Kau Fitungofulú.

Ko kimoutolu 'oku loto ke tau kau fakataha 'i hono fakahaa'i 'etau hounga'ia, kātaki 'o fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i 'a 'Eletā Tad R. Callister ke ne hoko ko ha mēmipa 'o e Kau Palesitenisí 'o e Kōlomu 'o e Kau Fitungofulú.

Ko kinautolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'e loto pea fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau tukuange 'a 'Eletā Gary J. Coleman, Richard G. Hinckley, Yoshihiko Kikuchi, Carl B. Pratt, mo Cecil O. Samuelson mei he Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú pea fokotu'u kinautolu ko e kau Taki Mā'olunga mālōlō.

'Oku fokotu'u atu foki ke tau tukuange 'a 'Eletā Won Yong Ko, Lowell M. Snow, mo Paul K. Sybrowsky mei he Kōlomu Hono Ua 'o e Kau Fitungofulú.

Ko kinautolu 'oku fie kau fakataha 'i hono fakahaa'i 'etau hounga'ia ki he Kau Taki ko 'eni he'enua ngāue kāfakafá, kātaki 'o fakahā mai.

'Eletā Ralph W. Hardy Jr., Jon M. Huntsman Sr., Aleksandr N. Manzhos, mo J. Willard Marriott Jr. mei he'enua hoko ko ha Kau Fitungofulu Faka'ēliá.

'Oku fokotu'u atu ke tau fakahaa'i 'etau hounga'ia koe'uhí ko 'enua ngāue fisifisimu'á.

Ko kinautolu 'oku loto ki aí, fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i mo e Kau Taki Mā'olunga, Kau Fitungofulu Faka'ēliá mo e kau palesitenisí lahi 'o e ngaahi houlotú 'o hangē ko 'enua tu'u 'i he lolotonga ní.

Ko kinautolu 'oku loto ki aí, fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto pea fakahā mai.

'E Palesiteni Monisoni, fakatatau mo e me'a 'oku ou lava 'o vakai ki aí, kuo lototaha e Senitā Konifelenisí ki he ngaahi fokotu'ú.

'E kāinga, 'oku mau fakamālō atu koe'uhí ko ho'omou poupou'ú, tuí, mateakí mo ho'omou ngaahi lotú. ■

Fai 'e 'Eletā David A. Bednar

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

'E Liliu 'a e Loto 'o e Fānaú

'Oku ou fakaafe'i e to'u tupu 'o e Siasí ke nau ako pea ma'u e Laumālie 'o 'Ilaisiá.

He'etau ako, 'ilo'i mo mo'ui 'aki e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí, 'oku fa'a tokoni hono ako fakahoko-hoko iá. Hangē ko 'ení, fakakaukau angé ki he ngaahi lēsoni 'oku tau ako 'o kau ki hono fakamu'omu'a e ngaahi me'a fakalaumālie, mei he ngaahi me'a ko ia ne hoko 'i hono toe fakafoki mai 'o e ongoongolelei 'a e Fakamo'ui he ngaahi 'aho kimui ní.

Na'e mamata mo fefolofolai 'a Siosefa Sāmita mo e Tamai Ta'engata pea mo Sisu Kalaisi 'i he Vao'akau Tapú. Na'e kau 'i he ngaahi me'a kehe ne 'ilo'i ai 'e Siosefa Sāmitá, 'a e natula totonu 'o e Tolu'i 'Otuá mo e hokohoko atu 'o e ma'u fakahaá. Na'e kamata 'e he me'a-hā-mai faka'e'i'eikí ni 'a e "kakato 'o e ngaahi kuongá" ('Efesō 1:10) pea ko e taha ia 'o e ngaahi me'a mātu'aki mahu'inga ne hoko 'i he hisitōlia 'o māmani.

Hili nai ha ta'u 'e tolu mei ai, 'i ha tali ki ha lotu fakamātoato, na'e fakafonu e lokimohe 'o Siosefá 'i he efiafi 'o e 'aho 21 'o Sepitema 1823, 'e ha maama kae 'oua kuo "maama ange ia 'i he ho'atā mālie." (Siosefa Hisitōlia—Hisitōlia 1:30) Ne hā mai ha tokotaha 'i hono ve'e mohengá, ui e tamasi'i 'i hono hingoá mo tala ange "ko ha

talafekau [ia] kuo fekau'i mai mei he 'ao 'o e 'Otuá . . . pea ko hono hingoá ko Molonai (veesi 33). Na'á ne fakahinohino 'i 'a Siosefa 'o fekau'aki mo hono 'omai 'o e Tohi 'a Molomoná. Ne toki lau 'e Molonai mei he tohi 'a Malakái 'i he Fuakava Motu'á, 'o ki'i kehe ia mei he fakalea 'i he Paaki 'a Kingi Sēmisi:

"Vakai, te u fakahā kiate kimoutolu 'a e Lakanga Fakataula'eikí 'i he nima 'o 'Ilaisiá ko e palōfita, 'i he te'eki ai ke hoko 'a e fu'u 'aho lahi mo fakamanavahē 'o e 'Eikí.

". . . Pea te ne tō 'i he loto 'o e fānaú 'a e ngaahi tala'ofa na'e fai ki he ngaahi tamaí, pea 'e liliu 'a e loto 'o e fānaú ki he'enau ngaahi tamaí. Ka ne 'ikai ke pehē, 'e faka'auha 'o 'osi'osingamālie 'a māmani kotoa 'i he'ene hā'ele māi" (veesi 1: 38, 39).

Na'e kau 'i he ngaahi fakahinohino 'a Molonai ki he palōfita kei talavou ní ha tefito 'i kaveinga 'e ua: (1) ko e Tohi 'a Molomoná mo e (2) ngaahi lea 'a Malakái 'o tomu'a fakahā ai 'a e tufakanga 'o 'Ilaisiá 'i hono toe Fakafoki "'o e me'a kotoa pē, 'a ia kuo lea ki ai 'a e 'Otuá 'i he ngutu 'o 'ene kau palōfita mā'oni'oni kotoa pē talu mei he ngaohi 'a māmani" (Ngāue 3:21). Ko ia ne

fakahoko 'e he ngaahi me'a ne hoko ko e talateu 'o hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei ha mahino totonu 'o kau ki he Tolu'i 'Otuá, fakamamafa 'i hono mahu'inga 'o e Tohi 'a Molomoná, pea hanganaki atu ki he ngāue 'o e fakamo'ui mo e hakeaki 'i 'o e kaka mo'ui mo e kau pekiá fakatou'osi. 'Oku tokoni e ngaahi me'a fakalaumālie ko 'eni ne hokó ke fakamahino ai e ngaahi me'a fakalaumālie 'oku mahu'inga taha ki he 'Otuá.

'Oku fakatefito 'eku pōpoaki 'i he ngāue mo e Laumālie 'o 'Ilaisiá 'o hangē ko hono tomu'a fakahā 'e Molonai 'i he'ene ngaahi 'uluaki fakahinohino ne fai kia Siosefa Sāmitá. 'Oku ou lotua fakamātoato 'a e tokoni 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

Ko e Ngāue 'a 'Ilaisiá

Ko 'Ilaisiá ko ha palōfita 'i he Fua-kava Motu'á 'a ia ne fakafou mai ai ha ngaahi mana lalahi. Na'á ne tāpuni 'a e langí 'o 'ikai ke tō ai ha 'uha ki 'Isileli 'o e kuonga mu'á 'o fe'unga mo ha ta'u 'e 3½. Na'á ne fakatupu 'o lahi e mahoa'a mo e lolo 'a ha uitou. Na'á ne fokotu'u ha tamasi'i mei he maté, pea 'i ha'ane pole'i e kau palōfita 'a Pealí, na'á ne ui ke tō mai ha afi mei he langí (vakai, 1 Ngaahi Tu'i 17–18). Vakai, 1 Ngaahi Tu'i 17–18.) 'I he faka'osinga 'o e ngāue 'a 'Ilaisiá 'i māmani, na'á ne "'alu hake 'i he 'ahiohio ki he langí" (2 Ngaahi Tu'i 2:11) pea na'e liliu ia.

"Oku tau 'ilo mei he ngaahi fakahā 'i he ngaahi 'aho kimui ní na'e ma'u 'e 'Ilaisiá 'a e mālohi faisila 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki pea ko ia 'a e palōfita fakamuimuitaha na'á ne ma'u ia kimu'a he kuonga 'o Sisū Kalaisi" (Bible Dictionary, "Elijah"). Na'e fakamatala 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'o pehē, "Ko e laumālie, mālohi, mo e uiui 'i 'o 'Ilaisiá 'oku mou ma'u ai 'a e mālohi ke ma'u 'a e ngaahi kī 'o e . . . kakato 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki . . . ; pea ke . . . ma'u . . . 'a e ngaahi ouau kotoa 'o e pule'anga 'o e 'Otuá" (Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmita [2007], 358–59; ko e toki tōnaki atu hono fakamamafa'i). 'Oku mahu'inga e mafai toputapu ko 'eni 'o e faisilá ke 'aonga e ngaahi ouau 'o e lakanga

e faisilá ke fakama'u 'etau fānaú pea mo hotau kau pekiá ki he kuonga 'o e kakato 'o e ngaahi kuongá—ko ha kuonga ke fakahoko ai 'a e ngaahi tala'ofa ne fai 'e Sisū Kalaisi kimu'a 'oku te'eki 'ai 'a e tu'unga 'o e māmaní, ki hono fakamo'ui 'o e tangatá. . . . Ko ia ne folofola ai 'a e 'Otuá, "Te u fekau 'a 'Ilaisiā ko e palōfitá kiate kimoutolu" (*Ngaahi Akonaki: Siosefa Sāmita*, 550–51).

Na'e toe fakamatala 'a Siosefa 'o pehē:

"Ka ko e hā e taumu'a 'o e [ha'u 'a 'Ilaisiā]? pea 'e anga fēfē hono fakahoko? Kuo pau ke 'omi 'a e ngaahi kií, kuo pau ke hoko mai 'a e laumālie 'o 'Ilaisiā, kuo pau ke fokotu'u 'a e Ongoongoleleí, 'e tānaki fakataha 'a e Kāingalotu 'o e 'Otuá, langa hake 'a Saione, pea 'e hoko mai 'a e Kāingalotú ko e kau fai-fakamo'ui 'i he Mo'unga ko Saioné [vakai, 'Opataia 1:21].

"Ka 'e anga fēfē ha'anau hoko ko ha kau fai-fakamo'ui 'i he Mo'unga ko Saioné? 'Aki ha'anau langa honau ngaahi temipalé . . . pea laka atu 'o ma'u 'a e kotoa 'o e ngaahi ouaú . . . ma'a 'enau ngaahi kui kotoa kuo pekiá . . . ; pea ko e sēini 'eni 'okú ne ha'i 'a e loto 'o e ngaahi tāmái ki he fānaú, mo e loto 'o e fānaú ki he'enau ngaahi tāmái, 'a ia 'okú ne fakahoko 'a e misiona 'o 'Ilaisiā" (*Ngaahi Akonaki: Siosefa Sāmita*, 547–48).

Na'e akonaki 'a 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni 'o pehē ko e Laumālie 'o 'Ilaisiā ko hono "fakaha'a 'i ia hono fakamo'oni' 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'a e natula faka-'Otuá 'o e fāmilí" ("A New Harvest Time," *Ensign*, May 1998, 34). 'Oku poupu 'i 'e he ivi tākiekina makehe ko 'eni 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'a e kakaí ke nau 'ilo'i, tohi, pea mahu'inga 'i 'e'enau ngaahi kuí mo e mēmipa honau fāmilí—'i he kuohilí mo e lolotongá ni, fakatou'osi.

'Oku 'i ai e kaunga 'a e Laumālie 'o 'Ilaisiā ki he kakai 'oku kau mo 'ikai kau ki he Siasí. Ka 'i he'etau kau ki he Siasi 'o Kalaisi kuo toe fakafoki maí, 'oku tau ma'u 'a e fatongia fakafuakava ke fekumi ki he'etau ngaahi kuí pea fakahoko e ngaahi oua fakahaofi 'o e ongoongoleleí ma'anautolu. "Ke 'oua na'a fakahaohaoa 'a kinautolu

fakataula'eikí pea nono'o ia 'i māmani pea 'i he langí foki.

Na'e hā 'i he Mo'unga 'o e Liliú 'a 'Ilaisiā mo Mōse (vakai, Mātiu 17:3) pea na foaki 'a e māfaí ni kia Pita, Sēmisi, mo Sione. Ne toe hā 'a 'Ilaisiā mo Mōse mo ha ni'ihi kehe 'i he 'aho 3 'o 'Epeleli 1836 'i he Temipale Ketilaní, 'o na foaki 'a e ngaahi kī tatau kia Siosefa Sāmita mo 'Ōliva Kautele.

'Oku hā he folofolá ne tu'u 'a e palōfita ko 'Ilaisiā 'i mu'a 'ia Siosefa mo 'Ōliva, 'o ne pehē:

"Vakai, kuo hokosia kakato 'a e taimi, 'a ia na'e lea 'aki 'e he ngutu 'o Malakái—'o fakamo'oni' 'e fekau'í mai ia [ko 'Ilaisiā], 'i he te'eki ai ke hoko 'a e 'aho lahi mo fakamanavahē 'o e 'Eikí—

"Ke liliu 'a e loto 'o e ngaahi tāmái ki he fānaú, pea mo e fānaú ki he ngaahi tāmái, telia na'a

te'ia 'a e māmaní kotoa pē 'aki ha fakamala'ia—

"Ko ia, 'oku tuku ki homo nimá 'a e ngaahi kī 'o e kuonga ko 'ení; pea te mo lava 'o 'ilo'i 'i he me'á ni 'oku ofi 'a e fu'u 'aho lahi mo fakamanavahē 'o e 'Eikí, 'io 'i he ngaahi matapaá. (T&F 110:14–16).

Na'e fie ma'u ke toe fakafoki mai 'e 'Ilaisiā 'a e mafai faisilá 'i he 1836 ke teuteu 'i 'a māmani ki he Hā'ele 'Angaua Mai 'a e Fakamo'ui pea kamata ke tokanga lahi ange 'a e māmaní kotoa ki he fekumi ki he hisitōlia fakafāmilí.

Ko e Laumālie mo e Ngāue 'a 'Ilaisiā

Na'e pehē 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá: "Ko e fatongia ma'ongo'onga taha kuo tuku mai kiate kitautolu 'e he 'Otuá 'i he māmaní ke tau fekumi ki hotau kau pekiá. . . . He 'oku mahu'inga ke 'i hotau nimá 'a e mālohi 'o

ta'ekau ai 'a kitautolu" (Hepelū 11:40); vakai foki, *Ngaahi Akonaki: Siosefa Sāmita*, 550). Pea "oku 'ikai lava ke fakahaohaoa 'i 'a kitautolu ta'ekau ai 'a hotau kau pekiá" (T&F 128:15).

Ko e ngaahi 'uhinga 'eni 'oku tau fai ai 'a e fekumi 'i he hisitōlia fakafāmilí, langa e ngaahi tempalé, mo fakahoko e ngaahi ouau fakafofongá. Ko e ngaahi 'uhinga 'eni na'e fekau 'i mai ai 'a 'Ilaisiá ke ne toe fakafoki mai 'a e mafai faisila ko ia 'okú ne nono'ó 'i he māmaní pea 'i he langí. Ko e kau fakafofonga kitautolu 'o e 'Eikí 'i he ngāue 'o e fakamo'uí mo e hakeaki 'i 'a ia te ne ta'ofi ke 'oua na'a "te'ia 'a e māmaní kotoa pē [aki ha] fakamala 'ia (T&F 110:15) 'i Ha'ane toe há'ele mai. 'Oku 'otautolu 'a e fatongia mo e tāpuaki ma'ongō'ongá ni.

Ko ha Fakaafe ki he To'u Tangata Kei Tupu Haké

'Oku ou fakaafe 'i heni 'a e kau finemui, kau talavou mo e fānau 'o e to'u tangata kei tupu haké ke mou

tokanga mai ka u fakamamafa 'i atu 'a hono mahu'inga 'o e Laumālie 'o 'Ilaisiá 'i ho'omou mo'uí he 'ahó ni. 'Oku fakataumu 'a 'eku pōpoakí ki he Siasí fakakātoa—kae fakatautefito kiate kimoutolu.

Mahalo 'e pehē 'e hamou ni'ihí ko e hisitōlia fakafāmilí ko ha ngāue ia ke fai pē 'e he kakai matu'otu'a angé. Ka 'oku 'ikai te u 'ilo 'i ha fakangatangata fakata'u 'oku hā he folofolá pe ngaahi fakahinohino 'a e kau taki 'o e Siasí ke fai e ngāue mahu'ingá ni 'e he kakai lalahi matu'otu'á pē. Ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine kimoutolu 'o e 'Otuá, ko e fānau 'o e fuakavá, mo e kau tufunga 'o e pulé'angá. 'Oku 'ikai fie ma'u ia ke mou tatali ke toki a'u ki ha ta'u pau ke fakahoko ai homou fatongia ke tokoni 'i he ngāue 'o e fakamo'uí ma'á e fa'ahinga 'o e tangatá.

Kuo tuku mai 'e he 'Eikí 'i hotau kuongá ni ha ngaahi ma'u'anga tokoni fakaofo te mou lava ke ako mo 'ofa ai 'i he ngāue ko 'eni 'oku fakaiuia 'e he Laumālie 'o 'Ilaisiá. Hangē ko 'ení, ko

e FamilySearch ko ha ngaahi lekooti ia kuo tōnaki, ngaahi ma'u'anga tokoni, mo e ngaahi tokoni 'oku faingofua ke ma'u 'i he komipiutá mo ha ngaahi me'angāue to'oto'o kehekehe kuo fa'u ke tokoni ki he kakaí ke 'ilo mo lekooti honau hisitōlia fakafāmilí. 'Oku ma'u foki e ngaahi ma'u'anga tokoni ko 'ení 'i he ngaahi senitā hisitōlia fakafāmilí 'i ha ngaahi falelotu lahi hotau Siasí 'i he funga 'o e māmaní.

'Oku 'ikai tupukoso pē hono 'omi 'o e FamilySearch mo e ngaahi me'angāue kehe 'i ha kuonga 'oku maheni ai e to'u tupú mo e ngaahi tekinoloisia kehekehe 'o e fakamatalá mo e fetu'utakí. Kuo mou ako ke 'ave (text) e ngaahi pōpoaki 'i ho'omou telefoni to'oto'ó mo tweet ke toe vave mo fakalalakala ange e ngāue 'a e 'Eikí—kae 'ikai ke fetu'utaki vave ange mo homou ngaahi kaungāme'á. 'Oku hā mahino e ngaahi pōto 'i ngāue mo e mohu founa 'a ha to'u tupu tokolahi he 'ahó ni ko ha teuteu ia ke tokoni ki he ngāue faifakamo'uí.

'Oku ou fakaafe 'i atu e to'u tupu 'o e Siasí ke mou ako mo ma'u e Laumālie 'o 'Ilaisiá. 'Oku ou poupuu atu ke mou ako, fekumi ki ho'omou ngaahi kuí, pea teuteu 'i kimoutolu ke fai 'a e papitaiso fakafofonga 'i he fale 'o e 'Eikí ma'a *ho'omou* ngaahi kui kuo pekiá (vakai, T&F 124:28–36). Pea 'oku ou na'ina 'i atu ke mou tokoni ki he kakai kehé ke nau 'ilo 'i honau ngaahi hisitōlia fakafāmilí.

'I ho'omou tali 'a e fakaafe ko 'ení 'i he loto tuí, 'e liliu ai homou lotó ki he ngaahi tamaí. 'E tō 'i homou lotó 'a e ngaahi tala'ofa ko ia na'e fai kia 'Ēpalahame, 'Aisake, mo Sēkopé. 'E fakafehokotaki kimoutolu 'e homou tāpuaki fakapēteliaké, 'a ia 'okú ne 'oatu e hohoko homou hakó, 'okú ne fakafehokotaki kimoutolu ki he ngaahi tamaí ko 'ení pea 'e mahu'inga mālie leva kiate kimoutolu. 'E tupulaki 'a ho'omou 'ofa mo e hounga'ia 'i ho'omou ngaahi kuí. 'E loloto mo tolonga ho'omou fakamo'oní mo e ului ki he Fakamo'uí. Pea 'oku ou palōmesi atu 'e malu 'i 'a kimoutolu mei he ivi tākiekina mālohi 'o e filí. 'I ho'omou kau pea 'ofa 'i he ngāue mā'oní'oní ni, 'e malu 'i ai

kimoutolu 'i ho'omou kei talavou pea 'i hono kotoa ho'omou mo'ufi.

'E ngaahi ma'utu'a mo e kau taki, mou kataki 'o tokoni ki ho'omou fana'u mo e to'u tupu ke nau ako mo a'usia e Laumalie 'o 'Ilaisiaa. Kae 'oua na'a 'ai ke fu'u lahi e polokalama 'oku fokotu'utu'u ki he ngaue ni pe faka'auliliki e fakamatala mo e ako ki ai. Fakaafe'i e to'u tupu ke nau fakatotolo, fekumi, mo ako 'iate kinautolu pe (vakai, Siosefa Samita—Hisitolia 1:20). 'E lava 'e ha taha kei talavou pe 'o fai e me'a 'oku ou fokotu'utu at'u 'i ha'ane faka'aonga'i e ngaahi polokalama 'oku ma'u 'i he lds.org/familyhistoryyouth. 'E lava ke fakahoko 'e he kau palesitenisi 'o e kolomu 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Elone mo e ngaahi kalasi 'a e kau Finemu'i ha ngaue mahu'inga 'i hono tokoni'i kotoa e to'u tupu ke nau maheni mo e ngaahi tefito'i ma'u'anga fakamatala ni. 'Oku fakautuutu hono fie ma'u ke ako e to'u tupu ke ngaue pea ma'u ai ha toe maama mo e 'ilo 'i he malohi 'o e Laumalie Ma'oni'oni—kae 'oua 'e nofo fakafiefiemalie pe 'o tali ke toki fekau'i (vakai, 2 Nifai 2:26).

Ngaahi ma'utu'a mo e kau taki, te mou ofo 'i he vave 'a e poto ho'omou fana'u mo e to'u tupu 'o e Sias'i hono ngaue 'aki e ngaahi me'angaue ni. Te mou ako ha ngaahi lesoni mahu'inga mei he to'u tupu ni kau ki hono faka'aonga'i ke ola lelei e ngaahi ma'u'anga tokoni ko 'eni. 'E lava e to'u tupu 'o tokoni lahi ki he ni'ihii fakafofuitui matu'otu'a ange 'oku 'ikai ke nau ongo'i fiemalie pe 'ikai ke nau 'ilo ki he tekinolosia pe ko e FamilySearch. 'E toe lahi ange foki homou ngaahi tapuaki 'i ha lahi ange e taimi 'oku foaki 'e he to'u tupu ki he hisitolia fakafamilii mo e ngaue fakatemipale kae si'i ange e taimi ki he keimi vitioo, 'Initaneti, mo e Facebook.

Ko ha kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-'Elone 'a Tuloi Siakisoni, Sialeni Houpi, mo 'Anitelu 'Alani na'e uiui 'i 'e ha pisope ne ue'i fakalaumalie ke hoko ko ha timi ke nau ako'i ha kalasi hisitolia fakafamilii 'i honau uoti. 'Oku fakafongai 'e he kau talavou ni homou tokolahi 'i he'enua vekeveke ke akoo mo e holi ke ngaue.

Na'e pehe 'e Tuloi, "Ne u fa'a ha'u pe ki he lotu 'o tangutu pe ai, ka 'oku ou 'ilo'i he taimi ni 'oku fie ma'u ke u foki ki 'api 'o fai ha me'a. Te tau lava kotoa pe 'o fai e hisitolia fakafamilii."

Na'e lipooti 'e Sialeni 'i he lahi ange 'ene ako ki he hisitolia fakafamilii, na'a ne 'ilo'i ai "na'e 'ikai ko ha ngaahi hingoa pe 'eni ka ko ha kakai mo'oni. Ne fakautuutu 'eku loto vekeveke ki hono 'ave 'o e ngaahi hingoa ki he tempale."

Pea pehe 'e 'Anitelu, "Kuoo u ma'u ha 'ofa mo ha loto vekeveke ki he hisitolia fakafamilii ne 'ikai ke u 'ilo 'e lava ke u ma'u. 'I he'eku teuteu ke faiako he uike takitaha, na'e fa'a ue'i pe au 'e he Laumalie Ma'oni'oni ke u 'ahii'ahi'i ha ni'ihii 'o e ngaahi founa 'oku ako'i he lesoni. Ne hang'e hisitolia fakafamilii ia ha me'a fakailifii kimu'a. Ka 'i hono tokoni'i au 'e he Laumalie, ne u lava 'o fakahoko hoku uiui'i pea tokoni'i e kakai

tokolahi 'i homau uoti."

Si'oku ngaahi tokoua mo e tuofafine kei talavou 'ofeina, 'oku 'ikai ko e hisitolia fakafamilii ko ha polokalama pe 'ekitiviti fakamanako pe 'oku fakalele 'e he Siasii; ka ko ha kongamahu'inga ia 'o e ngaue 'o e fakamo'ui mo e hakeaki'i. Kuo teuteu'i kimoutolu ki he kuonga ni pea ke mou langa hake e pule'anga 'o e 'Otu'a. 'Oku mou 'i mamani he 'aho ni ke tokoni 'i he ngaue nāunau'ia ni.

'Oku ou fakamo'oni na'e toe foki mai 'a 'Ilaisia ki mamani 'o fakafoki mai 'a e mafai toputapu 'o e faisila. 'Oku ou fakamo'oni 'e lava ke nono'o 'i he langi 'a e me'a 'oku nono'o 'i mamani. Pea 'oku ou 'ilo'i 'oku ma'u 'e he to'u tupu 'o e to'u tangata kei fakahoko 'i he ngaue ma'ongo'onga ni. Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa toputapu 'o e 'Eiki ko Sisu Kalaisi, 'emeni. ■

Fai 'e 'Eletā Neil L. Andersen

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Fānaú

'Oku ou fakamo'oni ki he ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga ko ia 'o e fānaú pea mo e fiefia te nau 'omi kiate kitautolu 'i he mo'uí ni pea 'i he ta'engatá.

I he taimi 'oku tau vakai ai ki he fofonga 'o e fānaú, 'oku tau sio ai ki ha foha pe 'ofefine 'o e 'Otuá ne tu'u fakataha mo kitautolu 'i he maama fakalaumālié.

Ko ha faingamālie fisifisimu'a ia 'o ha husepāniti mo ha uaiifí 'okú na lava ke fā'ele'i ha fānaú pea foaki ha sino fakamatelie ma'á e fānaú fakalaumālie ko 'eni 'a e 'Otuá. 'Oku tau tui ki he ngaahi fāmilí pea 'oku tau tui ki he 'i ai e fānaú.

I he taimi 'oku fā'ele'i mai ai ha fānaú ki ha husepāniti mo ha uaiifí, 'okú na fakahoko 'a e kongá 'o e palani 'a 'etau Tamai Hēvaní ke 'omi ha fānaú ki he māmaní. Na'e folofola 'a e 'Eikí, "Ko 'eku ngāue 'eni mo hoku nāunaú—ke fakahoko e mo'ui-ta'e-fa'a-mate mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá."¹ Kimu'a 'i he mo'ui ta'e-fa'a-maté, kuo pau ke 'i ai e mo'ui fakamatelié.

Ko e fāmilí ko e tu'utu'uni ia 'a e 'Otuá. Ko e ngaahi fāmilí 'a e uho 'o e palani 'a 'etau Tamai Hēvaní 'i he māmaní pea 'i hono kotoa 'o e nofo ta'engatá. Hili hono fakahoko e malí 'o fakataha 'i ai 'a 'Ātama mo 'Iví, oku pehē 'e he folofolá, "Pea na'e tāpuaki 'i 'a kinaua 'e he 'Otuá, pea folofola 'a e 'Otuá kiate kinaua, Fanafanau, mo fakatokolahi, mo

fakakakai 'a māmani."² Kuo fakahā 'e he kau palōfita mo e kau 'aposetolo 'i hotau kuongá ni, "Oku fekau'aki 'a e fuofua fekau ne tuku 'e he 'Otuá kia 'Ātama mo 'Iví pea mo e me'a te na malava 'i hona tu'unga fakaemātu'á, ko ha husepāniti mo e uaiifí. 'Oku mau fakahā ai heni 'oku kei tu'u ma'u pē 'a e fekau ko ia 'a e 'Otuá ki He'ene fānaú ke nau fanafanau mo fakatokolahi 'a māmani."³

Kuo te'eki ai ke fakangalo'i pe tuku 'a e fekau ni ki he tafa'akí 'i he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.⁴ 'Oku tau fakahā 'etau loto hounga'ia mo'oni ki he tui lahi 'oku fakahā 'e he ngaahi husepāniti mo e uaiifí (tautefito ki hotau uaiifí) 'i he'enua loto fiamālie ke fā'ele'i 'a e fānaú. Ko e fili 'a e taimi ke ma'u ai ha fānaú pea mo e tokolahi 'o e fānaú ko e me'a pē ia 'i he vaha'a 'o ha husepāniti mo ha uaiifí pea mo e 'Eikí. Ko ha ngaahi fili 'eni 'oku topu-tapu—ko ha ngaahi fili 'oku totonu ke lotua fakamātoato pea fakahoko 'i he tui lahi.

Na'e fai mai 'e 'Eletā Sēmisi O. Meisoni 'o e Kau Fitungofulú e tala-noá ni kiate au 'i he ngaahi ta'u lahi kuohilí: "He 'ikai ngalo e taimi ne fā'ele'i mai ai 'ema tama fika onó. 'I he'eku vakai hifo ki he ki'i 'ofefine

fo'ou faka'ofofa ko 'eni 'i he loki 'o e fānaú valevalé hili pē ia ha ngaahi momeniti hono fā'ele'i mai, ne u fanongo ki ha lea 'oku pehē mai, "E toe 'i ai pē 'a e fānaú pea ko e ki'i tamasi'i ia.' Na'e ta'efakapotopoto 'eku fakavave atu ki he ve'e mohenga hoku uaiifí 'a ia na'á ne fu'u ongosia lahi, 'o fakahā ki ai e ongoongo lelei. Na'e taimi hala 'aupito e me'a ne u fai."⁵ Ne 'osi atu ha ngaahi ta'u mo e tatali 'a e ongo-mātu'a Meisoni ki he'ena fika fitú. Ne 'osi e ta'u 'e tolu, fā, nima, ono, fitu. Hili ha ta'u 'e valu, ne faifai pea fā'ele'i mai 'ena fika fitú—ko ha ki'i tamasi'i.

Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'i 'Epeleli kuo 'osí:

"Kuo 'osi atu e taimi ia na'e meimei fenāpasi lelei ai e tu'unga mo'ui 'a e Siasí pea mo e sosaietí, ka kuó na faikehekehe lahi 'eni kinaua pea 'oku faka'au pē ke toe lahi ange. . . .

Na'e fakamatala'i 'e he Fakamo'ui 'o e fa'ahinga 'o e tangatá 'a 'Ene 'i he māmaní ka na'e 'ikai 'o e māmaní Ia. 'E lava foki ke tau 'i he māmaní kae 'ikai 'o māmani 'a kitautolu, 'i he'etau fakasitu'a 'i 'a e ngaahi fakakaukau mo e akonaki halá ka tau tauhi totonu ki he fekau 'a e 'Otuá.⁶

'Oku lahi ha ngaahi le'o 'i māmani he 'ahó ni 'oku nau fakasí'ia 'a e mahu'inga 'o e ma'u ha fānaú pe fokotu'u mai ke fakatatali pe fakangatangata pē e tokolahi 'o e fānaú 'i ha fāmilí. Na'e toki talamai kimuí ni 'e hoku ngaahi 'ofefiné ke u sio 'i ha blog na'e tohi 'e ha fa'ē Kalisitiane ('oku 'ikai ke tau tui fakalotu tatau) 'oku 'i ai ha'ane fānaú 'e toko nima. Na'á ne pehē: "Oku faingata'a 'aupito 'a e [tupu] hake 'i he anga fakafonua ko 'eni 'oku faingata'a ke ma'u ha fakakaukau fakatohitapu fekau'aki mo e tu'unga fakafa'eé. . . . 'Oku mu'omu'a e akó ia he fānaú. Mu'omu'a 'aupito pē mo e fefononga'aki ia he māmaní. Toe mu'omu'a ange mo e feinga ia ke ma'u ha sino faka'ofofa 'i he 'alu 'o fakamālohisinó. Mu'omu'a ange mo e ma'u ia ha ngāué." Na'á ne toki pehē: "Oku 'ikai ko e tu'unga fakafa'eé ko ha me'a 'oku fakahoko ko ha'ate manako ki ai, ka ko ha uui'i ia. 'Oku 'ikai te ke tānaki ha fānaú koe'uhí 'okú ke faka'ofofa'ia ange

'iate kinautolu 'i he ngaahi sitapá. 'Oku 'ikai ko ha me'a ke toki fai kapau te ke lava 'o ma'u ha ki'i taimi ke fakahoko ai. Ko hono 'uhinga ia na'e 'oatu ai 'e he 'Otuá 'a e taimí kiate koé."⁷

'Oku 'ikai faingofua e 'i ai ha fānau kei ikí. 'Oku lahi e ngaahi 'aho faingata'á. Na'e heka hake ha fa'ē kei si'i mo ha'ane fānau 'e toko fitu 'i ha pasi. Na'e fehu'i ange 'e he tangata faka'uli pasí, "Fefine, ko ho'o fānau kotoa 'eni? Pe ko ho'omou o 'o kaime'akai?"

Na'á ne tali ange, "Ko 'eku fānau kotoa 'eni. Pea 'oku 'ikai ko ha ngāue faingofua!"⁸

'I he fakautuutu ko ia hono 'eke 'e he māmaní, "Ko ho'o fānau kotoa 'eni?" 'oku mau fakamālō atu kiate kimoutolu 'i hono fa'u 'i he loto'i Siasí ha hūfanga'anga ma'á e ngaahi fāmilí, 'a ia 'oku tau faka'apa'apa'i mo faitokonia e ngaahi fa'ē 'oku 'i ai 'enau fānau.

'Oku 'ikai ha lea fe'unga ia 'a ha tamai anga mā'oni'oni ke fakahā 'aki 'a e hounga'ia mo e 'ofa 'okú ne ma'u ki hono uai'fi koe'uhí ko e me'a'ofa ta'e fakatataua 'o e fanafanau mo hono tokanga'i 'ena fānau.

Na'e toe 'i ai ha me'a na'e a'usia 'e 'Eletā Meisoni 'i ha ngaahi uike si'i pē

hili 'ene malí 'a ia na'e tokoni ke ne fakamu'omu'a hono ngaahi fatongia fakafāmilí. Na'á ne pehē:

"Na'á ku fakakaukau mo Malia 'e fie ma'u ke ne kei ngāue pē kae lava ke 'osi 'eku ako 'i he ako'anga fakafaito'ó. Neongo na'e 'ikai ko e me'a 'eni na'á ma fie ma'ú, ka kuo pau ke toki 'ai e fānau 'amui ange. [Lolotonga 'eku sio 'i he makasini 'a e Siasí 'i he 'api 'eku ongomātu'á] ne u sio ai 'i ha fakamatala 'a 'Eletā Sipenisā W. Kimipolo 'i he'ene kei 'i he Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, pea na'á ne [fakamahino'i] e ngaahi fatongia fekau'aki mo e nofo-malí. Fakatatau kia 'Eletā Kimipoló, ko e fatongia topu-tapu 'e taha ko e fanafanau pea fakatokolahi 'a māmaní. Na'e [ofi] e 'api 'eku ongomātu'á ki he 'Ōfisi Pule 'o e Siasí. Hili ha miniti 'e 30 mei he'eku lau 'ene fakamatalá, na'á ku lue atu leva ki he 'ōfisi, 'o u tangutu 'o hanga atu kia 'Eletā Sipenisā W. Kimipolo 'i hono tesí." (He 'ikai faingofua he 'ahó ni e me'á ni ia.)

"Na'á ku fakamatala 'i ange 'eku fie hoko ko ha toketaá. Ne 'ikai ha toe fili ka ko hono fakatoloi 'a e 'i ai hama fāmilí. Na'e fakafanongo fakalongo-longo pē 'a 'Eletā Kimipolo peá ne toki tali mai 'i ha le'o vaivai, 'Misa

Meisoni, 'e loto nai 'a e 'Eikí ke ke maumau'i ha taha 'o 'ene ngaahi fekau mahu'ingá koe'uhí pē kae lava ke ke hoko ko ha toketa? 'E lava ke 'i ai hao fāmilí peá ke toe lava pē 'o hoko ko ha toketa 'i ha tokoni atu 'a e 'Eikí. Ko fē ho'o tuí?"

Ne hoko atu e fakamatala 'a 'Eletā Meisoni 'o pehē: "Ne 'ikai 'osi ha ta'u mei ai kuo fā'ele'i 'ema tama 'ulu-akí. Na'á ku ngāue mālohi mo Malia pea na'e fakaava mai 'e he 'Eikí 'a e matapā 'o e langí." Na'e tāpuaki'i 'aki e fāmilí Meisoni 'aki ha toe fānau 'e toko ua kimu'a peá ne 'osi mei he ako'anga fakafaito'ó 'i ha ta'u 'e fā mei ai."⁹

Ko ha taimi ta'emahino mo e ta'epau 'eni 'o e tu'unga fakapa'angá he funga 'o e māmaní. Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'i he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli: "Kapau 'okú ke hoha'a ki hono tokanga'i fakapa'anga ho uai'fi mo e fāmilí, tuku mu'a ke u fakapapau'i atu 'oku 'ikai fakamā ia ke mo mo'ui fakapotopoto. Meimei ko e ngaahi taimi faingata'a pehení 'okú mo toe vāofi ange ai, 'i ho'omo ako ke feilaulau mo fai ha ngaahi fili faingata'á."¹⁰

'Oku hanga 'e he fehu'i ongo mo'oni ko 'eni 'a 'Eletā Kimipolo, "Ko fē ho'o tuí?" 'o 'ai ke tau vakai ki he ngaahi folofola mā'oni'oni.

Na'e 'ikai ke fā'ele'i e 'uluaki fānau 'a 'Ātama mo 'Iví 'i he Ngoue ko 'Itení. 'I he'ena mavahe mei he ngoué, "Na'e kamata 'e 'Ātama [mo 'Ivii] ke ngoue'i 'a e kelekelé. . . na'e 'ilo 'e 'Ātama 'a hono uai'fi, pea na'á ne [fā'ele'i] . . . 'a e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine, pea [i he'enu tuí] na'á na kamata ke fakatokolahi mo fakakakai 'a e māmaní."¹¹

Na'e 'ikai ke fā'ele'i 'e Lihai mo Selaia, 'i he'ena tuí, hona ongo foha ko Sēkope mo Siosefá 'i hona 'api 'i Selusalemá, 'a ē ne 'i ai 'a e koulá, silivá, mo e ngaahi me'a mahu'ingá. Na'e fā'ele'i kinaua 'i he maomaonga-noá. Na'e lea 'a Lihai 'o kau ki hono foha ko Sēkopé ko ia hono "uluaki foha 'i he ngaahi 'aho 'o 'eku mamahí 'i he feitu'u maomaonga-noá."¹² Na'e pehē 'e Lihai 'o kau kia Siosefa 'o pehē, "Na'e fā'ele'i koe 'i he feitu'u maomaonga-noá [o 'emau] ngaahi

Tavao, 'Otu Filipaini

faingata'a'ia; 'io, 'i he ngaahi 'aho ['o 'emau] mamahi lahi tahá na'e fanau'i ai koe 'e ho'o fa'ee."¹³

'I he tohi 'Ekesotosi, na'e mali ai ha tangata mo ha fefine, pea 'i he'ena ngāue 'aki 'a e tuí, na'e 'i ai 'ena pēpē tangata. Na'e 'ikai tu'u he matapaá ha faka'ilonga ke fanongonongo 'a hono fá'ele'í. Na'á na fufuu'i ia he na'e tu'utu'uni 'e Felo "ke lí ia ['a e fānau tangata 'Isileli kotoa pē 'oku fá'ele'í] ki he vaitafé."¹⁴ 'Oku mou 'ilo'i e toenga 'o e talanoá: na'e fakatokoto fakalelei e valevalé 'i ha ki'i vaka lou'akau, pea tuku ia 'i he vaitafé, na'e tokanga'i ia 'e hono tuofefiné, na'e 'ilo ia 'e he 'ofefine 'o Feló, pea na'e tokanga'i ia 'e he'ene fá'ē totonú 'o ne hoko ko hono tauhi. Na'e fakafoki e tamasi'í ki he 'ofefine 'o Feló, 'o ne ma'u ia ko hono foha pea fakahingoa ia ko Mōsese.

'I he talanoa manakoa taha ki hano fá'ele'i 'o ha pēpē, na'e 'ikai ha loki ne teuteu'i ma'ana pe mohe'anga na'e fa'u makehe pē ma'ana—ko ha 'ai'angakai pē 'o e manú ma'á e Faka-mo'ui 'o māmaní.

'I he "ngaahi taimi lelei tahá [mo e] . . . ngaahi taimi kovi tahá,"¹⁵ kuo te'eki ngalo, tukunoa'i, pe ta'e fai 'e he Kāingalotu mo'oni 'a e 'Otuá, 'i

ha'anau ngāue 'aki 'a e tuí "a e fekau ko ia 'a e 'Otuá . . . ke fanafanau mo fakatokolahi e māmaní."¹⁶ 'Oku tau laka atu ki mu'a 'i he tui—"o 'ilo'i ko e me'a ia 'a e husepāniti mo ha uaifi pea mo e 'Eikí 'a e tokolahi 'o e fānau te na ma'ú mo e taimi ke ma'u aí. 'Oku 'ikai totonu ke tau fefakamāu'aki 'i he me'á ni.

Ko hono fá'ele'i 'o e fānau ko ha kaveinga pelepelengesi ia 'e lava pē ke fakatupu loto mamahi lahi ki ha kakai fefine angatonu 'oku 'ikai te nau ma'u 'a e faingamālie ke mali pea ma'u ha fāmilí. Kiate kimoutolu 'a e hou'eiki fafine anga faka'e'i'eikí, 'oku 'afio'i 'e he'etau Tamai Hēvaní ho'omou ngaahi lotú mo e ngaahi holi 'a homou lotó. 'Oku hounga kiate kimautolu 'a e ivi tākiekina fakaofo 'oku mou ma'ú, kau ai ho'omou ala atu 'i he nima 'ofa 'o tokoni'i 'a e fānau 'oku nau fie ma'u ho'omou tuí mo homou mālohí.

'E lava pē foki ke hoko hono fá'ele'i 'o e fānau ko ha kaveinga fakatupu loto mamahi ki he kakai angatonu 'oku nau mali pea 'ilo'i he 'ikai lava ke ma'u 'a e fānau ko ia ne nau fu'u hanganaki fiefia atu ke ma'ú pe husepāniti mo ha uaifi 'oku nau palani ke tokolahi honau fāmilí kae ma'u pē

ha fāmilí tokosi'i ange ai.

He 'ikai ke tau lava 'o fakamatala'i ma'u pē 'a e ngaahi faingata'a 'o 'etau mo'ui fakamatelié. Ko e taimi 'e ni'ihī hangē 'oku 'ikai loko lelei e mo'uí—kae tautautefito 'i he taimi ko 'etau holi lahi tahá pē ke fai e fekau 'a e 'Eikí. 'I he'eku hoko ko e tamaio'eiki 'a e 'Eikí, 'oku ou fakapapau'i atu ko e tala'ofá ni 'oku pau: "Ko e kāingalotu faivelenga ko ia 'oku 'ikai lava 'i honau ngaahi tūkungá ke nau ma'u 'a e ngaahi tāpuaki 'o e mali ta'e-ngatá mo e tu'unga ko e mātu'a 'i he mo'ui ko 'ení, te nau ma'u 'a e ngaahi tāpuaki kotoa ko ia ne 'osi tala'ofa 'akí 'i 'itāniti, ka kuo pau ke nau tauhi e ngaahi fuakava ne nau fakahoko mo e 'Otuá."¹⁷

Na'e fakamatala'i mai kiate au 'e Palesiteni J. Sikoti Talaiaisi 'o e Misiona Pelū Lima Hihifó 'a hona talanoá. Na'á ne pehē:

"Na'e ta'u 'e 25 'eku mali mo Pekí mo e 'ikai ma'u [pe ohi] ha fānau. Ne tu'o lahi 'ema hiki holó. 'I he'ema fakafé'iloaki kimaua 'i he feitu'u fo'ou takitaha, na'e fa'a faingata'a pea fakaloto mamahi he taimi 'e ni'ihī. Na'e fifili e kāingalotu 'o e uotí pe ko e hā [na'e 'ikai ke ma'u ai ha'ama] fānau. Na'e 'ikai ko kinautolu pē na'e fifilí.

"'I he taimi ne ui ai au ko ha pīsopé, na'e [fakahā] 'e he kāingalotu 'o e uotí 'a 'enau hoha'a 'i he 'ikai ha'aku taukei 'i he ngāue mo e fānau pea mo e to'u tupú. Ne u fakamālō ange 'i he'enu poupou pea kole ange ke nau fakangofua mai ke u akoako fakahoko 'i he'enu fānau 'a 'eku ngaahi pōto'i tauhi fānau. Na'a nau tali ia 'i he loto 'ofa.

"Na'á ma tatali, ma'u ha fakakaukau, mo ako 'a e fa'a kātakí. Hili ha'ama nofo mali 'i ha ta'u 'e 25, na'e hoko ha mana 'o ma ma'u ai ha ki'i pēpē. Na'á ma ohi 'a e ki'i ta'ahine ta'u ua ko Nikola pea mo e ki'i valevale toki fá'ele'i ko Nikolai. 'Oku talamonū mai e kakai 'oku 'ikai ke mau mahení ki homa makapuna faka'ofofá. 'Okú ma kata pē mo pehē ange, "Ko 'ema fānau kinaua. Kuo kehe 'eni 'ema mo'uí."¹⁸

'E kāinga, 'oku totonu ke 'oua na'a tau fefakamāu'aki 'i he fatongia

toputapu mo fakatāutaha ko 'enī.

"Pea to'ō [Sisū] ha tamasi'i si'i . . .
'i hono nimá [pea] pehē 'e ia . . .

"Ko ia te ne ma'u ha tamasi'i pehē
'i hoku hingoá, 'okú ne ma'u au: pea
ko ia . . . te ne ma'u aú, ['okú ne] ma'u
. . . ia ne ne fekau aú."¹⁹

He toki tāpuaki faka'ofō'ofa mo'oni
'oku tau ma'u ke talitali e ngaahi foha
mo e ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuá ki
hotau ngaahi 'apí.

Tau fekumi mu'a 'i he loto fakatō-
kilalo mo e fa'a lotu ke mahino kiate
kitautolu pea tau tali e ngaahi fekau 'a
e 'Otuá, 'o tau fakafanongo 'i he loto
'apasia ki he le'ō 'o Hono Laumālie
Mā'oni'oni.

Ko e fāmilí 'a e uho 'o e palani ta'e-
ngata 'a e 'Otuá. 'Oku ou fakamo'oni
ki he ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga ko
ia 'o e ma'u e fānau pea mo e fiefia te
nau 'omi kiate kitautolu 'i he mo'uí ni
pea 'i he nofo ta'engatá, 'i he huafa 'o
Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Mōsese 1:39.
2. Sēnesi 1:28.
3. "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
4. Fakatautu mo e American Community Survey fakata'u ne tukumai 'e he U.S. Census Bureau, "'Oku kei ma'u pē 'e 'Tutā 'a e 'api tokolahi taha 'i he fonuá, fānafānu tokolahi tahá, ta'u lotoloto si'isi'i tahá, mali kei ta'u si'i tahá mo e ngaahi fa'e 'oku nofo pē 'i 'api' ("Who Are Utahns? Survey Shows We're Highest, Lowest, Youngest," *Salt Lake Tribune*, Sept. 22, 2011, A1, A8).
5. 'Ī-meili na'e ma'u meia 'Eletā Sēmisi O. Meisoni, Sune 25, 2011.
6. Thomas S. Monson, "Mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eiki," *Liahona*, Mē 2011, 66, 67.
7. Rachel Jankovic, "Motherhood Is a Calling (and Where Your Children Rank)," July 14, 2011, *desiringgod.org*.
8. Vakai, "Jokes and Funny Stories about Children," thejokes.co.uk/jokes-about-children.php.
9. 'Ī-meili na'e ma'u meia 'Eletā Sēmisi O. Meisoni, Sune 29, 2011.
10. Thomas S. Monson, *Liahona*, Mē 2011, 123.
11. Mōsese 5:1, 2.
12. 2 Nifai 2:1.
13. 2 Nifai 3:1.
14. 'Ekesōtosi 1:22.
15. *Charles Dickens, A Tale of Two Cities* (Signet Classic, 1997), 13.
16. *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
17. *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o e Siasí* (2010), 1.3.3.
18. 'Ī-meili meia Palesiteni J. Scott Dorius, 'Aokosi 28, 2011.
19. Ma'ake 9:36–37.

Fai 'e 'Eletā Ian S. Ardern
'O e Kau Fitungofulú

Ko ha Taimi ke Teuteu

Kuo pau ke tukutaha hotau taimi ki he ngaahi me'a 'oku mahu'inga tahá.

'Oku tuku 'etau tokangá 'i he vahe valu 'o e *Malanga'aki 'Eku Ongoongolelei* ki hono faka'aonga'i fakapotopoto 'o e taimi. 'Oku fakamanatu mai 'e 'Eletā M. Lāsolo Pālati 'i he vahe ko 'enī kuo pau ke tau fokotu'u ha ngaahi taumu'a pea ako e founa ke tau taukei ai hono a'usia kinautolú (vakai, *Malanga'aki 'Eku Ongoongolelei: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakafai'ekau* [2004], 176). 'Oku kau 'i he taukei he ngaahi founa 'oku fie ma'u ke tau a'usia ai 'a 'etau ngaahi taumu'á, 'a 'etau taukei 'i hono faka'aonga'i fakapotopoto hotau taimi.

'Oku ou hounga'ia 'i he tā sīpinga 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni. 'I he me'a kotoa pē 'okú ne fakahoko 'i he'ene hoko ko e palōfita 'a e 'Otuá, 'okú ne fakapapau'i, 'o hangē ko ia ne fai 'e he Fakamo'uí, 'oku kei 'i ai pē ha taimi fe'unga ke 'a'ahi ai ki he kau mahakí (vakai, Luke 17:12–14), ke fakalotolahi'i 'a kinautolu 'oku loto fo'í, pea hoko ko e tamaio'eiki 'a e kakai kotoa pē. 'Oku ou fakamālō foki ko e tā sīpinga 'a ha ni'ihī tokolahi kehe 'oku foaki honau taimi ke tokoni ki honau kāingá. 'Oku ou fakamo'oni 'oku fakahōifua ki he 'Otuá 'a 'etau foaki hotau taimi ke tokoni ki he ni'ihī kehē, pea 'i he'etau fai 'enī, te ne 'oatu kitautolu ke tau ofi ange kiate Ia. 'E fai pau e Fakamo'uí ki He'ene

folofolá "he ko ia 'oku faivelenga mo anga fakapotopoto 'i he mo'uí 'oku lau ia 'okú ne fe'unga ke ma'u 'a e ngaahi nofo'anga kuo teuteu mo'ona 'e he'eku Tamaí" (T&F 72:4).

'Oku 'ikai 'aupito fakatau 'a e taimi, neongo pe ko e hā e lahi ho'o feingá, ko ha toki koloa 'eni ia he 'ikai te ke lava 'o fakatau 'i ha falekoloa 'i ha fa'ahinga mahu'inga. Ka 'o kapau 'e faka'aonga'i fakapotopoto e taimi, he 'ikai lava ke fakatataua ai hono mahu'ingá. 'Oku tatau pē miniti mo e houa 'oku vahe'i mai kiate kitautolu he 'aho takitaha ke tau faka'aonga'í, ta'e 'i ai ha totongi, pea 'ikai hano taimi kuo tau ako 'o hangē ko ia 'oku ako'i fakalelei mai 'e ha himi 'oku tau maheni mo ia, ["'oku vave e 'alu 'a e taimi hangē ko e tapa 'a e 'uhilá; he 'ikai lava ke toe foki mai ia"] ("Tokanga ki he Taimi," *Ngaahi Himi*, fika 132). Kuo pau ke tau faka'aonga'i fakapotopoto 'a e taimi 'oku tau ma'ú. Na'e pehē 'e Palesiteni Pilikihami 'Iongi, "'Oku tau ha'isia kotoa ki he 'Otuá 'i he faingamālie ke ngāue 'aonga'aki 'a e taimi, pea te ne fie ma'u foki ke tau lipooti faka'autiliki ki he founa na'a tau faka'aonga'i 'aki iá" (*Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Pilikihami 'Iongi* [1997], 331).

Koe'uhí ko e lahi 'o e ngaahi me'a 'oku fie ma'u ke tau faí, kuo pau ai ke

tau ako ke tau poto hono fakahoko-
hoko 'etau ngaahi filí ke fe'unga mo
'etau ngaahi taumu'á pe ko ha'atau
fakatoloi me'a pea fakamoleki hotau
taimí 'i ha ngaahi me'a lahi 'oku faka-
mole taimi. Kuo akonekina lelei kitau-
tolu 'e he Faiako Tu'ukimu'á fekau'aki
mo e ngaahi me'a ke fakamu'omu'á 'i
He'ene Malanga he Mo'ungá, "[Ko ia,
'oua na'a mou kumi ki he ngaahi me'a
'o e māmaní, ka mou fuofua kumi ke
langa hake 'a e pule'anga 'o e 'Otuá,
pea ke fokotu'u 'a 'Ene mā'oni'oni"
(Mātiu 6:33; futinouti a; mei he Liliu 'a
Siosefa Sāmitá, Mātiu 6:38). Vakai, foki,
Dallin H. Oaks, "Tokangá mo e Ngaahi
Me'a 'Oku Totonu ke fakamu'omu'á,"
Liahona, Siulai 2001, 99–102.)

Na'e lea 'a 'Alamā 'o kau ki he
ngaahi me'a ke fakamu'omu'á 'i he'ene
akonaki "na'e hoko ai 'a e mo'uí ni ko
ha tu'unga 'ahi'ahi'anga; ko ha taimi
ke teuteu ai ke fe'iloaki mo e 'Otuá"
(Alamā 12:24). 'E fie ma'u ha faka-
hinohino ki he founa lelei taha hono
faka'aonga'i 'o e me'a'ofa mahu'inga
ko e taimí ki he teuteu ke fe'iloaki mo
e 'Otuá, ka ko e me'a pau pē 'etau
fokotu'u taupotu taha ki 'olunga he lisí
'a e 'Eikí mo hotau ngaahi fāmílí. Na'e
fakamanatu mai 'e Palesiteni Tieta F.
'Ukitofa kiate kitautolu "ko e sipela 'o
e 'ofá 'i he'etau fetu'utaki fakafāmílí
ko e *t-a-i-m-i*" ("O e Me'a Mahu'inga
Tahá," *Liahona*, Nōvema 2010, 22).
'Oku ou fakamo'oni ko e taimi 'oku
lotua mo fekumi fakamātoato ai ki ha
tokoní, 'e tokoni mai 'a 'etau Tamai
Hēvani ke tō 'etau fakamamafá ki he
me'a ko ia 'oku 'aongá 'o laka ange ia
'i ha toe me'a kehe.

Ko hono faka'aonga'i ta'efakapoto-
poto ko ia 'o e taimí ko e tokoua pē
ia 'o e nofo noá. 'I he'etau muimui ko
ia 'i he fekau ke "tuku 'a e nofo noá"
(T&F 88:124), kuo pau ke tau faka-
papau 'i 'oku tau faka'aonga'i lelei e
taimí 'i he'etau femo'uekiná. Hangē ko
'ení, ko e me'a faka'ofa'ofa e ngaahi
founa fetu'utaki 'oku tau ma'ú, ka tau
fakapapau 'i pē 'oku 'ikai ke ma'unimā
kitautolu 'e he ngaahi founa fakateki-
nolosia 'o e fetu'utaki. 'Oku ou ongo'i
pē 'oku mo'ua ha ni'ihí 'i ha founa
fo'ou 'okú ne ma'unimā hotau taimí—
'okú ne fakapōpula'i kitautolu ke tau

nofo ma'u pē 'o toutou vakai'i mo 'ave
ha ngaahi pōpoaki fakasōsiale pea
ma'u hala ai 'o pehē 'oku tau femo'u-
ekina tokua pea 'oku 'aonga 'etau
me'a 'oku faí.

'Oku lahi e ngaahi lelei 'oku ma'u
mei he founa faingofua 'o 'etau
fetu'utaki mo hono ma'u mai e ngaahi
fakamatalá. Kuó u 'ilo 'a hono 'aonga
'o e lava ke fekumi faingofua ki ha
ngaahi fakamatalá, ngaahi lea koni-
felenisí, lekooti 'o e ngaahi kuí, mo e
ma'u mai 'o e 'i-meilí, ngaahi faka-
manatu mei he Facebook, tweets, mo
e text he telefoni to'oto'ó. Ka neongo
e lelei 'o e ngaahi me'a ni, he 'ikai lava
ke tau tuku ke nau fetongi e ngaahi
me'a ko ia 'oku mahu'inga tahá. Toki
me'a fakamamahi ia kapau 'e hanga 'e
he telefoni mo e komipiutá mo honau
fakaofó 'o fetongi 'a e lotu fakamā-
toato mo mahinongofua ki ha Tamai
Hēvani 'ofá. 'Ai mu'a ke tatau e vave
'etau tū'ulutui ke lotú mo e vave ko ia
'etau text 'i he telefoni to'oto'ó.

Ko e ngaahi va'inga faka'ilekitulō-
niká mo e ngaahi maheni 'oku faka-
hoko 'i he 'Initanetí, 'oku 'ikai tu'uloa
ia ke ne fetongi 'a e ngaahi kaungā-
me'a mo'oni 'oku lava ke nau fā'ofua
mai mo fakalotolahi'i kitautolu pea
lava ke nau lotua kitautolu mo tokanga
mo'oni kiate kitautolú. Ne u hounga'ia
he'eku mamata ki he fepoupouaki 'a e
kau mēmipa 'o ha kōlomu, kalasi, mo
e Fine'ofá. 'I he ngaahi taimi peheé,
'oku toe mahino lelei ange ai kiate au
e me'a na'e 'uhinga ki ai e 'Aposetolo
ko Paulá 'i he'ene pehē, "'Oku 'ikai
ai ko e kau muli mo e kau 'aunofa 'a
kimoutolu, ka ko e kaungā kolo mo e
kāinga mā'oni'oni" ('Efesō 2:19).

'Oku ou 'ilo'i 'oku tau fiefia taha pē
'i he taimi 'oku tuku ai 'etau tokangá
ki he 'Eikí (vakai, Alamā 37:37) pea ki
he ngaahi me'a ko ia 'oku nau 'omai
'a e fiefia 'oku tolongá kae 'ikai ko e
ngaahi houa lahi 'oku tau faka'aonga'i
he 'Initanetí, mo e ngaahi keimi kehe-
kehe 'i he 'Initanetí. 'Oku ou na'ina'i
atu ke tau takitaha to'o mu'a e ngaahi
me'a 'okú ne kaiha'asi hotau taimi
mahu'ingá pea fakapapau'i te tau
pule'i kinautolu, kae 'oua na'a tuku ke
nau pule'i kitautolu 'aki honau natula
fakatupu ma'unimā.

Ke ma'u 'a e melino 'oku folofola
ki ai 'a e Fakamo'uí (vakai, Sione
14:27), kuo pau ke lī'oa hotau taimí ki
he ngaahi me'a 'oku mahu'inga tahá,
pea ko e ngaahi me'a 'a e 'Otuá 'oku
mahu'inga tahá. 'I he'etau fetu'utaki mo
e 'Otuá 'i he lotu fakamātoató, lau mo
ako mei he folofolá 'i he 'aho takitaha,
fakalaulauloto ki he me'a ne tau lau mo
ongoi, pea tau faka'aonga'i mo mo'ui
'aki e ngaahi lēsoni kuo tau akó, 'oku
tau toe ofi ange ai kiate Ia. 'Oku tala'ofa
mai 'a e 'Otuá kapau te tau fekumi
fakamātoato mei he ngaahi tohi lelei
tahá, "[te Ne] foaki kiate [kitautolu] 'a e
'iló 'i hono Laumālie Mā'oni'oni" (T&F
121:26; vakai foki, T&F 109:14–15).

'E fakatauvele'i kitautolu 'e Sētane
ke tau faka'aonga'i hala hotau taimí
'i he'ene ngaahi founa olopotó ke
tohoaki'i 'aki kitautolu. Neongo 'e
hoko mai e ngaahi 'ahi'ahí, ka na'e
akonaki 'a 'Eletā Kuenitini L. Kuki 'o
pehē "ko e Kāingalotu ko ia 'oku nau
tali e pōpoaki 'a e Fakamo'uí, he 'ikai
taki hala 'i 'a kinautolu 'e he ngaahi
holi fakamānako mo fakatupu 'auhá"
(“Ko ha Mā'oni'oni Koe?” *Liahona*, Nō-
vema 2003, 96). Na'e hanga 'e Hailame
Peisi, ko e taha 'o e Kau Fakamo'oni
'e Toko Valu 'o e Tohi 'a Molomoná
'o ako'i mai ha lēsoni mahu'inga
fekau'aki mo e ngaahi me'a 'oku nau
to'o 'etau tokangá. Na'á ne ma'u ha

Salavatoa, Palāsila

maka pea na'e fakafou 'i ai ha'ane hiki e ngaahi me'a na'a ne pehe ko ha ngaahi fakaha ma'a e Siasí (vakai, T&F 28). 'Oku pehe 'e ha fakamatala, ko e taimi na'e fakatonutonu ai 'a Hailamé, na'e to'o 'a e maká meiate ia 'o 'ave pea momosi ke hoko ko e efu ke 'oua na'a toe 'i ai ha taimi 'e fai ha tokanga ki ai.¹ 'Oku ou fakaafe'i pē kitautolu ke tau 'ilo'i pea to'o atu 'a e ngaahi me'a 'i he'etau mo'uí 'oku nau 'ave 'etau tokangá 'o maumau'i ai hotau taimí. 'E fie ma'u ke tau fakakaukau fakapotopoto ke fakapapau'i 'oku potupotutatau mo totonu e founga 'oku tau faka'aonga'i ki ai hotau taimí 'o fakakau ki ai e 'Eikí, fāmilí, ngāuē, mo e ngaahi 'ekitiviti fakafiefia 'oku fakatupulakí. Hangē ko ia kuo tau 'osi 'iló, 'oku toe lahi ange 'a e fiefia 'i he mo'uí 'i he'etau faka'aonga'i hotau taimí ke fekumi ki he ngaahi me'a 'oku "mā'oni'oni, faka'ofa'ofa, pe ongoongolei pe fe'unga mo hono vikiviki'i" (Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:13).

'Oku vave 'aupito e 'alu 'a e taimí. Ko ha 'aho lelei e 'ahó ni lolotonga 'etau 'i he matelié ke tau toe vakai'i ai 'a e me'a 'oku tau fakahoko ke teuteu ki he fe'iloaki mo e 'Otuá. 'Oku ou fakamo'oni 'oku 'i ai ha ngaahi fakapale ma'ongo'onga ma'anautolu 'oku nau faka'aonga'i e taimi 'i he mo'ui matelié ke teuteu ki he mo'ui ta'e-fa'amaté mo e mo'ui ta'engatá. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Provo Utah Central Stake general minutes, Apr. 6, 1856, vol. 10 (1855–60), Church History Library, Salt Lake City, 273 (kuo toe fakalelei 'i 'a e sipelá, fala'ilonga leá, mo e mata'itohi lahí): "Na'e pehe 'e he tamai ko ['Īmea] Hālisí na'e pehe 'e he 'Aposetoló 'oku totonu ke tau tau 'i 'a e ngaahi pule'anga mo e ngaahi mālohi 'i he ngaahi feitu'u mā'olungá. Na'e keli hake 'e Misa Hailame Peesi mei he kelekelé ha fo'i maka lanu 'uli'uli [pea] fa'o ia 'i hono kató. 'I he'ene a'u ki 'apí, na'a ne toe vakai ki ai. Na'e 'i ai ha fo'i sētesi 'i ha la'i pepa ne fe'unga mālie pē mo ia. 'I he'ene hiki pē ha fo'i sētesi 'e tahá, ne toe 'asi mai mo ha fo'i sētesi 'i he fo'i maká 'o a'u pē ki he'ene hiki ha peesi 'e 16. Na'e fakahā 'a e me'a ni kia Siosefa. Ne fehu'i ange 'e ha taha kia Siosefa pe 'oku tonu ia. Na'a ne pehe 'oku 'ikai ke ne 'ilo'i, ka na'a ne lotu pea ma'u e fakahā ko e fo'i maká 'oku mei he tēvoló. Ne momosi leva ia ke efuefu pea tutu e ngaahi lau'i peesi ne hikí. Ko e ngāue ia 'a e mālohi 'o e po'ulí. 'Ēmeni."

Fai 'e 'Eletā Carl B. Cook
'O e Kau Fitungofulú

'Oku Lelei Ange Ke Tau Hanga Hake ki 'Olunga

Kapau te tau hangē ko Palesiteni Monisoní 'o faka'aonga'i 'etau tuí pea fekumi ki he tokoni 'a e 'Otuá, he 'ikai lōmekina kitautolu 'e he ngaahi mafasia 'o e mo'uí.

I he faka'osinga 'o ha 'aho ongosia lahi ofiofi atu ki he faka'osinga e 'uluaki uike 'eku hoko ko ha Taki Mā'olungá, na'e fonu 'eku kató peá u fakakaukau ki he fehu'i ni, "Te u lava fēfē 'o fai 'eni?" Ne u mavahe mei he 'ōfisi 'o e Kau Fitungofulú peá u hū atu ki he 'eleveita 'o e 'Ōfisi Pule 'o e Siasí. Ne u punou 'o sio fakamama'u pē ki he falikí lolotonga e lele hifo 'a e 'eleveitá ki laló.

Ne ava hake e matapaá pea hū mai ha tokotaha ki loto, ka na'e 'ikai pē ke u hanga hake. 'I he mapuni 'a e matapaá, ne u fanongo ki ha fehu'i mai 'a ha tokotaha, "Ko e hā 'a e me'a 'okú ke sio ki ai 'i laló?" Ne u fakatokanga 'i e le'ó—ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoni.

Ne u hanga vave hake ki 'olunga mo tali atu, "Oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ia." ('Oku ou 'ilo fakapapau na'e hanga 'e he tali mālie ko iá 'o ue'i au ke u falala ki he ngaahi me'a 'oku ou malavá!)

Ka na'a ne 'osi vakai mai ia ki he

lotofo'i ne hā mei hoku fofongá mo 'eku kato mamafá. Na'a ne malimali mo fokotu'u mai 'i he founga 'ofa, mo tuhu pē ki 'olunga, "'Oku lelei ange ke tau hanga hake ki 'olunga!" 'I he'ema a'u hifo ki ha fungavaka kehé, na'a ne fakamatala fiefia mai ko 'ene 'alú ki he temipalé. 'I he'ene fakalea mai kae 'alú, na'e toe ongo ki hoku lotó 'eku vakai atu ki hono fofongá 'o hangē 'okú ne pehe mai, "Manatu'i, 'oku lelei ange ke tau hanga hake ki 'olunga."

'I he'ema māvaé, na'a ku fakakaukau ki he fakalea 'o ha potufolofola 'e taha: "Tui pē ki he 'Otuá; tui 'okú ne 'i ai . . . ; tui 'okú ne ma'u 'a e poto kotoa, mo e māfima'fi kotoa, 'i he langi mo e māmaní fakatou'osi."¹ 'I he'eku fakakaukau ki he māfima'fi 'o e Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisí, ne ma'u 'e hoku lotó 'a e fakafiemālie ne u feinga tavale ke ma'u mei he 'eleveitá he'eku hifo he 'aho ko iá.

Talu mei ai mo 'eku fakalaulauloto ki he me'a ko 'eni na'e hokó mo e fatongia 'o e kau palōfitá. Ne u ongo 'i

mafasia pea punou mo hoku 'ulú. 'I he lea mai 'a e palōfitá, ne u hanga atu kiate ia. Na'á ne toe tataki 'eku tokangá ke u hanga hake ki he 'Otuá, 'a ia 'e lava ke fakamo'ui mo fakamālohia ai au 'i he Fakalelei 'a Kalaisi. Ko e me'a ia 'oku fai ma'atautolu 'e he kau palōfitá. 'Oku nau tataki atu kitautolu ki he 'Otuá.²

'Oku ou fakamo'oni 'oku 'ikai ke ngata pē 'i he hoko 'a Palesiteni Monisoni ko ha palōfita, tangata kikite, mo e tangata ma'u fakahaá; ka ko ha sipinga faka'ofa'ofa foki ia hono mo'ui 'aki 'o e tefito'i mo'oni 'o e hanga hake ki 'olungá. 'Oku totonu ke ne ongo'i mafasia ange 'i hono ngaahi fatongiá 'i ha toe taha. Ka 'oku 'ikai, he 'okú ne ngāue 'aki 'a e tui lahi pea 'okú ne fonu fakatu'amelie, poto, mo 'ofa ki he kakai kehé. 'Okú ne 'ulungāanga 'aki e fakakaukau "te u lava" mo e "te u fai ia." 'Okú ne falala ki he 'Eikí pea fakafalala kiate Ia ke ma'u mei ai 'a hono mālohí, pea 'oku tāpuaki'i ia 'e he 'Eikí.

Kuó u 'ilo mei he me'a kuó u a'u-siá, kapau te tau hangē ko Palesiteni Monisoni 'o faka'aonga'i 'etau tui pea fekumi ki he tokoni 'a e 'Otuá, he 'ikai lōmekina kitautolu 'e he ngaahi mafasia 'o e mo'ui. He 'ikai ke tau ongo'i 'oku ta'emalava ke fai 'a e me'a 'oku uui'i kitautolu ke fai pe ko ia 'oku fie ma'u ke fai. 'E fakaiuia kitautolu, pea 'e fakafonu 'etau mo'ui 'aki 'a e melino mo e fiefia.³ Te tau 'ilo'i 'oku 'ikai hano mahu'inga ta'engata 'o e ngaahi me'a 'oku tau hoha'a ki a'i—pea kapau 'oku pehē, 'e tokoni'i kitautolu 'e he 'Eikí. Ka kuo pau ke tau ma'u 'a e tui ke hanga hake ki 'olunga pea loto to'a ke muimui 'i He'ene fakahinohinó.

Ko e hā 'oku faingata 'a ai ke tau hanga hake ma'u pē ki 'olunga 'i he'etau mo'ui? Mahalo pē na'a 'oku 'ikai ke tau tui 'e lava 'e he ki'i ngāue faingofua ko iá 'o fakalelei'i 'etau ngaahi palopalemá. Hangē ko 'ení, 'i he taimi na'e huhu ai 'e he fanga ngata huhu koná e fānau 'a 'Isilelí, na'e fekau kia Mōsese ke ne hiki hake ha ngata palasa 'i ha va'akau. Na'e fakafongā 'i 'e he ngata palasá 'a Kalaisi. Ko kinautolu ko ia ne nau hanga hake ki he ngatá 'o

hangē ko e na'ina'i 'a e palōfitá, na'a nau mo'ui.⁴ Ka na'e 'ikai hanga hake ha tokolahi, pea na'a nau mate.⁵

Na'e tui 'a 'Alamá ko e 'uhinga na'e 'ikai sio ai 'a e kau 'Isilelí ki he ngatá he na'e 'ikai ke nau tui 'e fakamo'ui kinautolu 'o kapau te nau fakahoko ia. 'Oku felāve'i e ngaahi lea 'a 'Alamá mo kitautolu he 'ahó ni:

“Oiauē, 'e hoku kāinga, kapau na'e lava 'o mou mo'ui 'i ho'omou mamata holo pē homou matá ke mou lava 'o mo'ui a'i, he 'ikai koā te mou mamata fakavavevave, pe te mou manako koā ke fakafefeka homou lotó 'i he ta'etui, pea fai fakapikopiko . . . ?

“Pea kapau 'oku pehē, 'e hoko mai kiate kimoutolu 'a e mala'ia; ka kapau 'oku 'ikai ke pehē, pea mou mamata holo 'aki homou matá, pea kamata ke tui ki he 'Alo 'o e 'Otuá, pea mo 'ene hā'ele mai ke huhu'i 'a hono kakai, mo 'ene mamahi'ia mo e pekia ke ne fai 'a e fakalelei ma'a [etau] ngaahi angahalá; pea te ne toe tu'u mei he pekiá.”⁶

Ko e fakalotolahi ko ia 'a Palesiteni Monisoni ke hanga hake ki 'olungá ko ha lea fakatātā ia ke manatu 'i 'a Kalaisi. 'I he'etau manatu kiate Ia pea falala ki Hono mālohí, 'oku tau ma'u 'a e ivi 'o fakafou 'i He'ene Fakalelei. Ko e founa ia 'e lava ke fakafiemālie 'i ai kitautolu mei he'etau ngaahi loto hoha'á, 'etau ngaahi mafasiá, mo hotau ngaahi mamahí. Ko e founa ia 'e lava ke fakamolemole 'i mo fakamo'ui ai kitautolu mei he mamahi 'o 'etau ngaahi angahalá. Ko e founa ia 'e lava ke tau ma'u ai 'a e tui mo e mālohi ke kātaki'i e me'a kotoa pē.⁷

Na'á ku kau kimuí ni mai mo Sisitá Kuki ki ha konifelenisi 'a e kakai fefiné

'i 'Afilika Tonga. Hili ha'ama fanongo ki ha ngaahi pōpoaki fakalaumālie fekau'aki mo hono faka'aonga 'i 'o e Fakalelei 'i he'etau mo'ui, na'e fakafe'e 'e he palesiteni Fine'ofa 'o e siteikí 'a e tokotaha kotoa pē ki tu'a. Na'e tufa takitaha mai ha'amau fo'i pula na'e pamu kasa. Na'á ne talamai 'oku fakafongā 'i 'e he'etau fo'i pulá ha kavenga, 'ahi'ahi, pe faingata 'a na'á ne ta'ofi e laka ki mu'a 'etau mo'ui. Na'e lau ki he tolu pea mau tukuange 'etau ngaahi fo'i pulá, pe ko 'etau "ngaahi kavengá." 'I he'etau hanga hake 'o mamata ki he puna 'etau ngaahi kavengá 'o mavahe atú, na'e ongo'i fiemālie 'a e tokotaha kotoa. Na'e hanga 'e he'etau tukuange e pulá 'o fakamanatu mai ha fiefia ta'emafakamatala 'i 'oku ma'u mei he hanga hake ki 'olunga mo fakakaukau kia Kalaisi.

'Oku 'ikai ke tatau 'a e hanga hake fakalaumālie ki 'olungá mo e tukuange pula ko 'ení ke fakahoko tu'o taha pē. 'Oku tau 'ilo mei he lotu tāpuaki'i 'o e sākalamēnitú 'oku fie ma'u ke tau manatu ma'u ai pē kiate Ia mo tauhi 'Ene ngaahi fekau, koe'uhí ke 'iate kitautolu 'a Hono Laumālie 'i he 'aho kotoa pē ke Ne tataki kitautolu.⁸

'I he taimi na'e hē holo ai e fānau 'a 'Isilelí 'i he maomaonganoá, na'e tataki 'e he 'Eikí 'enau fonongá 'i he 'aho takitaha 'i he'etau hanga hake kiate Ia ki ha fakahinohinó. 'Oku tau lau 'i he tohi 'Ekesōtosí 'o pehē, "Pea na'e hā'ele 'o mu'omu'a 'iate kinautolu 'a [e 'Eikí] 'i he pou 'ao 'i he 'ahó, ke tataki 'a kinautolu 'i he halá; pea mo e pou afi 'i he po'ulí, ke fakamaama kiate kinautolu."⁹ Na'á Ne tataki ma'u pē kinautolu, pea 'oku ou fakamo'oni'i atu 'i he loto fakatōkilalo 'e lava ke fai 'e he 'Eikí 'a e me'a tatau ma'atautolu.

'E anga fēfē leva Ha'ane tataki kitautolu he 'ahó ni? 'Oku fakafou mai ia 'i he kau palōfitá, kau 'aposeoló, mo e kau taki lakanga fakataula'eikí, pea 'i he ngaahi ongo 'o e lotó hili ha'atau fakahā e ngaahi holi 'a hotau lotó ki he Tamai Hēvaní 'i he lotu. 'Okú Ne tataki kitautolu 'i he taimi 'oku tau li'aki ai e ngaahi me'a 'o e māmaní, fakatomala, pea liliú. 'Okú Ne tataki kitautolu 'i he taimi 'oku tau tauhi ai

‘Ene ngaahi fekaú pea feinga ke tau hoko ‘o hangē pē ko Iá. Pea ‘okú Ne tataki kitautolu ‘o fakafou ‘i he Laumālie Mā‘oni‘oni.¹⁰

Kuo pau ke tau ma‘u ha “telinga ke fanongo” mo e “mata ke mamata” ‘oku fakatou hanga hake ki ‘olunga kae lava ke tataki kitautolu ‘i he fononga he mo‘ui ní pea ma‘u ma‘u pē e takaua ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oni.¹¹ Kuo pau ke tau ngāue ‘o fakatatau mo e fakahino-hino ‘oku tau ma‘ú. ‘I he‘etau fai iá, ‘oku ou ‘ilo‘i te tau fiefia, pea ko e finagalo ia ‘o e ‘Otuá ke tau fiefia.

Ko e fānau kitautolu ‘a e Tamai Hēvaní. ‘Okú Ne fie kau mai ki he‘etau mo‘uí, tāpuaki‘i kitautolu, mo tokoni‘i kitautolu. Te Ne fakamo‘ui hotau ngaahi kafó, holoholo‘i hotau lo‘imatá, pea tokoni‘i kitautolu ‘i hotau hala ke tau foki hake ai ki Hono ‘afio‘angá. Te Ne tataki kitautolu ‘i he taimi ‘oku tau hanga ai kiate Iá.

[Ko e ‘Eikí ko ‘eku maama; ko e hā kauí ka ilifia?

‘Okú Ne ofi mai ‘i he ‘ahó pea mo e pō. . . .

Ko Ia hoku fiefia‘angá, mo ‘eku hivá.

‘Okú Ne tataki au . . . ‘i he ‘ahó pea mo e pō.¹²

‘Oku ou fakamo‘oni ‘oku fakamolemole‘i e ngaahi angahalá pea fakama‘ama‘a atu e ngaahi kavengá ‘i he‘etau hanga kia Kalaisí. He ‘oku hangē ko e lea ‘a Palesiteni Monisoní, “Tau manatu kiate ia, . . . pea ‘oua na‘a punou hotau ‘ulú, he ‘oku lelei ange ke tau hanga hake ki ‘olunga.”¹³

‘Oku ou fakamo‘oni ko Sisū ‘a hotau Fakamo‘uí mo e Huhu‘í ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Mōsaia 4:9.
2. Vakai, 2 Nifai 25:23, 26.
3. Vakai, Mōsaia 24:15.
4. Vakai, Nōmipa 21:8–9.
5. Vakai, 1 Nifai 17:41.
6. ‘Alamá 33:21–22; vakai foki, veesi 19–20.
7. Vakai, ‘Alamá 36:3, 17–21; 3 Nifai 9:13.
8. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77.
9. ‘Ekesōtosi 13:21.
10. Vakai, 2 Nifai 9:52; 31:13; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:46.
11. Lea Fakatātá 20:12..
12. “Ko e ‘Eikí ko ‘Eku Maama,” *Ngaahi Himi*, fika 45.
13. 2 Nifai 10:20.

Fai ‘e ‘Eletā LeGrand R. Curtis Jr.

‘O e Kau Fitungofulú

Huhu‘í

‘Oku malava pea ‘oku liliu ‘e he kakai ‘enau mo‘uí ‘o fakafou ‘ia Kalaisi pea ma‘u ai ‘a e huhu‘í.

‘Oku kehekehe ‘a e ngaahi huafa ‘oku faka‘aonga‘i ki he ‘Eiki ko Sisū Kalaisí.

‘Oku ‘omi ‘e he ngaahi huafa ko ‘ení ‘a e ngaahi ‘ilo ki he tafa‘aki kehekehe ‘o e misiona fakalelei ‘a e ‘Eikí. Fakatātá ‘aki pē ‘a e huafa ko e “Fakamo‘uí.” ‘Oku tau ‘ilo‘i kotoa pē ‘a e ‘uhinga hono fakahaofi ‘o ha taha he kuo ‘i ai pē taimi kuo fakahaofi ai kitautolu takitaha mei ha fa‘ahinga me‘a. ‘I he‘ema kei iiki mo hoku tuofefiné, na‘á ma fai ha tō‘onga ta‘efakapopototo ‘o mavahe mei he feitu‘u na‘e malu ke fai ai e va‘ingá ‘o ma va‘inga ‘i ha ki‘i vaka pea na‘e ‘ave atu kimaua ‘e he ‘aú ki ha feitu‘u fakatu‘utāmaki he tafa‘aki ki lalo ‘o e vaitafé. Na‘á ma kaikaila pea lele mai ‘ema tamai ‘o fakahaofi kimaua mei he fakatu‘utāmaki ‘o e vaitafé. ‘I he‘eku fakakaukau pē ki he fakahaofi, ‘oku ou fakakaukau ai ki he me‘a na‘e hokó.

‘Oku ‘omi ‘e he huafa ko e “Huhu‘í” ‘a e ngaahi ‘ilo tatau. Ke “huhu‘í” ko hono fakatau pe ke fakatau ‘o fakafoki. ‘I he taka‘aki fakalaó, ‘oku huhu‘í ha ‘api ‘aki hano totongi kakato ‘o e mōkesí pe ngaahi mafai fakalao ke fa‘oa ‘o ka ‘ikai totongi. ‘I he kuonga ‘o e Fuakava Motu‘á, na‘e ‘omi ‘e he fono ‘a Mōsesé ha ngaahi founga kehekehe ‘e lava ke faka‘atā ai pe huhu‘í, ‘a e kau tamaio‘eiki mo e

koloá ‘aki hano totongi ha pa‘anga (vakai, Levitiko 25:29–32, 48–55).

‘Oku fekau‘aki hono faka‘aonga‘i mahino ‘o e fo‘i lea huhu‘í ‘i he folofolá mo hono fakatau‘atāina‘i ‘o e fānau ‘a ‘Isilelí mei he nofo pōpula ‘i ‘Isipité. Hili honau fakatau‘atāina‘i, na‘e fakahā ange ‘e Mōsesé, “Ko e me‘a ‘i he ‘ofa ‘a [e ‘Eikí] kiate kimoutolú, . . . kuó [Ne] ‘omi ai kitua‘ā ‘a kimoutolu ‘i he nima māfimaí, ‘o Ne huhu‘í ‘a kimoutolu mei he fale ‘o e kau pōpulá, mei he nima ‘o Felo ko e tu‘i ‘o ‘Isipité” (Teutalōnome 7:8).

‘Oku tā tu‘o lahi ‘ene hā ‘i he folofolá ‘a e kaveinga ko hono huhu‘í ‘e [he ‘Eikí] ‘a e kakai ‘o ‘Isilelí mei he nofo pōpulá. ‘Oku fa‘a fakahoko ‘ení ke fakamanatu ki he kakai ‘a e angalelei ‘a e ‘Eikí ‘o Ne fakahaofi ‘a e fānau ‘a ‘Isilelí mei he kau ‘Isipité. Ka ‘oku toe fakahoko pē foki ke ako‘i kiate kinautolu ‘e ‘i ai mo ha toe huhu‘í mahu‘inga ange ma‘a ‘Isileli. Na‘e akonaki ‘a Lihai ‘o pehē, “Pea ‘e hā‘ele mai ‘a e Misaiá ‘i he kakato ‘o e ngaahi kuongá, koe‘uhí ke ne huhu‘í ‘a e fānau ‘a e fa‘ahinga ‘o e tangatá mei he hingá” (2 Nifai 2:26).

Na‘e tohi ‘e he Tangata Sámé ‘o pehē: “Ka ‘e huhu‘í hoku laumālié ‘e he ‘Otuá mei he mālohi ‘o e fa‘itoká” (Saame 49:15).

Na‘e fakahā ‘e he ‘Eikí ‘ia ‘Īsaia:

'A e taumu 'a molumalu 'o e Huhu 'i,
 'A ia ne fālute ai e fakamaau totonú,
 'ofā, mo e 'alo'ofā
 'I he taha fakalangil!
 ("Na'e Lahi Fau 'a e 'Ofa," Ngaahi
 Himi, fika 105)

Na'e akonaki 'a Palesiteni Poiti K. Peekā 'o pehē, "Oku 'i ai ha Huhu 'i, ha Fakalaloa, 'a ia 'okú ne loto fie-mālie peá ne malava ke fakafiemālie 'i 'a e ngaahi fie ma'u 'a e fakamaau totonú pea 'oatu 'a e 'alo'ofā kiate kinautolu 'oku fakatomalá" ("The Mediator," *Ensign*, May 1977, 56).

'Oku fonu e folofolá, ngaahi tohí, mo e ngaahi a'usia 'o e mo'uí 'i he ngaahi talanoa 'o e huhu 'i. 'Oku malava pea 'oku liliu 'e he kakaí 'enau mo'uí 'o fakafou 'ia Kalaisi pea nau ma'u ai 'a e huhu 'i. 'Oku ou manako 'i he ngaahi talanoa 'o e huhu 'i.

'Oku 'i ai haku kaungāme'a na'e 'ikai ke ne muimui 'i he ngaahi akonaki 'a e Siasí 'i he'ene kei talavou. 'I he'ene hoko ko e tokotaha lahi kei talavou, na'á ne fakatokanga 'i e me'a na'e 'ikai ke ne ma'u tupu mei he 'ikai ke ne mo'ui 'aki e ongoongolelé. Na'á ne fakatomala, liliu 'ene mo'uí, pea lí'oa ke mo'ui anga mā'oni'oni. 'I he 'aho 'e taha, hili ia ha ngaahi ta'u lahi mei he'eku 'ilo'ia he'ene kei talavou, ne ma fetaulaki he temipalé. Ne malama mei hono fofongá e maama 'o e ongoongolelé, pea ne u ongo'i pē ko ha mēmipa mo'ui lí'oa ia 'o e Siasí 'oku feinga ke mo'ui kakato 'aki 'a e ongoongolelé. Ko ha talanoa ia 'o e huhu 'i.

Ne tu'o taha 'eku 'initaviu ke papi-taiso ha fefine na'e halaia 'i ha angahala mamafa fau. Ne u fehu'i ange lolotonga e 'initaviu pe na'e mahino ki ai he 'ikai lava ke ne toe fai 'i ha taimi 'a e angahala ko iá. Na'e hā mei hono fofongá mo hono le'ó na'e ongo mo'oni 'eni ki ai peá ne pehē mai, "E Palesiteni, he 'ikai lava ke u toe fai e angahala ko iá. Ko hono 'uhinga ia 'oku ou fie papitaiso aí—ke fakama'a au mei he ngaahi nunu'a 'o e angahala fakamamahi ko iá." Ko ha talanoa ia 'o e huhu 'i.

'I he'eku 'a'ahi ki ha ngaahi konifelenisi fakasiteiki mo ha ngaahi

"Kuó u tāmāte'i ho'o ngaahi hiá, 'o hangē ko e 'ao matolú, pea hangē ko e 'aó, 'a ho'o ngaahi angahalá: tafoki mai kiate au; he kuó u huhu 'i koe" (Īsaia 44:22).

Ko e mo'oni, 'oku 'uhinga 'a e huhu 'i 'oku lau ki ai 'i he potufolofola ko 'eni 'e tolú, ki he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí. Ko e "huhu 'i lahi" 'eni na'e fai 'e hotau 'Otua 'ofā (Saame 130:7). 'Oku 'ikai tatau 'a e huhu 'i ni mo e ngaahi huhu 'i 'i he fono 'a Mōsesē pe 'i he ngaahi fokotu'utu'u fakalao 'o onopōnī, he ko e huhu 'i ni 'oku 'ikai fakahoko ia 'aki "a e ngaahi me'a 'e 'auhá, ko e silivá mo e koulá" (1 Pita 1:18). "Ia [Kalaisi] 'oku tau ma'u ai 'a e huhu 'i 'i hono ta'ata'á, ko e fakamolemole 'o e ngaahi angahalá, 'o fakatatau mo hono lahi 'aupito 'o 'Ene 'ofā" ('Efesō 1:7). Na'e akonaki 'a Palesiteni Sione Teila 'o pehē, koe'uhi ko e feilaulau 'a e Huhu 'i, "kuo totongi 'a e mo'uá, fakahoko mo e huhu 'i, fakahoko mo e fuakavá, feau mo e fie ma'u 'a e fakamaau totonú, 'a e finangalo 'o e 'Otuá, pea kuo foaki kotoa ai 'a e mālohi . . . ki he to'ukupu 'o e 'Alo 'o e 'Otuá" (*Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Sione Teila* [2001], 52-53).

'Oku kau 'i he ngaahi ola 'o e huhu 'i ko 'eni 'a hono ikuna 'i 'o e mate fakaesinó ma'á e fānau kotoa

'a e 'Otuá. 'A ia, 'oku ikuna 'i ai 'a e mate fakamatelié pea 'e toetu'u 'a e kakai kotoa pē. Ko e konga 'e taha 'o e huhu 'i ko 'eni na'e fai 'e Kalaisí ko hono ikuna 'i 'o e mate fakalaumālié. 'I he mamahi'ia mo e pekia 'a Kalaisí, kuó Ne totongi ai ma'á e angahala 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá 'o makatu'unga 'i he'enu fakatomala fakafō'ituituí.

Ko ia, kapau te tau fakatomala, 'e lava ke fakamolemole 'i 'etau ngaahi angahalá, he kuo totongi ia 'e hotau Huhu 'i. Ko ha ongoongo fakafiefia 'eni kiate kinautolu "he kuo fai angahala kotoa pē, pea tōmui 'i he fakamālō mei he 'Otuá" (Loma 3:23). 'Oku fie ma'u lahi 'a e huhu 'i ko 'eni 'e kinautolu kuo hē atu mei he ngaahi hala 'o e mā'oni'oni, pea kapau te nau fakatomala kakato, 'oku 'anautolu ke ma'u ia. Ka 'oku toe fie ma'u pē foki 'a e huhu 'i ni 'e kinautolu kuo nau ngāue mālohi ke lelei 'enau founga mo'uí, koe'uhí he 'ikai lava ke 'alu ha taha ki he 'afio'anga 'o e Tamaí ta'ekau ai e tokoni 'a Kalaisí. 'I he'ene peheé, 'oku fakangofua 'e he huhu 'i 'ofā ni ke fakakakato 'a e ngaahi fono 'o e fakamaau totonú mo e 'alo'ofā 'i he mo'ui 'anautolu kotoa pē 'oku fakatomala pea muimui 'ia Kalaisí.

[Hono 'ikai ma'ongo'onga, nāunau 'ia, mo kakato,

fakataha'anga kehe 'i he ngaahi ta'u mai kimui ní, ne u fataki ai 'a e ui meia Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ke fakahaofi 'a e kāingalotu māmālohi 'o e Siasí. Ne u fai 'i he konifelenisi fakasiteiki 'e taha ha talanoa ki ha mēmipa māmālohi na'e foki 'o ngāue mālohi he Siasí hili ha 'a'ahi ki ai 'a 'ene pīsopé mo ha kau taki kehe 'i hono 'apí, ne nau fakahā kiate ia 'oku nau fie ma'u ia, pea uiui'i ia ke ne ngāue 'i he uōtí. Na'e 'ikai ngata pē hono tali 'e he tangata he talanoá 'a e uiui'i ka na'e liliu foki 'ene mo'uí mo e ngaahi 'ulungāangá pea ne mālohi kakato 'i he Siasí.

Na'e 'i ai haku kaungāme'a 'i he ha'ofanga ne u fai ai e talanoa ko iá. Ne hā mei hono fofongá ha liliu 'i he'eku fai e talanoá. Na'á ne 'i-meili mai kiate au 'i he 'aho hono hokó 'o talamai na'e tupu 'ene ongo'i māfana 'i he talanoá he na'e fai tatau e talanoa ne u faí mo e talanoa ki he foki 'a 'ene tamai-'i he-fonó 'o mālohi he Siasí. Na'á ne talamai na'e tupu mei ha 'a'ahi tatau 'a ha pīsope mo ha fakaafe ke ngāue 'i he Siasí 'a hono toe vakavakai'i 'e he'ene tamai-'i he-fonó 'a 'ene mo'uí, pea ne tali 'a e uiui'i. 'Oku toko 88 e hako 'o e tangata ko ia ne fakamālohiá pea 'oku nau hoko ko ha kau mēmipa mālohi 'o e Siasí he taimí ni.

Ne u fai e ongo talanoá 'i ha fakataha na'e fai 'i ha ngaahi 'aho si'i mei ai. 'I he 'aho hono hokó ne u ma'u ha toe 'i-meili 'e taha na'e kamata peheni, "Ko e talanoa foki 'ena kau ki he'eku tamái." Ko ha 'i-meili ia mei ha palesiteni fakasiteiki 'o ne fakamatala ai ki hano fakaafe'i 'ene tamái ke ngāue 'i he Siasí, neongo na'e 'ikai ke ne mālohi he Siasí pea 'i ai mo hano ngaahi 'ulungāanga na'e fie ma'u ke liliu. Na'á ne tali 'a e fakaafé, pea lolotonga 'ene ngāue na'á ne fakatomala ai pē, pea a'u ai pē ki he'ene hoko ko ha palesiteni fakasiteiki mo ha palesiteni fakamisiona, pea na'á ne fakatoka ai 'a e fakava'e ma'a hono hakó ke nau hoko ko ha kāingalotu faivelenga 'o e Siasí.

Hili mei ai ha ngaahi uike si'i, ne u fai e talanoa kotoa ko 'eni 'e tolu 'i ha konifelenisi fakasiteiki kehe. 'I he 'osi 'a e fakataha'angá, ne ha'u ha tangata

'o talamai na'e 'ikai ko ha talanoa ia ki he'ene tamái. Ko e talanoa ia kiate ia. Na'á ne talamai 'a e ngaahi me'a na'e hoko 'o tupu ai 'ene fakatomala pea foki mai 'o mālohi kakato 'i he Siasí. Pea na'e hokohoko pehē atu ai pē. 'I he'eku 'ave 'a e ui ko ia ke fakahaofi 'a e māmālohí, ne u mātā mo fano-ngoia ai ha ngaahi talanoa ki ha kakai ne nau tali 'a e ngaahi fakaafe ke foki mai pea liliu 'enau mo'uí. Ne u toutou fanongo 'i ha ngaahi talanoa 'o e huhu'í.

Neongo he 'ikai teitei lava ke tau totongi fakafoki ki He'ene Huhu'i ne fai ma'atautolú, ka 'oku fie ma'u 'e he palani 'o e huhu'í ke tau fai hotau lelei tahá ke fakatomala kakato pea fai e finangalo 'o e 'Otuá. Na'e tohi 'e he 'Aposetolo ko 'Oasoni F. Uitení 'o pehē:

*[Ko e Huhu'i 'o hoku laumālié, 'a hoku Fakamo'uí,
Kuo ngaohi au 'e hono to'ukupu māfi-
mafí ke u kakato,*

*Hiki hake au 'e Hono ivi fakaofó
Pea fakafonu vai melie 'eku ipu vai
mahí!
'E lava fēfē 'e hoku 'elelō ke
fakahounga'i,
'A e 'Otua mohu 'alo'ofa 'o 'Isilelí.*

*'Eiki, he 'ikai teitei lava ke u totongi atu,
Ka 'e lava ke u 'ofa ki he 'Afioná,
'Ikai ko hoku fiefia'angá ia 'i he 'ahó,
'Eku faka'ānaua 'i he poó? 'A Ho 'o
folofola haohaoá?
Ko ia tuku ke u kalanga 'aki ia,
Pea fai ho finangaló he'eku mo'uí
kotoa.
(“Savior, Redeemer of My Soul,”
Hymns, no. 112)*

'Oku ou fakamo'oni ki he mālohi 'o e Fakalelei 'a Kalaisí. 'I he'etau fakatomala pea ha'u kiate Iá, 'e lava ke tau ma'u ai 'a e ngaahi tāpuaki 'o e mo'uí ta'engatá. Ko 'eku lotú ia ke tau fai 'eni, pea ma'u ai 'a e talanoa ki hotau huhu'í, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e 'Elett D. Todd Christofferson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Me'a'ofa Fakalangi 'o e Fakatomalá

Ko e fakatomalá pē 'e lava ai ke tau ma'u 'a e fakalelei mo e 'alo'ofa 'a Sīsū Kalaisí.

Oku 'i he Tohi 'a Molomoná ha fakamatala ki ha tangata ko hono hingoá ko Nēhoa. 'Oku faingofua ke mahino hono 'uhinga na'e fakakaukau ai 'a Molomona 'i he'ene fakanounou e ngaahi lekooti 'o e kau Nifai kuo ta'u 'e lauafe honau motu'á, 'a e mahu'inga ke fakakau ai ha me'a 'o kau ki he tangatá ni pea mo e ivi tākiekina tu'uloa 'o 'ene tokātelinē. Na'e feinga 'a Molomona ke 'omi ha fakatokanga kiate kitautolu, he na'á ne 'ilo'i 'e toe ako'i pē 'a e fakakaukau ko 'ení 'i hotau kuongá ni.

Na'e 'asi 'a Nēhoa he fakamatalá 'i he ta'u 'e 90 nai kimu'a pea 'alo'i mai 'a Kalaisí. Na'á ne akonaki 'o pehē "e fakamo'ui 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá 'i he 'aho faka'osí, . . . he kuo ngaohi 'e he 'Eiki 'a e kakai fulipē, pea kuó ne huhu'i foki 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá; pea 'i he ngata'angá, 'e ma'u 'e he kakai fulipē 'a e mo'ui ta'engatá" ('Alamā 1:4).

Hili nai ha ta'u 'e 15, na'e ha'u 'a Koliholá 'i he lotolotonga 'o e kau Nifai 'o malanga 'aki mo fakamafola e tokāteline 'a Nēhoá. 'Oku lekooti 'i

he Tohi 'a Molomoná "ko e Fili ia 'o Kalaisí, he na'á ne kamata ke malanga ki he kakaí 'o faka'ikai'i 'a e ngaahi kikite . . . 'o kau ki he hā'ele mai 'a Kalaisí" ('Alamā 30:6). Na'e malanga 'a Koliholá 'o pehē "'oku 'ikai lava ke 'i ai ha fakalelei 'e fai koe'uhí ko e ngaahi angahala 'a e tangatá, ka 'oku tu'u 'a e tangatá 'i he mo'uí ni 'o fakatatau ki he anga 'o 'ene ngāue 'a'aná; ko ia 'oku tu'umālie 'a e tangata takitaha 'o fakatatau ki hono 'atamaí. Pea 'oku ikuna 'e he tangata takitaha 'o fakatatau ki hono ivi; pea 'ilonga ha me'a 'oku fai 'e ha tangata 'oku 'ikai ko e hia ia" ('Alamā 30:17). Na'e "'ikai [ke] tui ki he fakatomala mei [he] ngaahi angahalá" 'a e kau palōfita loí mo honau kau muimuí. ('Alamā 15:15).

'Oku tau mo'ui 'i ha kuonga 'oku 'ikai fuoloa pea hā'ele mai 'a Sīsū Kalaisí—'o hangē pē ko e ngaahi 'aho 'o Nēhoa mo Koliholá, ka kiate kitautolu ko ha taimi ia 'o e teuteu ki He'ene Hā'ele 'Angaua maí. Pea ko e me'a tatau pē, 'oku 'ikai fa'a tali lelei 'a e pōpoaki 'o e fakatomalá. 'Oku pehē 'e ha ni'ihī kapau 'oku 'i ai ha

'Otua, 'oku 'ikai te Ne fu'u fie ma'u 'e ia ha me'a meiate kitautolu ('Alamā 18:5). 'Oku kei taukave'i 'e ha ni'ihī 'oku fakamolemole'i 'e ha 'Otua 'ofa 'a e angahala kotoa pē 'o makatu'unga 'i ha vete hia pē, pe kapau 'oku 'i ai ha tautea 'o e angahalá, "'e taa'i 'a kitautolu 'e he 'Otua'á aki ha ngaahi tā si'isi'i, pea ka hili iá 'e fakamo'ui 'a kitautolu 'i he pule'anga 'o e 'Otua (2 Nifai 28:8). 'Oku 'i ai ha ni'ihī 'oku kau fakataha mo Koliholá 'i hono faka'ikai'i 'o Kalaisi pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha faiangahala ia. 'Oku pehē 'e he'enu tokātelinē 'oku lava pē ke feliliuaki 'a e ngaahi tu'unga 'ulungā-anga mā'olungá, ngaahi tu'unga mo'uí, 'o a'u ki he mo'oní. Ko ia ko e hā pē ha me'a 'oku ongo'i 'e ha taha ko e me'a totonu ia ki aí, he 'ikai lava ke fakamāu'i ai ia 'e he ni'ihī kehé 'o lau 'okú ne hala pe faiangahala.

'Oku hā ngali manakoa ki tu'a e ngaahi fakakaukau ko 'ení he 'oku nau fakangofua kitautolu ke tau fakatuituia ha fa'ahinga u'a pe holi 'o 'ikai tokanga ki he ngaahi nunu'a 'e tupu mei aí. 'I he'etau faka'aonga'i e ngaahi akonaki 'a Nēhoa mo Koliholá, 'e lava ke tau faka'uhinga'i pea tuli tonuhia 'i ha fa'ahinga me'a pē. 'I he taimi 'oku ha'u ai 'a e kau palōfita 'o kalanga 'aki e fakatomalá, "'oku 'ikai ke ongo lelei ia kiate kinautolu 'oku 'ikai ke fie fakatomalá." Ka ko hono mo'oní 'oku totonu ke tali 'i he fiefia 'a e lea 'a e palōfita. Ka 'ikai ha fakatomala he 'ikai fai ha fakalalaka pe tupulaki mo'oni 'i he mo'uí. 'Oku 'ikai ke ma'ama'a 'a e kavengá ia mo e mamahí 'i he fakangalingali 'oku 'ikai ha faiangahalá. He 'ikai hanga 'e he faingata'a'ia 'i he angahalá 'o liliu ha me'a ke toe lelei ange. Ko e fakatomalá pē taha te ne fakafoki atu ha taha ki ha mo'ui 'oku toe lelei angé. Ko e fakatomalá pē 'e lava ai ke tau ma'u 'a e fakalelei mo e 'alo'ofa 'a Sīsū Kalaisí pea mo e fakamo'uí. Ko e fakatomalá ko ha me'a'ofa fakalangi, pea 'oku totonu ke tau fiefia 'i he taimi 'oku tau talanoa ai ki aí. 'Okú ne tataki kitautolu ki he tau'atā-iná, loto-falalá mo e melinó. 'Oku 'ikai uesia 'e he me'a'ofa 'o e fakatomalá 'a e fiefia, ka ko ia 'oku tupu mei ai 'a e fiefia mo'oní.

‘Oku ‘i ai ‘a e fakatomalá ke fili mei ai koe‘uhí pē ko e Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí. Ko ‘Ene feilaulau ta‘efakangatangatá ‘okú ne “‘omi ai ha ngaahi founa ki he tangatá ke nau ma‘u ai ha tui ke fakatomala.” (‘Alamá 34:15). Ko e fakatomalá ‘a e tu‘unga ‘oku fie ma‘ú, pea ko e ‘alo‘ofa ‘a Kalaisí ‘a e mālōhí ‘a ia “‘oku lava ‘e he ‘alo‘ofá ‘o totongi ki he ngaahi tu‘utu‘uni ‘a e fakamaau totonú” (‘Alamá 34:16). Ko ‘etau fakamo‘oní ‘eni:

“Oku [tau] ‘ilo ko e fakatonuhiá [pe fakamolemole ‘o e ngaahi angahalá] ‘i he ‘alo‘ofa ‘a hotau ‘Eiki mo e Fakamo‘ui ko Sisū Kalaisí ‘oku totonu mo mo‘oni ia;

“Pea ‘oku [tau] ‘ilo‘i foki ko e fakamā‘oní‘oní‘i tu‘unga ‘i he ‘alo‘ofa ‘a hotau ‘Eiki mo e Fakamo‘ui ko Sisū Kalaisí ‘oku totonu mo mo‘oni ia, kiate kinautolu kotoa pē ‘oku ‘ofa mo tauhi ki he ‘Otuá ‘aki honau mālōhí, ‘atamaí, mo e iví kotoa” (T&F 20:30–31).

Ko ha kaveinga ‘oku lahi ‘a e fakatomalá, ka ‘i he ‘aho ní ‘oku ou fie lea ki ha tafa‘aki pē ‘e nima ‘o e tefito‘i mo‘oni ko ‘eni ‘o e ongoongolelé pea ‘oku ou ‘amanaki ‘e ‘aonga.

‘Uluakí, ko e fakaafe ke fakatomalá ko hano fakahaa‘i ia ‘o e ‘ofá. ‘I he taimi na‘e “kamata malanga ai ‘a [e Fakamo‘uí] ‘o pehē, Mou fakatomala: he ‘oku ofi ‘a e pule‘anga ‘o e langí” (Mātiu 4:17), ko ha pōpoaki ia ‘o e ‘ofa, ‘oku fakaafe‘i ai ‘a e kakai kotoa pē ke taau ke kau fakataha mo Ia “pea fiefia ‘i he ngaahi folofola ‘o e mo‘ui ta‘engata ‘i he māmani ko ‘ení, mo e mo‘ui ta‘engatá [‘iate ia] ‘i he maama ka hoko māí” (Mōsese 6:59). Kapau he ‘ikai ke tau fakaafe‘i ‘a e kakai kehé ke nau liliu pe ‘ikai ke tau fakatomala kিতautolu, ‘oku ‘ikai leva ke fakahoko e tefito‘i fatongia ‘oku totonu ke tau fai ki he ni‘ihi kehé mo kিতautolú foki. Ko hono mo‘oní, ko e mātu‘a ko ia ‘oku nau tuku ke fa‘itelihā pē ‘enau fānaú, pe ha kaungāme‘a ‘oku fakahōhōloto, mo ha taki ‘o e Siasí ‘oku manavasí‘í, ‘oku lahi ange ‘enau tokanga kiate kinautolu peé ‘i he‘enau tokanga ki he lelei mo e fiefia ‘anautolu ‘e lava ke nau tokoni‘í. Io, ‘oku fa‘a pehē ia he taimi ‘e ni‘ihi ‘oku ‘ikai fa‘a kātaki pe fakatupu loto mamahi ‘a e ui ke

fakatomalá, pea a‘u pē ‘o fehi‘a ki ai, ka ko hono mo‘oní, ‘i hono tataki ‘e he Laumālié ko ha ngāue ia ‘o e tokanga mo‘oni ki ha taha (vakai, T&F 121:43–44).

Uá, ‘oku ‘uhinga e fakatomalá ki he fai feinga ke liliú. ‘E hoko ia ko e manuki ki he mamahi ‘a e Fakamo‘uí ‘i he Ngoue ‘o Ketisemaní pea ‘i he kolosí ke tau ‘amanaki ‘oku totonu ke Ne liliu kিতautolu ke tau hoko ‘o hangē ha kau ‘āngeló kae ‘ikai fai ‘e kিতautolu ha ngāue. ‘Oku tau fekumi ki He‘ene ‘alo‘ofá ke fakahikihiki‘i mo fakapale‘i ‘etau ngaahi ngāue faivelenga tahá (vakai, 2 Nīfai 25:23). Pea hangē ko ‘etau lotua ke ma‘u ‘a e ‘alo‘ofá, mahalo ‘oku totonu ke tau lotu ke ma‘u ha taimi mo ha faingamālie ke tau ngāue mo feinga ai ke ikuna. Ko e mo‘oni ‘oku fiefia ‘a e ‘Eikí ‘i he tokotaha ‘oku holi ke ha‘u ki he fakamāú ‘okú ne mo‘ui taau, ‘okú ne ngāue faivelenga he ‘aho kotoa pē ke fetongi e vaivaí ‘aki ‘a e mālōhí. Mahalo na‘a fiema‘u ‘e he fakatomala mo e liliu mo‘oní ha toutou feinga pe ngāue ki ai he ‘oku ‘i ai ‘a e me‘a ‘oku ma‘a mo mā‘oní‘oní ‘i he fa‘ahinga feinga pehení. ‘Oku hoko fakanatula pē ‘a e fakamolemole fakalangi ‘a e ‘Otuá mo e fakamo‘uí ki ha taha pehē, he ko e mo‘oni, “‘oku ‘ofa ‘a e angama‘á ki he angama‘á; ‘oku pikitai ‘a e māmá ki he māmá; [pea] ‘oku ‘ofa mamahi ‘a

e ‘alo‘ofá ki he ‘alo‘ofá ‘o ‘eke‘i ‘ene me‘a ‘a‘aná” (T&F 88:40).

‘E lava ‘i he fakatomalá ke tau fakalalakala māmālie ai ‘i he me‘a ‘oku tau malavá ke mo‘ui ‘aki ‘a e fono fakasilesitialé, he ‘oku tau ‘ilo‘i “ko ia‘oku ‘ikai te ne lava ‘o tauhi ‘a e fono ‘o ha pule‘anga fakasilesitialé ‘e ‘ikai te ne lava ‘o kātaki‘i ha nāunau fakasilesitiale” (T&F 88:22).

Tolú, ‘oku ‘ikai ‘uhinga e fakatomalá ki hono si‘aki pē ‘o e angahalá ka koe tukupā ke talangofua. ‘Oku fakamatala‘i ‘e he Bible Dictionary ‘o pehē, “Oku ‘uhinga ‘a e fakatomalá ki hono fakatafoki ‘o e lotó mo e fakakauká ki he ‘Otuá, [pehē foki ki hano] li‘aki ‘o e angahala ‘oku fakanaatula ‘etau fakahehema ke fakahokó.”¹ Ko e taha ‘o e ngaahi sīpinga lahi ‘o e akonaki ko ‘eni mei he Tohi ‘a Molomoná ‘oku ma‘u ia ‘i he ngaahi lea ‘a ‘Alamá ki ha taha ‘o hono ngaahi fohá:

“Ko ia ‘oku ou fekau kiate koe, ‘e hoku foha, ko e me‘a ‘i he manavahē ki he ‘Otuá, ke ke tuku ho‘o ngaahi fai hiá;

“Ke ke tafoki ki he ‘Eikí ‘aki ho ‘atamaí, iví, mo e mālōhí kotoa” (‘Alamá 39:12–13; vakai foki, Mōsaia 7:33; 3 Nīfai 20:26; Molomona 9:6).

Ke tau tafoki kakato ki he ‘Eikí, kuo pau ke ‘oua na‘a toe si‘i hifo ia ‘i he fuakava ke talangofua kiate Ia. ‘Oku tau fa‘a lau e fuakava ko ‘ení ko e fuakava ‘o e papitaisó he ‘oku fakamo‘oní‘i ia ‘aki ‘a e papitaiso ‘i he vaí (vakai, Mōsaia 18:10). Na‘e fakapapau‘i mai ‘e he papitaiso ‘a e Fakamo‘uí, mo ‘omi ha sīpinga, ‘a ‘Ene fuakava ke talangofua ki he Tamáí. “Neongo ‘a ‘ene mā‘oní‘oní, ka ‘okú ne fakahā ki he fānau ‘a e tangatá, ‘okú ne fakavaivaí‘i ia ‘o fakatatau ki he kakanó ‘i he ‘ao ‘o e Tamáí, pea ‘okú ne fakaha ki he Tamáí te ne talangofua kiate ia ‘i he tauhi ‘ene ngaahi fekaú” (2 Nīfai 31:7). Ka ‘ikai fai ‘a e fuakavá ni, ‘oku ‘ikai kakato ‘a e fakatomalá pea ‘oku ‘ikai ma‘u ‘a e fakamolemole ‘o e ngaahi angahalá.² ‘Oku pehē ‘i he lea fakangalongata ‘a ‘a Palōfesa Noel Reynolds, “Ko e fili ke fakatomalá ko ha fili ia ke fakangata ‘a e ngaahi hala kotoa pē [kae fakapapau] ke muimui

‘i he hala pē ‘e *taha* ‘o ta’engata, ‘a e hala pē ko ia ‘e taha ‘oku tataki atu ki he mo’ui ta’engata.”³

Faá, ‘oku fie ma’u ki he fakatomalá ‘a e fakamātoato ‘o e taumu’á mo e loto fiemālie ke vilitakí, neongo ‘a e mamahí. Mahalo ‘e ‘aonga ki ha ni’ihi ‘a e feinga ke fa’u ha lisi ‘o ha ngaahi sitepu pau ‘o e fakatomalá, ka ‘e hoko pē ia ko ha ngāue pē ke fai ‘o ‘ikai ha ongo’i mo’oni pe ha liliú. ‘Oku ‘ikai fakangalingali ‘a e fakatomalá. ‘Oku talamai ‘e he ‘Eikí ha tefito’i me’a ‘e ua ‘oku fie ma’u: “Te mou ‘ilo ‘i he me’á ni ‘o kapau ‘oku fakatomala ha tangata mei he’ene ngaahi angahalá—vakai, te ne vete ia pea li’aki ia” (T&F 58:43).

Ko ha ongo fakakaukau mālohi ‘a e vete hiá mo e li’akí. ‘Oku mahulu atu ia ‘i ha lea pē ‘o pehē “Oku ou fakahā atu ia; ‘Oku ou kole fakamolemole atu.” Ko e vetehiá ko ha me’a ‘oku ongo mo’oni, pea fakamamahi he taimi ‘e ni’ihi ‘a hono fakahā ‘o e fehālaaki mo e kovi ki he ‘Otuá pea mo e tangatá. ‘Oku fa’a ō fakataha ‘a e loto mamahí mo e faka’ise’isá pea mo e lo’imata ‘o e mamahí ‘i he vete hia ‘a ha taha, tautautefito ‘eni kapau na’e hanga ‘e he me’a na’á ne faí ‘o fakatupu ha mamahi ‘a ha taha, pe kovi ange aí, ha’ane fakatupu ha faiangahala ‘a ha taha. Ko e fa’ahinga mamahi lahi ‘eni, ‘a e vakai ki he mo’oni ‘o e me’a kuo hokó, ‘okú ne fakatupu ha tangi ‘a ha taha, ‘o hange ko e tangi ‘a ‘Alamā ‘o pehē, “E Sisú, ‘a koe ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá, ‘alo’ofa mai kiate au, ‘a ia ‘oku ou ‘i he ‘ahu ‘o e mamahí, pea kuo takatakai ‘iate au ‘a e ngaahi sēini ta’engata ‘o e maté” (‘Alamā 36:18).

‘Oku liliu ‘a e siva e ‘amanakí ki he ‘amanaki lelei ‘i he taimi ‘oku tui ai ki he Huhu’i mohu ‘alo’ofá mo Hono mālohi. ‘Oku liliu ‘a e lotó

mo e ngaahi holí, pea faka’au pē ke fakalili’á ki he angahala na’e hā ngali lelei kimu’á. ‘I he loto fo’ou ko iá ‘okú ne fakapapau’i ke li’aki pea ‘oua ‘e toe fai ‘a e angahalá kae fakalelei’i ‘a e maumau na’á ne faí ki he kakato taha te ne lavá. ‘Oku vave ‘ene hoko ‘a e fakapapau ko iá ko ha fuakava ke talangofua ki he ‘Otuá. ‘I he ‘i ai ‘a e fuakava ko iá, ‘e ‘omi leva ‘e he Laumālie Mā’oni’oni, ‘a e talafekau ‘o e ‘alo’ofa fakalangí, ‘a e fakafiemālie mo e fakamolemolé. ‘Oku ue’i ai ha taha ke toe lea fakataha mo ‘Alamā, “Pea ‘oiaue, ko e fiefia mo e maama fakafo kuó u vakai ki aí; ‘io, [‘oku] fonu hoku laumālie ‘i he fu’u fiefia na’e tatau hono lahí mo hoku mamahí” (‘Alamā 36:20).

Ka ai ha fa’ahinga mamahi ‘oku a’usia ‘i he fakatomalá, ‘e si’isi’i ange ma’u pē ia ‘i he mamahi ‘e fie ma’u ke ma’u ‘a e fakamaau totonu ki ha mau-maufono kuo te’eki ai fakakalelei’i. Na’e si’i ha folofola ‘a e Fakamo’uí ‘o kau ki he me’a na’á ne kātaki’i ke lava e ngaahi fie ma’u ‘a e fakamaau totonú pea fai e fakalelei ma’a ‘etau ngaahi angahalá, ka na’á Ne fakahā mai ‘i He’ene folofola ko ‘eni:

“He vakai, ko au, ko e ‘Otuá, kuó u kātaki’i ‘a e ngaahi me’á ni ma’á e kakai kotoa pē, koe’uhí ke ‘oua na’a nau mamahi ‘o kapau te nau fakatomala;

“Ka ‘o kapau ‘e ‘ikai ke nau fakatomala kuo pau ke nau mamahi ‘o hangē pē ko aú;

“A ia ko e mamahi na’e langaki ai ‘a ‘eku tetetete ‘a’aku, ‘a ia ko e ‘Otuá, ko e tokotaha ‘oku mālohi tahá, koe’uhí ko e mamahí, pea mo e tafe ‘a e totó ‘i he ava kotoa ‘o hoku kilí, mo e mamahi’ia ‘i he sinó mo e laumālie fakatou’osi—peá u loto ke ‘oua na’á ku inu ‘i he ipu mahí” (T&F 19:16–18).

Nimá, neongo pe ko e hā ‘a e totongi ki he fakatomalá, ‘oku folo hifo ia ‘e he fiefia ‘o e fakamolemolé. Na’e fai ‘e Palesiteni Poiti K. Peeka ‘a e talanoá ni ‘i ha’ane lea ‘i ha konifele-nisi lahi na’e fakahingoa “Ko e Pongipongi Fisifisimu’a ‘o e Fakamolemolé”:

Na’e taki atu ‘e Pilikihami ‘Iongi ‘a e fuofua kaungā fononga paioniá mei he Mālōlō’anga Fakafa’ahita’u Momokó ‘i ‘Epeleli ‘o e 1847. ‘I he taimi tatau pē ‘i ha maile ‘e 1,600 [kilomita ‘e 2,575] ki he feitu’u fakahihifó, ne feinga hifo ‘a kinautolu na’e hao mo’ui mai ‘i he Kaungā Fononga ‘a Touná ‘i he ngaahi tahifo ‘o e ‘Otu Mo’unga Siela Nevatá ki he Tele’a Sakalamenitoó.

[“Na’e ma’u kinautolu ‘e he sinoú ‘i he fu’u momoko faka’uliá ‘i lalo hifo pē he tumu’akí. Na’e ‘ikai ha tui ‘e hao mo’ui mai ha taha ‘i he ngaahi ‘aho mo e ngaahi uike mo e ngaahi māhina na’a nau fiekaia ai mo faingata’a’ia ‘o ‘ikai fa’a mafakamatala’i.

“Na’e kau ai ha tamasi’i ta’u hongofulu mā nima ko Sione Pilini. ‘I he pō 24 ‘o ‘Epeleli, na’á ne a’u mai ki he Faama ‘a Sionisoní. Hili ha ngaahi ta’u mei ai, na’e tohi ‘e Sione ‘o pehē:

“Kuo fuoloa ‘ene fakapo’ulí ‘i he’emau a’u atu ki he Faama Sionisoní, ko ia ne u fuofua sio ‘i ai ‘i he hengihengí. Na’e lelei e ‘eá, lanu mata e musié, hiva e manupuná mei he tumu’aki ‘o e ‘ulu’akaú, pea kuo lava e fonongá. Ne ‘ikai ke u fa’a tui na’á ku kei mo’ui.

“Hangē ne faitaa’i e me’a ia ne u mamata ai he pongipongi ko iá ‘i hoku ‘atamaí. Kuo ngalo atu e kongala hi ‘o e ngaahi me’a na’e hokó, ka ‘oku ou kei lava pē ‘o sio ki he ‘apitanga ofi ki he Faama ‘o Sionisoní.”

Na’e pehē ‘e Palesiteni Peeka: “Na’á ku ‘uluaki puputu’u ‘i he’ene fakamatala ko ia ‘o pehē ‘kuo ngalo atu e kongala hi ‘o e ngaahi me’a na’e hokó.’ Na’e lava fēfē ke ngalo ‘i hono ‘atamaí ‘a e ngaahi māhina lōloa na’á ne faingata’a’ia mo mamahi a? Na’e lava fēfē ke fetongi ‘aki ‘a e fu’u pō momoko ko ia ‘i he fa’ahita’u momokó ha pongipongi faka’ofo’ofa ‘e taha?

“‘I he’eku toe fakakaukau atu ki aí, ne u pehē na’e ‘ikai ha puputu’u ia

ai. Kuó u 'osi mamata ki he hoko 'a e me'a tatau ki ha kakai na'á ku 'ilo'i. Kuó u mamata ki ha ní'hi kuo nofo fuoloa 'i he momoko 'o e loto halaiá mo e fiekaia fakalaumálié pea kuó ne a'usia 'a e pongipongi 'o e fakamolemolé. 'I he'ene a'u ki he pongipongí, na'a nau ako e me'á ni:

“Vakai, ko ia kuó ne fakatomala mei he'ene ngaahi angahalá, 'oku fakamolemole'i ia, pea ko au ko e 'Eikí, 'oku 'ikai te u toe manatu ki ai [T&F 58:42].”⁴

'Oku ou fakahā 'eku loto hounga'ia mo e fakamo'oni 'oku “fakahoko [e he mamahi ta'e hano tatau, pekia mo e Toetu'u 'a hotau 'Eikí] 'a e tu'unga 'o e fakatomalá” (Hilamani 14:18). Ko e me'a'ofa fakalangi 'o e fakatomalá 'a e kī ki he fiefia 'i hení pea 'i he hili 'a e mo'uí. 'I he folofola 'a e Fakamo'uí pea 'i he loto fakatōkilalo mo'oni, 'oku ou fakaafe'i 'a e kakai kotoa pē ke “mou fakatomala: he 'oku ofi 'a e pule'anga 'o e langí” (Mātiu 4:17). 'Oku ou 'ilo'i ko ho'omou tali ko ia 'a e fakaafé ni, te mou ma'u ai 'a e fiefiá 'i he taimí ni pea 'i he ta'engatá fakatou'osi. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Bible Dictionary, “Repentance.”
2. 'Oku toutou fakamatala 'a e Tohi 'a Molomoná 'o kau ki he “papitaiso ki he fakatomalá” (vakai, Mōsaia 26:22; 'Alamá 5:62; 6:2; 7:14; 8:10; 9:27; 48:19; 49:30; Hilamani 3:24; 5:17, 19; 3 Nifai 1:23; 7:24–26; Molonai 8:11). Na'e faka'aonga 'i 'e Sione Papitaiso 'a e ngaahi lea tatau pē (vakai, Mātiu 3:11), pea na'e lea mo Paula 'o kau ki he “papitaito ki he fakatomalá” (Ngāue 19:4). 'Oku hā foki 'a e kupu'i leá 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 35:5; 107:20). 'Oku 'uhinga 'a e “Papitaiso ki he Fakatomalá” ko e maka tumu'aki 'o e fakatomalá 'a e papitaiso mo hono fuakava ke talangofuá. 'I he fakatomala kakatō, kau ai 'a e papitaiso, 'oku fe'unga ai ha taha ki he hilifaki 'o e nimá ke ma'u e me'afaoaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni (vakai, Sione 3:5) mo e fakamolemole 'o e angahalá: “He ko e matapā 'oku totonu ke mou hū aí ko e fakatomalá mo e papitaiso 'i he vai; pea 'oku toki hoko ha fakamolemole'i 'o ho'omou ngaahi angahalá 'i he afi mo e Laumālie Mā'oni'oni” (2 Nifai 31:17).
3. Noel B. Reynolds, “The True Points of My Doctrine,” *Journal of Book of Mormon Studies*, vol. 5, no. 2 (1996): 35; toki tanaiki atu hono fakamamafa'í.
4. Boyd K. Packer, 'i he Conference Report, Oct. 1995, 21; vakai foki “The Brilliant Morning of Forgiveness,” *Ensign*, Nov. 1995, 18.

Fai 'e 'Eletā L. Tom Perry

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

'Oku Teke'i Atu 'a e Manavaheé 'e he 'Ofa Haohaoá

Kapau te mou tali 'a e fakaafe ke mou vahevahe e ngaahi me'a 'oku mou tui ki ai mo ho'omou ngaahi ongo kau ki he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi kuo toe fakafoki maí, 'e hoko 'a e laumālie 'o e 'ofá mo e laumālie 'o e loto to'á ko homou takaua ma'u ai pē.

E Palesiteni Monisoni, 'oku mau fiefia 'i he ongoongo fakafiefia 'o ha ngaahi tempale fo'ou. Tautautefito 'eni ki hoku kāinga tokolahi fau 'i he siteiti ko Uaiōmingí.

'Oku fai 'e he Siasí ha me'a 'i māmani kotoa 'i he taimi 'oku langa ai ha tempale fo'ou pea ko ha tukufakaholo angamaheni ia 'i he 'Tunaiteti Siteití mo Kānata—ko 'etau fakahoko ha 'oupeni hausí. 'I he ngaahi uike kīmu'a pea fakatapu ha tempale fo'ou, 'oku tau fakaava e ngaahi matapā 'o e tempalé pea fakaafe'i e kau taki faka-pule'anga mo fakalotu fakalotofonua, kāingalotu fakalotofonua 'o e Siasí, mo e kakai 'o e ngaahi tui fakalotu kehé ke nau omi 'o mamata 'i hotau tempale fo'ou kuo langá.

Ko ha ngaahi me'a faka'ofa'ofa 'eni 'oku tokoni ki he kakai'oku 'ikai ke nau maheni mo e Siasí ke nau toe 'ilo lahi ange ki ai. 'Oku ofo 'a e meimeí tokotaha kotoa pē 'oku 'a'ahi ki ha

tempale fo'ou 'i he faka'ofa'ofa 'o tu'a mo lotó. 'Oku nau faka'ofa'ofa'ia 'i he founga fakatufunga mo e tokanga ko ia ki he kī'i konga kotoa pē 'o ha tempalé. 'Ikai ko ia pē, ka 'oku ongo'i 'e he kau 'a'ahi tokolahi ha fa'ahinga me'a laulōtaha mo makehe 'i hono taki mamata 'i kinautolu 'i he tempale kuo te'eki ai fakatapuí. Ko e ngaahi tali angamaheni 'eni mei he kau 'a'ahi ki he'etau ngaahi 'oupeni hausí, ka 'oku 'ikai ko e ngaahi tali angamaheni pē ia. Ko e me'a 'oku faka'ofa'ofa'ia taha ai e kau 'a'ahi 'i ha toe me'a kehe ko e kāingalotu 'o e Siasí 'oku nau fe'iloaki 'i he'etau ngaahi 'oupeni hausí. 'Oku nau foki atu mo 'enau faka'ofa'ofa'ia tu'uloa 'i he kakai na'a nau talitali kinautolú, 'a e Kāingalotú.

'Oku lahi ange hono fakatokanga 'i 'o e Siasí 'i māmani kotoa he taimí ni 'i ha toe taimi 'i he kuohilí. 'Oku tohi pea fakamatala 'a e kau mēmipa 'o e mītiá 'o kau ki he Siasí 'i he 'aho kotoa

pē, 'o lipooti 'a e ngaahi 'ekitiviti lahi 'okú ne fakahokó. 'Oku fakamatala ma'u pē 'a e ngaahi fai'anga fakamafola ongoongo 'iloa taha 'i he 'Tunaiteti Siteiti 'o kau ki he Siasí pe mo hono káingalotú. 'Oku a'u atu 'a e ngaahi fakamatalá ni ki māmani kotoa.

'Oku toe tohoaki 'i foki 'e he Siasí 'a e tokangá 'i he 'Nitaneti, he hangē ko ia 'oku mou 'ilo'i, kuó ne liliu lahi e founa fe'ave'aki fakamatala 'a e kakaí. 'Oku fakamatala 'i e Siasí mo 'ene ngaahi akonakí 'i he taimi kotoa pē 'o e 'ahó 'i māmani kotoa 'i he 'Nitaneti, 'i he ngaahi blogs mo e ngaahi netiueka fakasōsialé 'e ha kakai kuo te'eki ai 'aupito ke nau tohi ha me'a ma'á ha nusipepa pe ko ha makasini. 'Oku nau fa'u ha ngaahi vitió pea vahevahe atu kinautolu mo e kakai kehé 'i he 'Nitaneti. Ko ha kakai angamaheni pē 'eni—ko ha káingalotu 'o e Siasí mo ha ngaahi tui fakalotu kehe pē—'oku nau talanoa 'o kau ki he Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

'Oku fakamatala 'i 'e he ngaahi liliu 'i he'etau founa fetu'utakí ha kongasí 'i hono 'uhinga 'oku toe lahi ange ai hono fakatokanga 'i kinautolu "Kau Māmongá." Ka 'oku tupu ma'u pē mo laka ki mu'a e Siasí. 'Oku tokolahi ange e kakai 'oku nau kaungā'api mo kaungāme'a mo e káingalotu 'o e Siasí, pea hangē 'oku 'i ai e káingalotu tu'u-ki-mu'a 'o e Siasí 'i he pule'angá, ngaahi pisinisi, ngaahi fakafiefia'angá, 'i he akó, mo e feitu'u kehekehe. Na'a mo kinautolu 'oku 'ikai kau ki he Siasí, kuo nau fakatokanga 'i 'eni, pea 'oku nau fifili pe ko e hā e me'a 'oku hokó. Me'a faka'ofa'ofa ko hono fakatokanga 'i he taimi ni 'e he ni'ihitokolahi 'a e Siasí mo e Káingalotú.

Neongo 'oku lahi ange hono fakatokanga 'i 'o e Siasí, ka 'oku kei 'i ai pē ha kakai tokolahi 'oku 'ikai mahino kiate kinautolu e Siasí. Kuo 'osi akonekina ha ni'ihia ke nau hu'uhu'u ki he Siasí pea nau tui ki ha fakakaukau hala 'oku 'oange 'e ha taha 'o kau ki he Siasí 'o 'ikai ke nau fehu'i hono tupu'angá mo 'ene mo'oni 'o e fakamatalá. 'Oku lahi foki mo e ngaahi fakamatala hala mo fakatupu puputu'ufekau'aki mo e Siasí pea mo e me'a

'okú ne taukave'i. Kuo hoko mo'oni 'eni talu pē mei he taimi 'o e Palōfita ko Siosefa Sāmitá.

Na'e hiki 'e Siosefa 'a e kongá 'o hono hisitōliá "ke fakatonutonu 'a e fakakaukau 'a e kakaí, pea foaki 'a e mo'oni ki he fa'ahinga kotoa pē 'oku nau fekumi ki he mo'oni?" (Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:1). Ko e mo'oni 'e 'i ai ma'u pē ha kakai te nau fakakehe 'i 'a e mo'oni pea fakataumu'a ke fakafofonga 'i hala e ngaahi akonakí 'a e Siasí. Ka ko e tokolahi 'o kinautolu 'oku 'i ai ha'anau ngaahi fehu'i kau ki he Siasí, ko 'enau fie ma'u pē ke mahino kiate kinautolu. Ko ha kakai fakakaukau lelei pē 'eni 'oku nau fie 'ilo mo'oni kiate kinautolu.

'Oku 'omai 'e he fakautuutu hono fakatokanga 'i 'o e Siasí mo hono ongoongó ha ngaahi faingamālie faka'ofa'ofa kiate kinautolu ko hono káingalotú. 'E lava ke tau tokoni "ke fakatonutonu 'a e fakakaukau 'a e kakaí" pea fakatonutonu mo e ngaahi fakamatala halá 'i he taimi 'oku fakali'ali hala atu ai ha me'a 'o kau kiate kinautolú. Ka ko e me'a mahu'ingá, 'e lava ke tau vahevahe atu ki he ni'ihikehé pe ko hai kinautolu.

'Oku 'i ai ha ngaahi me'a 'e lava ke tau fai—'e lava ke mou fakahoko—ke fakalelei 'i 'aki e mahino fekau'aki mo e Siasí. Kapau te tau fai ia 'i he laumālie tatau pea kapau te tau fakahoko 'a e 'ulungāanga tatau 'oku tau fai 'i he'etau talitali e kakaí 'i ha 'oupeni hausi 'a e tempalé, 'e toe mahino lelei ange kinautolu ki hotau ngaahi kaungāme'á mo hotau kaungā'api. 'E mole atu 'enau hu'uhu'ú, puli atu mo e ngaahi fakakaukau hala 'oku nau ma'u mei he ni'ihikehé, pea 'e kamata ke mahino kiate kinautolu 'a e Siasí 'i hono tu'unga totonú.

Tuku mu'a ke u fokotu'u atu ha ngaahi fakakaukau fekau'aki mo e me'a 'e lava ke tau fai.

'Uluakí, kuo pau ke tau loto to'a 'i hono talaki 'o Sisū Kalaisí. Ko hotau lotó ke 'ilo'i 'e he kakai kehé 'oku tau tui ko Ia 'a e tokotaha mahu'inga taha 'i he hisitōlia 'o e tangatá. Ko 'Ene mo'ui mo 'Ene ngaahi akonakí 'a e tefito 'i pōpoaki 'a e Tohi Tapú mo e ngaahi tohi kehe 'oku tau pehē ko

e folofola mā'oni'oni. 'Oku fakatoka 'e he Fuakava Motu'á e teuteu ngāue fakafaipekau 'a Kalaisi 'i he māmani. 'Oku fakamatala 'i 'e he Fuakava Fo'ou 'a 'Ene ngāue fakafaipekau 'i he māmani. 'Oku 'omai 'e he Tohi 'a Molomoná ha fakamo'oni hono ua ki He'ene ngāue fakafaipekau 'i he māmani. Na'á Ne hā'ele mai ki māmani ke fakahā ko 'Ene ongoongolelé ko ha makatu'unga ia ma'á e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá koe'uhí ke lava 'e he fānau kotoa 'a e 'Otuá 'o ako kiate Ia mo 'Ene ngaahi akonakí. Na'á Ne toki foaki leva 'Ene mo'ui kae hoko ko hotau Fakamo'ui mo e Huhu'i. Ko Sisū Kalaisi pē 'e toki lava ke ma'u ai e fakamo'ui. Ko e 'uhinga 'eni 'oku tau tui ai ko e tokotaha mahu'inga taha Ia 'i he hisitōlia 'o e fa'ahinga 'o e tangatá. Kuo 'i Hono to'ukupú ma'u pē 'a hotau iku'anga ta'engatá. Ko ha me'a nāunau'ia ke tui kiate Ia pea tali Ia ko hotau Fakamo'ui, ko hotau 'Eiki, mo hotau Pule.

'Oku tau tui foki 'e toki lava pē 'o fakafou 'ia Kalaisi hono ma'u 'o e fiemālie lahi tahá, 'amanaki lelei, mo e fiefiá—'i he mo'ui ni pea 'i 'itāniti, 'o fakafou 'ia Kalaisi. 'Oku fakamamafa 'i 'e he'etau tokāteliné, 'o hangē ko hono ako 'i mai 'i he Tohi 'a Molomoná: "Ko ia, kuo pau ke mou vivili atu kimu'a 'i he tui mālohi kia Kalaisi, pea ma'u 'a e 'amanaki 'oku mālohi haohao, mo ha 'ofa ki he 'Otuá mo e kakai fulipē. Ko ia, kapau te mou vilitaki atu, pea keinanga 'i he folofola 'a Kalaisi, pea kātaki ki he ngata'angá, vakai, 'oku folofola 'e he Tamaí: Te mou ma'u 'a e mo'ui ta'engatá" (2 Nīfai 31:20).

'Oku tau fakahā 'a 'etau tui kia Sisū Kalaisi pea tali Ia ko hotau Fakamo'ui. Te Ne tāpuaki 'i pea tatakai kinautolu 'i he'etau ngaahi ngāue kotoa pē. Te Ne fakamālohia kinautolu pea foaki 'a e melinó kiate kinautolu 'i he ngaahi taimi faingata'á lolotonga 'etau ngāue 'i he mo'ui fakamatelié ni. 'Oku 'a'eva 'i he tui kiate Ia 'oku Ho'ona 'a e Siasí 'a e káingalotu 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

Uá, hoko ko e fa'ifa'itaki'anga angatonu ki he ni'ihikehé. Hili 'etau

fakahā 'a e ngaahi me'a 'oku tau tui ki ai, kuo pau ke tau muimui ki he fale'i 'oku 'omai kiate kitautolu 'i he 1 Timote 4:12: "Ka ke 'i he kakai tuí ko e faka'ilonga, 'i he lea, mo e 'ulungā-anga, mo e 'ofa, mo e faianga, mo e tui, mo e mā'oni'oni."

Na'e akonaki 'a e Fakamo'uí 'o kau ki hono mahu'inga 'o e hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga 'o 'etau tuí 'i He'ene folofola, "Tuku ke ulo pehē ho'omou māmá 'i he 'ao 'o e kakaí, koe'uhí ke nau mamata ki ho'omou ngaahi ngāue lelei, pea fakamālō'ia 'a ho'omou Tamai 'a ia 'oku 'i he langí" (Mātiu 5:16).

'Oku totonu ke hoko 'etau mo'uí ko ha fa'ifa'itaki'anga 'o e angalelei mo e angama'á 'i he'etau feinga ke muimui 'i He'ene fa'ifa'itaki'angá ke mamata ki ai 'a māmāni. 'E hanga 'e he ngaahi ngāue lelei 'oku tau takitaha fakahokó 'o fakatou fakaongoongo-lelei 'i 'a e Fakamo'uí mo Hono Siasí. 'I ho'omou femo'uekina 'i he fai lelei, 'i ho'omou hoko ko ha kau tangata mo ha kau fafine anga faka'apa'apa mo faitotonú, 'e hā sino mai e Maama 'o Kalaisí 'i ho'omou mo'uí.

Ko hono hokó, lea 'o pou pou ki he Siasí. 'Oku tau monū'ia lolotonga 'etau mo'uí faka'ahó ke ma'u ha ngaahi faingamālie lahi ke vahevahe ai mo e ni'ihi kehé 'a e me'a 'oku tau tui ki ai. 'I he taimi 'oku fehu'i ai 'e kinautolu 'oku tau ngāue mo feohi fakatāutaha mo iá 'o kau ki he'etau ngaahi tui fakalotú, ko 'enau fakaafé 'i ia kitautolu ke tau vahevahe ange fekau'aki mo kitautolu pea mo e me'a 'oku tau tui ki ai. Mahalo pē te nau fie 'ilo kau ki he Siasí pe 'ikai, ka 'oku nau fie ma'u ke nau 'ilo lahi ange 'o kau kiate kitautolu.

'Oku ou fokotu'u atu ke mou tali 'enau ngaahi fakaafé. 'Oku 'ikai fakaafé 'i kimoutolu 'e kinautolu 'oku mou feohí ke mou akonaki, malanga, fakamatala, pe na'ina'i. Mou fetalanoa'aki—vahevahe ange ha me'a kau ki ho'omou ngaahi tui fakalotú ka mou toe fakafehu'i ange 'o kau ki he ngaahi me'a 'oku nau tui ki ai. Faka-fuofua 'i e lahi 'o e fie 'iló 'aki e ngaahi fehu'i te nau fai atú. Kapau 'oku lahi 'enau ngaahi fehu'i 'oku faí, nofo taha

ho'omou fetalanoa'aki 'i hono tali 'o e ngaahi fehu'i ko iá. Manatu'i ma'u pē 'oku lelei ange ke nau fehu'i atu 'i ha'o talaange.

'Oku 'i ai ha kāingalotu 'oku hangē 'oku nau loto kinautolu ke fufuu 'i 'enau kau ki he Siasí. 'Oku 'i ai pē 'enau ngaahi 'uhinga ki ai. Hangē ko 'ení, mahalo 'oku 'ikai ke nau tui ko ha me'a ia 'anautolu ke vahevahe 'enau tuí. Mahalo 'oku nau manavasi'i na'a 'i ai ha'anau fehālaaki pe fai ange ha fehu'i he 'ikai ke nau lava 'o tali. Kapau 'e 'i ai ha taimi 'e ha'u ai ha ngaahi fakakaukau pehē ki ho 'atamaí, 'oku 'i ai 'eku fale'i ma'amoutolu. Mou manatu'i pē e ngaahi lea 'a Sioné: "Oku 'ikai ha manavahē he 'ofá; ka 'oku teke'i atu 'a e manavaheé 'e he 'ofa mamahí" (1 Sione 4:18). Kapau pē te tau 'ofa ki he 'Otuá pea 'ofa ki hotau kaungā'apí, 'oku tala'ofa mai te tau ikuna 'i 'etau manavaheé.

Kapau kuo mou hū ki he Mormon .org 'a ia ko e uepisaiti 'eni 'a e Siasí ma'anautolu 'oku fie 'ilo ki he Siasí, kimuí ni mai, kuo mou mamata 'i ha kāingalotu kuo nau vahevahe ha ngaahi fakamatala fekau'aki mo kinautolu pē. 'Oku nau fa'u ha ngaahi fakamatala fakatāutaha 'i he 'Initanetí 'o fakamatala 'i ai pe ko hai kinautolu mo hono 'uhinga 'oku mahu'inga ai kiate kinautolu 'enau ngaahi tui fakalotú. 'Oku nau fakamatala ki he'enau tuí.

'Oku totonu ke tau hounga'ia pea fai e ngaahi fepōtalanoa'aki peheé 'i he 'ofa faka-Kalaisí. 'Oku totonu ke tau faka'apa'apa pea anga fakamatā-pule, 'o tatau ai pē pe 'oku tau lea pe tohi, neongo pe ko e hā 'a e tali 'a e ni'ihi kehé. 'Oku totonu ke tau faitotonu mo tau'atāina pea tau feinga ke mahino e me'a 'oku tau lea 'akí. 'Oku tau fie ma'u ke faka'ehi'ehi mei he fakakikihí pe fakafepaki 'i ha fa'ahinga founga pē.

Na'e fakamatala 'a e 'Aposetolo ko Pitá 'o pehē, "Kae hangē 'oku mā'oni'oni 'a ia kuó ne uiui 'i 'a kimoutolú, ke mā'oni'oni foki 'a kimoutolu 'i ho'omou mo'uí kotoa pē" (1 Pita 1:15).

Hangē 'oku faka'au ke lahi ange "a e founga fetalanoa'aki" he 'ahó ni 'i he 'Initanetí. 'Oku mau pou pou 'i 'a e kakaí, 'a e talavou mo e matu'otu'á, ke faka'aonga 'i 'a e 'Initanetí mo e mītia fakasōsialé ke nau tokoni 'i mo vahevahe 'enau ngaahi tui fakalotú.

'I ho'omou faka'aonga 'i 'a e 'Initanetí, te mou 'ilo ai ha ngaahi fetalanoa'aki kau ki he Siasí. 'Oua na'á ke momou ke fakahā ho'o fakakaukau 'i he ngaahi fetalanoa'aki ni 'o ka tataki koe 'e he Laumālié ke fai pehē.

'Oku 'ikai mo ha toe me'a ia te ke vahevahe mo ha ni'ihi kehe 'e tatau mo e pōpoaki 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí. 'I ha kuonga 'oku ma'u ai 'a e fakamatalá mei ha ngaahi

ma'u'anga fakamatala kehekehe, ko e fakamatala mahu'inga taha ia 'i māmani kotoá. 'Oku 'ikai toe fehu'ia hono mahu'ingá. Ko ha mata'itofe mahu'inga ia (vakai, Mātiu 13:46).

'I he'etau talanoa kau ki he Siasí, 'oku 'ikai ke tau feinga ke ongo lelei ange ia 'i he tu'unga 'oku 'i aí. 'Oku 'ikai fie ma'u ke toe fai hano liliu 'o 'etau pōpoakí. 'Oku fie ma'u ke tau 'oatu totonu mo fakahanganu 'a e pōpoakí. Kapau te tau fakaava 'a e ngaahi founa fetu'utakí, 'e fakamo'oni' pē 'e he pōpoakí ia 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi kuo toe fakafoki maí kiate kinautolu kuo nau mateuteu ke ma'u íá.

'Oku fá'a 'i ai ha fu'u faikehekehe lahi 'i he taimi 'e ni'ihí—ko ha fu'u vā-mama'o 'i he mahinó—'i he me'a 'oku tau a'usia 'i he'etau hoko ko e kāingalotu 'o e Siasí mei he anga 'o e vakai mai ki ai 'a e ni'ihí kehe mei tu'á. Ko e tefito'i 'uhinga 'eni 'oku tau fakahoko ai ha ngaahi 'oupeni hausí ma'á e ngaahi tempalé kimu'a pea toki fakatapuí. 'Oku feinga 'a e ni'ihí 'oku ngāue tokoni 'i he 'oupeni hausí 'a ha tempale ke tokoni' 'a e ni'ihí kehé ke nau vakai ki he Siasí 'o hangē ko 'etau vakai ki ai mei lotó. 'Oku nau 'ilo'i ko e Siasí ko ha ngāue lahi, mo fakafo, pea 'oku nau loto ke 'ilo'i foki ia 'e he ni'ihí kehé. 'Oku ou kolea ke mou fai 'a e me'a tatau.

'Oku ou palōmesi atu kapau te mou tali 'a e fakaafe ke vahevahe e ngaahi me'a 'oku mou tui ki aí mo ho'omou ngaahi ongo kau ki he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi kuo toe fakafoki maí, 'e hoko ha laumālie 'o e 'ofá mo ha laumālie 'o e loto to'á ko homou takaua ma'u ai pē, he 'oku "teke'i atu 'a e manavaheé 'e he 'ofa haohaoá" (1 Sione 4:18).

Ko e taimi 'eni ke fakalahi atu 'a e ngaahi faingamālie ke vahevahe mo e ni'ihí kehé 'a e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí. Fakatauange ke tau teuteu'i kitautolu ke faka'aonga'i 'a e ngaahi faingamālie ko ia kuo foaki mai kiate kitautolu ke vahevahe 'a e ngaahi me'a 'oku tau tui ki aí mo e ni'ihí kehé, ko 'eku lotú ia 'i he loto fakatōkilalo 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e 'Eletā Jeffrey R. Holland

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

'Oku Tau Kau Kotoa he Tokoní

'Oku ou kolea ki he tangata talavou mo e matu'otu'a ma'u lakanga fakataula'eiki kotoa pē ke ke ma'u ha le'o 'oku mālohi mo mateaki ange, . . . ha le'o ma'á e lelei, ha le'o ma'á e ongoongolelei, ha le'o ma'á e 'Otuá.

I he'eku ongo'i 'a e laumālie vēkeveke 'o e himi ko íá pea mo e lotu ongo mālohi ne fakahoko 'e 'Eletā Lisiate G. Hingikelií, 'oku ou fie lea hangatonu ai he pooni ngaahi tokoua, pea 'oku ou fakakau ai e kau talavou 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné.

'I he'etau talanoa ki he faka'e'i'eiki 'o e 'Uluaki Mata-Me'a-Hā-Mai 'a Siosefa Sāmitá, 'oku 'ikai ke tau fá'a talanoa ai ki he fefa'uhi na'e hoko kimu'a aí, 'a ia ko ha fefa'uhi na'e fakataumu'a ke ne faka'auha e tamasi'i mo ta'ofi e fakahā ne teu ke hoko maí. 'Oku 'ikai ke tau talanoa lahi ange kau ki he filí pea 'oku 'ikai ke u fie lea au ki ai, ka 'oku fakamanatu mai 'e he me'a ne hoko ki he talavou ko Siosefa, 'a e me'a 'oku fie ma'u ke manatu'i 'e he tangatá, kau ai e talavou kotoa pē 'i he ha'ofangá ni.

'Uluakí, 'oku 'i ai e tokotaha ko Sētane, pe Lusifá, pe ko e tamai 'a e ngaahi loí—fa'itelíha koe pe te ke ui ia ko hai—ka 'okú ne 'i ai, pea ko e 'ata mo'oni ia 'o e koví. 'Oku kākā 'ene

ngaahi taumu'a kotoa pē pea 'okú ne tekeli'i 'i he hā mai 'a e maama 'o e huhu'í, mo e fakakaukau ki he mo'oni. Uá, 'okú ne fakafepaki'i ta'engata e 'ofa 'a e 'Otuá, Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí pea mo e ngāue 'o e melinó mo e fakamo'uí. 'Okú ne fakafepaki'i e ngaahi me'á ni he taimi mo e feitu'u kotoa pē te ne lava aí. 'Okú ne 'ilo'i te ne ulungia pea 'e kapusi ia he ngata'angá, ka 'okú ne fakapapau'i te ne 'auha fakataha mo e tokolahi taha te ne ala lavá.

Ko e hā ha ngaahi founa 'oku faka'aonga'i 'e he tēvoló 'i he fepaki ko 'eni ke faka'auha ai e mo'ui ta'engatá? 'Oku toe ako'i heni kitautolu 'e he me'a ne hoko 'i he a'usia 'o e Vao'akau Tapú. Na'e hiki 'e Siosefa 'o pehē, 'i he feinga ko ia 'a Lusifá ke ne fakafepaki'i e me'a kotoa ne teu ke hokó, na'e "pehē fau 'eku ofo 'i hono mālohí, na'e ta'ofi ai hoku 'eleló ke 'oua na'á ku lava 'o lea."¹

Hange ko ia ne ako'i 'e Palesiteni Poiti K. Peeka he pongipongi ní,

he 'ikai lava 'e Sētane 'o to'o faka- hangatonu ha mo'ui. 'Oku kau ia he ngaahi me'a he 'ikai ke ne lava 'o fai. Ka 'e ola lelei 'ene feinga ke ta'ofi e ngāué 'o kapau te ne ta'ofi ke 'oua na'a lea 'a e kau faivelengā. 'E ngaahi tokoua, kapau 'oku pehē, 'oku ou kumi he pooni ha kau talavou mo ha kau tangata, kei talavou mo matu'otu'a, 'oku nau tokanga mo'oni ki he fepaki ko 'eni 'a e lelei mo e koví, ke nau kau mai mo lea hake. 'Oku tau lolotonga kau ki ha fetau'aki, pea 'i he ngaahi miniti si'i ka hokó, 'oku ou fie 'ilo pe ko hai 'e kau mai ki he fetau'aki ko 'ení.

'E fie ma'u nai ke u ngūnguu'i atu ha ngaahi laine 'o e hiva ko e "[Kau Kotoa Mai ki he Ngāué]"? Manatu'i e fakalea 'oku pehē "[Oku mau tatali ki ha kau sōtia; ko hai 'e fie kau mai?]"² Ko e me'a lelei fekau'aki mo e uki tau ko 'ení, he 'oku 'ikai ko 'emau ukí ha tokoni ki hano fana 'o ha me'afana pe lí 'o ha pomu. 'Ikai, 'oku mau fie ma'ú ha konga kau ko 'enau me'ataú 'a e "folofola kotoa pē 'oku 'alu atu mei he fofonga 'o e 'Otuá."³ Ko ia 'oku ou kumi he pooni ha kau faifekau he 'ikai ke nau longo pē, ka 'i he Laumālie 'o e 'Eikí mo e mālohi 'o honau lakanga fakataula'eikí, te nau fakaava honau ngutú pea lea 'aki ha ngaahi me'a mana. Na'e pehē 'e he kau fuofua takimu'á, ko e fa'ahinga lea ko iá, 'a e founga kuo "fakahoko 'aki e ngaahi ngāue kāfakafa taha"⁴ 'o e tuí.

'Oku tautautefito 'eku kolé ki he kau talavou 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné ke nau tangutu tonu hake mo tokanga mai. Tuku ke u 'oatu ha ki'i tala fakatātā fakasipoti ma'amoutolu. 'E kau talavou, 'oku tau fe'auhi ki he mo'ui pe ko e maté pea te u 'unu'unu atu 'o lea mahino ke ke ongo'i e vivili 'o e fie ma'ú, ke ke ongo'i 'eku hoha'á 'i hoku le'ó—'o hangē ko ia 'oku fai 'e he kau faiako sipotí he taimi 'oku vāvāofi ai e kaí pea fie ma'ú ke mālohí. Pea 'i he tu'u ta'e mahino 'a e va'ingá, 'oku talaatu ai 'e he faiako ko 'ení kuo pau ke toe mo'ui ma'a ange hamou ni'ihí kae lava ke nau kau ki he va'ingá. 'I he tau 'i he vaha'a 'o e lelei mo e koví, he 'ikai lava ke ke kau mo e filí he taimi kotoa

pē 'oku hoko mai ai e fakatauvelé, peá ke 'amanaki ke ke toki tafoki hake 'o tui teunga ma'á e Fakamo'uí 'i he temipalé mo e ngāue fakafaifekau 'o hangē pē na'e 'ikai hoko ha me'á. 'E hoku ngaahi kaungāme'a kei talavou, he 'ikai lava ke mou fai ia. He 'ikai manukia e 'Otuá.

Ko ia ai 'oku 'i ai leva ha'atau palopalema he pooni. 'Oku laui afe ha kau talavou ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Ēlone 'i he lekooti 'a e Siasí te nau ala kau ki he'etau fa'ahi 'o e kau teu ngāue fakafaifekau. Ko e polé leva ko hono pukepuke ke kei mālohi mo taau ai pē 'a e kau tikoní, kau akonakí mo e kau taula'eiki ko iá ke fakanofu kinautolu ko ha kaumātu'a ke nau hoko ko ha kau faifekau. Ko ia 'oku tau fie ma'u e kau talavou kuo 'osi kau he timí ke nau *nofo ma'u* ai pea 'oua 'e toe fehokopaki holo he taimi 'oku fie ma'u ai ke mou va'ingá pea mou va'inga ki he lelei tahá! 'I he meimei fe'auhi sipoti kotoa pē 'oku ou 'iló, 'oku 'i ai ha ngaahi laine fakangata- ngata kuo tā 'i he mala'é pea kuo pau ke nofo 'i loto ai e tokotaha va'inga kotoa 'oku kau he fe'auhi. Ko ia ai, kuo tā mai 'e he 'Eikí e ngaahi laine 'o e mo'ui tāú ma'anautolu 'oku ui ke kau fakataha mo Ia 'i he ngāué ni. He 'ikai lava ke 'ikai fakatomala ha faifekau mei he maumaufono faka- sekisualé pe lea kapekapé pe mo'ui ponokālafí ka ne hanga atu 'e ia 'o fakatukupaa'i e ni'ihí kehé ke nau fakatomala kinautolu mei he me'a tonu pē ko ia 'okú ne fai! He 'ikai lava ke mou fai ia. He 'ikai nofo'ia koe 'e

he Laumālie pea te ke faingata'a'ia 'o kapau te ke lea 'aki e ngaahi lea ko iá. He 'ikai te ke lava ke fononga'ia e hala ne ui 'e Lihai ko e "ngaahi hala tapú"⁵ pea 'amanaki ke fakahinohino'i e ni'ihí kehé ki he "hala fāsí'i mo lausi'i"⁶, he 'ikai lava ia.

Ka 'oku 'i ai ha founga ke ikuna'i 'aki ho'o angahalá 'o hangē ko e founga ko ia te mou ako'i ki he fiefa- nongó. Tatau ai pē pe ko hai koe mo e feitu'u 'okú ke 'i aí, 'e lava ke fakamolemole'i koe. 'E lava 'e he talavou kotoa pē 'o si'aki ha fa'ahinga mau- maufono 'okú ke fefa'uhi mo ia. He ko e mana ia 'o e fakamolemolé; ko e mana ia 'o e Fakalelei 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí. Ka he 'ikai ke mou lava 'o fai ia kae 'oua ke mou mālohi 'i he ongo- ongolelei, pea he 'ikai lava ia kae 'oua kuo mou fakatomala. 'Oku ou kole atu kau talavou ke mou mālohi he Siasí mo ma'a. Kapau 'e fie ma'u, 'oku ou kole atu ke mou *hoko* 'o mālohi he Siasí pea *hoko* 'o ma'a.

'E ngaahi tokoua, 'oku mau lea mā- lohi atú he 'oku 'ikai ongo e lea vaivai atú. 'Oku mau lea mālohí he 'oku fakamo'omo'oni pē feinga ia 'a Sētane ke faka'auha kimoutolu pea 'oku mou fehangaahangi mo hono ivi tākiekiná 'i ha ta'u kei iiki ange. Ko ia 'oku mau puke mai koe 'o kaila atu he le'o lahi taha te mau lavá:

*Fanongo! 'oku ongo le'olahi mo ma- hino mai e taú; Ha'u ke tau kau! Ha'u ke tau kau!*⁷

Si'oku kaungāme'a kei talavou, 'oku tau fie ma'u ha kau faifekau 'e laumano 'i he ngaahi māhina mo e ta'u 'oku hanga maí. Kuo pau ke toko- lahi ange e ha'u 'a e kau faifekau mei he Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné, ke fakanofu kinautolu pea nau mālohi, ma'a mo taau ke ngāue.

Ko kimoutolu ko ia kuo ngāue pe lolotonga ngāué, 'oku mau fakamālō atu ko e ngaahi lelei kuo mou fai pea mo e mo'ui kuo mou tokoní'i. 'Ofa ke faitāpuekina kimoutolu! 'Oku mau 'ilo'i foki 'oku 'i ai ha ni'ihí kuo nau faka'amua ma'u pē ke ngāue faka- faifekau, ka koe'uhí ko 'enau maha- mahakí pe koe'uhí ko ha 'uhinga 'oku

'ikai ke nau pule ki ai, 'oku 'ikai ke nau lava 'o fai ia. 'Oku mau salute atu kiate kimoutolu he 'ao 'o e kakaí ni. 'Oku mau 'ilo'i ho'omou ngaahi faka'amú pea mo fakahikihiki'i ho'omou lí'oa. 'Oku mau 'ofa atu kiate kimoutolu. 'Oku mou "kau 'i he tímí" pea te mou kau ma'u pē ki ai, neongo hono faka'atā fakalangilangi kimoutolu mei he ngāue fakafaifekau taimi kakatō. Ka 'oku tau fie ma'u e toengá!

Sai, kiate kimoutolu ngaahi tokoua ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Mele-kisētekí, 'oua 'e malimali mo tangutu fiamālie pē ho nofo'angá. 'Oku te'eki 'osi 'eku leá. 'Oku tau fie ma'u ha mātu'a mali 'e laui afe ke ngāue fakafaifekau 'i he Siasí. 'Oku kole mai 'e he palesiteni fakamisiona kotoa pē 'ene fie ma'u kimoutolú. Ko e feitu'u kotoa pē 'oku ngāue fakafaifekau ai 'etau mātu'a malí, 'oku nau 'omi ai ha matu'otu'a ki he ngāué he 'ikai lava ke 'omi ia 'e ha ní'ihí ta'u 19, neongo 'enau leleí.

Ke poupou'i ke tokolahi ange 'a e mātu'a mali ke ngāué, kuo fai ai 'e he Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá ha taha 'o e ngaahi me'a lahi mo faka'atu'i taha kuo fai 'i he ngāue fakafaifekau he ta'u 'e 50 kuohilí. 'I Mē 'o e ta'u ní, na'e ma'u ai 'e he kau taki lakanga fakataula'eikí ha tohi 'e tokoni e Siasí ki hono totongi e nofo'anga 'o e mātu'a malí (pea 'oku mau 'uhingá pē ki he nofo'angá) 'o tokoni ki ai mei he pa'anga faifekau 'a e Siasí 'o kapau ko e fakamole ki a'í 'e hulu hake ia 'i he lahi tukupau kuo fokotu'u ki he māhiná. Ko ha tāpuaki mo'oni ia! Ko ha tokoni 'eni mei langi ki he fakamole lahi taha 'oku fehangahangai mo 'etau mātu'a malí 'i he mala'e ngāue fakafaifekau. Kuo fakapapau'i foki 'e he Kau takí 'e lava ke ngāue pē 'a e mātu'a malí 'i ha māhina pē 'e 6 pe 12, pe ko e māhina 'e 18 pe 23 angamahení. 'Oku toe 'i ai ha me'a lelei 'e taha, kuo fakangofua ki he mātu'a malí ke nau foki taimi nounou ki honau 'apí 'o ka hoko ha me'a matu'aki mahu'inga, ka nau fua pē 'enau fakamolé. Pea tuku ho'omou hoha'a pe te mou tukituki he ngaahi 'apí pe tauhi e taimi-tēpile tatau 'oku muimui ki ai e fānau ta'u 19!

'Oku 'ikai ke mau kole atu ke mou fai ia, ka 'oku lahi fau 'etau ngaahi me'a te mou lava 'o faí, pea mo e tau'atāina 'i hono fakahoko iá.

'E ngaahi tokoua, koe'uhí ko ha 'uhinga fakaemo'ui lelei, fakafāfili pe fakapa'anga, 'oku mau 'ilo'i 'e 'i ai ha-mou ní'ihí he 'ikai ke mou lava 'o 'alu he taimí ni pe 'i he kaha'ú. Ka 'e lava hamou ní'ihí 'o 'alu 'o ka fai ha palani.

'E kau pīsope mo e palesiteni fakasiteiki, alea'i e fie ma'u ko 'ení 'i ho'omou ngaahi fakataha alēleá mo e konifelenisí. Nofo mei mu'a 'i ho'omou ngaahi fakatahá peá ke vakai atu 'i he fa'a lotu ki he ha'ofangá ke ke ongo'i 'a e ní'ihí 'oku totonu ke uí. Peá ke talanoa leva mo kinautolu pea tokoni ke nau fokotu'u ha 'aho ke nau ngāue ai. 'E kau tangata, ko 'ene hoko pē iá, talaange ki ho uai'fi kapau te ke lava 'o mavahe mei ho'o mo'ui fiamālie mo e sio TV 'i ha ngaahi māhina sí'i, te ne lava foki mo ia 'o mavahe mei he makapuná. 'E sai pē ho ngaahi 'ofa'angá pea 'oku ou palōmesi atu te mou fai ha me'a ma'anautolu 'i he ngāue 'a e 'Eikí, 'o 'ikai hano ngata'anga na'e 'ikai mei malava ia kapau ne mou nofo pē 'i 'apí 'o siofi kinautolu. Ko e hā mo ha toe me'a 'ofa ma'ongō'onga ange 'e lava ke foaki 'e he ngaahi kuí ki honau hakó, ka ko 'enau fakahā ange 'i he lea mo e ngāue, "Ko e fāfili ngāue fakafaifekau 'eni!"

'Oku 'ikai ko e ngāue fakafaifekau pē 'a e me'a 'oku fie ma'u ke tau fai 'i he Siasí lahi, fakamāmani lahi mo faka'ofa'ofa ko 'ení. Ka 'oku meimei ke fakafalala e me'a kotoa pē 'oku fie ma'u ke tau faí 'i he fuofua fanongo 'a e kakaí ki he ongoongo-lelei 'o Sīsū Kalaisí pea kau mai ki he Siasí. Ko hono 'uhinga mo'oni ia e tukupā faka'osi ne fai 'e Sīsū ki he Toko Hongofulu Mā Uá—ke "alu 'a kimoutolu 'o fakalotu'i 'a e ngaahi pule'anga kotoa pē, 'o papitaiso 'a

Monitulio, Kiupeki, Kānata

kinautolu 'i he huafa 'o e Tamai, mo e 'Aló, mo e Laumalie Mā'oni'oni."⁸ Pea ko e toki taimi pē ia 'e lava ke hoko mai ai e toenga 'o e ngaahi tāpuaki 'o e ongoongolelei—'a e ma'uma'uluta 'a e fāmili, ngaahi polokalama 'a e to'u tupū, ngaahi tala'ofa 'o e lakanga fakataula'eikí, pea mo e ngaahi ouaú 'o a'u ki he tempalé. Kae hangē ko e fakamo'oni 'a Nīfai, he 'ikai lava ke ha'u ha taha kae 'oua kuó ne "hū 'i he matapaá."⁹ Koe'uhí ko e lahi fau e ngaahi me'a ke fai 'i he hala 'oku fakatau ki he mo'ui ta'engatá, ko ia 'oku tau fie ma'u ai ha kau faifekau tokolahi ange ke nau fakaava e matapā ko iá mo tokoni'i e ni'ihī kehé ke nau hū ai.

'Oku ou kolea ki he tangata tala-vou mo e matu'otu'a ma'u lakanga fakataula'eiki kotoa pē ke ke ma'u ha le'o 'oku mālohí mo mateaki ange, ha le'o 'oku 'ikai ngata he'ene fakafepaki ki he koví pea mo ia 'okú ne fakafo-fonga'i e koví, ka ko ha le'o ma'á e lelei, ha le'o ma'á e ongoongolelei, ha le'o ma'á e 'Otuá. 'E ngaahi tokoua 'o e to'u kotoa pē, veteange homou 'eleló ka ke mamata ki ha ngāue fakafo 'e fai 'e ho'o ngaahi leá 'i he mo'ui 'a kinautolu "'oku kei ta'ofi mei he mo'oni koe'uhí he 'oku 'ikai ke nau 'ilo 'a e feitu'u ke 'ilo'i ai iá."¹⁰

[Fakatovave ki he tauí, fakatovave ki he ngāue;

'O tatā mo pā 'aki e mo'oni, ko e pale-tu'a makehé.

Mateaki'i hotau fuká; 'oku laukau 'ene vilingiá!

Pea tau laka atu ki 'api 'i he nēkeneka mo e fiefiá].¹¹

'I he huafa 'o hotau 'Eiki ko Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1: 15.
2. "'E 'Otuā Māfīmafi 'Afio Mai," *Ngaahi Himi*, fika 152.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:44; vakai foki, Teutalōnome 8:3; Mātiu 4:4.
4. *Lectures on Faiih* (1985), 73.
5. 1 Nīfai 8:28.
6. 2 Nīfai 31:18.
7. *Ngaahi Himi*, fika 152.
8. Mātiu 28:19.
9. 2 Nīfai 33:9.
10. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 123:12.
11. *Ngaahi Himi*, fika 152.

Fai 'e Pisope Keith B. McMullin
Tokoni Ua 'i he Kau Pisopeliki Pulé

Ko e Mālohi 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné

'Okú ke mahu'inga mo e tu'unga 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné 'okú ke ma'ú ki he ngāue 'a e Tamai Hēvaní mo 'Ene fānaú pea mo hono teuteu 'i 'o e māmani ko 'ení ki he Hā'ele 'Angaua maí.

I ha fakataha ako 'a e Kau Taki Mā'oloná ne toki fai, na'e toe fakamamafa 'i ai 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'a e ngaahi fatongia mo e faingamālie 'o e kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné.¹ 'Oku ou fie lea atu kiate kimoutolu 'i he laumālie 'o e fakahinohino ko iá.

'Oku hanga 'e hono fakahoko lelei 'o e fatongiá 'o fakapapau'i mai e iku-'anga 'o e kakaí mo e ngaahi pule'angá. Koe'uhí ko e mahu'inga fau e tefito 'i mo'oni 'o e fatongiá, ko ia 'oku fai ai e na'ina 'i ki he kau ma'u lakanga fakataula'eikí, "Ko ia tuku ke akó ni 'o 'ilo 'e he tangata kotoa pē 'a hono fatongiá, pea ke ngāue 'i he lakanga kuo fakanofo ia ki aí, 'i he faivelenga kakato."²

'Oku fakamatala 'a Palesiteni Monisoni 'o pehē, "'E lava ke fai fakalongo-longo mai pē 'a e ui ki he ngāue 'o hangē ko hono tali 'e kitautolu 'oku ma'u e lakanga fakataula'eikí 'a e ngaahi ngāue 'oku tau ma'ú."³ Na'e lea 'aki 'e Palesiteni Monisoni e lea ne

fai 'e Siasoi 'Alipate Sāmīta 'o pehē: "Ko homou 'uluaki fatongiá ke ako ki he finangalo 'o e 'Eikí, hili iá pea mou ngāue faivelenga 'i homou uiui'i 'i he mālohi mo e ivi 'o homou lakanga fakataula'eiki mā'oni'oni 'i he 'ao 'o homou kāingá 'i ha founga 'e fiefia 'a e kakaí ke muimui 'iate kimoutolu."⁴

'I ha folofola 'a hotau 'Eikí 'o fekau'aki mo Hono fatongiá, na'á Ne pehē: "'Oku 'ikai te u fai ki hoku loto 'o'okú, ka ko e finangalo 'o Tamai."⁵ "Na'e 'ikai te u hifo mei he langí ke fai hoku loto 'o'okú, ka ko e finangalo 'o ia na'á ne fekau 'i aú."⁶ Koe'uhí ne fakahoko 'e Sisū Kalaisi 'a Hono fatongiá, "'e lava 'o fakamo'ui 'a e fa'ahinga 'o e tangatá kotoa pē . . . 'i he talangofua ki he ngahi fono mo e ngaahi ouau 'o e Ongoongolelei."⁷ 'E ngaahi tokoua, ko e sipinga 'eni kuo pau ke tau muimui ki aí.

'I he taukei 'oku ou ma'ú, ko kimoutolu 'oku mou hoko ko e kau tikoní, akonakí mo e taula'eikí,

'oku mou loto fie ngāue, falala'anga mo lavame'a 'o hangē ko ia 'oku mau 'amanaki atu ki aī. 'Oku mau tangane'ia 'iate kimoutolu. 'Oku lahi fau homou 'aongá, 'oku fakaofu e me'a te mou lavá pea fakatupu longomo'ui e feohi mo kimoutolú. 'Okú ke mahu'inga mo e tu'unga 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēlone 'okú ke ma'ú ki he ngāue 'a e Tamai Hēvaní mo 'Ene fānaú pea mo hono teuteu'í 'o e māmani ko 'ení ki he Hā'ele 'Angaua mai 'o Hono 'Alo mā'oni'oni. Ko 'emau vīsone mā'amoutolu mo homou fatongiá 'oku mahulu atu ia homou ta'u motu'á. Na'e lea 'a Paula fekau'aki mo kimoutolu 'o pehē, "Oua na'a manuki'i ho'o kei si'í 'e ha taha; ka ke 'i he kakai tuí ko e faka'ilonga, 'i he lea, mo e 'ulungāanga, mo e 'ofa, mo e faianga, mo e tui, mo e mā'oni'oni."⁸

*Foaki ki he kau tangata 'o e kuonga mu'á
'A e lakanga fakataula'eiki ko 'Ēlone hono hingoá.
Fou mai he kau Līvaí, kau taula'eiki mo e kau palōfitá,
Ke faitāpuekina e fānau 'a e 'Otuá.*

*Pea hoko mai e Fakamo'ui 'o e māmani
Ko Sione 'a e tangata na'á ne fekumi ki aī,
Ke papitaiso ia 'i he mālohi tatau ko 'ení
Pea faka'ilonga'i e mafua e ata 'o e fakamo'ui.*

*Mālohi tatau pē he ngaahi 'aho kimui ní
Toe fakafoki mai ki māmani,
'A e ongoongolelei ko iá mo hono ngaahi mo'oni kotoa
Ke fanau'i fo'ou ai 'etau mo'ui.*

*Lakanga Taula'eiki Faka-Ēlone, mo'oni faka'ei'eiki,
Ko e teuteu ke ma'ú—
Ke tau ma'ú ai 'a e huhu'í
'O fakafou he 'Alo 'Ofa'anga 'o e Tamai!*

*Ko ia 'okú ne faka'aonga'i e mālohi ná—
'Oku 'ikai ko ha talavou noa pē iá.
Ka 'i he hilifaki kiate ia e pulupulu fakataula'eiki ná
Te tau pehē leva, "Vakai ki he tangatá!"⁹*

"Ko e mālohi mo e mafai 'o e lakanga fakataula'eiki si'i angé, pe ko e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné, ke ma'ú 'a e ngaahi "ki 'o e tauhi mai 'a e kau 'āngeló pea ke ngāue 'i he ngaahi ouau fakatu'asinó, 'a e mata'itohi 'o e ongoongolelei, 'a e papitaiso 'o e fakatomala ki he fakamolemole 'o e ngaahi angahalá, 'o fehoanaki mo e ngaahi fuakavá mo e ngaahi fekau'í" (T&F 107:13–14, 20).¹⁰ Na'e fakatoka nga'i 'e Palesiteni Poiti K. Peeka: "Kuo tau fai lelei 'i hono tufaki e mafai 'o e lakanga fakataula'eiki. Kuo tau fokotu'ú 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eiki 'i he meimei feitu'ú kotoa pē.

. . . Ka kuo fu'ú vave hono tufaki 'o e mafai 'o e lakanga fakataula'eiki, 'o meimei vave ange ia 'i hono tufaki 'o e mālohi 'o e lakanga fakataula'eiki."¹¹ Kuo pau ke fakatonutonu 'eni, koe'uhí ko e lelei ta'engata e fānau 'a e 'Otuá.

Kuo fakahā mai 'e hotau palōfitá 'a e founga 'e lava 'o fai ai 'ení. Na'e toe lea 'aki 'e Palesiteni Monisoni 'a ia ne lea 'aki 'e Siasoi Q. Kēnoní 'o pehē: "Oku ou fie mamata ki hono fakamālohia e mālohi 'o e lakanga fakataula'eiki. . . 'Oku ou fie mamata ki he ngāue 'a e ivi mo e mālohi ko 'ení 'i he kau ma'ú Lakanga Fakataula'eiki kotoa pē, 'o kamata mei he ma'olunga tahá ki lalo ki he tikoní si'isi'í mo fakatōkilalo taha 'i he Siasí. 'Oku totonu ke fekumi pea fiefia 'a e tangata kotoa pē 'i he ngaahi fakahā 'a e 'Otuá, pea malama e maama 'o e langí 'i hono laumālié ke ne 'ilo ai ki hono ngaahi fatongiá, pea mo e konga ko ia 'o e ngāue. . . 'oku foaki kiate ia 'i hono Lakanga Fakataula'eiki."¹²

Ko e hā 'e lava ke fai 'e ha tikoní, akonaki pe taula'eiki ka ne ma'ú e laumālie 'o e fakahaá mo fua totonu hono fatongiá? 'E lava ke ne mo'ui 'o fiefia 'i he ivi fakama'a, fakahaohaoa mo fakamaama 'o e Laumālie Mā'oni'oni.

'Oku ma'ú 'a hono mahu'ingá 'i he kupu'í lea ko 'ení 'ia 'Alamā: "Pea ko 'eni 'oku ou pehē kiate kimoutolu ko e lakanga 'eni kuo uui'í ai aú, . . . ke malanga ki he . . . to'ú tangata tupu haké . . . kuo pau ke nau fakatomala pea fanau'i fo'ou."¹³ 'I he taimi 'oku fanau'i fo'ou ai ha taha, 'oku liliu 'a hono lotó." 'Oku 'ikai ke ne holi ki he ngaahi me'a 'oku kovi mo ta'ema'á. 'Okú ne ongo'i ha 'ofa 'oku loloto mo tu'uloa ki he 'Otuá. 'Okú ne faka'amu ke fai lelei, tokoni ki he ni'ihí kehé pea mo tauhi 'a e ngaahi fekau'í.¹⁴

Na'e fakamatala'i 'e Palesiteni Siosefa F. Sāmīta 'a e me'a na'á ne a'usia 'i he liliu kāfakafa ko 'ení: "[Na'á ku ma'ú 'a e ongo'i nonga mo'oni, 'o e 'ofa mo e maama. Ne ongo'i hoku laumālié kapau ne u faiangahala . . . kuo 'osi fakamolemole'í au ia ai; pea kuo 'osi fakama'a mo'oni au mei he angahalá; na'e ongo'i ia 'e hoku lotó, peá u ongo'i he 'ikai ke u teitei lava ke

fakamamahi'i 'a e ki'i 'inisēkite si'isi'i taha 'i hoku lalo va'é. Ne u ongo'i 'a 'eku fie fai lelei 'i he feitu'u kotoa pea ki he tokotaha kotoa pea 'i he me'a kotoa pē. Na'á ku ongo'i ha mo'ui fo'ou, ha holi fo'ou ke fai 'a ia 'oku totonú. Ne 'ikai ke toe 'i ai ha toe holi ke fai ha kovi 'i hoku lotó. Ko e mo'oni ko ha ki'i tamasi'i pē au, . . . ka ko e ivi tākiekina ia ne u ma'ú, pea 'oku ou 'ilo ko e ma'u ia mei he 'Otuá, pea na'e hoko pea 'e hoko ma'u ai pē ia ko ha fakamo'oni mo'ui kiate au ki he'eku tali 'a e 'Eikí]."¹⁵

Ko ia 'oku mau ui atu ai kiate kimoutolu kau talavou lelei, ke mou feinga faivelenga ke "fanau'i fo'ou."¹⁶ Lotua ke hoko e liliu lahi ko 'ení 'i ho'o mo'uí. Ako 'a e folofolá. Holi 'o lahi ange 'i ha toe me'a ke 'ilo'i e 'Otuá pea hoko 'o hangē ko Hono 'Alo Mā'oni'oni. Fiefia 'i ho'o kei 'i he to'u tupú ka ke "tukuange 'a e ngaahi me'a fakatamasi'i".¹⁷

Si'aki 'a e lea kapekapé mo e tala-noa noa'ia.

Hola mei he kovi kotoa pē.

Faka'ehi'ehi mei he nofo feke'ike'i.

Fakatomala 'o ka fie ma'u.¹⁸

'E tokoni'i ai koe ke ke mahiki hake ai ki ho tu'unga fakaetangata faka'e'i'eikí. 'E 'a'au leva 'a e ngaahi ola lelei 'o e lototo'á, falala'angá, anga fakatōkilaló, tuí mo e angalelei. 'E tangane'ia ho kaungāme'á 'iate koe, 'e fakahihiki'i koe 'e ho'o mātu'á pea 'e falala atu ho ngaahi tokoua 'i he lakanga fakataula'eikí, pea 'e manako e kau finemuí 'iate koe pea te nau hoko 'o lelei ange koe'uhí ko koe. 'E fakalangilangi'i koe 'e he 'Otuá mo fakakoloa ho'o faifatongia he lakanga fakataula'eikí 'aki ha *mālohi mei olunga*.

Te tau fai leva 'e kiateutolu hotau fatongiá. 'I he'emaui hoko ko e mātu'a mo e kuí, te mau teuteu'i kimoutolu ke ngāue faivelenga ange 'i he pule'anga 'o e 'Otuá. 'I he'emaui hoko ko ho'o kau takí, te mau hoko ko ha sipinga ke mou muimui ki ai. Te mau fakatupulaki e ivi homou ngaahi kōlomú. Te mau poupu'i ho'omou kau palesitenisi fakakōlomú 'i he'enu fakaa'onga'i 'enu ngaahi kī fakatakimu'á. Te mau 'oatu ha faingamālie ke

mou fuesia kakato ai e ngaahi fatongia 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné pea fakahoko totonu ai homou uiui'i.

'E ma'u 'e he Siasí ha ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga 'o fakafou 'i ho'omou ngāue. "'Oku lea 'a e kau 'āngeló 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni."¹⁹ 'E lava foki ke ke fai e me'a tatau. 'I ho'o lea 'aki e mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni, pea tufaki e fakataipe toputapu 'o e sākalamēnití, 'e feinga e kau tangata mo fafiné, kau talavou mo e finemuí ke nau fakatomala, fakatupulaki 'enu tui kia Kalaisí pea ke nau ma'u ma'u pē 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

'I ho'omou 'aukai mo tākaki e ngaahi foaki 'aukai, 'e ue'i ai e kāingalotú ke nau ngāue 'o fakatatau mo e sipinga 'a e Fakamo'uí. Na'e tokoni'i 'e he 'Eikí e masivá mo e mafasiá, peá Ne kole mai, "Ha'u, 'o muimui 'iate au."²⁰ 'Oku hanga 'e ho'omou tokoni'i 'a kinautolu 'oku masivá 'o fakakau atu ai kiateutolu ki He'ene ngāue mā'oni'oni pea tokoni ke fakamolemole'i 'etau ngaahi angahala 'i he kuohilí.²¹

'I ho'omou "'a'ahi ki he fale 'o e kāingalotú taki taha,"²² 'oua na'a mou manavasi'i pe mā. 'E 'oatu 'e he Laumālie Mā'oni'oni he momeniti ko iá 'a e me'a ke ke lea'akí, fakamo'oni pea mo e tokoni ke ke fai.

'E ola lelei ho'omou feinga faitōnunga ke "le'ohi 'a e siasí ma'u ai pē."²³ 'E hanga 'e ho'omou tō'onga ta'emālualó 'o fakamolū 'a e loto ta'etuí pea mo veteange 'a e ngaahi ha'i 'a e filí. 'E hoko ho'omou fakaafe'i e ni'ihiki kehé ki he lotú, ke ne ma'u mo kimoutolu 'a e sākalamēnití pea mo ngāue fakataha mo kimoutolú, ko ha maama fakanonga kiate kinautolu 'oku taufā holo he fakapo'ulí 'i he feitu'u 'oku uló si'isi'i pe 'oku 'ikai ha maama ai 'o e ongoongolelei.

'E hoku ngaahi tokoua kei talavou, "'oua na'á ke ta'etokanga 'i 'a e me'afuaki 'oku 'iate koé,"²⁴ 'a ia ne mou ma'u 'i he taimi ne foaki atu mo fakanofu ai kimoutolu ki he Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné.

"He na'e 'ikai foaki 'e he 'Otuá kiate kiateutolu 'a e laumālie 'o e manavasi'i; ka ko e mālohi, mo e 'ofa, mo e loto fakapotopoto.

"Ko ia ke 'oua na'á ke mā koe ki he fakamo'oni 'a hotau 'Eikí. . . . Ka ke kau koe 'i he . . . ongoongolelei 'o taau mo e mālohi 'o e 'Otuá;

"Kuó ne . . . ui 'a kiateutolu 'i he uiui'i mā'oni'oni, . . . na'e foaki kiate kiateutolu 'ia Kalaisí Sīsū 'i he he'eki ai tu'u 'a māmaní."²⁵

Kuo hanga 'e hotau palōfita 'ofeiná 'o "ui kimoutolu ki he ngāue."²⁶ 'Oku mau faka'apa'apa atu mo lotua kimoutolu, pea 'oku mau fiefia ke ngāue fakataha mo kimoutolu mo fakafeta'i ki he 'Otuá ko e mālohi faifakamo'ui 'o ho'omou ngāue.

'Oku ou fakamo'oni, ko e 'Otuá 'a 'etau Tamai Ta'engatá pea 'okú Ne 'afio 'i he langí. Ko Sīsū Kalaisí 'a e 'Alo Mā'oni'oni 'o e 'Otuá, ko e Huhu'i 'o e māmaní, pea 'oku hoko e kau Ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Ēlone faivelengá ko Hono kau fakafofonga 'i he māmaní, 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Thomas S. Monson, 'i ha fakataha ako 'a e Kau Taki Mā'olungá, 'Epeleli, 2010.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:99.
3. Thomas S. Monson, "Ko e Uui'i Toputapu 'o e Fua Fatongiá," *Liahona*, Mē 2005, 54.
4. George Albert Smith, 'i he Conference Report, Apr. 1942, 14; vakai foki, Thomas S. Monson, *Liahona*, Mē 2005, 54.
5. Sione 5:30.
6. Sione 6:38.
7. Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:3.
8. 1 Timote 4:12.
9. Maau na'e fa'u 'e Keith B. McMullin; vakai, Keith B. McMullin, "Behold the Man," *Ensign*, Nov. 1997, 42.
10. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:20.
11. Boyd K. Packer, "Ko e Mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eiki," *Liahona*, Mē 2010, 6.
12. George Q. Cannon, *Deseret Weekly*, Nov. 2, 1889, 593; lea 'aki 'e Thomas S. Monson 'i ha fakataha ako 'a e Kau Taki Mā'olungá, Apr. 2010.
13. 'Alamā 5:49; ko e toki tākaki atu e fakamamafá.
14. Vakai, Marion G. Romney, "According to the Covenants," *Ensign*, Nov. 1975, 71-73.
15. Joseph F. Smith, 'i he Conference Report, Apr. 1898, 66.
16. Vakai, Sione 3:3-7; 'Alamā 5:14-21, 49.
17. 1 Kolinitó 13:11.
18. Vakai, 2 Timote 2:16, 22-26.
19. 2 Nifai 32:3.
20. Luke 18:22; vakai foki, Sione 14:12-14.
21. Vakai, Mōsaia 4:26.
22. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:47.
23. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:53.
24. 1 Timote 4:14.
25. 2 Timote 1:7-9.
26. Thomas S. Monson, 'i ha fakataha ako 'a e Kau Taki Mā'olungá, Apr. 2010.

Fai 'e 'Eletā W. Christopher Waddell
'O e Kau Fitungofulū

Ko e Taha'i Faingamālie 'o e Mo'ui

'E fakafou 'i ho'o ngāue mateakí mo e loto feilaulaú ha hoko ho'o ngāue fakafaifekau' ko ha potu mā'oni'oni kiate koe.

Oku hoko e 'initaviu faka'osi mo e palesiteni fakamisioná kae "foki ki 'apí" ko e makamaile ia 'o e mo'ui 'a ha faifekau. 'Oku 'i he uho 'o e 'initaviú 'a hono talanoa 'i ko ia 'o e ngaahi a'usia fakangalongata'á mo e ngaahi lēsoni mahu'inga kuo ako 'i he māhina 'e 18 ki he 24 ko iá.

Neongo 'oku ngali angamaheni e kongalaahi e ngaahi a'usia mo e lēsoni ko 'ení ki he ngāue fakafaifekau, ka 'oku makehe 'a e ngāue takitaha, 'o 'i ai hono ngaahi poletaki mo e faingamālie ke ne sivi'i kitautolu 'o fakatatau mo 'etau fie ma'ú mo e 'ulungāanga fakatāutahá.

Kimu'a pea tau mavahe mei hotau 'apí ke ngāue fakafaifekau, na'a tau mavahe mai mei he 'etau mātu'a fakalangí ke fakahoko hotau misiona fakamatelié. 'Oku 'i ai ha'atau Tamai Hēvani 'okú Ne 'afio'i kitautolu—hotau mālohingá mo e vaivaí mo e me'a te tau malava mo a'usiá. 'Okú Ne 'afio'i 'a e palesiteni fakamisiona mo e ngaahi hoa, kāingalotu mo e kau fiefa-nongo 'oku tau fie ma'u, ke tau hoko ai ko e faifekau, husepāniti, tamai mo e taha ma'u lakanga fakataula'eiki 'oku tau fie a'usiá.

'Oku vahe atu 'e he kau palōfitá, kau tangata kikite mo ma'u fakahaá 'a e kau faifekau 'o fakatatau mo e tatakí mo e ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni. 'Oku tatakí 'e he kau palesiteni fakamisiona 'oku ue'i fakalaumālié 'a e fehikítakí he uike 'e ono kotoa pē mo ne 'ilo'i vave 'oku 'afio'i 'e he 'Eikí 'a e feitu'u 'okú Ne finangalo ke ngāue ai e faifekau takitaha.

'I he ngaahi ta'u si'i kuohilí, na'e ngāue fakafaifekau ai 'i 'Alisona 'a 'Eletā Havea Misiako mei Metuliti 'i Sipeiní. Ne hā ngali kehe he taimi ko iá hono uiui'i ia ke ngāue fakafaifekau ki he 'Iunaiteti Siteití, he na'e meimei ui pē kau talavou Sipeiní ia ke ngāue 'i honau fonuá.

'I he tuku ha faeasaiti fakasiteiki na'e fakaafe'i ke lea ai 'a 'Eletā Misiako mo hono hoá, na'e fakafetaulaki ange ki ai ha mēmipa māmālohi 'o e Siasí 'a ia ne 'alu ange mo hano kaungāme'a. Ko e fuofua taimi 'eni 'i ha ngaahi ta'u lahi ke hū ai e tangatá ni 'i ha falelotu. Na'e fehu'i ange kia 'Eletā Misiako pe 'okú ne 'ilo'i nai ha taha ko Hōsea Misiako 'i Metuliti. 'I he tali ange 'e 'Eletā Misiako ko 'ene tamaí ko Hōsea Misiakó, na'e fiefia e tangatá 'o toe fai ha ngaahi fehu'i ke fakapapau'i ko Hōsea Misiako

ia 'okú ne kumí. 'I hono fakapapau'i pē ko e tangata tonu ia 'okú na talanoa ki aí, na'e kamata leva ke tangi e mēmipa māmālohi. Na'á ne fakamatala ange 'o pehē, "Ko ho'o tamaí pē na'á ku papitaiso he'eku ngāue fakafaifekau," peá ne fakamatala ai 'ene fakakaukau ne 'ikai ola lelei 'ene ngāue fakafaifekau. Na'á ne pehē ne kau ia he ngaahi 'uhinga 'o 'ene māmālohi he Siasí he na'á ne ongo'i ta'efe'unga mo mafasia, 'o ne pehē kuo tōnounou 'ene faifaton-gia ki he 'Eikí.

Na'e fakamatala'i leva 'e 'Eletā Misiako e mahu'inga ki hono fāmilí 'a e faifekau ngali "tōnounou" ko 'ení. Na'á ne talaange na'e papitaiso 'ene tamaí 'i he'ene kei tāutahá peá ne mali 'i he tempalé pea ko 'Eletā Misiakó ko e fika fā ia 'i ha fānau 'e toko ono pea kuo ngāue fakafaifekau kotoa e tamaiki tangatá mo hano tuofefine pea 'oku nau mālohi kotoa 'i he Siasí pea nau mali mo sila 'i he tempalé.

Na'e kamata ke tangi halotulotu e mēmipa māmālohi ne 'osi ngāue fakafaifekau. Kuo fakafou he'ene ngāue hano faitāpuekina ha mo'ui 'a ha toko lahi pea kuo fekau'i atu 'e he 'Eikí ha faifekau mei Metuliti 'i Sipeiní ki ha faeasaiti 'i 'Alesona ke ne fakahaá 'i kiate ia na'e 'ikai iku-launoa 'ene ngāué. 'Oku 'afio'i 'e he 'Eikí e feitu'u ke ngāue ai e faifekau takitaha.

Ko e hā pē e founa 'e fili 'e he 'Eikí ke faitāpuekina 'aki kitautolu 'i he'etau ngāue fakafaifekau, ka 'oku 'ikai fakataumu'a ke ngata e ngaahi tāpuaki ia 'o e ngāue fakafaifekau 'i he taimi 'oku tukuange ai kitautolu 'e he palesiteni fakasiteiki. 'Oku hoko ho'o ngāue fakafaifekau ko ha ako'anga ia 'i he mo'ui. 'Oku fakataumu'a e ngaahi a'usia, lēsoni, mo e fakamo'oni 'oku ma'u lolotonga 'ete ngāue fakafaifekau tōnungá, ke hoko ko ha fakava'e 'oku fakatefito 'i he ongoongolelé, 'e tu'uloa 'i he mo'ui matelié 'o a'u ki he ta'engatá. Ka ke kei hokohoko atu e ngaahi tāpuakí hili e ngāue fakafaifekau, 'oku 'i ai ha ngaahi me'a ke fakakakato. 'Oku tau lau 'i he Tokā-teline mo e Ngaahi Fuakavá, "He ko kinautolu kotoa pē 'oku fie ma'u ha tāpuaki mei hoku nimá, te nau tauhi 'a e fono 'a ia na'e fokotu'u ki he tāpuaki

ko iá, pea mo hono ngaahi tu'unga 'o iá," (T&F 132:5). 'Oku ako'i mai e tefito'i mo'oni ko 'ení 'i he talanoa 'o e Hikifonongá.

Hili hono ma'u 'e Mōsele 'a e tu'utu'uni mei he 'Eikí, na'á ne toe foki ki 'Isipite ke fakatau'atāina'i e fānau 'a 'Isilelí. Neongo e ngaahi tautea ka na'e 'ikai pē tukuange mai kinautolu, 'o iku ai ki he tautea faka'osi hono 10: "He te u 'alu 'o 'asi 'i he fonua 'o 'Isipité he pooni pea te u taa'i 'a e 'uluaki fānau kotoa pē 'i he fonua ko 'Isipité" ('Ekesōtosi 12:12).

Na'e fakahinohino'i 'e he 'Eikí ki Hono kakaí ke nau feilaulau 'aki ha lami "ta'e hano mele" (veesi 5) pea mo tānaki 'a e toto mei he feilaulau ke malu'i ai kinautolu mei he "fai faka'auhá" (veesi 23). Na'e pau ke nau "to'o 'a e totó" 'o vali 'aki e hū'anga ki he 'api kotoa pē 'a e pou 'e ua mo e 'akau fakalava 'i he 'ulu matapaá" (veesi 7)—fakataha mo e tala'ofá ni: "O kau ka mamata ki he totó, te u laka atu 'iate kimoutolu, pea 'e 'ikai ha faka'auha kiate kimoutolu" (veesi 13).

"Na'e 'alu 'a e fānau 'o 'Isilelí 'o fai 'o hangē ko e fekau 'a [e 'Eikí]" (veesi 28). Na'a nau fai e feilaulau, tānaki e totó 'o vali 'aki honau 'apí. "Pea na'e hoko 'o pehē, 'i he'ene tu'upoó, na'e taa'i 'e [he 'Eikí] 'a e 'uluaki fānau kotoa

pē 'i he fonua ko 'Isipité" (veesi 29). Na'e malu'i 'a Mōsele mo hono kakaí 'o fakatatau mo e tala'ofa 'a e 'Eikí.

Ko e toto ko ia ne faka'aonga'i 'e he kau 'Isilelí, ko e ola ia 'o e feilaulau ne nau faí, ko ha fakataipe 'o e Fakalelei ne teu ke fai 'e he Fakamo'uí. Ka neongo ia, na'e 'ikai mei fe'unga pē 'a e feilaulau mo e totó ke ma'u 'aki e tāpuaki kuo tala'ofá. *Kapau na'e 'ikai ke nau 'ai e totó ki he kau matapaá, na'e mei iku launooa pē 'a e feilaulau ia.*

Kuo akonaki mai 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'o pehē: "Oku faingata'a 'a e ngāue fakafaifekau. 'Okú ne to'o 'a e iví pea ngāue 'aki 'a hoto potó pea 'okú ne fie ma'u ke te fai 'a hoto tūkingatá. . . . 'Oku 'ikai ke 'i ai mo ha ngāue kehe 'e fie ma'u ai ke te ngāue fuoloa pe lahi ange 'ete mateakí, hangē ko e feilaulau mo e loto fakamātoató" ("That All May Hear," *Ensign*, May 1995, 49).

Ko hono ola leva 'o e feilaulau, ko 'etau foki mo ha ngaahi me'afuaki mei he'etau ngāue fakafaifekau: 'A e me'afuaki 'o e tuí. 'A e me'afuaki 'o e ako faka'aho e folofolá. 'A e me'afuaki 'o e ngāue ma'a hotau Fakamo'uí. Ko ha ngaahi me'afuaki kuo fa'o 'i he'etau ngaahi folofola kuo lahi hono faka'aonga'í, 'i he tatau 'o e tohi *Malanga'aki Eku Ongongolelei* kuo mahaehae,

tohinoa 'a e faifekau pea mo ha loto fakafeta'i. Kae hangē ko e fānau 'a 'Isilelí, 'oku kei fie ma'u pē ke tau faka'aonga'i ia he hili 'a e feilaulau, ka tau hokohoko atu hono ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e ngāue fakafaifekau.

'I he ngaahi ta'u si'i kuohilí, lolotonga 'eku tokanga'i mo Sisitā Uātele e Misiona Sipeini Pasaloná, ne u vahe ange ha ngāue faka'osi ki he faifekau kotoa pē 'i hono 'initaviu faka'osi kinautolú. 'I he'enu foki ki 'apí, ne u kole ange ke nau tuku leva ha ki'i taimi ke nau fakakaukau ai ki he ngaahi lēsoni mo e me'afuaki kuo fakakoloa 'aki kinautolu 'e he Tamai Hēvaní. Na'e kole ange ke nau hiki 'i he fa'a lotu pea mo fakakaukau'i e founa ke faka'aonga'i lelei taha ai e ngaahi lēsoni ko iá—hili 'enu ngāue fakafaifekau: 'a e ngaahi lēsoni 'e 'aonga ki ha tapa pē 'o 'enu mo'uí 'i he akó mo e fili 'enu ngāue, malí mo e fānau, tokoni he kaha'ú ki he Siasí kae mahu'inga tahá, e tu'unga te nau a'usiá mo e hokohoko atu 'enu fakalalakala ko e kau ākongá 'o Sīsū Kalaisí.

'Oku 'ikai tōmui ki ha taha 'osi ngāue fakafaifekau ke ne fakakaukau'i e ngaahi lēsoni na'á ne ma'u 'i he ngāue faitōnunga na'á ne faí pea faka'aonga'i faivelenga ia. 'I he'etau fai iá, te tau ongo'i kakato ange ai

e tākiekina 'a e Laumālie 'i he 'etau mo'uí, 'e fakamālohia hotau ngaahi fāmilī pea te tau toe ofi ange ai ki hotau Fakamo'uí mo e Tamai Hēvaní. 'I ha konifelenisi lahi kimu'a, na'e fai mai 'e 'Eletā L. Tomu Peuli 'a e fakaafé ni: "Oku ou kole ai kiate kimoutolu kuo 'osi ngāue fakafaipekaú ke mou toe fakatapui mu'a kimoutolu ke mou fonu 'i he loto fiengāue pea mo e laumālie 'o e ngāue fakafaipekaú. 'Oku ou kole atu ke mou fōtunga pea hoko mo tō'onga ko e tamaio'eiki 'a 'etau Tamai Hēvaní. . . . 'Oku ou fie tala'ofa atu 'oku 'i ai ha ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga kuo tokonaki ma'amou-tolu kapau te mou tuiaki atu ai pē ki mu'a 'i he vēkeveke ne mou ma'u 'i ho'omou kei ngāue fakafaipekaú taimi kakatō" ("Ko e faifekau 'Osi Maí," *Liahona*, Sānuali 2002, 88, 89; *Ensign*, Nov. 2001, 77).

'Oku ou fie fai atu e fale'i ne fai 'e Palesiteni Monisoni ki he kau talavou te'eki ai ngāue fakafaipekaú taimi kakatō 'i 'Okatopa 'o e ta'u kuo'osi: "Oku ou toe fakaongo atu e lea 'a e kau palōfitā—'oku totonu ke teuteu e talavou mo'uí taau kotoa 'e malavá, ke ngāue fakafaipekaú. Ko e ngāue fakafaipekaú ko e fatongia ia 'o e lakanga fakataula'eiki—ko ha fatongia 'oku 'amanaki mai e 'Eikí 'e fakahoko 'e kitautolu kuó Ne foaki lahi ki ai" ("I He'etau Toe Fakataha Maí," *Liahona*, Nōvema 2010, 5–6).

Hangē ko e kau faifekau he kuohilí mo e lolotongá, 'oku 'afio'i koe 'e he 'Eikí pea kuó Ne teuteu ha me'a ke ke a'usia he ngāue fakafaipekaú. 'Okú Ne 'afio'i ho'o palesiteni fakamisioná mo hono hoa 'ofa'angá, pea te na 'ofa 'iate koe 'o hangē pē ha'ana fānaú mo feinga ke ma'u ha ue'i mo ha tatakí fakalaumālie ma'au. 'Okú Ne 'afio'i ho ngaahi hoá mo e me'a te ke ako meiate kinautolú. 'Okú Ne 'afio'i e feitu'u kotoa pē te ke ngāue aí, 'a e kāingalotu te mou fetaulakí, kakai te mou ako'i mo e mo'uí te mou liliu ki he ta'engatá.

'E fakafou 'i ho'o ngāue mateakí mo e loto feilaulá ha hoko ho'o ngāue fakafaipekaú ko ha potu mā-'oni'oni kiate koe. Te ke mātā e mana 'o e fakaulú 'i he ngāue e Laumālie 'o fakafou 'iate koé ke liliu ai e loto 'o

kinautolu 'okú ke ako'i.

'Oku lahi e me'a ke fai 'i ho'o teuteú. 'Oku fie ma'u ha me'a 'oku mahulu hake 'i hono vahe'i koé, tui 'o e pine hingoá pe hū ki he senitā ako'anga faifekau ka ke hoko ai ko ha tamaio'eiki lelei 'a e 'Eikí. Ko ha founga ia 'oku kamata 'i ha taimi lahi kimu'a pea toki ui koe ko ha "Eletaá."

A'u ki ho'o ngāue fakafaipekaú mo ha'o fakamo'oni pē 'a'au ki he Tohi 'a Molomoná, na'e ma'u 'o fakafou 'i he akó mo e lotú. Ko e Tohi 'a Molomoná ko ha fakamo'oni mālohi ia ki hono faka-'Otua 'o Kalaisí. Ko ha fakamo'oni foki ia ki hono Toe Fakafoki mai 'o e Ongongolelé 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá. . . . 'I ho'o hoko ko ha faifekau, kuo pau ke ke 'ulu-aki ma'u ha fakamo'oni fakatāutaha 'oku mo'oni 'a e Tohi 'a Molomoná. . . . 'E tukutaha ho'o ngaahi ako'i 'i he fakamo'oni ko 'eni 'a e Laumālie Mā'oni'oni" (*Malanga'aki Eku Ongongolelé: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakafaipekaú* [2004], 121, 27).

A'u ki ho'o ngāue fakafaipekaú 'okú ke taau mo e takaua 'o e Laumālie Mā'oni'oni. Hangē ko e lea 'a Palesiteni 'Eselā Tafu Penisoni: "Ko e me'a mahu'inga taha 'i he ngāue ko 'eni ko e Laumālie. 'I hono fakamā'oni'oni 'i he Laumālie 'a ho uiui'i, te ke lava ke fai ai ha ngaahi mana ma'á e 'Eikí 'i he mala'e 'o e ngāue fakafaipekaú. Ka 'ikai te ke ma'u 'a e Laumālie, he 'ikai 'aupito pē te ka lava ha me'a 'o *tatau ai pē* pe ko e hā ho talēnití mo e me'a 'okú ke lava 'o fá." ('i he *Malanga'aki Eku Ongongolelé*, 210.)

A'u ki ho'o ngāue fakafaipekaú 'okú ke mateuteu ke ngāue. "E fakafuofua 'i ho'o lavame'a ko e faifekau, mei ho'o tukupā ke kumi, ako'i, papitaiso mo hilifakinimá." 'E fie ma'u ke ke "ngāue he 'aho kotoa pē ke ola, fai ho lelei tahá ke 'omi e ngaahi laumālie kia Kalaisi." *Malanga'aki Eku Ongongolelé*, 12

'Oku ou toe fakaongo atu e fakaafé 'a 'Eletā M. Lāsolo Pālatai na'e fai ki ha kau talavou teu ō 'o ngāue fakafaipekaú, "Oku mau hanga atu kiate kimoutolu, kau talavou 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné. 'Oku mau fie ma'u kimoutolu. Hangē ko e kau tau kei talavou 'e toko 2,000 'a Hilamaní,

'oku mou hoko foki ko e ngaahi foha fakalaumālie 'o e 'Otuá pea 'e lava 'o fakakoloa 'i 'a kimoutolu 'aki 'a e mālohi ke mou langa hake mo malu 'i 'a Hono pule'angá. 'Oku mau fie ma'u ke mou fai ha ngaahi fuakava topu-tapu 'o hangē ko kinautolú. 'Oku mau fie ma'u ke mou talangofua mo faivelenga kakato 'o hangē ko kinautolú" ("Ko e To'u Tangata 'o e Kau Faifekau Ma'ongo'onga Tahá," *Liahona*, Nōvema 2002, 47).

'I ho'o tali e fakaafé ni, te ke ako ai ha lēsoni ma'ongo'onga, 'o hangē ko ia ne hoko kia 'Eletā Misiakó, pea mo kinautolu kotoa pē kuo ngāue faitōnunga, pea nau foki mai 'o faka'aonga' i iá. Te ke 'ilo ai 'a hono mo'oni e lea 'a hotau palōfita ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoni: "Ko e taha 'i faingamālie ko ia ke ngāue fakafaipekaú, 'oku 'a'au ia. 'Oku fakatatali mai kiate koe e ngaahi tāpuaki 'o e ta'engatá. 'Oku 'a'au e faingamālie ke 'oua na'á ke hoko ko ha kau mamata va'inga pē, ka ke ke kau atu ki hono fakahoko e ngāue 'o e lakanga fakataula'eiki" (*Ensign*, May 1995, 49). 'Oku ou fakamo'oni 'oku mo'oni 'eni 'i he huafa 'o Sisū kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí

Tokoni 'i 'i he Founnga 'a e 'Eikí

'Oku 'ikai ko ha ngaahi fakakaukau lelei pē e ngaahi tefito 'i mo'oni 'o e uelofea 'a e Siasí; ko ha ngaahi mo'oni kinautolu kuo fakahā mai mei he 'Otuá—ko 'Ene founnga ia ki hono tokoni 'i 'o e faingata'a iá.

I he ta'u 'e onongofulu mā nima kuo hili, hili ha taimi nounou mei he 'osi 'a e Tau Lahi Hono II 'a Māmaní, ne u a'usia tonu e ngaahi tāpuaki 'o e polokalama uelofea 'a e Siasí. Neongo ne u kei si'i, ka 'oku ou kei manatu 'i pē e ifo 'a e 'ū kapa pīsī mo e polisi uitē pea mo e nanamu makehe 'o e vala na'e foaki ange 'e he kāingalotu 'ofa 'o e Siasí mei he 'Iunaiteti Siteití ki he Kāingalotu Siamané 'i he 'osi 'a e taú. Te u tukulotoa 'o ta'engata 'a e ngaahi tō'onga 'ofa mo e anga'ofa ko 'eni na'e fai kiate kimautolu na'a mau fu'u faingata'a ia lahí.

'Oku 'omi 'e he a'usia fakatāutaha ko 'ení pea mo hono fakamanatu e ta'u 'e 75 'o e palani uelofea ne ue'i fakalaumālié ha 'uhinga ke u fakakaukau ai ki he ngaahi tefito 'i mo'oni 'o hono tokoni 'i e masivá mo e faingata'a iá, 'a e mo'ui fakafalala pē kiate kitá, pea mo e tokoni 'i hotau kāingá.

'I he Tefito 'o 'Etau Tui

'Oku tau lau e uelofea he taimi 'e ni'ihi ko ha taha pē ia 'o e ngaahi tefito 'o e ongoongolelé—ko ha taha

'o e ngaahi va'a lahi 'o e fu'u 'akau 'a ia ko e ongoongolelé. Ka 'oku ou tui 'i he palani 'a e 'Eikí ko 'etau mo'ui 'aki ko ia 'a e ngaahi tefito 'i mo'oni 'o e uelofea 'oku totonu ko e tefito ia 'o 'etau tui mo e li'oa kiate Iá.

Talu mei he kamata'anga 'o taimí mo e folofola mahino mai 'a e Tamai Hēvaní 'o fekau'aki mo e kaveingá ni: 'o kole 'i he anga vaivai, "Kapau 'oku mou 'ofa kiate au . . . ke mou manatu 'i 'a e masivá, pea fakatapui mei ho'omou ngaahi koloá ko honau tauhi,"¹ ki he fekau fakahangatonu: "Pea manatu 'i 'i he ngaahi me'a kotoa pē 'a e kakai masivá mo e faingata'a-iá, pea mo e mahakí mo e tuku-hāusiá, he ko ia ia 'oku 'ikai te ne fai 'a e ngaahi me'a ní, 'oku 'ikai ko 'eku ākongá ia";² ki he fakatokanga mālohi, "Kapau 'e to'o 'e ha tangata ha me'a mei he me'a lahi 'a ia kuó u ngaohí, 'o 'ikai foaki hono 'inasí ki he masivá mo e paeá 'o fakatatau ki he fono 'o 'eku ongoongolelé, te ne hiki hake 'a hono matá 'i heli fakataha mo e kakai angahalá, kuó ne 'i he fakamamahi."³

'Oku Ha 'i Fakataha 'a e Me'a Fakamatelié mo e Me'a Fakalaumālié

Ko e ongo fekau lalahí—ke 'ofa ki he 'Otuá mo hotau kaungá'apí—ko hono fakataha 'i ia 'o e me'a fakamatelié mo e me'a fakalaumālié. 'Oku mahu'inga ke tau fakatokanga 'i 'oku ui 'a e ongo fekau ni ko e "lahí" he 'oku fakafalala kiate kināua 'a e ngaahi fekau kehe kotoa pē.⁴ 'I hono fakalea 'e tahá, kuo pau ke kamata heni 'a e ngaahi me'a fakatāutaha, fakafāmilli, mo faka-Siasí 'oku tau fakamu'omu'á. 'Oku totonu ke tupu 'a e ngaahi taumu'a mo e ngaahi ngāue kehe kotoa pē mei he ongo fekau lalahi ko 'ení—mei he 'etau 'ofa ki he 'Otuá pea ki hotau kaungá'apí.

Hangē ko e ongo tafa'aki 'o ha fo'i pa'angá, 'oku 'ikai fa'a fakamavahevahe 'i 'a e me'a fakamatelié mo e me'a fakalaumālié.

Kuo fakahā 'e he Tokotaha na'a Ne foaki e mo'ui 'a e tokotaha kotoa peé, "Oku fakalaumālie kiate au 'a e ngaahi me'a kotoa pē, pea kuo te'eki 'i ai ha taimi te u 'oatu ai kiate kimoutolu ha fono 'a ia 'oku fakamatelié."⁵ 'Oku 'uhinga 'eni "ko e me'a mahu'inga taha kau ki he mo'ui fakalaumālié ko e mo'ui. 'Oku 'ikai ko ha me'a ia ke 'ilo'i pea mo ako ki ai, ka ko e me'a ke mo'ui 'aki."⁶

Me'a pango, 'oku 'i ai ha ni'ihi 'oku 'ikai te nau tokanga ki he "me'a fakamatelié" he 'oku nau pehē 'oku 'ikai fu'u mahu'inga ia. 'Oku mahu'inga kiate kinautolu 'a e me'a fakalaumālié kae fakasi'ia 'a e mo'ui fakamatelié. Neongo 'oku mahu'inga ke tau fakakaukau ki he ngaahi me'a fakalangí, ka 'oku mole meiate kitautilu 'a e uho 'o 'etau tui fakalotú kapau 'oku 'ikai ala atu hotau nimá 'o tokoni ki hotau kāingá.

Hangē ko 'ení, na'e langa 'e 'Īnoke 'a Saione 'i he founnga fakalaumālie 'o hono fa'ufa'u ha kakai 'oku nau loto taha pea mo fakakaukau taha *pea* mo e ngāue fakamatelié ko hono fakapapau 'i na'e 'ikai ha kakai masiva 'iate kinautolu."⁷

Hangē ko ia 'oku hoko ma'u peé, 'e lava ke tau hanga ki hotau fa'ifa'itaki'anga haohoa, 'a Sisū Kalaisi, ke ma'u mei ai ha sippinga. Hangē ko e akonaki

'a Palesitani J. Lūpeni Kalaké ko e Sī'i, "I he taimi na'e ha'u ai 'a e Fakamo'uí ki he māmaní, na'e 'i ai hono misiona ma'ongo'onga 'e ua; ko e taha ke fakahoko 'a e ngāue 'a e Misaiá, ko e fai 'o e fakalelei koe'uhí ko e hīngá, pea mo hono fakakakato 'o e fonó; ko e tahá ko e ngāue ko ia na'á ne fai 'i he lotolotonga 'o hono kāingá 'i he kakanó 'aki hono fakafiemālie 'i honau ngaahi faingata'a'ia."⁸

'Oku 'ikai ke mavahevahe ka 'oku ha'i fakataha 'a 'etau fakalalakala fakalaumālie mo e tokoni fakamate-lie 'oku tau fai ki he kakai kehé 'i he founga tatau pē.

'Oku fakakakato 'e he tahá 'a e tahá. Ka tu'u toko taha 'a e ongo me'á ni ko ha fakatātā ta'emo'oni ia 'o e palani 'o e fiefia 'a e 'Otuá.

Ko e Founga 'a e 'Eikí

'Oku tokolahi ha kakai pea lahi mo e ngaahi kautaha lelei 'i he māmaní 'oku nau feinga ke feau e ngaahi fie ma'u vivili 'a e kakai masiva mo faingata'a'ia 'i he feitu'u kotoa pē. 'Oku tau fakamālo ai, ka 'oku kehe 'a e founga ia 'a e 'Eikí ki hono tokanga 'i 'o e faingata'a'ia mei he founga 'a māmaní. Kuo folofola 'a e 'Eikí 'o pehē, "Kuo pau ke fai ia 'i he'eku founga pē 'a'akú."⁹ 'Oku 'ikai ngata pē 'i He'ene tokanga ki he'etau ngaahi fie ma'u fakavavevave tahá; ka 'okú Ne tokanga ki he'etau fakalalakala ta'engatá. Ko hono 'uhinga 'eni kuo kau ma'u ai pē 'i he founga 'a e 'Eikí 'a e mo'ui fakafalala pē kiate kitá mo e tokoni ki hotau kaunga'apí 'o tānaki atu ki hono tokanga 'i 'o e masivá.

I he 1941 na'e fā e Vaitafe Hilá pea tāfea ai 'a e Tele'a Tanikení 'i 'Alesona. Na'e fakataha ha palesitani fakasiteiki kei talavou ko hono hingoá ko Sipenisā W. Kimipolo mo hono ongo tokoní, fakafuofua 'i e maumau ne hokó, pea 'ave ha mākoní ki Sōleki Siti 'o kole mei ai ha pa'anga lahi 'aupito.

Na'e 'ikai 'omai 'e Palesitani Hiipa J. Kalānite ha pa'anga ka na'á ne fekau'i mai ha kau tangata 'e toko tolu: ko Henelí D. Moili, Malioni G. Lomení, mo Hāloti B. Lī. Na'a nau talanoa mo Palesitani Kimipolo 'o ako'i kiate ia ha lēsoni mahu'inga: Na'a nau talaange,

"Oku 'ikai ko ha polokalama "foaki mai kiate au" 'eni. Ko ha polokalama "tokoní 'i pē 'e kita 'a kita."

Hili ha ngaahi ta'u lahi mei ai na'e pehē 'e Palesitani Kimipolo: "Oku ou pehē na'e mei faingofua pē ke 'omai 'e he Kau Takí ['a e pa'anga] kiate kimautolu pea na'e 'ikai mei faingata'a ia ke u tangutu pē 'i hoku 'ōfisí 'o tufa; ko ha lelei lahi mo'oni ne mau ma'ú 'i ha 'alu atu ha lau teau ['o homau kakaí pē] ki Tanikení 'o fokotu'u ha ngaahi 'ā pea fetuku e musie mōmoa 'a e fanga monumanú pea fakatokalelei e kekelé mo fai 'a e me'a kotoa pē na'e fie ma'u ke fai. Ko 'ete tokoní 'i pē ia kitá."¹⁰

Na'e 'ikai ngata pē 'i hono feau 'e he kāingalotu 'o e siteiki 'o Palesitani Kimipoló 'enau ngaahi fie ma'u fakavavevavé 'i he'enu muimui 'i he founga 'a e 'Eikí, ka na'a nau toe fakatupulaki foki 'a e mo'ui fakafalala pē kiate kinautolú, fakafiemālie 'i 'a e faingata'a'ia, pea nau tupulaki 'i he 'ofá mo e uouangatahá 'i he'enu fetauhi'akí.

'Oku Tau Kau Kotoa he Tokoní

'Oku 'i ai ha kāingalotu tokolahi 'o e Siasí 'oku nau lolotonga faingata'a'ia he houa ko 'ení. 'Oku nau fiekaia, faingata'a'ia fakapa'anga, pea fekuki mo e fa'ahinga faingata'a'ia fakatu'asino, fakaeloto, mo fakalaumālie kehekehe. 'Oku nau lotu 'aki e kotoa e ivi 'o honau laumālie ke 'i ai ha tokoni, ha fakafiemālie.

Ngaahi tokoua, kātaki 'o 'oua na'a mou pehē ko ha fatongia 'eni ia 'o ha taha kehe. Ko e fatongia 'o'oku, pea ko e fatongia ia 'o'ou. 'Oku tau kau kotoa 'i he tokoní. 'Oku 'uhinga 'a e "kotoá" ki he *kotoa*—'a e tokotaha ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēlone mo Faka-Melekisēteki kotoa pē, 'a e tu'umālie mo e masiva, 'i he pule'anga kotoa pē. I he palani 'a e 'Eikí, 'oku 'i ai pē 'a e me'a 'e lava ke tokoni ai 'a e tokotaha hono kotoa.¹¹

Ko e lēsoni 'oku tau ako mei he to'u tangata ki he to'u tangatá 'oku 'i ai 'a e fatongia toputapu 'o e kakai tu'umālie mo e kakai masivá *kotoa* ke tokoni ki honau kaunga'apí. 'E fie ma'u kitautolu kotoa ke tau ngāue fakataha 'o

faka'aonga 'i 'a e ngaahi tefito 'i mo'oni 'o e uelofeá mo e mo'ui fakafalala pē kiate kitá kae lava 'o ola lelei.

'Oku tau fa'a fakatokanga 'i 'a e ngaahi fie ma'u takatakai 'iate kitautolú pea tau 'amanaki 'e 'i ai ha mana 'o ha'u ha taha mei ha feitu'u mama'o ke feau e ngaahi fie ma'u ko ia. Mahalo te tau tatali ki ha kau mataotao 'oku 'i ai ha'anau 'ilo makehe ke fakalelei 'i 'aki ha ngaahi palopalema pau. I he'etau fai 'ení, 'oku 'ikai ke tau 'oange ai ki hotau kaunga'apí 'a e tokoni 'e lava ke tau fai, pea 'oku tau to'o meiate kitautolu 'a e faingamālie ke tokoní. Neongo 'oku 'ikai hano kovi 'o e kau mataotaó ia, ka tau sio angé ki hono mo'oni: he 'ikai pē ha taimi te nau teitei tokolahi fe'unga ai ke fakalelei 'i kotoa e ngaahi palopalemá. Ka kuo tuku mai 'e he 'Eikí 'a 'Ene lakanga fakataula'eikí mo hono fokotu'utu'ú kiate kitautolu 'i he ngaahi pule'anga kotoa kuo fokotu'ú ai e Siasí. Pea kuó Ne fokotu'ú foki mo e Fine'ofá. Hangē ko ia 'oku tau 'iló ko e kau ma'u lakanga fakataula'eiki, 'oku 'ikai ola lelei ha ngāue fakauelofea ia kapau he 'ikai faka'aonga 'i ai 'a e ngaahi me'afoki mo e ngaahi talēniti fakafo 'o hotau hou'eiki fafiné.

'Oku 'ikai ko e founga 'a e 'Eikí ke tau tangutu pē 'i he ve'e vaitafé 'o tatali ke tafe atu 'a e vai 'o 'osi pea tau toki kolosi. Ka ko 'etau fakataha mai, pelu hake e nima hotau soté, ngāue, pea langa ha halafakakavakava pe fo'u ha vaka ke tau kolosi ai 'i he ngaahi vai 'a ia ko hotau ngaahi poletakí. Ko kimoutolu kau tangata 'o Saioné, ko kimoutolu kau ma'u lakanga fakataula'eikí, 'a e ni'ihī te mou lava 'o taki pea 'omi 'a e fakafiemālie ki he Kāingalotú 'aki ho'omou faka'aonga 'i e ngaahi tefito 'i mo'oni fakalaumālie 'o e polokalama uelofeá! Ko homou misioná ke fakaava homou matá, ngāue 'aki homou lakanga fakataula'eikí, pea 'alu atu 'o ngāue 'i he founga 'a e 'Eikí.

Ko e Fokotu'utu'u Ma'ongo'onga Taha 'i he Funga 'o Māmaní

Lolotonga e Tō Lalo 'a e Tu'unga Fakapa'angá, na'e kole ange 'e he Kau Takí kia Hāloti B. Lī 'a ia ne lolotonga

hoko ko ha palesitēni fakasiteki, ke fekumi ki ha tali ki he vivili 'a e masivá, mamahí, mo e fiekaia 'a ia ne lahi 'ene mafola 'i he māmaní he taimi ko iá. Na'á ne fāinga ke ma'u ha tali peá ne 'ave 'eni ki he 'Eikí peá ne fehu'i kiate Ia, "Ko e fa'ahinga kautaha fēfē 'oku totonu ke mau ma'ú . . . ke nau fai 'eni?"

Pea "hangē pē na'e folofola ange 'a e 'Eikí [kiate iá]: 'Vakai mai, 'e hoku foha. 'Oku 'ikai te ke fie ma'u mo ha toe kautaha kehe. Kuó u 'osi foaki atu 'a e fokotu'utu'u ma'ongo'onga taha 'i he funga 'o māmaní. 'Oku 'ikai ha me'a 'e ma'ongo'onga ange 'i he fokotu'utu'u 'o e lakanga fakataula'eikí. Ko e me'a pē 'e fie ma'u ke mou faí ko e ngāue 'aki 'a e lakanga fakataula'eikí. Ko ia pē."¹²

Ko e taimi ai pē ia ke tau kamata aí. Kuo tau 'osi ma'u e fokotu'utu'u 'a e 'Eikí. Ko e tukupā kiate kitautolú ke tau fakakaukau 'i e founa hono faka'aonga'í.

Ko e me'a ke tau kamata aí ko hono 'ai ke tau 'ilo'i 'a e me'a kuo 'osi fakahā mai 'e he 'Eikí. 'Oku 'ikai totonu ke tau pehē pē kuo tau 'osi 'ilo'i. 'Oku fie ma'u ke tau ngāue ki he kaveingá 'aki 'a e loto fakatōkilalo 'a ha ki'i tamasi'i. Kuo pau ke toe ako fo'ou 'e he to'u tangata kotoa pē 'a e ngaahi tokāteline mo ia 'oku makatu'unga ai e founa 'a e 'Eikí ki hono tokanga 'i 'o e kakai faingata'a'ia. Hangē ko ia kuo ako 'i kiate kitautolu 'e ha kau palōfita tokolahi 'i he ngaahi ta'u kuo hili atú, 'oku 'ikai ko ha ngaahi fakakaukau lelei pē e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e uelofea 'a e Siasí; ko ha ngaahi mo'oni kinautolu kuo fakahā mai mei he 'Otuá—ko 'Ene founa ia ki hono tokoni 'i 'o e faingata'a'ia.

'E ngaahi tokoua, 'uluaki ako 'a e ngaahi tefito'i mo'oni mo e ngaahi tokāteline kuo fakahā maí. Lau e ngaahi tohi tu'utu'uni kau ki he uelofea 'a e Siasí¹³; faka'aonga 'i e uepisaiti he 'Initanetí ko e providentliving.org; toe lau e fakamatala he *Liahona* 'o Sune 2011 'o kau ki he palani uelofea 'a e Siasí. Fekumi ki he founa 'oku tokoni 'i 'aki 'e he 'Eikí 'a 'Ene Kāu Mā'oni'oní. Ako e founa 'oku

Leisesitā, 'Ingilani

fengāue'aki ai 'a e ngaahi tefito'i mo'oni ki hono tokanga 'i 'o e faingata'a'ia, tokoni ki he kaungā'apí, mo e mo'ui fakafalala pē kiate kitá. 'Oku kau 'i he founa 'a e 'Eikí ki he fakafalala pē kiate kitá ha founa 'oku potupotutatau ai 'a e ngaahi tafa'aki 'o e mo'uí, kau ai 'a e akó, mo'ui leleí, ngāue ma'u'anga mo'uí, me'a fakapa'anga 'a e fāmili, mo e mālohi fakalaumālié. 'Ai ke ke maheni mo e polokalama uelofea fakaonopōni 'a e Siasí.¹⁴

Ko ho'o ako pē 'a e ngaahi tokāteline mo e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e uelofea 'a e Siasí, feinga leva ke ke faka'aonga 'i e me'a na'á ke akó ki he ngaahi fie ma'u 'anautolu 'okú ke tauhí. 'Oku 'uhinga 'eni, ko hono kongā lahi 'e fie ma'u ke ke fakakaukau 'i pē ia 'e koe. 'Oku kehekehe pē 'a e fāmili, ha'ofanga, mo e feitu'u kotoa pē 'o māmani. 'Oku 'ikai ha founa ia 'e taha 'i he uelofea 'a e Siasí 'e fe'unga mo e kakai kotoa pē. Ko ha polokalama ia ke lava 'e he ni'ihī fakafou 'i tokoni 'i pē kinautolu pea nau fatongia 'aki 'a e malava ko ia ke nau fakafalala pē kiate kinautolú. 'Oku kau 'i he'etau ngaahi ma'u'anga tokoní 'a e lotu liló, hotau ngaahi talēniti ne foaki mei he 'Otuá mo e ngaahi me'a te tau malavá, ngaahi tokoni 'e lava ke tau ma'u 'o fakafou mai 'i hotau ngaahi fāmili tonú mo e kāingá, ngaahi ma'u'anga tokoni mei he koló, pea pehē ki he tokoni moe pou pou ko ia 'a e ngaahi kōlomu 'o e lakanga

fakataula'eikí mo e Fine'ofá. 'E tokoni 'i heni kitautolu 'i he founa fakalaumālie 'o e fakafalala pē kiate kitá.

'E fie ma'u ke ke fa'u ha founa 'e fenāpasi mo e tokāteline 'a e 'Eikí pea fe'unga mo e ngaahi tūkunga 'i homou feitu'ú fakasiokālafí. Ke faka'aonga 'i e ngaahi tefito'i mo'oni fakalangi 'o e uelofea, he 'ikai fie ma'u ke ke kole tokoni ma'u pē ki Sōleki Siti. Ka 'oku fie ma'u ke ke sio ki he ngaahi tohi tu'utu'uni, ki ho lotó, pea ki he langí. Falala ki he ue'i mei he 'Eikí pea muimui 'i He'ene foungá.

'I hono faka'osingá, kuo pau ke ke fakahoko 'i homou feitu'ú 'a e me'a kuo fai 'e he kau ākongā 'a Kalaisí 'i he to'u tangata kotoa pē: mou fealea'aki, faka'aonga 'i e ngaahi ma'u'anga tokoni kotoa pē 'e ma'ú, fekumi ki he ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oní, kole ki he 'Eikí ke Ne fakapapau 'i mai, teuteu pea fai e ngāue.

'Oku ou palōmesi atu: kapau te mou muimui 'i he sīpinga ko 'ení, te mou ma'u ha fakahinohino pau kau ki he *ko hai, ko e hā, ko e fē taimi*, mo e *feitu'u* ke tokoni ai 'i he founa 'a e 'Eikí.

Ko e Ngaahi Tāpuaki 'o e Tokoni 'i he Founa 'a e 'Eikí

Ko e ngaahi tala'ofa fakakikite mo e ngaahi tāpuaki ko ia 'o e uelofea 'a e Siasí, 'o e tokoni 'i 'i he founa 'a e 'Eikí, ko ha ni'ihī ia 'o e ngaahi me'a fakaofa mo molumalu taha kuo fakahā 'e he 'Eikí ki He'ene fānaú. Kuó Ne folofola 'o pehē, "Kapau te ke tangaki ho laumālié ki he fiekaia, pea fafanga 'a e laumālie 'oku mamahí; pea 'e toki 'alu hake ho'o māmá 'i he fakapo'ulí, pea tatau 'a e fakapo'ulí mo e ho'atā mālie: pea 'e fakahinohino koe 'e [he 'Eikí] ma'u ai pē."¹⁵

Tatau ai pē pe 'oku tau tu'umālie pe masiva, pe ko e fē feitu'u 'oku tau nofo ai 'i he māmaní, 'oku fie ma'u ke tau fetauhi'aki, he 'oku matu'otu'a ange hotau laumālié pea toe ma'a ange 'i he'etau feilaulau 'i hotau taimí, ngaahi talēnití, mo e ngaahi ma'u'anga tokoní.

Ko e ngāue ko 'eni 'o e tokoni 'i he founa 'a e 'Eikí 'oku 'ikai ko ha me'a pē ia 'i he katiloka 'o e ngaahi polokalama 'a e Siasí. He 'ikai lava ke

fai ha ta'etokanga ki ai pe tuku ki he tafa'akí. 'Oku mahu'inga ia ki he'etau tokäteliné; ko e uho ia 'o 'etau tui fakalotú. 'E káinga, ko hotau faingamālie lahi mo makehe ia 'i he'etau hoko ko e kau ma'u lakanga fakataula'eikí ke tau faka'aonga'i e lakanga fakataula'eikí ki hono fakahoko 'o e ngāue. Kuo pau ke 'oua na'a tafoki hotau lotó mo 'etau fakakaukaú mei ha'atau hoko 'o mo'ui fakafalala ange pē kiate kitautolu, lelei ange 'etau tokanga'i 'o e kau faingata'a'ia, pea mo hono fakahoko 'o e ngāue tokoní.

'Oku fetu'utaki vāofi 'a e ngaahi me'a fakamatelié mo e ngaahi me'a fakalaumālié. Kuo foaki mai 'e he 'Otuá 'a e ngaahi me'a ko 'eni 'oku tau a'usia 'i he matelié mo e ngaahi faingata'a fakamatelie 'okú na omi fakatahá ke hoko ko ha fai'anga sivi 'e lava ke tau tupulaki ai 'o hoko ko e kakai 'oku finangalo ki ai e Tamai Hēvaní. Fakatauage ke mahino kiate kitautolu 'a e fatongia mo e tāpuaki mā'ongo'onga ko ia 'oku ma'u 'i he muimui pea mo e tokoni 'i he founga 'a e 'Eikí, ko 'eku lotú ia, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 1:30.
2. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 88:40.
3. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 104:18.
4. Vakai, Mätü 22:36–40.
5. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 84:34.
6. Thomas Merton, *Thoughts in Solitude* (1956), 46.
7. Mösese 7:18.
8. J. Reuben Clark Jr., 'i he Conference Report, Apr. 1937, 22.
9. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 104:16; vakai foki ki he veesi 15.
10. Spencer W. Kimball, 'i he Conference Report, Apr. 1974, 183, 184.
11. Vakai, Mōsaia 4:26; 18:27.
12. Harold B. Lee, hiki 'o e fakataha ngoue uelofea, 'Okatopa 3, 1970, 20.
13. Vakai, *Tohi Tu'utu'uni Fika 1: Kau Palesiteni Fakasiteikí mo e Kau Písopé* (2010), vahe 5, "Ko Hono Pule'i 'o e Uelofea 'i he Siasí; *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o e Siasí* (2010), vahe 6, "Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Uelofea mo e Tu'unga Fakatakimu'á"; *Tokoní 'i 'i he Founga 'a e 'Eikí: Fakanounou 'i 'o e Tohi Fakahinohino ma'á e Taki ki he Uelofea* (pamphlet, 2009).
14. Ko e tohi 'a 'Eletā Glen L. Rudd ko e *Pure Religion: The Story of Church Welfare since 1930* (1995), ('oku ma'u mei he tufakí'anga nāunau 'a e Siasí) ko ha feitu'u lelei ia ke ako ai e ngaahi tokäteline mo e histólia 'o e polokalama uelofea 'a e 'Eikí
15. 'Isaia 58:10–11; vakai foki veesi 7–9.

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring

Tokoní 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí

Ko e Teuteu 'i he Lakanga Fakataula'eikí: "Oku ou Fie Ma'u Ho'o Tokoní"

'Oua na'a mou hoha'a ki he 'ikai ha'amou taukeí pe fakakaukau ki ai, ka mou fakakaukau ki he tu'unga 'e lava ke mou a'usia 'i he tokoni 'a e 'Eikí.

Sii ngaahi tokoua, ko e me'a fakafiefia mo'oni ke u 'i heni mo kimoutolu 'i he fakataha fakamāmani lahi ko 'eni 'a e lakanga fakataula'eikí 'o e 'Otuá. Te u lea he efiáfí ni 'o kau ki he teuteu 'i he lakanga fakataula'eikí, ma'atautolu pea mo ia 'oku tau tokoni ai ki he ni'ihí kehé.

Pau pē 'oku fifili hotau tokolahi he taimi 'e ni'ihí pe, "Kuó u mateuteu nai ki he ngāue ko 'eni 'i he lakanga fakataula'eikí?" Ko 'eku talí ko e, "Io, kuo 'osi teuteu 'i koe." Ko 'eku taumu'a he 'aho ní ke tokoní'i kimoutolu ke mou 'ilo'i 'a e teuteu ko iá pea ma'u ha loto to'a mei ai.

Hangē ko ia 'oku mou 'ilo'í, 'oku ui 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné ko e lakanga fakataula'eiki teuteu'angá. Ko e tokolahi taha 'o e kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné ko e kau tikoní, kau akonaki, mo e kau taula'eiki kei talavou 'i he vaha'a 'o e ta'u 12 ki he 19.

Mahalo te tau fakakaukau 'oku hoko 'a e teuteu 'i he lakanga fakataula'eikí 'i he ngaahi ta'u 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné. Ka ne teuteu 'i kitautolu 'e he'etau Tamai Hēvaní talu pē mei he taimi ne akonekina ai kitautolu 'i Hono 'aó 'i Hono pule'angá kimu'a pea fā'ele 'i mai kitautolú. 'Okú Ne teuteu 'i kitautolu he efiáfí ni. Pea 'e kei hoko-hoko atu ai pē 'Ene teuteu 'i kitautolú 'o kapau te tau tuku ke Ne fai ia.

Ko e taumu'a 'o e teuteu kotoa 'i he lakanga fakataula'eikí, 'i he maama fakalaumālié pea 'i he mo'uí ni, ke fakafe'unga 'i kitautolu mo kinautolu 'oku tau tokoní'i Ma'aná ki he mo'ui ta'engatá. Ko e mo'oni na'e kau 'i he ni'ihí 'o e ngaahi 'uluaki lēsoni 'i he maama fakalaumālié 'a e palani 'o e fakamo'uí, pea na'e fakatefito ia 'ia Sisū Kalaisí mo 'Ene Fakaleleí. Na'e 'ikai ngata pē 'i hono ako 'i 'o e palaní kiate kitautolú ka na'a tau 'i ha ngaahi

fakataha alēlea 'o tau fili ai iá.

Koe'uhí na'e fakangalo'i 'eni 'i he taimi na'e fā'ele'i ai kitautolú, na'e pau ai ke tau toe ako fo'ou 'i he mo'uí ni 'a e me'a na'a tau 'ilo'i mo taukave'i kimu'á. Ko e kongá 'o 'etau teuteu 'i he mo'uí ní ko 'etau fekumi ki he mo'oni mahu'inga ko iá koe'uhí ke tau toe tukupā ke tauhi ki ai 'i he fua-kava. Na'e fie ma'u ki ai 'a e tui, anga fakatōkilalo, mo e loto to'a pea pehē ki he tokoni mei he kakai ko ia na'a nau 'ilo'i 'a e mo'oni pea vahevahe ia mo kitautolú.

Mahalo pē na'a ko 'etau mātu'á, kau faifekau, pe kaungāme'á. Ka na'e hoko 'a e tokoni ko iá ko e kongá 'o 'etau teuteu. 'Oku kau ma'u pē 'etau teuteu 'i he lakanga fakataula'eikí 'a e ni'ihī kehe ko ia kuo 'osi teuteu 'i ke nau foaki mai 'a e faingamālie ke tau tali 'a e ongoongoleléi pea tau fili leva ke ngāue 'aki 'etau tauhi e ngaahi fuakavá ke tō kakano 'i hotau lotó. Ke tau fe'unga ke ma'u e mo'uí ta'engatá, kuo pau ke kau 'i he 'etau ngāue 'i he mo'uí ko 'eni 'a 'etau ngāue 'aki hotau lotó, iví, 'atamaí mo e mālohí kotoa, pea teuteu 'i mo e ni'ihī kehē ke tau foki fakataha ki he 'Otuá.

Ko e kongá leva 'o e teuteu 'i he lakanga fakataula'eikí te tau ma'u 'i he mo'uí ní ko e ngaahi faingamālie ko ia ke tau fetokoni'aki mo feako'akí. 'E lava ke kau ai 'etau hoko ko ha kau faiako 'i he Siasí, ngaahi tamai anga fakapotopoto mo 'ofa, kau mēmipa 'o ha kōlomu, mo ha kau faifekau ma'á e 'Eiki ko Sisū Kalaisí. 'E foaki mai 'e he 'Eikí 'a e ngaahi faingamālié, ka 'e fakafalala pē 'etau mateuteu kiate kitautolu. Ko 'eku taumu'a he pōní ke fakamahino atu ha ni'ihī 'o e ngaahi fili mahu'inga 'oku fie ma'u ke ola lelei ai 'a e teuteu 'i he lakanga fakataula'eikí.

'Oku fakafalala 'a e ngaahi fili lelei 'oku fai 'e he tokotaha 'oku faiakó mo ia 'oku ako'í 'i ha mahino 'a e founa 'oku teuteu 'i 'aki 'e he 'Eikí 'a 'Ene kau tamaio'eikí 'o e lakanga fakataula'eikí.

'Uluakí, 'okú Ne uiui' i ha kakai, 'a e talavou mo e toulekeleká, 'a ē 'oku lava ke pehē 'e he māmaní, pea mo kinautolu pē, ko ha ni'ihī 'oku vaivai

mo mā'ulalo. 'E lava 'e he 'Eikí 'o liliu e ngaahi vaivai ko iá ko e mālohinga. 'E liliu leva 'a e founa hono fili 'e he taki fakapotopotó pe ko hai 'e ako'í mo e founa hono ako'í. Pea 'e lava foki ke ne liliu e founa hono tali 'e he taha ma'u lakanga fakataula'eikí 'a e faingamālie 'oku 'oange ke ne fakahoko ai ha tupulakí.

Tau fakakaukau angé ki ha ngaahi sīpingá. Ko ha taula'eikí au ne 'ikai ha'aku taukei 'i ha fu'u uooti tokolahi. Ne telefoni ange 'eku pīsopé he ho'atā Sāpate 'e taha. 'I he'eku tali e telefoní, na'á ne pehē mai, "Okú ke 'ata'atā ke ta ō mo au? 'Oku ou fie ma'u ho'o tokoní." Ko e me'a pē na'á ne fakamatala angé ko 'ene fie ma'u ke u 'alu ko hano hoa 'o 'a'ahi ki ha fefine na'e 'ikai ke u 'ilo'i, na'e 'ikai ha'ane me'akai pea na'e fie ma'u ke ne ako ke toe lelei ange 'ene tokanga 'i 'ene me'a fakapa'angá.

Na'á ku 'ilo'i 'oku 'i ai hono ongo tokoni taukei 'i he'ene pīsopelikí. Ko ha ongo tangata anga matu'otu'a mo taukei. Ko e tokoni 'e tahá na'e 'i ai 'ene fu'u pisinisi lahi pea na'á ne hoko kimui ange ko ha palesitene fakamisiona mo ha Taki Mā'olunga. Ko e fakamaau 'iloa he koló 'a hono tokoni 'e tahá.

Ne toki uiui' i fo'ou pē au ko e 'asisitene 'uluaki 'i he kōlomu 'o e kau taula'eikí. Na'á ne 'ilo'i na'e si' i 'aupito 'eku 'ilo ki he ngaahi tefito' i mo'oni 'o e uelofeá. Na'e toe si' i ange 'eku

'ilo ki hono tokanga 'i e me'a fakapa'angá. Kuo te'eki ai ke u tohi tu'o taha ha sieke, 'ikai ha'aku 'akauni he pangikeé, pe te u sio pē ā 'i ha patiseti fakatāutaha. Ka neongo 'a e 'ikai ha'aku taukei, ne u ongo' i ko 'ene fakamātoato 'i he'ene pehē mai, "Oku ou fie ma'u ho'o tokoní."

Na'e mahino kiate au e me'a ne 'uhinga ki ai e pīsope ko 'eni ne ue' i 'e he Laumālié. Na'á ne vakai ko ha faingamālie faka'ofa'ofa 'eni ke teuteu 'i ai ha taha ma'u lakanga fakataula'eikí. 'Oku ou 'ilo fakapapau na'e 'ikai ke ne tomu'a 'ilo' i 'e hoko e tamasi' i kuo te'eki ai ako' i ko iá ko ha mēmipa 'o e Kau Pīsopeliki Pulé 'i he kaha'ú. Ka 'i he 'aho ko iá, mo e ngaahi 'aho kotoa ne u 'ilo' i ai ia he ngaahi ta'u hoko-hoko maí, ko ha ngāue ia ne 'i ai ha 'amanaki lelei ki ai.

Hangē na'á ne fiefia 'i hono fai 'eni, ka ko e ngāue ia ki ai. 'I he'ema foki ki hoku 'apí hili 'ema 'a'ahi ki he uitou faingata'a'ia ko 'eni, na'á ne tau e kaá. Na'á ne fakaava hake 'ene folofolá 'a ia kuo a'u ki he motu'á pea lahi hono faka'ilonga'í. Pea na'á ne fakatonutonu au 'i he anga'ofa. Na'á ne talamai 'oku fie ma'u ke u ako 'a e folofolá pea ako 'o lahi ange. Kae mahalo na'á ne 'ilo ne u vaivai mo mā'ulalo fe'unga ke ako'ingofua. 'Oku ou kei manatu' i pē he 'ahó ni 'a e me'a na'á ne ako' i mai he ho'atā ko iá. Ka 'oku toe lahi ange 'eku manatu' i 'a e loto falala na'á ne

ma'u 'e lava ke u ako peá u hoko 'o lelei ange—pea te u lava 'o fai ia.

Ne fakalaka atu 'ene sió 'i he tu'unga ne u 'i aí ki he ngaahi me'a 'e lava ke hoko 'i he kaha'ú 'i he loto 'o ha taha 'okú ne ongo'i vaivai mo mā'ulalo fe'unga ke ne fie ma'u e tokoni 'a e 'Eikí peá ne tui 'e hoko ia.

'E lava ke fili 'e he kau pīpōpē, kau palesiteni fakamisioná, mo e ngaahi tamaí ke ngāue ki he ngaahi me'a ko ia 'e malava ke hokó. Ne u mamata ki ha'ane toki hoko 'i ha fakamo'oni 'a ha palesiteni 'i ha fakataha fakavavevave 'o e kōlomu 'o ha kau tīkoni. Ko e teu ia ke ne hoko ko ha akonaki pea mavahe mei he kau mēmipa 'o 'ene kōlomú.

Na'e ongo 'aupito 'i hono le'ó 'a 'ene fakamo'oni ki he tupulaki 'a e lelei mo e mālohí 'i he kau mēmipa 'o 'ene kōlomú. Kuo te'eki keu fanongo ki ha taha kuó ne fakahikihiki 'i pehē ha kautaha 'o hangē ko ia na'á ne faí. Na'á ne fakamālō'ia 'enua ngāué. Hili iá na'á ne pehē na'á ne 'ilo'i na'e lava ke ne tokoni'i e kau tīkoni fo'ou 'i he taimi ne nau ongo'i lōmekina aí he na'á ne ongo'i lōmekina 'i he he'ena kau ki he lakanga fakataula'eikí.

Na'e ngaahi ia 'e he'ene ongo'i vaivai ke toe fa'a kātaki, fie kaungā ongo'i ange, 'o malava ange ai ke ne fakamālohia mo tokoni'i e ni'ihī kehē. Ne hangē kiate au kuó ne hoko 'o tau-kei mo anga fakapotopoto 'i he ongo ta'u ko ia 'i he Lakanga taula'eiki Faka-Éloné. Na'á ne 'ilo'i na'e tokoni'i ia 'i he taimi ne hoko ai ko ha palesiteni 'o e kōlomú 'i he'ene kei si'i ange 'aki ai e ta'u 'e uá 'i he'ene manatu'i lelei 'ene ngaahi fie ma'ú. Te ne a'usia pea te tau a'usia 'a e faingata'á 'i he kaha'ú 'i he'ene hoko ko e takí pea 'e hoko ia kiate kitautolu 'i he faka'au ke mole atu e ngaahi manatu ko iá he 'alu 'a e taimí mo 'etau ngaahi lavame'á.

Kuo pau pē ne mamata 'a Paula ki he fakatu'utāmaki ko iá 'i he fale'i ko ia ki hono hoa ngāue kei si'i ange 'i he lakanga fakataula'eikí, 'a Timote. Na'á ne fakalotolahi'i mo fakahinohino ia 'i he'ene teuteu 'i he lakanga fakataula'eikí pea 'i he'ene tokoni ki he 'Eikí 'i hono teuteu 'i 'o e ni'ihī kehē.

Fanongo angé ki he me'a na'e lea

'aki 'e Paula kia Timote, ko hono hoa ngāue kei si'i angé:

“Oua na'a manuki'i ho'o kei si'i 'e ha taha; ka ke 'i he kakai tuí ko e faka'ilonga, 'i he lea, mo e 'ulungā-anga, mo e 'ofa, mo e faianga, mo e tui, mo e mā'oni'oni.

“Tokanga koe ki he lautohí, mo e enginakí, mo e akonakí, kae 'oua ke u 'alu atu.

“Oua na'á ke ta'etokanga 'i 'a e me'afuaki 'oku 'iate koé, 'a ia na'e fuaki kiate koe 'i he kikité, mo e hili-fakí 'o e nima 'o e kaumātu'á. . . .

“Ke ke vakai kiate koe, pea ki he akonakí,¹ pea faifai ma'u pē ki ai: koe-'uhí 'i ho'o fai iá te ke fakamo'ui koe, mo kinautolu 'oku fanongo kiate koé.”²

Na'e fai 'e Paula ha fale'i lelei kiate kitautolu hono kotoa. 'Oua na'a mou hoha'a ki he 'ikai ha'amou taukeí pe fakakaukau ki ai, ka mou fakakaukau ki he tu'unga 'e lava ke mou a'usia 'i he tokoni atu 'a e 'Eikí.

Ko e akonaki 'oku poupou'i 'e Paula ke tau keinanga ai 'i he'etau teuteu ki he lakanga fakataula'eikí, ko e ngaahi folofola 'a Kalaisí pea ke tau fakafe'unga'i foki kitautolu ke ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni. 'E toki lava leva ke tau 'ilo'i e me'a 'oku finangalo e 'Eikí ke tau fakahoko 'i he'etau ngāue pea tau ma'u 'a e loto to'a ke fakahoko ia, neongo pe ko e hā e faingata'a te tau fehangahangai mo ia 'i he kaha'ú.

'Oku teuteu'i kitautolu ki he ngāue 'i he lakanga fakataula'eikí 'a ia 'e 'alu pē taimí ke faingata'a ange. Hangē ko 'ení, 'oku faka'au ke holo foki mo hotau ngaahi uouá mo hotau 'atamaí 'i he faka'au ke tau motu'a angé. 'E hōloa 'etau malava ko ia ke ako mo manatu'i e ngaahi me'a ne tau laukonga aí. Ke tau fai e ngāue 'a e lakanga fakataula'eikí 'oku 'amanaki mai ki ai e 'Eikí, 'e fie ma'u ia ke toe lahi ange 'etau malava ke mapule'i kitautolú 'i he 'aho kotoa 'o 'etau mo'uí. 'E lava ke tau mateuteu ki he sivi ko iá 'aki 'etau fakatupulaki e tuí 'i he ngāue tokoní.

Kuo tuku mai 'e he 'Eikí 'a e faingamālie ke tau teuteu 'i he me'a na'á Ne ui ko e “fakapapau mo e fuakava [o e] lakanga fakataula'eikí.”³

Ko ha fuakava ia 'oku tau fakahoko mo e 'Otuá ke tauhi 'Ene ngaahi fekau

kotoa pea fai e tokoni na'á Ne mei fakahokó 'o kapau na'á Ne 'i heni tonu. 'Oku hanga 'e he mo'ui 'aki e tu'unga mo'ui ko iá ki he lelei taha te tau ala lavá 'o langa hake 'a e mālohi te tau fie ma'u ke tau kātaki ki he ngata'angá.

Kuo fakahā kiate au 'e ha kau fai-ako ma'ongo'onga 'i he lakanga fakataula'eikí 'a e founga ke langa hake 'aki 'a e mālohi ko iá: 'a ia ko hono fa'u 'o ha 'ulungāanga 'o e vilitaki atu neongo e ongosia mo e manavasi'i ko ia te ne lava 'o 'ai koe ke ke loto fo'i. 'Oku fakahā'i kiate au 'e he kau fai-ako ma'ongo'onga 'a e 'Eikí 'oku ma'u 'a e mālohi fakalaumālie 'oku tolongá mei he ngāue 'o ope atu 'i he tu'unga ne mei mālolō ai ha ni'ihī kehē.

Ko kimoutolu kau taki lakanga fakataula'eiki ma'ongo'onga ne mou fokotu'u 'a e mālohinga fakalau-mālie ko iá 'i ho'omou kau talavou, 'oku mou kei ma'u pē ia 'i he taimi 'oku faka'au ke holo ai e mālohi fakatu'asinó.

Na'e 'i ha ki'i kolo 'i 'Tutā 'a hoku tehiná ke ngāue. Na'e fai ange ha telefoni meia Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo ki he hōtele na'e 'i aí. Kuo fuoloa e po'ulí pea ko ha 'aho ngāue lahi ia ki hoku tehiná, pea mahalo kia Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo pē, 'a ia na'á ne kamata e fetalanoa'aki telefoni 'i he founga ni. Na'á ne pehē ange, “Ne u fanongo ai 'okú ke 'i heni. 'Oku ou 'ilo pē kuo fuoloa e po'ulí pea mahalo kuó ke mohe, ka 'e lava nai ke ke tokoni mai? 'Oku ou fie ma'u ke ta o 'i he'eku 'alu 'o vakai'i e tu'unga 'oku 'i ai e kotoa hotau ngaahi falelotu 'i he koló ni.” Na'e 'alu hoku tokouá mo ia he pō ko iá, kae hala'atā ha'ane 'ilo ki he anga hono tauhi e falelotú pe ha me'a 'o kau ki he ngaahi falelotú pe 'ilo'i e 'uhinga ne fai ai 'eni 'e Palesiteni Kimipolo hili ia ha'ane ngāue lahi he 'aho ko iá pe 'uhinga na'á ne fie ma'u ai ha tokoní.

Hili ha ngaahi ta'u lahi ne u ma'u ha telefoni tatau pē mo ia 'i ha pō 'e taha 'i ha hōtele 'i Siapani. Ne u hoko he taimi ko iá ko e komisiona fo'ou 'o e akó ma'á e Siasí. Na'á ku 'ilo'i na'e 'i he hōtele tatau pē 'a Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli 'i ha'ane ngāue kehe ke

fai 'i Siapani. Ne u tali e telefoní hili ia ha'aku tokoto hifo he mohengá ke mohe, ne u ongosia 'i hono fakahoko e me'a kotoa ne u pehē na'á ku ma'u e ivi ke fai 'akí.

Ne fehu'i mai 'e Palesiteni Hingikelí 'i hono le'ó nongá, "Ko e hā 'okú ke mohe ai lolotonga iá 'oku ou 'i heni 'o lau e 'ū pepa ne kole mai ke tau toe vakai'?" Ko ia ne u tu'u hake leva 'o ngāue neongo ne u 'ilo'i na'e mei lelei ange hano fai ia 'e Palesiteni Hingikelí 'i he me'a ne u malavá. Ka na'á ne 'ai ke hangē pē na'á ne fie ma'u 'eku tokoní.

'I he faka'osinga 'o e meimei fakataha kotoa pē, 'oku fehu'i ange 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ki he sekelitali 'a e Kau Palesitenisí 'Uluakí, "Oku kakato pē 'eku ngāue?" Pea 'okú ne malimali ma'u pē 'i he taimi 'oku fai mai ai e talí: "Io, Palesiteni, 'oku kakato." Na'e 'omi 'e he malimali fiefia 'a Palesiteni Monisoni ha pōpoaki kiate au. 'Okú ne 'ai ke u fakakaukau, "Oku toe 'i ai mo ha me'a te u lava 'o fakahoko 'i he'eku ngaahi ngāue?" 'Oku ou foki leva ki hoku 'ōfisí 'o ngāue.

Kuo faka'ali'ali mai kiate au 'e ha kau faiako ma'ongo'onga e founga ke teuteu ai ke tauhi e fuakavá mo e fakapapaú 'i he taimi 'e faingata'a ange aí tupu mei he 'alu 'a e taimí mo e ha'u 'a e ta'u motuá. Kuo nau faka'ali'ali mo ako'i kiate au 'a e founga ke u mapule'i ai au 'o ngāue mālohi ange 'i he me'a ne u fakakaukau te u lavá lolotonga 'oku ou kei mo'ui lelei pea ma'u mo e iví.

He 'ikai lava ke u hoko ko ha tamaio'eiki haohaoa he houa kotoa pē, ka te u lava 'o feinga ke u toe ngāue lahi ange 'i he me'a ne u fakakaukau te u lavá. 'I he'eku ma'u e 'ulungāanga ko iá 'oku ou kei talavou, te u mateuteu ai ki he ngaahi 'ahi'ahi 'e hoko mai 'a muí. 'E lava ke tau mateuteu 'aki 'a e mālohi ke tauhi 'etau fuakavá mo e fakapapaú 'i he ngaahi sivi ko ia kuo pau ke hoko mai 'i he'etau ofi ki he faka'osinga 'o e mo'uí.

Ne u mamata ki ha fakamo'oni ki ai 'i ha fakataha 'a e Poate Ako 'a e Siasí. 'I he taimi ko iá kuo ngāue 'a Palesiteni Sipenisá W. Kimipolo 'i ha ngaahi ta'u lahi lolotonga ia 'ene kātekina ha

Tavao, 'Otu Filipaini

ngaahi faingata'a'ia fakaemo'ui lelei ko Siope pē 'e mahino ki aí. Ko e sea ia 'o e fakatahá he pongipongi ko iá.

Fakafokifá pē kuo tuku 'ene leá. Na'á ne hoholo hifo 'i hono seá. Na'e kuikui hono matá. Na'á ne punou. Ne u tangutu hoko atu ki ai. Ne hoko mai 'a 'Eletā Hōlani kiate kimaua. Na'á ma tu'u hake ke tokoni'i ia. 'I he 'ikai ha'ama taukei 'i he ngaahi me'a fakatu'upakee, na'e 'ikai ai ke ma 'ilo e me'a ke faí, ko ia ne ma pehē ke ma hiki pē 'i hono seá 'o 'ave ki hono 'ōfisí 'a ia ne ofi maí.

Na'á ne hoko ko 'ema faiako 'i he momeniti ko ia 'o 'ene faingata'a'ia. Na'á ma takitaha e tafa'aki hono seá 'o ma hiki atu ia mei he loki fakataha'angá ki he holo 'o e 'Ōfisi Pule 'o e Siasí. Na'e ki'i 'ā'ā hake, na'e kei vaivai pē, 'o ne pehē mai, "Mo kātaki mu'a 'o tokanga. Vakai na'a mamahi homo tu'á." 'I he'ema ofi atu ki he matapā 'o hono 'ōfisí, na'á ne pehē mai, "Oku ou ongo'i tama 'eku ta'ofi e fakatahá." Ne 'osi ha ngaahi miniti mei he'ema 'ave ia ki hono 'ōfisí, mo e 'ikai pē ke 'ilo pe ko e hā koā e me'a kuo hoko ki aí, na'á ne hanga hake 'o pehē mai, "Oku 'ikai ke mo fakakaukau kuo taimi ke mo foki ki he fakatahá."

Ne ma foki fakavavave ki ai, he na'á ma 'ilo'i na'e mahu'inga ki he 'Eikí ke ma 'i ai. Talu mei he kei si'i 'a Palesiteni Kimipolo mo 'ene vilitaki 'o ope atu 'i he ngaahi me'a na'e lava ke ne kātaki'i ke ngāue ma'á e 'Eikí mo

'ofa ki ai. Ko ha 'ulungāanga ia kuó ne 'osi fokotu'u pea ko e taimi pē na'á ne fie ma'u aí, na'e 'osi 'i ai pē. Na'á ne 'osi mateuteu. Ko ia na'á ne lava ai ke ako'i mo faka'ali'ali kiate kitautolu e founga te tau mateuteu ai ke tauhi e fuakavá mo e fakapapaú: 'aki pē 'etau teuteu ma'u pē 'i he ngaahi ta'ú hokohoko 'o faka'aonga'i hotau mālohí kotoa 'i he ngaahi ngāue 'e ngali hangē ko ha fanga ki'i ngāue iiki 'oku si'isi'i hono ngaahi nunu'á.

Ko 'eku lotú ke tau lava 'o tauhi 'etau ngaahi fuakava 'o e lakanga fakataula'eikí ke fakafe'unga'i kitautolu ke tau ma'u e mo'ui ta'engatá pea mo kinautolu kuo uiui'i ke tau ako'i. 'Oku ou palōmesi atu kapau te mou fai 'a ia kotoa te mou malavá, 'e fakalahi 'e he 'Otuá homou mālohí mo homou potó. Te Ne teuteu'i kimoutolu. 'Oku ou palōmesi atu 'e fakahiki-hiki'i ho hingoá 'e kinautolu kuó ke ako'i mo tā sipinga ki aí 'o hangē ko ia kuó u fai he 'ahó ni ki he kau faiako ma'ongo'onga kuó u 'ilo'i.

'Oku ou fakamo'oni 'oku mo'ui 'a e 'Otuá ko e Tamaí pea 'okú Ne 'ofa 'iate kimoutolu. 'Okú Ne 'afio'i kimoutolu. Na'á Ne hā mo Hono 'Alo toetu'u mo nāunau'ia ko Sīsū Kalaisí ki ha tamasi'i na'e 'ikai ha'ane taukei, 'a Siosefa Sāmīta. Na'á Na falala kiate ia 'o toe Fakafoki Mai ai e kakato 'o e ongo-ongoleléi pea mo e Siasi mo'oní. Na'á Na poupu'i ia he taimi na'á ne fie ma'u aí. Na'á Na tuku ke ne ongo'i 'a e valoki 'i he 'ofá 'i he taimi te ne 'ohifo ai ia kae lava ke hiki haké. Na'á Na teuteu'i ia, pea 'okú Na teuteu'i kitautolu, ke ma'u e mālohi ke tau kei ngāue ai ke a'u ki he nāunau fakasilesitalié 'a ia ko e taumu'a ia mo e 'uhinga 'o e ngāue kotoa 'a e lakanga fakataula'eikí.

'Oku ou tuku 'eku tāpuakí kiate kimoutolu ke mou lava 'o 'ilo'i 'a e ngaahi faingamālie nāunau'ia kuo foaki atu 'e he 'Otuá 'i hono uiui'i mo teuteu'i kimoutolu ki He'ene ngāue pea ki hono tauhi 'o e ni'ihī kehé. 'I he huafa 'o hotau taki mo e faiako, ko Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, 2 Nifai 32:3-6.
2. 1 Timote 4:12-14, 16.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:39.

Fai 'e Palesitēni Thomas S. Monson

Pole ke Tu'u Toko Taha

'Ofa ke tau lototo 'a mo mateuteu ke taukave 'i 'etau tuí.

S i'oku ngaahi tokoua 'ofeina, ko ha faingamālie fungani ke 'i heni mo kimoutolu he pooni. 'Oku tau fokotu'u 'e kitautolu kau ma'u lakanga fakataula'eiki 'a e 'Otuá ha fehokotaki mo ha feohi'anga fakatokoua ma'ongo'onga.

'Oku tau lau 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava vahe 121, veesi 36 'o pehē, "ko e ngaahi totonu 'o e lakanga fakataula'eiki kuo fakama'u ta'e lava ke veteki ki he ngaahi mālohi 'o e langí." Ko ha me'a 'ofa faka'ofa'ofa mo'oni ia kuo foaki mai kiate kitautolu—ke tau ma'u e lakanga fakataula'eiki, 'oku "fakama'u ta'e lava ke veteki ki he ngaahi mālohi 'o e langí." Ka 'oku 'ikai ngata pē hono 'omi 'e he me'afuaki mahu'ingá ni ha ngaahi tāpuaki makehé, ka 'oku kau foki ai mo ha ngaahi fatongia molumalu. Kuo pau ke tau mo'ui taau ma'u pē mo e lakanga fakataula'eiki 'oku tau fuesiá. 'Oku tau mo'ui 'i ha kuonga 'oku 'ākilotoa kitautolu 'e ha ngaahi me'a 'oku fakataumu'a ke nau tohoaki'i kitautolu ki he ngaahi hala te tau iku 'auha aí. 'Oku fie ma'u 'a e loto 'akí mo e lototo'á ke tau faka'ehi'ehi ai mei he fa'ahinga hala peheé.

'Oku ou manatu ki ha taimi—pea 'e manatu 'i foki ia 'e he ni'ihī 'o kimoutolu 'oku 'i heni he pooni—na'e tatau ai e ngaahi tu'unga mo'ui 'a ha kakai tokolahi mo kitautolu. 'Oku 'ikai ke

kei mo'oni 'eni. Ne u toki lau kimuí ni ha fakamatala 'i he nusipepa *New York Times* 'o fekau'aki mo ha savea na'e fai he fa'ahita'u māfana 'o e 2008. Na'e hanga 'e ha tokotaha 'iloa 'i Notre Dame 'i he fakatotolo ki he sosaietí 'o taki ha timi fakatotolo 'o nau 'initaviu faka'auliliki ha kakai lalahi kei talavou 'e toko 230 'i 'Amelika. 'Oku ou tui te tau lava 'o pehē 'e tatau pē olá ia 'i he ngaahi feitu'u lahi 'o e māmaní.

Te u vahevahe atu ha kongá 'o e fakamatalá ni:

"Na'e 'eke 'e he kau 'initaviú ha ngaahi fehu'i faka'auliliki fekau'aki mo e me'a 'oku totonu mo halá, ngaahi palopalema fakaeangama'á pea mo e 'uhinga 'o e mo'uí. 'I ha ngaahi tali ne 'ikai mahino, . . . 'okú ke vakai leva ai ki he feinga e kakai kei talavou ni ke fai ha tali 'oku 'uhingamālie 'i he ngaahi me'á ni. Ka 'oku 'ikai ke nau ma'u e fakakaukau pe lea ke fakahoko 'akí.

"'I hono fehu'i ange ke nau fakamatala 'i ha palopalema fakaeangama'á 'oku nau fehangahangai mo ia, na'e 'ikai lava 'e ha vaheua 'e tolu 'o e kakaí ni 'o tali e fehu'í pe ko 'enau fakamatala 'i ha ngaahi palopalema 'oku 'ikai fekau'aki mo e angama'á, hangē ko 'enau lava 'o totongi hanau falenofa'anga pe na'e lahi fe'unga koá 'enau silini maká ke fakahū he mita tau'anga me'alele he ve'ehalá."

Na'e hoko atu e fakamatalá:

"Ko e tali angamaheni ne toutou foki mai ki ai honau tokolahi, ko 'enau pehē ko e ngaahi tali fakaeangama'á 'oku takitaha fai pē ki he me'a 'oku sai'ia aí. Ko e tali angamaheni na'e peheni, 'Ko e me'a fakatāutaha pē ia. Me'a pē ia 'a e fakafo'ituituí. Ko hai au ke u lea ki ai?"

"'I he'enu si'aki e talangofua matemātē ki ha mafai mā'olunga angé, na'e pehē 'e ha tokolahi ia: 'Te u fai pē 'a e me'a 'oku ou pehē te u fiefia aí pe ongo ne u ma'ú. 'Oku 'ikai ha toe founga ke u 'ilo'i ai e me'a ke faí, ka ko e ongo pē 'o hoku lotó.'"

Na'e fakamamafa 'i 'e he kau fai 'initaviú ko e kongá lahi 'o e kakai kei talavou ne nau talanoa mo iá, kuo te'eki ai ke "oange kiate kinautolu ha ma'u'anga tokoni ia—'e he ngaahi ako'angá, kautahá [pe] fāmīlī—ke tanumaki 'aki 'enau mo'ui angama'á."¹

'E ngaahi tokoua, 'oku 'ikai totonu ke 'i ai ha taha 'oku a'u atu ki ai hoku le'ó, 'e totonu ke ne ongo'i veiveiua pe ko e fē 'oku angama'á mo 'ikai ma'á pe te ne veiveiua he me'a 'oku 'amanaki mai kiate kitautolu kau ma'u lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá. Kuo akonekina pea 'e hokohoko atu hono ako'i kiate kitautolu e ngaahi fono 'a e 'Otuá. Neongo pe ko e hā e me'a te ke vakai pe fanongo ki ai 'i ha feitu'u kehe, 'oku 'ikai fa'a liliu e ngaahi fono ia ko 'eni.

'I he'etau fakahoko 'etau ngāue faka'ahó, 'oku mahino pē 'e 'ahi'ahi 'i 'etau tuí. 'E 'i ai ha ngaahi taimi 'e 'ākilotoa kitautolu 'e he ni'ihī kehē pe tokosi'i ha ni'ihī 'e kau mo kitautolu pe te tau tu'u toko taha pē ke fakamahino e me'a 'oku tali leleí mo 'ikai tali leleí. 'Oku tau ma'u nai ha loto to'a ke tu'u ta'eue'ia 'i hono taukapo'i 'etau tuí, neongo te tau tu'u toko taha pē 'i hono fai iá? 'I he'etau hoko ko e kau ma'u lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá, 'oku mahu'inga ke tau lava 'o fehangahangai—loto to'a—mo ha fa'ahinga 'ahi'ahi pē te tau fetaulaki mo ia. Manatu 'i e ngaahi lea 'a Tenisoní (Tennison): "'Oku tatau hoku iví mo e ivi 'a ha toko hongofulu, he 'oku ma'a hoku lotó."²

‘Oku fakautuutu hono hanga ‘e ha kakai ‘iloá mo ha ni‘ihi kehe—koe‘uhí ko ha fa‘ahinga ‘uhinga—o fakaanga ‘i e tui fakalotú ‘i he ‘ao ‘o e kakaí kae tautautefito ki he Siasí he taimi ‘e ni‘ihi. Kapau ‘oku ‘ikai fefeka e fakava‘e ‘o ‘etau fakamo‘oní, ‘e ala fakalotoa kitautolu ‘e he fa‘ahinga fakaanga ko iá ke tau ongo‘i veiveiua ‘i he ‘etau tui fakalotú pe toe vaivai ‘etau loto fakapapaú.

‘I he mata-me‘a-hā-mai ‘a Lihai ki he ‘akau ‘o e mo‘uí ‘oku hā ‘i he 1 Nifai vahe 8, na‘e mamata ai ‘a Lihai ki ha ngaahi me‘a kehekehe ‘o kau ai ‘a kinautolu ne nau pikitai ki he va‘a ukameá kae ‘oua kuo nau a‘u ‘o kai

he fua ‘o e ‘akau ‘o e mo‘uí, ‘a ia ‘oku tau ‘ilo‘i ‘okú ne fakafongia ‘i e ‘ofa ‘a e ‘Otuá. Pea ko e me‘a ne fakamamahí, hili pē ‘enau kai e fuá ‘oku mā e ni‘ihi koe‘uhí ko e ni‘ihi na‘e ‘i he “fu‘u fale lahi mo ‘ata‘ataá,” ‘a ia ne nau fakafongia ‘i e hīkisia ‘a e fānau ‘a e tangatá, pea ne nau tuhutuhu manuki mai kiate kinautolu; ko ia ne nau tō atu ai ki ha ngaahi hala tapú ‘o pulia ai pē. ³ Ko ha me‘angāue mālohi mo‘oni e manukí mo e taukaé ‘oku faka‘aonga ‘i e he filí! Pea ‘e ngaahi tokoua, ‘oku tau loto to‘a nai ke tu‘u mālohi mo ta‘eue‘ia ‘i he ‘etau fehanga hangai mo ha fa‘ahinga ‘ahi-‘ahi faingata‘a pehē?

‘Oku ou tui ne u fuofua taukapo‘i ‘eku ngaahi tui he‘eku ngāue ‘i he Tautahi ‘a ‘Ameliká ‘i he faka‘osinga ‘o e Tau Lahi Hono II ‘a Māmaní.

Na‘e ‘ikai faingofua kiate au pe ko ha taha pē ‘a e ako ‘i he ‘apiako Tautahí. ‘I he ‘uluaki uike ‘e tolú, ne u tui ne ‘i ha tu‘unga fakatu‘utāmaki ‘eku mo‘uí. Na‘e ‘ikai feinga e tautahí ia ke ako‘i au; ka ne nau feingá ke tāmata‘i au.

He ‘ikai teitei ngalo ‘iate au e ‘ulu-aki Sāpaté. Ne mau ma‘u ha ongo-ongo fakafiefia mei ha ‘ōfisa pule. Ne mau tu‘u laine ‘i he mala‘e fakamā-lohisinó ‘o fanongo ki he angi ko ‘ení: “E ‘alu e tokotaha kotoa ‘o lotu he ‘ahó ni—‘a e taha kotoa, tuku kehe pē au. Te u ma‘u ha mālōlō!” Na‘á ne kaikaila leva, “Ko e kau Katolika kotoa pē, mou fakataha ki Kemi Tikeita (Camp Decatur)—pea ‘oua na‘a mou foki mai kae ‘oua kuo hoko e tolú. Mou laka atu!” Na‘e mavahe atu ha tokolahi. Na‘á ne ui mai e angi hono hokó, “Ko kimoutolu kau Siú, ‘oku mou fakataha ki Kemi Henelí (Camp Henry)—toki foki mai he hoko ‘a e tolú. Mou laka atu!” Na‘e mavahe atu mo ha ni‘ihi tokosi‘i ange ki ai. Peá ne pehē mai leva, “Toenga ‘o kimoutolu kau Palotisaní, ‘oku mou fakataha ‘i he ngaahi fale faiva ‘i Kemi Falakesi (Camp Farragut)—pea ‘oua na‘a mou foki mai kimu‘a he hoko ‘a e tolú. Mou laka atu!”

Tuai-e-kemo ne u fakakaukau, “E Monisoni, ‘oku ‘ikai ko ha Katolika koe; ‘oku ‘ikai ko ha Siu pe Palotisani koe. Ko e Māmonga koe, ko ia, tu‘u ma‘u heni!” Te u talaatu ne u ongo‘i tuēnoa mo‘oni. ‘Io, ne u lototo‘a mo loto‘aki—ka na‘e ‘ikai ko au toko taha pē.

Ne u fanongo leva ki he kupu‘i lea lelei taha kuo lea ‘aki ‘e ha ‘ōfisa pule. Na‘á ne sio mai peá ne fehu‘i, “Pea ko e hā leva kimoutolu?” ‘I he‘ene a‘u ki he momeniti ko iá, ne te‘eki ke u fakatokanga ‘i ‘oku ‘i ai ha taha ‘e tu‘u hoku tafa‘akí pe ‘i mui ‘iate au ‘i he mala‘e ako laká. Ne mau tali fakataha hake, “Māmonga!” ‘Oku faingata‘a ke u fakamatala‘i e fiefia ne u ma‘u he‘eku tafoki hake ‘o vakai atu ki ha kau tautahi tokosi‘i kehe.

Na'e vaku 'ulu e 'ōfisá pea fifili hono fofongá pea faifai peá ne pehē mai, "Mou ō 'o kumi ha feitu'u ke mou fakataha ai. Pea toki foki mai pē he hoko 'a e tolú. Mou laka leva!"

I he'emaui laka 'o mavahe mei aí, ne u fakakaukau ki ha fakalea 'o ha hiva ne u ako he Palaimelí:

*[Pole ke hoko ko ha Māmonga;
Pole ke tu'u toko taha.
Pole ke 'i ai ha taumu'a;
Pole ke ke faka'ilo atu ia].*

Neongo na'e kehe me'a ne hoko aí mei he me'a ne u 'amanaki ki aí, ka ne u 'osi loto fiemālie pē ke u tu'u toko taha, 'o kapau na'e fie ma'u.

Talu mei he 'aho ko iá, kuo 'i ai ha ngaahi taimi na'e 'ikai tu'u ai ha taha 'i hoku tu'á pea *ne u* tu'u toko taha pē. 'Oku ou fakafeta'i ne u fai fuoloa ha fili ke u loto to'a mo mateaki pea mateuteu ma'u pē ke taukapo'i 'eku tui fakalotú, 'o kapau 'e fie ma'u.

Ngaahi tokoua, ka 'i ai ha fa'ahinga taimi te tau ongo'i ta'efe'unga ai mo e fatongia 'oku toka mei mu'á, tuku mu'a ke u vahevahe atu ha lea na'e fai he 1987 'e Palesitani 'Eselá Tafu Penisoni ko e Palesitani 'o e Siasí he taimi ko iá, ki ha kāingalotu 'i Kalefōnia. Na'e pehē 'e Palesitani Penisoni:

"Kuo vakai mai e kau palōfitá he ngaahi kuonga kotoa pē 'o a'u mai ki hotau taimí. 'Oku tukutaha 'iate kitautolu e tokanga 'a ha laui piliona kuo pekia mo te'eki fā'ele'i mai. 'Oku 'ikai ha toe veiveiua—ko e to'u tangata kimoutolu kuo fili. . . .

Na'e tuku fakatatali kimoutolu 'e he 'Otuá 'i ha meimei ta'u 'e ono afe ke mou toki omi he ngaahi 'aho faka'osí ki mu'a 'i he hā'ele'angaua mai 'a e 'Eikí. 'E hē atu ha ni'ihí, ka 'e kei tu'u ma'u pē 'a e pule'anga 'o e 'Otuá ke talitali 'a hono 'Ulú—ko Sísū Kalaisi.

"Neongo 'e fakafehoanaki e faiangahala e to'u tangatá ni ki he angahala he kuonga 'o Noá, 'i he taimi ne fakama'a 'e he 'Eikí e māmaní 'i he lōmakí, ka 'oku kehekehe fau ia mo e kuongá ni: [ko hono 'uhingá] Kuo tuku fakatatali 'e he 'Otuá ha ni'ihí 'o 'Ene fānau to'a tahá ki he kuonga faka'osí ni . . . ke nau tokoni ke fuesia

loto to'a e pule'angá."⁴

'Io 'e ngaahi tokoua, 'oku tau fakafofonga'i ha ni'ihí 'o 'Ene fānau to'a tahá. Ko hotau fatongia ke mo'ui taau mo e ngaahi tāpuaki nāunau'ia kotoa pē kuo teuaki mai 'e he Tamai Hēvaní. He 'ikai ke tau lava hu'i hotau lakanga fakataula'eikí, neongo pe ko e fē feitu'u te tau ō ki aí. 'Oku tau tu'u nai 'i he ngaahi potu toputapú? Kātaki, 'okú ke fokotu'u koe mo ho lakanga fakataula'eikí 'i ha tu'unga fakatu'utāmaki 'i he taimi 'okú ke 'alu ai ki he ngaahi feitu'u pe kau ki he ngaahi 'ekitiviti ta'etāú, ko ia ki'i tu'u hifo 'o fakakaukau 'i e ngaahi nunu'a 'e hokó. Kuo foaki mai kiate kitautolu 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné. 'I hono 'omi iá ne tau taki taha ma'u ai e mālohi ke ma'u e ngaahi kī 'o e tauhi mai 'a e kau 'āngeló. Na'e pehē 'e Palesitani Kōtoni B. Hingikeli:

"He 'ikai lava ke ke fai ha fa'ahinga me'a te ne ta'ofi meiate koe e tauhi mai 'a e kau 'āngeló.

"He 'ikai lava ke ke mo'ui angá'uli. He 'ikai lava ke ke ta'e faitotonu. He 'ikai lava ke ke kākā pe loi. He 'ikai lava ke ke takuanoa e huafa 'o e 'Otuá pe lea kovi mo kei ma'u pē 'a e totonu ki he tauhi mai 'a e kau 'āngeló."⁵

Ka 'i ai hamou taha kuo humu 'i ho'omou fonongá, 'oku ou faka'amu ke mahino ta'e toeveiveiua kiate koe, 'oku 'i ai ha founa ke ke foki mai ai. 'Oku ui ia ko e fakatomalá. Na'e foaki mai 'e hotau Fakamo'uí 'a 'Ene mo'uí ke ta lava 'o ma'u e me'a'ofa fungani ko iá. Neongo 'oku 'ikai faingofua e hala'o e fakatomalá, ka 'oku

mo'oni 'a hono ngaahi tala'ofá. Kuo fakahā mai kiate kitautolu: "Neongo 'a e tatau ho'omou angahalá mo e kula 'aho'ahó, 'e hoko ia ke hinehina 'o hangē ha 'uha hinaekiakí."⁶ "Pea he 'ikai ke u toe manatu [kiate kinautolu]."⁷ Ko ha kupu'i lea lelei mo'oni. Ko ha tāpuaki mo'oni ia! Ko ha tala'ofa fungani.

Mahalo na'a fakakaukau loto pē hamou ni'ihí, "Oku 'ikai ke u mo'ui'aki kotoa e ngaahi fekaú pea 'oku 'ikai ke u fai e me'a 'oku totonu ke u fai, ka 'oku kei sai pē 'eku mo'ui ia 'a'aku. 'Oku ou tui te u lava pē 'o fiefia he mo'ui mo ta'e tauhi e ngaahi fekaú." 'E ngaahi tokoua 'oku ou palōmesi atu, he 'ikai tolonga 'eni ia 'o tu'uloa.

'I ha ngaahi māhina si'i kuohilí, ne u ma'u ai ha tohi mei ha tangata na'a ne pehē te ne fakatou lava lōua pē. Kuó ne fakatomala pea fakatonutonu 'ene mo'ui ke fenāpasi mo e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei mo e ngaahi fekaú. 'Oku ou fie vahevahe atu ha kongá 'ene tohí, he 'okú ne 'omi 'a hono mo'oni 'o e fo'i fakakaukau ko 'eni: "Kuó u ako ('i ha founa faingata'a), 'a hono mo'oni e folofola 'a e Fakamo'uí 'i He'ene pehē, "Oku 'ikai fa'a tauhi 'e ha tangata 'a e 'eiki 'e toko ua: he te ne fehi'a ki he toko taha kae 'ofa ki he toko taha; pea te ne kau mo e toko taha kae si'aki 'a e toko taha. 'E 'ikai te mou fa'a tauhi 'a e 'Otuá mo e koloá."⁸ Ne u feinga mālohi ange 'i ha toe taha ke u fai lōua ia. Ka ko hono iku'angá, ko 'eku ma'u pē 'a e fakapo'uli mo e tuēnoa 'oku 'omi 'e Sētane kiate kinautolu 'oku tui ki he'ene olopotó, kākāá mo e loí."

Kuo pau ke tau ma'u ha'atau fakamo'oni pē 'atautolu kae lava ke tau to'a mo katekina e ngaahi mālohi kotoa 'okú ne fefūsiaki holo kitautolú pe ko e fanga ki'i le'o 'oku nau feinga ke tohoaki'i kitautolu ki he feitu'u halá. Tatau ai pē pe 'okú ke ta'u 12 pe 11—pe 'i he vaha'a 'o e ongo ta'u ko iá—te ke lava 'o 'ilo'i 'iate koe pē 'a hono mo'oni 'o e ongoongolelei 'o Sísū Kalaisí. Lau e Tohi 'a Molo-moná. Fakalaululoto ki hono ngaahi akonakí. Fehu'i ki he Tamai Hēvaní pe 'oku mo'oni ia. 'Oku tau ma'u e tala'ofa, "pea kapau te mou kole 'i he

Kau Taki Mā'ōlunga 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní

'Okatopa 2011

KO E KAU PALESITENISĪ 'ULUAKI

Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki

Thomas S. Monson
Palesitani

Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua

KO E KŌLOMU 'O E KAU 'APOSETOLO 'E TOKO HONGOFULU MĀ UĀ

Boyd K. Packard

L. Tom Perry

Russell M. Nelson

Dallin H. Oaks

M. Russell Ballard

Richard G. Scott

Robert D. Hates

Jeffrey R. Holland

David A. Bednar

Quentin L. Cook

D. Todd Christofferson

Neil L. Andersen

KO E KAU PALESITENISĪ 'O E KAU FITUNGOFULŪ

Ronald A. Rasband

Steven E. Snow

Walter F. González

L. Whitney Clayton

Joy E. Jensen

Donald L. Hallstrom

Tad R. Callister

KO E KŌLOMU 'ULUAKI 'O E KAU FITUNGOFULŪ

(fakahohoko fakamotu'alea)

Marcos A. Adunkanis

Jose L. Alonso

Carlos H. Amado

Ian S. Adern

Mervyn B. Arnold

David S. Baxter

Shayne M. Bowen

Gerald Causse

Yoon Hwan Choi

Craig C. Christensen

Don R. Clarke

Carl B. Cook

Lawrence E. Conhige

Claudio R. M. Costa

LeGrand R. Curtis Jr.

Benjamin De Hoyos

John B. Dickson

Kevin R. Duncan

David F. Evans

Enrique R. Faldaballo

Eduardo Gavaret

Carlos A. Goady

Christoffel Golden Jr.

Gerrit W. Gong

C. Scott Gow

James J. Hamula

Keith K. Hilbig

Martin K. Jensen

Daniel L. Johnson

Paul V. Johnson

Patrick Kearon

Paul E. Koelliker

Erich W. Kopschke

Richard J. Moynnes

Marcus B. Nash

Brent H. Nielson

Allan F. Pucker

Kevin W. Pearson

Anthony D. Perkins

Paul B. Pieper

Raimel E. Pino

Bruce D. Porter

Dale G. Renlund

Michael T. Ringwood

Lynn G. Robbins

Joseph W. Sitari

Ulisses Soares

Gary E. Stevenson

Michael John U. Teh

Jose A. Taxeira

Octaviano Tenorio

Juan A. Uceda

Francisco J. Vinos

W. Christopher Waddell

William R. Walker

F. Michael Watson

Kazuhiko Yamashita

Jorge F. Zeballos

Claudio D. Zivic

W. Craig Zwick

Wilford W. Andersen

Koichi Aoyagi

Randall K. Bennett

Craig A. Cardon

Bruce A. Carlson

J. Deen Connish

Keith R. Edwards

Stanley G. Ellis

Bradley D. Foster

Larry W. Gibbons

O. Vincent Haleck

Larry R. Lawrence

Per G. Molin

James B. Martino

Jairo Marzagrandi

Kent F. Richards

Gregory A. Schwitzer

Kent D. Watson

Larry Y. Wilson

KO E KAU PĪSOPELIKI PULĒ

Richard C. Ecigley
Tokani 'Uluaki

H. David Burton
Prosopé Pule

Keith B. McMullin
Tokani Ua

KO E KŌLOMU HONO UA 'O E KAU FITUNGOFULŪ

(fakahohoko fakamotu'alea)

**Ko e fakatahataha mai 'a e Kāinga-
lotú 'i ha ngaahi feitu'u kehekehe
'i he funga māmani ke fanongo ki
he ngaahi lea 'o e konifelenisi lahi
"i [he'enau lea pē 'anautolú]" (T&F
90:11). Ko e 'ū tā 'o e kāingalotu
'i Siohānesipeeki, Saute 'Afilika;
Salavatoa, Palāsila; Seni Salavatoa,
'Ela Salavatoa; Monituliō, Kiupeki,
Kānata; Monitalapani, 'Otu Filipaini;
Koumesi Palāsio, Mekisikou; pea
mo Tokiō, 'i Siapani mei to'ohema 'i
'olungā 'o takai fakato'omata'u.**

loto fakamātoato, mo e lotu mo'oni, 'o ma'u 'a e tui kia Kalaisi, te ne fakahā 'a hono mo'oni kiate kimoutolu, 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni.”⁹

Ko 'etau 'ilo pē 'oku mo'oni e Tohi 'a Molomoná, 'e toki muiaki mai ai ko Siosefa Sāmitá ko ha palōfita pea na'á ne mamata ki he 'Otua ko e Tamai Ta'engatá mo Hono 'Alo ko Sisū Kalaisi. 'Oku hoko mai ai na'e toe fakafoki mai e ongoongolelé 'ia Siosefa Sāmita 'i he ngaahi 'aho kimui ní—'o kau ai 'a hono toe fakafoki mai 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné mo e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki.

Ko 'etau ma'u pē ha fakamo'oni, 'oku mahu'inga leva ke tau vahevahe atu ia ki he ni'ihī kehē. Ne ngāue faka-faifekau hamou tokolahi 'i he funga 'o e māmaní. 'Oku 'amanaki ke ngāue hamou tokolahi. Teuteu 'i kimoutolu he taimí ni ki he faingamālie ko iá. Fakapapau 'i 'okú ke mo'ui taau ke ngāue.

Kapau 'oku tau mateuteu ke vahevahe atu e ongoongolelé, 'oku tau mateuteu ai ke tali e fale 'i 'a e 'Apo-setolo ko Pitá, 'a ia ne na'ina 'i mai, “Pea mou nofo teu pē ke talia . . . 'a e tangata kotoa pē 'e 'ekea 'a kimoutolu ki hono 'uhinga 'o e 'amanaki lelei 'oku 'iate kimoutolú.”¹⁰

Te tau ma'u ha ngaahi faingamālie 'i he 'etau mo'uí ke vahevahe atu ai 'etau tui fakalotú, neongo he 'ikai ke tau 'ilo 'i ma'u pē 'a e taimi 'e hoko ai iá. Na'e hoko mai e faingamālie ko iá kiate au 'i he 1957 'i he 'eku ngāue 'i ha kautaha paaki pea kole mai ke u 'alu ki Tālasi, Tekisisi, ne fa'a ui ko e “kolo 'o e ngaahi siasi” ke u lea ai 'i ha fakataha fakapisinisi. Hili e fakatahá ne u heka 'i ha pasi takimamata 'o 'eve'eva holo he koló. 'I he 'emau fakalaka atu he ngaahi 'api siasi kehekehē, na'e pehē mai e faka'ulí, “'I he to'ohemá te mou sio ai ki he siasi Metotisi,” pe “Ko e falelotu Katoliká 'ena 'i he to'omata'ú.”

'I he 'emau fakalaka atu ha fale piliki lanu kulokula faka'ofa'ofa na'e tu'u 'i ha fo'i tafungofunga, na'e ui mai e faka'ulí, “Ko e fale 'ena 'oku fakataha ai e kau Māmongá.” Na'e ui atu leva ha fefine he sea muí, “'E faka'uli, toe ki 'i fakamatala mai mu'a

'o kau ki he kau Māmongá?”

Na'e afe faka'ulí ki he kauhalá pea ne tafoki 'o pehē mai, “Fefine, ko e me'a pē 'oku ou 'ilo fekau'aki mo e kau Māmongá, 'oku nau fakataha he fale piliki kulokula ko 'ená. 'Oku 'i ai ha taha he pasí ni 'okú ne 'ilo ha me'a lahi ange 'o kau ki he kau Māmongá?”

Ne u fakaongoongo ki ha tali. Ne u siofi e fofonga 'o e taha kotoa, pe 'e hā mei ai ne nau 'ilo pe 'omai ha tali. Hala'atá. Ne u fakatokanga 'i hake na'e toe pē au ke u fai e me'a ne fokotu'u mai 'e he 'Apo-setolo ko Pitá, ke u “nofo teu pē ke talia . . . 'a e tangata kotoa pē 'e 'ekea 'a kimoutolu ki hono 'uhinga 'o e 'amanaki lelei 'oku 'iate kimoutolú.” Ne u fakatokanga 'i foki 'a hono mo'oni 'o e lea 'oku taku 'o pehē, “Ko 'ene hokosia pē momeniti ke ke fili aí, ko 'ene 'osi ia e taimi teuteu.”

'I he miniti 'e 15 ne hokó, ne u vahevahe ange ai ki he kau pāsesé 'a 'eku fakamo'oni fekau'aki mo e Siasi mo 'etau tui fakalotú. Ne u fakamālō koe'uhí ko 'eku fakamo'oni pea ne u fakamālō ko 'eku mateuteu ke vahevahe atu iá.

'Oku ou lotua 'aki e kotoa hoku lotó mo e laumālie 'e hanga 'e he tangata ma'u lakanga fakataula'eiki kotoa pē 'o faka'apa'apa 'i e lakanga fakataula'eiki ko iá pea tauhi angatonu ki he falala ne 'oatu fakataha mo iá. Fakatauange pē 'oku 'ilo 'e he kau ma'u lakanga fakataula'eiki kotoa pē 'o e 'Otuá 'a e me'a 'okú ne tui ki aí. 'Ofa ke tau lotu to'a mo mateuteu ke taukave 'i 'etau tuí, pea kapau te tau tu'u toko taha 'i hono fai iá, 'ofa ke tau

fai ia 'i he lotu to'a pea fakamālohia kitautolu 'e he 'ilo he 'ikai ke tau teitei tuēnoa he taimi 'oku tau tu'u fakataha ai mo 'etau Tamai Hēvaní.

'I he 'etau fakakaukauloto atu ki he me'afaoaki mahu'inga kuo 'omi kiate kitautolú—“ko e ngaahi totonu 'o e lakanga fakataula'eiki kuo fakama'u ta'e lava ke veteki ki he ngaahi mālohi 'o e langí”—'ofa ke tau ma'u ha lotu fakapapau ke malu 'i mo taukapo 'i ma'u pē ia pea ke tau mo'ui taau mo hono ngaahi tala'ofa ma'ongo'ongá. Ngaahi tokoua, 'ofa ke tau muimui 'i he fakahinohino 'a e Fakamo'uí kiate kitautolu 'i he 3 Nifai: “Hiki hake ho'omou māmá ke ulu atu ki he māmaní. Vakai ko au 'a e maama ke mou hiki haké—mou fai 'a e me'a kuo mou mamata na'á ku fai.”¹¹

'Ofa ke tau muimui ma'u pē 'i he maama ko iá pea fakaulo atu ia ke mamata ki ai e māmaní, ko 'eku lotú ia 'i he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. David Brooks, “If It Feels Right . . .,” *New York Times*, Sept. 12, 2011.
2. Alfred, Lord Tennyson, “Sir Galahad,” 'i he *Poems of the English Race*, sel. Raymond Macdonald Alden (1921), 296.
3. Vakai, 1 Nifai 8:26–28.
4. Ezra Taft Benson, “In His Steps” (Church Educational System fireside, Feb. 8, 1987); vakai foki, “In His Steps,” in *1979 Devotional Speeches of the Year: BYU Devotional and Fireside Addresses* (1980), 59.
5. Gordon B. Hinckley, “Mo'ui Taau Fakatautaha ke Ngāue 'Aki 'a e Lakanga Falataula'eiki,” *Liahona*, Siulai 2002, 60.
6. 'Īsai 1:18.
7. Selemaia 31:34..
8. Mātiu 6:24..
9. Molonai 10:4.
10. 1 Pita 3:15.
11. 3 Nifai 18:24.

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesiteni 'Uluaki

Ko ha Fakamo'oni

'Oku hoko e Tohi 'a Molomoná ko e tohi fakahinohino lelei taha ki he founga ke tau 'ilo lelei ai hotau tu'ungá mo e founga ke tau toe lelei ange aí.

Oku ou fakafeta'i ko e faingamālie ke u lea atu ai he 'aho Sapaté ni 'i he konifelenisi lahi 'a e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'Oku tatau pē 'a e tukupā toputapu 'oku ma'u 'e he mēmipa Siasi kotoa pē. Na'a tau tali lelei ia mo palōmesi te tau fai ki ai 'i hono papitaiso kitautolú. 'Oku tau ako mei he ngaahi lea 'a 'Alamā ko e palōfita ma'ongo'onga 'o e Tohi 'a Molomoná, 'o kau ki he palōmesi ne tau fai ki he 'Otuá: "Ke loto ke tangi fakataha mo kinautolu 'oku tangi; 'io, pea fakafiemālie 'i 'a kinautolu 'oku 'aonga ki ai 'a e fakafiemālie, pea tu'u ko e kau fakamo'oni 'o e 'Otuá 'i he taimi kotoa pē pea 'i he me'a kotoa pē, pea 'i he faitu'u kotoa pē te mou 'i aí, 'o a'u ki he maté, koe'uhí ke huhu 'i 'a kimoutolu 'e he 'Otuá, pea mou kau fakataha mo kinautolu 'oku 'o e 'uluaki toetu'ú, koe'uhí ke mou ma'u 'a e mo'ui ta'engatá."¹

Ko ha tukupā toputapu 'eni mo ha tala'ofa nāunau'ia mei he 'Otuá. Ko 'eku pōpoaki he 'ahó ni ko ha fakalotolahi. Hangē ko hono fakamahino mai 'e he Tohi 'a Molomoná e tukupaá kiate kitautolú, 'okú ne tatakahi hake

foki kitautolu 'i he hala ki he mo'ui ta'engatá.

'Uluakí, kuo tau palōmesi ke manava'ofa. Uá, ne tau palōmesi ke hoko ko ha kau fakamo'oni 'o e 'Otuá. Pea tolú, ne tau palōmesi ke kātaki ki he ngata'angá. 'Oku hoko e Tohi 'a Molomoná ko e tohi fakahinohino lelei taha ki he founga ke tau 'ilo lelei ai hotau tu'ungá mo e founga ke tau toe lelei ange aí.

Tau kamata 'aki 'etau hoko 'o manava'ofá. Te u fakamanatu atu ha me'a ne toki hoko. Ne kau hamou tokolahi ki ha 'aho ngāue'ofa. Na'e fakahoko ha ngāue pehē 'e lauiafe he funga 'o e māmaní.

Na'e lotu ha fakataha alēlea ke nau 'ilo'i e fa'ahinga ngāue'ofa ke palaní. Ne nau kole ki he 'Otuá ke nau 'ilo pe ko hai 'e tokoni'í, tokoni ke faí pea mo hai ke fakakau maí. Mahalo foki ne nau lotua ke 'oua na'a ngalo 'a e sāvóló mo e vai inú. Kae me'a tēpuú, ne nau lotua ke lava 'e kinautolu ne fakahoko e ngāue'ofá mo kinautolu ne ma'u iá, ke nau ongo'i e 'ofa 'a e 'Otuá.

'Oku ou 'ilo'i na'e tali e ngaahi lotu ko iá 'i ha taha 'o e ngaahi uōtí. Na'e laka hake he toko 120 e kakai ne fie

tokoní. Ne nau fakamaau ha konga kelekele 'o ha 'apisiasi 'i homau koló, 'i ha houa pē 'e tolu. Ko ha ngāue faingata'a mo fakafiefia ia. Na'e ongo'i hounga'ia e kau faifekau 'o e ki'i siasí. Na'e ongo'i 'e he kakai ne ngāue fakataha he 'aho ko iá ha uouangataha mo ha 'ofa ne lahi angé. Na'e pehē foki 'e ha ni'ihi ne nau ongo'i fiefia 'i he'enua ta'ata'aki e vaó mo tutu'u e 'ulu'akaú.

Na'e tokoni e ngaahi lea 'i he Tohi 'a Molomoná ke nau 'ilo'i hono 'uhingá. Na'e lea foki e Tu'i ko Peni-simaní ki hono kakai 'o pehē, "Ke mou 'ilo'i 'o ka mou ka 'i he tauhi 'o homou kāingá 'oku mou . . . 'i he tauhi pē 'o homou 'Otuá."² Pea na'e ako'i mai 'e Molomona 'i he Tohi 'a Molomoná 'o pehē, "Ka ko e manava'ofá 'a e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí, pea 'oku tolonga ia 'o ta'engata; pea ko ia 'e 'ilo'i 'okú ne ma'u ia 'i he 'aho faka'osí, 'e lelei ia kiate ia."³

'Oku tauhi 'e he 'Eikí 'Ene ngaahi tala'ofa kiate koé 'i he taimi 'okú ke tauhi ai ha'aú. 'I ho'o tokoni'i e ni'ihi kehé koe'uhi ko Iá, te Ne 'ai ke ke ongo'i 'Ene 'ofá. Pea 'e a'u ki ha taimi 'e hoko leva e ongo'i manava'ofá ia ko ha konga 'o ho natulá. Pea te ke ma'u e loto fakapapai 'i atu e tala'ofa 'a Molomoná 'i ho'o vilitaki ke tokoni'i e ni'ihi kehé 'i he mo'uí, pea 'e lelei e me'a kotoa 'e hoko kiate koé.

Hangē ko ho'o palōmesi ki he 'Otuá ke ke manava'ofá, na'á ke palōmesi foki ke hoko ko 'Ene fakamo'oni 'i ha faitu'u pē te ke 'i ai 'i ho'o mo'uí. 'Oku toe hoko foki ai e Tohi 'a Molomoná ko e fakahinohino lelei taha 'e tokoni ke tau tauhi e palōmesi ko iá.

Na'e fakaafe'i au ke u lea 'i ha kātanga tānaki tu'unga 'i ha 'univēsiti. Na'e faka'amu e palesiteni ke fakaafe'i mai ki ai 'a Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli ka na'e mo'ua e tangata'eiki ia. Ko ia ne iku fakaafe'i au. Ne 'ikai foki fuoloa 'eku hoko ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetoló he taimi ko iá.

Na'e hoha'a e tokotaha na'á ne fakaafe'i aú 'i he'ene toe 'ilo lahi ange ki hoku ngaahi fatongjá 'i he'eku hoko ko ha 'Aposetoló. Na'á ne telefoni 'o fakahā mai kuo toki mahino kiate ia 'a

hoku fatongia ke hoko ko ha fakamo'oni 'o Sisū Kalaisi.

Na'á ne talamai he 'ikai lava ke u fai ia he taimi te u lea aí. Na'á ne pehē 'oku faka'apa'apa'i 'e he 'univēsiti' e kakai 'o e ngaahi tui fakalotu kotoa pē, 'o kau ai 'a kinautolu 'oku nau faka'ikai'i e 'Otuá. Na'á ne toe pehē mai, "He 'ikai lava ke ke fakahoko heni ho fatongiá."

Ne u tāpuni e telefoni mo ha loto tālafili lahi. 'Oku totonu nai ke u tala-ange ki he 'univēsiti' he 'ikai ke u lava 'o tauhi 'eku aleapau ke leá? Na'e lau uike pē pea fai e polokalamá. Kuo 'osi fanongonongo foki te u 'i ai. Ko e hā ha nunu'a 'e hoko ki he ongoongo 'o e Siasí kapau he 'ikai ke u 'alu?

Ne u lotua ke u 'ilo'i e finangalo 'o e 'Otuá ke u faí. Na'e faka'ohovale e founa ne u ma'u ai e talí. Ne u fakatokanga'i hake ne u faitatau pē mo e ngaahi tā sipinga 'a Nifai, 'Apinetai, 'Alamā, 'Amuleki mo e ngaahi foha 'o Mōsaiá. Ne nau hoko ko ha kau fakamo'oni mālohi 'o Sisū Kalaisi 'i he uhouhonga 'o e faingata'á.

Ko ia ko e fili pē ke faí ko e founa te u mateuteu aí. Ne u fekumi ki he me'a kotoa pē te u ala ako fekau'aki mo e 'univēsiti'. 'I he panaki mai e 'aho ke u lea aí, na'e 'āsili ai pē 'eku puputu'ú pea toe fakalalahi ange mo 'eku ngaahi lotú.

Hangē ko e mana 'o mavaeua 'a e Tahi Kulokulá, ne u ma'u ha fakamatala 'i ha nusipepa. Na'e fakalāngilangi'i ai e 'univēsiti' 'i he'ene fakahoko e ngāue tatau mo ia kuo fai 'e he Siasí 'i he'etau ngaahi tokoni 'ofa fakaetangata he funga 'o e māmaní. Pea 'i he'eku leá, ne u fakamatala'i e me'a kuo tau fai ke tokoni'i 'a e kakai faingata'a'ia. Na'á ku tala-ange na'á ku 'ilo'i ko Sisū Kalaisi 'a e tupu'anga 'o e ngaahi tāpuaki 'oku ma'u 'e kinautolu ne tau tokoni'i.

Hili e fakatahá, na'e tu'u ki 'olunga e ha'ofangá 'o pasipasi, 'a ia na'e 'ikai ke u anga ki ai. Ne u ofo ka ne u ki'i hoha'a si'i. Ne u manatu'i e me'a na'e hoko kia 'Apinetá. Ko 'Alamā pē na'á ne tali 'ene fakamo'oni. Ka 'i he pō ko iá 'i ha ma'u me'atokoni efiáfi na'e fakahoko, na'e pehē 'e he palesiteni 'o e 'univēsiti' na'á ne fanongo 'i he'eku

leá ki he folofola 'a e 'Otuá.

'Oku hāhāmolofia ke hoko ha me'a fakaofa pehē 'i he me'a kuó u a'usia he'eku hoko ko ha fakamo'oni 'o Kalaisi. Ka 'oku pau e ola ia 'oku ma'u 'e he Tohi 'a Molomoná ki ho 'ulungā-angá, mālohí, mo e lototo'a ke hoko ko ha fakamo'oni 'o e 'Otuá. 'E hanga 'e he tokāteline mo e ngaahi sipinga lototo'a 'i he tohi ko iá 'o hiki hake, tatakí mo fakamālohia koe.

'E faitāpuekina e faifekau kotoa pē 'okú ne talaki e huafa mo e ongo-ongolelei 'o Sisū Kalaisi, 'i he'ene keinanga faka'aho mei he Tohi 'a Molomoná. Ko e ngaahi mātu'a ko ia 'oku fefa'uhi ke fakatō ki he loto 'o e fānaú ha fakamo'oni 'o e Fakamo'uí, 'e faitokonia kinautolu 'i he'enua fekumi ki ha ngaahi founa ke 'omi 'aki e fakalea mo e laumālie 'o e Tohi 'a Molomoná ki 'api mo e tokotaha kotoa pē 'i he fāmilí. Ko e mo'oni kuo hoko ia kiate kinautolu.

'Oku lava ke u mamata ki he'ene hoko 'a e mana ko iá he houalotu sākalamēniti mo e kalasi kotoa pē 'a e Siasí 'oku ou 'alu ki aí. 'Oku fakahaa'i 'e he kau leá mo e kau faiakó ha 'ofa mo ha mahino 'oku motu'otu'a angé ki he folofolá, tautautefito ki he Tohi 'a Molomoná. Pea 'oku hoko mahino mai e fakamo'oni fakatāutahá mei he lotó. 'Oku nau faiako 'i he loto fakapapau lahi ange pea nau fakamo'oni 'i he mālohi.

'Oku ou fakamo'oni'i foki 'oku tau fakahoko lelei ange 'a e kongá hono tolu 'o e palōmesi ne tau fai 'i hotau papitaisó. Na'a tau fuakava ke kātaki ki he ngata'angá pea tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá he kotoa 'etau mo'uí.

Ne u 'a'ahi ki falemahaki ki haku kaungāme'a na'e puke he kanisá. Ne u 'alu mo hoku ongo 'ofefiné. Na'e 'ikai ke u 'amanaki te ne fakatokanga'i kinaua. Na'e ha'oha'o pē hono fāmilí 'i hono ve'e mohengá he'emaú hū atú.

Na'á ne sio hake 'o malimali. Te u manatu 'i ma'u pē hono fofongá he'ene vakai mai ne mau ō atu mo 'ema ongo tamaiki fefiné. Na'á ne kamo mai ke na 'unu ke ofi ange ki hono mohengá. Na'á ne tangutu hake, fá'ofua kiate kinaua pea fakafé'iloaki kinaua ki hono fāmilí. Na'á ne talanoa ki he mahu'inga 'o e ongo tamaiki fefiné ni. Na'e hangē ko ha'ane fakafé'iloaki ha ongo pilinisesi ki ha fakataha'anga faka'e'i'eikí.

Ne u pehē 'e vave pē 'emau 'a'ahí. Na'á ku fakakaukau 'e hela'ia. Ka 'i he'eku vakai atú, ne hangē kuo mōlia atu ha ngaahi ta'ú. Na'á ne fotu faka'ofa'ofa pea hā mo'oni mai 'a 'ene 'ofa 'iate kimautolú.

Na'á ne fiefia fau 'i he momeniti ko iá 'o hangē pē kuo tu'u e taimí. Na'á ne ngāue he meimei kotoa 'o 'ene mo'uí ke tokanga 'i 'a e fānau 'a e 'Eikí. Na'á ne 'ilo mei he fakamatala 'i he Tohi 'a Molomoná ne 'omi tahataha 'e he Fakamo'ui kuo toetu'ú 'a e fānau 'o tāpuaki 'i kinautolu peá Ne tangi 'i he fiefia.⁴ Na'á ne a'usia 'a e fiefia ko iá ke ne lava 'o kātaki 'i He'ene ngāué 'o a'u ki he ngata'angá.

Na'á ku mamata ki he mana tatau 'i he loki 'o ha tangata ne ngāue faivelenga peá ne pehē kuo fe'unga ke ne mālōlō.

Na'á ku 'ilo na'á ne foua ha ngaahi faito'o lahi mo fakamamahi ki ha mahaki ne talaange 'e he kau toketaá he 'ikai lava 'o faito'o. Ne 'ikai ke nau 'oange ha toe faito'o pe ha 'amanaki lelei.

Ne 'ave au 'e hono uaifí ki ha loki 'i hona 'apí. Na'á ne lolotonga tokoto 'i ha mohenga ne ngaohi fakalelei. Na'á ne tui ha sote hinehina ne 'osi haeane, hēkesi pea mo ha sū fo'ou.

Na'á ne sio ki he'eku mata 'i'ohovalé, kata mo pehē mai, "Oku ou loto ke u mateuteu ke tali e ui ko ia ke tu'u mei hoku mohengá 'o ngāue hili ho'o faingāué." Ne mahino na'á ne mateuteu ki he 'initaviu te ne fakahoko mo hono 'Eikí 'a ia na'á ne ngāue faivelenga ki aí.

Na'á ne hoko ko ha sīpinga 'o ha Kāingalotu kuo ului kakato kuó u fá'a fetaulaki mo ia hili 'enau ngāue faivelenga 'i he mo'uí. Oku nau vilivtaki atu pē.

Ne fakamatala 'i ia 'e Palesiteni Melioni G. Lomení 'o peheni: "Ko e tokotaha ko ia ne ului mo'óni, kuo mole 'iate ia 'a e holi ki he ngaahi me'a 'oku fehanganagai mo e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí, pea 'oku fetongi 'aki ia ha 'ofa ki he 'Otuá mo ha tukupā ke tauhi 'Ene ngaahi fekaú."⁵

Ko e tukupā mateaki ko iá 'oku ou fá'a mamata ki ai 'i he kau ākongā taukei 'o Sisu Kalaisí. Hangē ko e fefine ne fe'iloaki mo hoku ongo 'ofefiné mo e tangata ne tui hono sū fo'ou ke tu'u hake pea ngāue ma'á e 'Eikí, 'oku nau muimui ki he fekau 'a e Fakamo'uí ke a'u ki he ngata'angá. Kuo mou mātā kotoa ia.

'E lava ke mou toe vakai ki ai kapau te mou foki ki he Tohi 'a Molomoná. 'Oku ou kei ongo'i tangane'ia pē 'i he'eku lau 'a e ngaahi lea ko 'eni 'a ha tamaio'eiki toulekeleka mo vilivtaki 'a e 'Otuá: "Na'a mo e lolotonga ní, 'oku tetetete lahi 'aupito 'a hoku sinó kotoa 'i he'eku feinga ke lea atu kiate kimoutolú; ka 'oku poupu'ui au 'e he 'Eiki ko e 'Otuá pea kuó Ne tuku ke u lea atu kiate kimoutolu."⁶

'E lava ke mou ma'u ha lototo'a 'o hangē ko ia ne u faí mei he sīpinga 'o e kātaki kuo 'omi 'e Molonai kiate kitautolú. Na'á ne toko taha pē 'i he'ene ngāué. Na'á ne 'ilo kuo ofi ke

ngata 'ene mo'uí. Ka mou fanongo angé ki he me'a na'á ne tohí koe'uhí ko e kakai ne te'eki fá'ele'í pea mo e hako 'o hono ngaahi filí: "Io, ha'u kia Kalaisi, pea hoko 'o haohaoa 'iate ia, pea fakafisi 'a kimoutolu mei he anga ta'e-mā'oni'oni kotoa pē; pea kapau te mou fakafisi 'a kimoutolu mei he anga ta'e-mā'oni'oni kotoa pē, pea 'ofa ki he 'Otuá 'aki homou iví, 'atamaí, mo e mālohi kotoa pē, pea 'e toki fe'unga 'a 'ene 'alo'ofá kiate kimoutolu, koe'uhí ke tupu 'i he'ene 'alo'ofá 'a ho'omou haohaoa 'ia Kalaisí."⁷

Ne fai 'e Molonai e fakamo'oni ko 'ení ko e tumutumumu 'o 'ene mo'uí mo e ngāué. Na'á ne poupu'ui e 'ofa faka-Kalaisí 'o hangē ko e kau palōfita 'o e Tohi 'a Molomoná. Na'á ne tānaki atu 'a 'ene fakamo'oni kau ki he Fakamo'uí 'i he tu'unuku mai 'a e maté. Na'á ne hoko ko ha fānau ului mo'oni 'a e 'Otuá, pea 'e lava ke tau pehē kotoa: 'o fonu 'i he 'ofa faka-Kalaisí, tu'u ma'u mo ta'e ilifia ko ha fakamo'oni 'o e Fakamo'uí mo 'Ene ongoongolelei, pea fakapapau ke kātaki ki he ngata'angá.

Ne ako'i mai 'e Molonai 'a e me'a 'oku fie ma'u meiate kitautolú. Na'á ne pehē ko e 'uluaki sitepu ki he ului kakatō ko e tui. 'E hanga 'e he ako 'o e Tohi 'a Molomoná 'i he fá'a lotú, 'o

langaki e tui ki he 'Otua ko e Tamai, Hono 'Alo 'Ofa'angá pea 'i He'ene ongoongolelei. Te ne langaki 'a ho'omou tui ki he kau palōfita 'a e 'Otuá 'i he kuonga mu'á mo onopōnī.

'E lava ke ne 'ave kitautolu ke tau ofi ange ki he 'Otuá 'o laka ange ia 'i ha toe tohi. 'E lava ke ne liliu ha mo'ui ke lelei ange. 'Oku ou poupou atu ke mou fai e me'a ne fai 'e haku hoa ngāue fakafaifekau. Na'á ne hola mei honau 'apí 'i hono ta'u hongofulu tupú, pea na'e fa'o 'e ha taha ha Tohi Molomona 'i he puha na'á ne 'alu holo mo ia 'i he'ene fekumi ko ia ki ha mo'ui fiefia angé.

Ne 'osi mei ai ha ngaahi ta'u. Na'á ne hiki holo he funga māmaní. Na'á ne tuenoa pea loto mamahi 'i ha 'aho 'e taha peá ne vakai atu ki he puhá. Ne fonu e puhá 'i he ngaahi me'a na'á ne 'alu holo mo iá. Na'á ne 'ilo e Tohi 'a Molomoná 'i he takele 'o e puhá. Na'á ne lau 'a e tala'ofá peá ne 'ahi-'ahi' i ia. Na'á ne 'ilo' i 'oku mo'oni ia. Ne liliu 'e he fakamo'oni ko iá 'a 'ene mo'uí. Na'á ne ma'u ha fiefia lahi ange 'i he me'a na'á ne faka'amuá.

Mahalo kuo mo'utukua atu ho'o Tohi 'a Molomoná ha feitu'u koe-'uhí ko e lahi e ngaahi fatongia mo e ngāue 'okú ke tokanga ki aí. 'Oku ou kole atu ke ke ako lahi mei hono ngaahi pēsí. 'Oku kakato ai e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí, 'a ia ko e hala pē 'e taha ki 'api ki he 'Otuá.

'Oku ou 'oatu 'a 'eku fakamo'oni pau 'oku mo'ui 'a e 'Otuá pea te Ne tali ho'omou ngaahi lotú. Ko Sīsū Kalaisí 'a e Fakamo'ui 'o e māmaní. Ko e Tohi 'a Molomoná ko ha fakamo'oni pau mo mo'oni ia 'okú Ne mo'ui pea ko Ia hotau Fakamo'ui toetu'u mo mo'uí.

Ko e Tohi 'a Molomoná ko ha fakamo'oni mahu'inga ia. Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa toputapu 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Mōsaia 18:9.
2. Mōsaia 2:17.
3. Molonai 7:47.
4. Vakai, 3 Nifai 17:21–22.
5. Marion G. Romney, 'i he Conference Report, Oct. 1963, 23.
6. Mōsaia 2:30.
7. Molonai 10:32.

Fai 'e 'Eletā Robert D. Hales

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Tatali ki he 'Eikí: Ke Fai Pē Ho Finangaló

Ko e taumu'a 'o 'etau mo'ui he māmani ke tupulaki, fakalakalaka, pea fakamālohia kitautolu 'e he me'a 'oku tau a'usiá.

'Oku tau fakamālō mo fakamo'oni he pongipongi Sāpate ko 'ení, 'oku mo'oni pea mo'ui hotau Fakamo'uí. Kuo toe fakafoki mai 'Ene ongoongolelei 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá. 'Oku mo'oni 'a e Tohi 'a Molomoná. 'Oku tatakí kitautolu 'e ha palōfita mo'ui ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoni. Ka ko e me'a tēpuú, 'oku mau fai e fakamo'oni molumalu ki he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí pea mo e ngaahi tāpuaki ta'engata 'oku tafe mei aí.

'I he ngaahi māhina kuo hilí ne u ma'u ai e faingamālie ke ako lahi ange ki he feilaulau fakalelei 'a e Fakamo'uí pea mo e anga 'Ene teuteu ke fai 'a e feilaulau ta'engata ko iá ma'atautolu kotoa.

Na'e kamata pē 'Ene teuteú 'i he maama fakalaumālie 'i He'ene tali ki he Tamai 'o pehē, "Ke fai pē 'a ho finangaló, peá ke 'o'ou 'a e lāngilangí 'o ta'engata."¹ Na'e kamata pē he taimi ko iá pea hokohoko mai he 'ahó ni, 'Ene faka'aonga 'i 'Ene tau'atāina

ke filí ke tali mo fakahoko e palani 'etau Tamai Hēvaní. 'Oku ako' i mai kiate kitautolu 'e he folofolá na'á Ne fe'alu'aki holo He'ene kei talavouú "ke fai e ngāue 'a ['Ene] Tamai"² mo "tatali ki he 'Eikí ki he taimi 'e kamata ai 'ene ngāue."³ 'I hono ta'u 30, na'á Ne fepaki mo ha 'ahi'ahi faingata'a ka na'á Ne fili ke fakafepaki' i ia 'aki 'Ene pehē, "Sētane, ke ke 'alu ki hoku tu'á."⁴ Na'á Ne falala ki He'ene Tamai 'i Ketisemani 'o Ne pehē, "Kae 'oua na'a fai hoku loto, ka ko e finangalo 'o'ou,"⁵ pea faka'aonga 'i leva 'Ene tau'atāina ke filí ke mamahi'ia koe'uhi ko 'etau ngaahi angahalá. Na'á Ne fou atu 'i he hopo fakamā he kakaí pea mo e mamahi 'o e tutukí, ka na'á Ne fakaongo pē ki He'ene Tamai, 'o loto ke "lavea koe'uhi ko 'etau ngaahi angahalá [mo] fakavolu koe'uhi ko 'etau ngaahi hiá."⁶ Pea a'u ai pē ki he taimi na'á ne kalanga ai, "Ko hoku 'Otua, ko hoku 'Otua, ko e hā kuó ke li'aki ai aú?"⁷ Na'á Ne tatali ki He'ene Tamai—'o ngāue 'aki 'Ene tau'atāina

e fānaú mei he halá, 'e kalanga loto mamahi ha tamai mo ha fa'ē. 'Io, "ka 'i ai ha tangi 'i he poó, 'e hoko 'a e fiefiá 'i he pongipongi."¹⁵ Ka 'i he kamata ke tupulaki 'etau tuí mo e mahinó, 'oku tau tu'u hake pea fili ke fakaongoongo ki he 'Eikí mo pehē, "Ke Fai pē Ho finangaló."¹⁶

'Oku 'uhinga ki he hā ke tatali ki he 'Eikí? 'Oku pehē 'e he folofolá ko e 'uhinga 'o e fo'i lea ko e tatali ko e 'amanaki, fakatetu'a pea mo falala. 'Oku fie ma'u 'e he 'amanaki mo e falala ki he 'Eikí 'a e tuí, kātaki, loto fakatōkilaló, anga maluú, kātaki fuo-loá, tauhi e ngaahi fekaú mo kātaki ki he ngata'angá.

'Oku 'uhinga e tatali ki he 'Eikí ki hono tō e tenga 'o e tuí pea tanumaki ia "aki e faivelenga lahi, mo e fa'a kātaki."¹⁷

'Oku 'uhinga ia ke lotu 'o hangē ko ia na'e fai 'e he Fakamo'uí—ki he 'Otua, ko 'etau Tamai Hēvaní—'i He'ene pehē, "Ke hoko mai ho'o pulé. Ke fai ho finangaló."¹⁸ Ko ha lotu ia 'oku tau 'ohake 'aki 'a e kotoa hotau laumālié, 'i he huafa hotau Fakamo'uí, ko Sisū Kalaisi.

'Oku 'uhinga e tatali ki he 'Eikí ke fakalaululoto pea "ma'u [e] Laumālie Mā'oni'oni" ke tau lava ke 'ilo "a e me'a kotoa pē 'oku totonu [ke tau] faí."¹⁹

'I he'etau muimui ki he ue'i 'a e Laumālié, 'oku tau 'ilo'i 'oku "tupu mei he mamahi 'a e fa'a kātaki"²⁰ pea 'oku tau ako ke "fai atu ai pē 'i he fa'a kātaki kae 'oua ke fakahaohaoa'i [a kitautolu]."²¹

'Oku 'uhinga e tatali ki he 'Eikí ke "tu'u ma'u"²² pea "vivili atu ki mu'a" 'i he tui, "pea ma'u 'a e 'amanaki 'oku mālohi haohaoa."²³

'Oku 'uhinga ia ke "falala taha pē ki he ngaahi lelei 'a Kalaisi"²⁴ pea "i he tokoni mai 'a [Ene] 'alo'ofá [ke tau pehē]: Ke fai pē 'a ho finangaló, 'e 'Eiki kae 'ikai ko homau lotó."²⁵

'I he'etau tatali ki he 'Eikí, 'oku tau "tu'u ta'e-fa'a-ue'i [ai] 'i he tauhi 'o e ngaahi fekaú,"²⁶ 'o 'ilo te tau "mālōlo mei [he'etau] ngaahi faingata'a ia kotoa pē."²⁷

Pea 'oua na'a "si'aki [etau] tuí"²⁸ pea 'e "fengāue'aki fakataha 'a e ngaahi

ke filí ke fakamolemole'i Hono ngaahi filí,⁸ fakapapau'i 'e tokanga'i 'Ene fa'eé,⁹ pea kātaki ki he ngata'angá kae 'oua kuo kakato 'a 'Ene mo'uí mo 'Ene misiona he mo'ui matelié.¹⁰

'Oku ou fa'a fifili, Ko e hā 'oku hoko ai e 'ahi'ahí mo e faingata'á ki he 'Alo 'o e 'Otuá pea mo 'Ene kau palōfita mā'oni'oni mo e Kāingalotu faivelenga kotoa pē, neongo 'enau feinga ke fai e finangalo 'o e Tamai Hēvaní? Ko e hā 'oku fu'u faingata'a aí, tautefito kiate kinautolú?

'Oku ou fakakaukau kia Siosefa Sāmita, na'e puke he'ene kei tamasi'i pea fakatanga'i he kotoa 'o 'ene mo'uí. Pea hangē ko e Fakamo'uí, na'á ne kalanga, "E 'Otua, 'okú ke 'i fē?"¹¹ Ka 'i he taimi ne ngali tuenoa aí, na'á ne faka'aonga'i 'ene tau'atāina ke filí ke fakaongoongo ki he 'Eikí pea fakahoko e finangalo 'ene Tamai Hēvaní.

'Oku ou fakakaukau ki he'etau ngaahi kui paionia ne tuli mei Nāvū pea nau fononga atu he tokalelé, faka'aonga'i 'enau tau'atāina ke filí ke nau muimui ki ha palōfita neongo 'enau faingata'a ia he puké, masivá pea a'u 'o mate ha ni'ihí. Ko e hā ne nau foua ai ha fu'u mamahi peheé? Ko

e hā hono 'uhingá? Pea ko e hā hono taumu'á?

'I he'etau fai e ngaahi fehu'í ni, 'oku tau fakatokanga'i ko e taumu'a 'o 'etau mo'ui he māmaní ke tupulaki, fakalalaka, pea fakamālohia kitautolu 'e he me'a 'oku tau a'usiá. 'Oku founga fēfē 'etau fai 'eni? 'Oku 'omi 'e he folofolá ha tali 'i ha kupu'i lea faingofua: 'oku tau "tatali ki he 'Eikí."¹² 'Oku tau ma'u kotoa e 'ahi'ahí mo e faingata'á. 'Oku hanga 'e he ngaahi faingata'a fakamatelié ni 'o 'ai ke tau vakai angé mo 'etau Tamai Hēvaní pe te tau faka'aonga'i 'etau tau'atāina ke filí ke muimui ki Hono 'Aló. 'Okú Ne 'osi afio'i, pea 'oku tau ma'u e faingamālie ke ako, neongo pe ko e hā e faingata'a hotau tūkungá, "e foaki 'e he ngaahi me'á ni kotoa pē 'a e potó [ma'atautolu], pea 'aonga kiate [kitautolu]."¹³

'Oku 'uhinga nai ia pe 'e mahino ma'u pē kiate kitautolu hotau faingata'a'ia? He 'ikai nai ha'atau 'uhinga ke tau fehu'i ai, "E 'Otua, 'okú ke 'i fē?"¹⁴ 'Io! 'I he taimi 'oku mate ai e malí, 'e fifili e hoá. 'I he taimi 'oku faingata'a ia fakapa'anga ai ha fāmili, 'oku fehu'ia ia 'e he tamaí. 'I he taimi 'oku hē ai

me'a 'a ia kuo fakamamahi'i 'aki 'a [kitautolú] koe'uhí [ko 'etau] lelei."²⁹

'E hoko mai e ngaahi fakamamahi ko iá he founa mo e tu'unga kehekehe. Na'e fakamanatu mai 'e he me'a ne a'usia 'e Siopé 'a e me'a 'oku fie ma'u ke tau kátaki'i. Na'e mole e koloa kotoa 'a Siopé, kau ai hono kekelelé, falé, mo e monumanú; hono fāmili; hono ongoongó; mo'ui lelei, pea a'u ki he'ene 'atamai lelei. Ka, na'á ne kei tatali pē ki he 'Eikí mo fai ha fakamo'oni fakafó'ituitui mālohi. Na'á ne pehē:

"He 'oku ou 'ilo 'oku mo'ui 'a hoku Huhu'í, pea 'e tu'u ia 'i māmani 'i he 'aho fakamuí:

"Pea ka 'osi hoku kilí pea maumau hoku sinó, ka te u mamata 'i hoku kakanó ki he 'Otuá."³⁰

"Neongo 'ene tamate'i aú, te u falala pē kiate ia."³¹

Pea neongo e ngaahi sīpinga fisifisimu'a 'a Siopé, kau palōfitá pea mo e Fakamo'uí, ka 'e kei faingata'a'ia pē ke tau tatali ki he 'Eikí, tautefito ki he taimi 'oku 'ikai ke mahino kakato ai kiate kitautolu 'Ene palani mo e taumu'a ma'atautolú. 'Oku 'omi 'a e mahinó 'i he "'otu lea ki he 'otu lea, [mo e] akonaki ki he akonaki."³²

Ne u ako he'eku mo'uí he 'ikai te u fa'a ma'u ha tali ki ha lotu koe'uhí 'oku 'afio'i 'e he 'Eikí 'oku te'eki ai ke u mateuteu. 'I he taimi 'okú Ne tali mai aí, 'oku fa'a "si'i 'i heni pea si'i 'i hena"³³ he ko e me'a pē ia te u lava ke kátaki'i pe mo ia kotoa 'oku ou loto ke faí.

'Oku fa'a lahi 'etau lotu ke tau fa'a kátaki, ka 'oku tau fie ma'u pē ia he taimi ni! Na'e lotu 'a Palesiteni Tēvita 'O. Makei 'i he'ene kei talavou' ke ma'u ha fakamo'oni ki hono mo'oni 'o e ongoongolelé. Hili ha ngaahi ta'u lahi mei ai, lolotonga 'ene ngāue fakafaifekau 'i Sikotilaní, na'á ne toki ma'u ai e fakamo'oni ko iá. Na'á ne tohi ki mui, "Ko ha fakamo'oni ia kiate au 'oku tali 'a e lotu fakamātoatō 'i ha 'fa'ahinga taimi pea 'i ha feitu'u pē."³⁴

Mahalo he 'ikai ke tau 'ilo e taimi pe founa 'oku tali ai 'e he 'Eikí e lotú, ka 'oku ou fakamo'oni atu 'e ma'u mai 'Ene talí 'i Hono taimi mo 'Ene founa pē 'A'ana. 'Oku 'i ai e ngaahi tali 'e toki ma'u he hili 'a e

mo'uí ni. 'Oku malava ke mo'oni 'eni 'i ha ngaahi tala'ofa 'e ni'ihi 'i hotau tāpuaki fakapēteliaké pea pehē foki ki he ngaahi tāpuaki ma'á e kau mēmipa hotau fāmili. 'Oua na'a tau fiu he tatali ki he 'Eikí. 'Oku ta'engata 'Ene ngaahi tāpuaki ka 'oku 'ikai ke fakataimi pē.

'Oku 'omi 'e he tatali ki he 'Eikí ha faingamālie matu'aki mahu'inga ke tau 'ilo'i 'oku lahi ha ni'ihi 'oku tatali mai kiate kitautolu. 'Oku tatali mai 'etau fānaú ke tau fakahaa'i e fa'a kátaki, 'ofá, mo ha mahino kiate kinautolu. 'Oku tatali mai 'etau mātu'á ke tau fakahaa'i 'a e hounga'ia mo e manava'ofá. 'Oku tatali mai hotau tokouá mo e tuofāfiné ke tau fa'a kátaki, anga'ofa, mo fa'a fakamolemole. 'Oku tatali mai hotau hoá ke 'ofa 'iate kinautolu hangē ko e 'ofa 'a e Fakamo'uí 'iate kitautolú.

'I he'etau kátaki'i e faingata'a'ia fakaesinó, 'oku mahino leva kiate kitautolu 'a e tokolahi e kakai 'oku tatali ke tau tokoni'i. 'Oku ou fie fakahā 'a e hounga'ia ki ha Tamai Hēvani 'ofa mo Hono 'Alo 'Ofa'angá koe'uhí ko e kau Mele mo e kau Mā'ata pea mo e kau Samēlia lelei kotoa pē 'oku ngāue ke tokoni ki he kau mahamahakí, tokoni'i e vaivaí, mo tokanga'i e kau faingata'a'ia faka'atamai mo fakasinó. 'Okú ke tatali ki he 'Eikí 'i ho'o ngāue fakakalaisi 'oku fai faka'ahó pea 'i hono fai e finangalo 'o e Tamai Hēvani. 'Oku mahino lelei 'Ene fakapapau kiate koé: "Ko e me'a 'i ho'omou fai ia

ki ha taha 'oku kihii si'i hifo 'i hoku kāingá ni, ko ho'omou fai ia kiate aú."³⁵ 'Okú Ne 'afio'i ho'o feilaulá mo ho'o mamahi. 'Okú Ne fanongo ki ho'o lotú. Te ke ma'u 'Ene nongá mo e fiemālié 'i he hokohoko atu ho'o tatali kiate Ia 'i he tuí.

'Oku 'ofeina kitautolu 'e he 'Eikí 'o mahulu ange 'i he me'a 'oku malava ke mahino kiate kitautolú pe te tau fakakaukau ki aí. Tau feinga ke feanga'ofa'aki pea anga'ofa ange kiate kitautolu. Tuku ke tau manatu'i 'i he'etau tatali ki he 'Eikí, 'oku tau hoko ai "ko ha [kau] tangata mā'oni'oni 'i he [He'ene] fakalelé, angavaivai, angamalū, loto-fakatōkilalo, fa'a kátaki, fonu 'i he 'ofa, pea loto fiemālie ke fakavaivai'i 'i he me'a kotoa pē 'oku 'afio'i 'e he 'Eikí 'oku lelei ke [tau] faí, 'o hangē 'oku fakavaivai'i 'e ha tama-si'i si'i ki he'ene tamai."³⁶

Ko e fa'ahinga fakavaivai 'eni na'e fai 'e hotau Fakamo'uí ki He'ene Tamai 'i he Ngoue ko Ketisemani. Na'á Ne kole ki He'ene kau ākongá, "Mou le'o mo au," ka na'e tu'o tolu 'Ene foki mai 'o 'ilo 'oku nau mā'umohe.³⁷ 'I he 'ikai kei fe'ao mo 'Ene kau ākongá kae tautefito ki He'ene mavahe mei he 'ao 'o 'Ene Tamai, na'e fili e Fakamo'uí ke to'o kiate Ia hotau "mamahi mo e faingata'a'ia pea mo e ngaahi 'ahí'ahi kehekehe kotoa pē."³⁸ Na'e 'omi ha 'āngelo ke fakamālohia Ia,³⁹ pea na'e 'ikai ke Ne mamae ke inu mei he ipu koná."⁴⁰ Na'á Ne tatali ki He'ene Tamai 'o pehē, "Ke fai pē 'a ho finangaló,"⁴¹ pea na'á Ne loto-fakatōkilalo 'o malamalaki tokotaha pē 'a e tata'anga uainé.⁴² Pea 'i he'eku hoko ko e taha 'o 'Ene Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he ngaahi 'aho kimui ní, 'oku ou lotua ke fakamālohia kitautolu ke tau le'o mo Ia pea tatali kiate Ia he kotoa hotau ngaahi 'ahó.

'Oku ou hounga'ia he pongipongi Sāpate ko 'ení he 'oku 'ikai ke tau tue-noa 'i hotau ngaahi taimi faingata'á."⁴³ 'oku 'ikai ke tau tokotaha pē. Ko Ia 'okú ne tokanga'i kitautolú "'oku 'ikai ke tulemohe pe mohe."⁴⁴ 'Oku hanga 'e he'ene kau 'āngelo 'i heni pea 'i he tafa'aki 'e taha 'o e veilí 'o "takatakai hake mo pou pou hake [kitautolu]."⁴⁵ 'Oku ou fai 'eku fakamo'oni makehe

'oku mo'oni 'a e tala'ofa 'a hotau Fakamo'ui, he na'á Ne folofola: "Ka ko kitautolu 'oku tatali ki [he 'Eikí] 'e fakafo'ou honau mālohí; te nau puna hake 'aki 'a e kapakau 'o hangē ko e fanga 'ikalé; te nau lele kae 'ikai vaivai; pea te nau 'eve'eva kae 'ikai pongia."⁴⁶ Tau tatali mu'a kiate Ia 'aki 'a e vivili atu kimu'a 'i he tui pea, ke tau lotu 'o pehē, "Ke fai pē ho finangaló,"⁴⁷ pea ke tau foki hake kiate Ia 'i he lāngilangi. 'I he huafa mā'oni'oni hotau Fakamo'ui mo e Huhu 'i ko Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Mōse 4:2.
2. Luke 2:49.
3. Liliu 'e Siosefa Sāmita 'a e Tohi Tapú, Mātiu 3:24, 'i he Bible appendix.
4. Luke 4:8.
5. Luke 22:42.
6. 'Īsaia 53:5; Mōsaia 14:5.
7. Mātiu 27:46; Ma'ake 15:34.
8. Vakai, Luke 23:34.
9. Vakai, Sione 19:27.
10. Vakai, Sione 19:30.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:1.
12. Saame 37:9; 123:2; 'Īsaia 8:17; 40:31; 2 Nifai 18:17.
13. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 122:7.
14. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:1.
15. Saame 30:5.
16. Mātiu 6:10; 3 Nifai 13:10; vakai foki, Mātiu 26:39.
17. 'Alamā 32:41.
18. Mātiu 6:10; Luke 11:2.
19. 2 Nifai 32:5.
20. Loma 5:3.
21. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 67:13.
22. 'Alamā 45:17.
23. 2 Nifai 31:20.
24. Molonai 6:4.
25. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 109:44.
26. 'Alamā 1:25.
27. 'Alamā 34:41.
28. Hepelū 10:35.
29. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 98:3.
30. Siope 19:25–26.
31. Siope 13:15.
32. 2 Nifai 28:30.
33. 2 Nifai 28:30.
34. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Tēvita 'O. Makei* (2003), xxi.
35. Mātiu 25:40.
36. Mōsaia 3:19.
37. Mātiu 26:38; vakai foki, veesi 39–45.
38. 'Alamā 7:11.
39. Vakai, Luke 22:43.
40. "Ke Tau Fakamanatu," *Ngaahi Himí*, fika 101; vakai foki, 3 Nifai 11:11; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 19:18–19.
41. Mātiu 26:42.
42. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:107; 88:106; 133:50.
43. "Te u Ma'u 'i Fē 'a e Melinó?" *Ngaahi Himí*, fika 63.
44. Saame 121:4.
45. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:88.
46. 'Īsaia 40:31.
47. Mātiu 26:42.

Fai 'e 'Eletā Tad R. Callister

'O e Kau Palesitenisí 'o e Kau Fitungofulú

Ko e Tohi 'a Molomoná—ko ha Tohi mei he 'Otuá

Ko e Tohi Tapú fakataha mo e Tohi 'a Molomoná ko ha fakamo'oni mahu'inga ia ki he ngaahi tokāteline 'o Kalaisí mo Hono faka-'Otuá.

I he ngaahi ta'u lahi kuohilí ne fuofua to'o hake ai he'eku kuitangata hono tolú ha tatau 'o e Tohi 'a Molomoná. Na'á ne fakaava hake pea lau hano ngaahi peesi. Na'á ne pehē leva, "Ko e tohi 'eni na'e tohi 'e he 'Otuá pe ko e tēvoló, pea te u kumi ke 'ilo'i pe ko hai na'á ne tohi iá." Na'á ne lau tu'o ua ia 'o 'osi he 'aho 'e 10 hoko maí peá ne pehē, "He 'ikai lava 'e he tēvoló ke tohi ia—pau pē ko e 'omi ia mei he 'Otuá."¹

Ko e fakafo ia 'o e Tohi 'a Molomoná—'oku 'ikai faka'alongaua. Kapau 'oku 'ikai ko ha folofola ia 'a e 'Otuá hangē ko e me'a 'oku fakahā'í, pea tā 'oku loi 'aupito ia. 'Oku 'ikai ko ha tohi pē na'e fa'u ki he 'ulungāanga pe fakamatala fakalotu pe ko e fakatahataha 'i 'o ha ngaahi fakakaukau. 'Oku tala ko e folofola ia 'a e 'Otuá—'a e sētesi, veesi mo e peesi kotoa pē. Na'e fakahā 'e Siosefa Sāmita na'e takti ia 'e ha 'āngelo 'a e 'Otuá ki he 'ū lau'i peleti koulá, 'a ia 'oku 'i ai e tohi 'a e kau palōfita 'o 'Amelika motu'á,

pea na'á ne liliu e 'ū peleti ko iá 'i he mālohí fakalangi. Kapau 'oku mo'oni e talanoa ko iá, pea tā ko e Tohi 'a Molomoná ko ha folofola mā'oni'oni, 'o hangē pē ko 'ene laú; pea ka 'ikai, ta ko ha tohi fakamatamatalelei, pea ko e fo'i loi kotoa pē.

Na'e lea 'a C. S. Luisi ki ha palopalema tatau ne fehangahangai mo ha taha na'e pau ke ne fili pe te ne tali pe fakafisinga 'i e faka-'Otuá 'o e Fakamo'ui—'a ia 'oku 'ikai ha faka'alongaua: "'Oku ou feingá ke ta'ofi ha taha te ne lea 'aki ha me'a ngalivale 'oku fa'a lea 'aki 'e he kakaí 'o kau kiate Iá: "'Oku ou mateuteu ke tali 'a Sisū ko ha faiako tu'ukimu'a, ka 'oku 'ikai ke u tali 'Ene pehē ko e 'Otuá.' Ko e me'a ia 'e taha kuo pau ke 'oua na'a tau lea 'aki. Ko ha tangata pē na'á ne lea 'aki e me'a ne folofola 'aki 'e Sisú 'oku 'ikai ko ha faiako tu'ukimu'a faka'ulungāanga pē ia. . . . Kuo pau ke fai ho'o filí. Kapau ko e tangatá ni 'oku 'ikai ko e 'Alo 'o e 'Otuá: ta ko ha tangata faha ia pe toe kovi ange ai. . . .

Kae 'oua na'a tau ha'u mo e faka'u-hinga laulaunoa ko Iá ko ha tangata faiaiko tu'ukimu'a. Na'e 'ikai ke Ne tuku mai ke tau veiveiua. Na'e 'ikai ke Ne taumu'a ia ke pehē."²

Pea kuo pau ke tau fai ha fili fai-ngofua he Tohi 'a Molomoná—ko e 'omi mei he 'Otuá pe ko e tēvoló. 'Oku 'ikai ha toe fili kehe. 'Oku ou fakaafe'i koe ke ke fai ha ki'i sivi 'e tokoni atu ke fakapapau'i e natula totonu 'o e tohi ni. Fehu'i lotu pē pe 'oku hanga 'e he ngaahi folofola ko 'eni mei he Tohi 'a Molomoná 'o 'ai ke ke ofi ange ai ki he 'Otuá pe ko e tēvoló:

“Keinanga 'i he ngaahi folofola 'a Kalaisí; he vakai, 'e fakahā kiate kimoutolu 'e he ngaahi folofola 'a Kalaisí 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku totonu ke mou fai” (2 Nifai 32:3).

Pe ko e ngaahi lea ko 'eni 'a ha tamai 'ofa ki hono ongo fohá: “Pea ko 'eni, 'e hoku ongo foha, manatu, manatu 'oku makatu'unga 'i he maka 'o hotau Huhu'í, 'a ia ko Kalaisí, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, kuo pau ke mo langa ai homo makatu'ungá” (Hilamani 5:12).

Pe ko e ngaahi lea 'a e palófitá: “Ha'u kia Kalaisi pea hoko 'o haohaoa 'iate ia” (Moloni 10:32).

'E lava nai 'e he tokotaha angakoví ke tohi e ngaahi lea ko 'ení he Tohi 'a Molomoná? Hili hono kapusi 'e he Fakamo'uí e fanga tēvoló, na'e tala 'e he kau Fālesí 'okú Ne fai ia “'ia Pelisi-pupe ko e 'eiki 'o e kau tēvoló.” Na'e tali 'e he Fakamo'uí 'oku ngalivale ke fai ha me'a pehē: Na'á Ne tali, “Ko e pule'anga kotoa pē 'oku fe'ite'itaní, 'e 'auha ia; pea ko e . . . fale kotoa pē 'oku fe'ite'itaní, 'e 'ikai tu'u ia.” Pea fai mai mo 'Ene tali pau ko 'ení: “*Pea kapau 'oku kapusi 'e [Sētane] 'a [Sētane], kuo fehi'a ia kiate ia, pea 'e tu'u fēfē 'a hono pule'angá?*” (Mātiu 12:24–26; ko e toki tñaki atu hono fakamamafa'í).

Kapau 'oku ako'i kitautolu 'e he ngaahi folofola 'o e Tohi 'a Molomoná ke tau hū pea 'ofa mo tauhi ki he Fakamo'uí (he 'oku nau talamai ke peheé), 'e anga fēfē hano 'omi ia mei he tēvoló? Pea kapau ko ia, ta 'oku nofo fe'ite'itani pē ia pea faka'auha ai hono pule'angá, 'a e me'a ko ia na'e pehē 'e he Fakamo'uí he 'ikai lava ke hokó. Ka lau fakamātoato mo

ta'efilifilimānako 'e ha taha e Tohi 'a Molomoná te ne ma'u e fakakaukau tatau mo 'eku kuitangata hono tolú: “He 'ikai lava 'e he tēvoló ke tohi ia—pau pē ko e 'omi ia mei he 'Otuá.”

Ka ko e hā 'oku fu'u mahu'inga ai e Tohi 'a Molomoná kapau kuo tau 'osi ma'u e Tohi Tapú ke ako'i kitautolu kau kia Sisū Kalaisí? 'Okú ke fa'a fifili nai pe ko e hā 'oku fu'u lahi pehē ai e ngaahi siasi Faka-Kalisitiane 'i māmani he 'aho ní pea ma'u kotoa pē 'enau tokāteliné mei he Tohi Tapu tatau pē? Ko hono 'uhingá he 'oku kehekehe 'enau faka'uhinga'i e Tohi Tapú. Kapau na'a nau faka'uhinga'i tatau, ne nau mei kau ki he siasi tatau pē. 'Oku 'ikai ko e tūkunga 'eni na'e faka'amu ki ai e 'Eikí, he na'e fakahā 'e he 'Aposetolo ko Paulá 'oku 'i ai 'a e “Eiki pē taha, ko e tui pē taha, ko e papitaiso pē taha” ('Efesō 4:5). Na'e fokotu'u 'e he 'Eikí ha fono fakalangi 'o e fakamo'oni kae lava 'o ma'u 'a e taha ko 'ení. Na'e ako'i 'e Paula, “I he ngutu 'o e fakamo'oni 'e toko ua pe toko tolú 'e fakamo'oni 'a e lea kotoa pē” (2 Kolinitō 13:1).

Ko e Tohi Tapú ko e taha ia e fakamo'oni kia Sisū Kalaisí; pea ko e Tohi 'a Molomoná e fakamo'oni 'e tahá. Ko e hā 'oku fu'u mahu'inga ai e fakamo'oni hono uá? 'E lava ke tokoni atu 'a e fakatātā ko 'ení: ko e laine hangatonu 'e fiha te ke lava 'o tā ke fou 'i ha fo'i poini pē 'e taha 'i ha lau'i pepá? Ko e talí 'oku ta'e fakangatangata. Fakakaukau angé 'oku fakafofonga'i 'e he poini 'e taha ko iá 'a e Tohi Tapú pea fakafofonga'i 'e he ngaahi fo'i laine hangatonu 'e lau teau

ki he fo'i poini 'a e faka'uhinga kehekehe 'o e Tohi Tapú pea ko e ngaahi faka'uhinga kehekehe ko iá 'okú ne fakafofonga'i ha siasi kehekehe.

Ko e hā leva e me'a 'e hoko 'i he lau'i pepa ko iá kapau 'oku 'i ai ha fo'i poini fika ua ke ne fakafofonga'i e Tohi 'a Molomoná? Ko e hā e lahi 'o e ngaahi laine hangatonu te ke lava 'o tā 'i he vaha'a e ongo fo'i poini ko iá—'a e Tohi Tapú pea mo e Tohi 'a Molomoná? Taha pē. Ko e fo'i faka'uhinga pē 'e taha 'o e tokāteline 'a Kalaisí 'okú ne fakamo'ui e fakamo'oni 'a e ongo fakamo'oni ko 'ení.

'Oku toutou hoko e Tohi 'a Molomoná ko ha fakamo'oni 'okú ne fakapapau'i, fakama'ala'ala mo fakatahataha'i e tokāteline na'e ako'i 'e he Tohi Tapú ke 'i ai 'a e “Eiki pē taha, ko e tui pē taha, ko e papitaiso pē taha.” Hangē ko 'ení, 'oku puputu'u e kakai 'e ni'ihí pe 'oku fie ma'u koā 'a e papitaisó ki hono fakamo'ui kitautolu neongo na'e tala 'e he Fakamo'uí kia Nikotimasi, “Kapau 'e 'ikai fanau'i fo'ou 'a e tangatá 'i he vai pea mo e Laumālie, 'e 'ikai 'aupito fa'a hū ia ki he pule'anga 'o e 'Otuá” (Sione 3:5). 'Oku to'o 'e he Tohi 'a Molomoná 'a e ongo'i fakaveiveiua kotoa he kaveinga ko iá: “Pea 'okú ne fekau ki he kakai fulipē kuo pau ke nau fakatomala, mo papitaiso 'i hono huafá, . . . pe 'e 'ikai lava 'o fakamo'ui 'a kinautolu 'i he pule'anga 'o e 'Otuá” (2 Nifai 9:23).

'Oku lahi e ngaahi founa kehekehe 'o e papitaisó 'i māmani he 'ahó ni neongo na'e fakahā mai 'e he Tohi Tapú 'a e founa ne papitaiso ai e Fakamo'uí, 'a hotau Fa'ifa'itaki'anga

Sunitiai, Palāsila

tu'ukimu'á: “[Na'á Nel] 'alu hake leva ia mei he vaí” (Mātiu 3:16). Te Ne lava nai ke 'alu hake mei he vaí tukukehe kapau na'á ne tomu'a hifo ki he vaí? Koe'uhí ke 'oua na'a 'i ai ha fakakikihi 'i he kaveingá ni, na'e fakangata ia 'e he Tohi 'a Molomoná 'aki e fakamatala fakahangatonu ko 'eni 'o e tokāteline totonu ki he founga 'o e papitaisó: “Pea te mou toki fakangalo hifo 'a kinautolu 'i he vaí” (3 Nifai 11:26).

'Oku tui e tokolahi na'e ngata fakataha pē ma'u e fakahaá 'i he Tohi Tapú neongo 'oku hoko e Tohi Tapú 'iate ia pē ko e fakamo'oni 'o e sīpinga ma'u fakahā 'a e 'Otuá hili e ta'u 'e 4,000 tupu 'o e mo'ui 'a e fa'ahinga 'o e tangatá. Ka 'e hanga 'e ha tokāteline hala 'e taha hangē ko 'ení 'o veuki kotoa e toengá, pea iku mole ai 'a e ngaahi tokāteline totonú. 'Oku hanga 'e he tui ko ia kuo ngata 'a e fakahaá 'o fakatupu 'a e hōloa e tokāteline ko ia 'oku tatau pē 'a e “'Otuá 'aneafi, 'ahó ni, pea ta'engatá” (Molomona 9:9); 'okú ne holoki e tokāteline ko ia na'e ako'i 'e 'Āmosí “ko e mo'oni 'e 'ikai fai ha me'a 'e [he 'Eiki] ko e 'Otuá kae ta'e fakahā ia ki he'ene kau tamaio'eiki ko e kau palōfítá” ('Āmosi 3:7); peá ne holoki foki e hōloa 'a e tokāteline ko ia “'oku 'ikai filifilimānako 'a e 'Otuá ki he kakaí” (Ngāue 10:34) peá ne holoki ai mo e kakai 'o e kuonga kotoa pē. Ka ko e me'a mālīe 'oku poupu'u mai 'e he Tohi 'a Molomoná ia 'a e mo'oni faka-Tohi

Tapu ko ia 'oku kei hokohoko atu pē 'a e ma'u fakahaá:

“Pea 'oku ou toe lea kiate kimou-tolu 'oku faka'ikai'i 'a e ngaahi fakahā 'a e 'Otuá, 'o pehē kuo ngata iá, pea 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha ngaahi fakahā. . . .

“He 'oku 'ikai koā 'oku tau lau 'oku tatau 'a e 'Otuá 'i he 'aneafi, 'ahó ni, pea ta'engata . . . ?” (Molomona 9:7, 9).

'I hono fakalea 'e tahá, kapau na'e folofola 'a e 'Otuá, 'a ē 'oku 'ikai feliliuakí, 'i he kuonga mu'á te Ne kei folofola pē 'i he kuongá ni.

'Oku hulu fau e lisi 'o e ngaahi me'a 'oku fakapapau'i pea fakama'ala-ala mai ai e tokāteline, ka 'oku 'ikai ha tokāteline 'e mālohi ange, pe ongo ange ka ko e akonaki 'i he Tohi 'a Molomoná kau ki he Fakalelei 'o Sisū Kalaisí. Te ke loto nai ke tohitongi 'i ho lotó ha fakamo'oni ta'e toe veiveiua na'e hifo 'a e Fakamo'ui 'o mā'u-lalo ange 'i ho'o angahalá pea 'oku 'ikai ha angahala, pe ko ha fa'ahinga me'a fakamamahi 'o e mo'ui ni 'e ta'emalava ke a'u ki ai e 'alo'ofa 'Ene Fakalelei—he 'oku 'i ai 'Ene faito'o mo e mālohi faifakamo'ui mā'olunga ki ho'o faingata'a'ia kotoa pē? Lau leva e Tohi 'a Molomoná. Te ne ako'i mo fakamo'oni'i kiate koe 'oku ta'efakangatangata e Fakalelei 'a Kalaisí he 'okú ne 'ākilotoa mo fālute mo kápui e vaivai kotoa pē 'o e tangatá. Ko e 'uhinga ia na'e fakahā ai 'e he palōfita ko Molomoná, “Te mou ma'u 'a e

'amanaki lelei 'i he fakalelei 'a Kalaisí” (Molonai 7:41).

'Oku 'ikai fai ha ofo 'i hono fakahā loto-to'a 'e he Tohi 'a Molomoná, “Pea kapau 'oku mou tui kia Kalaisi te mou tui ki he ngaahi folofolá ni, he ko e ngaahi folofola ia 'a Kalaisi” (2 Nifai 33:10). Ko e Tohi Tapú fakataha mo e Tohi 'a Molomoná ko ha fakamo'oni mahu'inga ia ki he ngaahi tokāteline 'o Kalaisí mo Hono faka-'Otuá. Pea 'okú ne hanga mo e Tohi Tapú, 'o “ako[i] 'a e kakai fulipē 'oku totonu ke nau faillelei” (2 Nifai 33:10). Pea 'okú ne hanga mo e Tohi Tapú, 'o 'omi ki-tautolu ki he “'Eiki pē taha, tui pē taha, mo e papitaiso pē taha.” Ko e 'uhinga ia 'oku fu'u mahu'inga ai e Tohi 'a Molomoná ki he'etau mo'uí.

'I he ngaahi ta'u kuohilí ne u 'alu ai ki ha'atau lotu 'i Tolonitō 'i Kānata. Na'e lea ai ha ki'i ta'ahine ta'u 14. Na'á ne pehē na'e talanoa he akó mo ha taha hono ngaahi kaungāme'á kau ki he tui fakalotú. Na'e 'eke ange 'e hono kaungāme'á kiate ia, “Ko e hā e siasi 'okú ke kau ki ai?”

Na'á ne tali ange, “Ko e Siasi 'o Sisū 'o Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi Kimui Ní, pe Māmongá.”

Na'e tali mai 'e hono kaungāme'á, “Oku ou 'ilo'i e Siasi ko iá, pea 'oku ou 'ilo 'oku 'ikai ke mo'oni.”

Na'e fai mai e fehu'í, “Okú ke 'ilo fēfē ia?”

Na'e talaange 'e hono kaungāme'á, “Koe'uhí he na'á ku 'osi fekumi ki ai.”

“Kuó ke 'osi lau e Tohi 'a Molomoná?”

Na'á ne tali mai, “'ikai. Te'eki ai.”

Pea tali atu 'e he ki'i finemui faka-'ofa ko 'ení, “Ta na'e te'eki ai ke ke fekumi koe ki hoku Siasi he kuó u lau e peesi kotoa 'o e Tohi 'a Molomoná pea 'oku ou 'ilo'i 'oku mo'oni ia.”

Kuó u toutou lau foki e peesi kotoa 'o e Tohi 'a Molomoná, pea 'oku ou fai e fakamo'oni molumalu ki ai hangē ko 'eku kui tangata hono tolú, ko e tohi ia mei he 'Otuá. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Willard Richards, 'i he LeGrand Richards, *A Marvelous Work and a Wonder*, rev. ed. (1972), 81, 82.
2. C. S. Lewis, *Mere Christianity* (1952), 40–41.

Fai 'e Elaine S. Dalton
Palesiteni Lahi 'o e Kau Finemuí

'Ofa He'ene Fa'eé

'E lava fēfē 'e ha tamai 'o ohi hake ha 'ofefine fiefia, mo fiemālie 'i ha māmani 'oku fakautuutu ai e fakatu'utāmaki 'o e 'aho ní? Kuo 'omi 'a e talí 'e he kau palōfita 'a e 'Eikí.

Oku faingata'a ke fakamatala'i 'a e faka'eieiki 'o e fuofua taimi ke fua ai 'e ha tamai fo'ou ha'ane ki'i pēpē fefine 'i hono fatafatá. 'I he ta'ú ni ne hoko ai ha tolu tolu hoku ngaahi fohá ko ha ngaahi tamai fo'ou ki ha pēpē fefine 'e toko tolu. 'I he'ema sio ki homa foha kaukau, mālohi mo va'inga 'akapulu ko Sioné, 'i he'ene fuofua hono 'ofefine lahí, na'á ne sio ki ai 'aki ha lotu 'ofa peá ne toki sio mai kiate au mo ha fa'ahinga ongo hangē 'okú ne pehē mai, "Te u ohi fēfē hake ha ki'i ta'ahine?"

'Oku ou fie lea he pongipongí ni ki hoku ngaahi fohá mo e ngaahi tamai kotoa. 'E lava fēfē 'e ha tamai 'o ohi hake he 'ahó ni ha 'ofefine fiefia, mo fiemālie 'i ha māmani 'oku fakautuutu ai e koví? Kuo 'omi 'a e talí 'e he kau palōfita 'a e 'Eikí. Ko ha tali faingofua mo mo'oni—"Ko e me'a mahu'inga taha 'e lava ke fai 'e ha tamai ma'a [hono 'ofefiné] ko 'ene 'ofa 'i [he'ene] fa'eé."¹ Ko e founa 'okú ke 'ofa 'aki he'ene fa'eé, te ke ako'i ai ho 'ofefiné ki he anga-vaivaí, mateakí, faka'apa'apá, manava'ofá, mo e anganofó. Te ne ako mei ho'o sipingá 'a e me'a 'oku fie ma'u mei he kau talavou' mo e fa'ahinga 'ulungāanga ke ma'u 'e hano hoa he kaha'ú. Te ke lava 'o fakahā ki ho 'ofefiné 'i he founa 'okú ke 'ofa

mo faka'apa'apa'i 'aki ho uai'í, ke ne kumi hano mali 'e 'ofa mo faka'apa'apa'i iá. 'E hanga 'e ho'o sipingá 'o ako'i ho 'ofefiné ke ne fakamahu'inga 'i 'a e tu'unga fakaefefiné. 'Okú ke fakahaa'i kiate ia ko e 'ofefine ia 'o e Tamai Hēvaní, pea 'okú Ne 'ofa 'iate ia.

'Ofa mo'oni he'ene fa'eé kae fakalangi ho'omo nofo malí. Ko ha mali temipale ki taimi mo e kotoa 'o e ta'engata, 'oku taau ia mo ho'o ngaahi ngāue ma'ongo'onga taha mo mā'olunga tahá. Hili hono fakakakato 'e Nifai hono langa e temipale 'i he maomaonganoá, na'á ne pehē, "Pea . . . na'a mau nofo 'i he fiefia."² Ko e "fiefia" 'oku ma'u ia he temipalé. Ko hono tauhi ia 'o e fuakavá. 'Oua na'a tuku ha fa'ahinga ivi tākiekina ke hū ki ho'o mo'u'í pe ki ho 'apí 'a ia te ne fakatupu ai ha'o fetongi ho'o ngaahi fuakavá pe ko ho'o ngaahi tukupā ki ho uai'í mo ho fāmili.

'I he polokalama 'a e Kau Finemuí 'oku mau tokoni'i ai ho 'ofefiné ke mahino kiate ia ko e 'ofefine ia 'o e 'Otuá mo e mahu'inga 'o e mo'ui angama'a mo taau ke ma'u 'a e ngaahi tāpuaki 'o e temipalé mo e mali temipalé. 'Oku mau ako'i ho 'ofefiné ki hono mahu'inga 'o e fakahoko mo tauhi 'o e ngaahi fuakava toputapú.

'Oku mau ako'i ia ke fai ha tukupā he taimí ni ke ne mo'ui taau ma'u pē ke hū 'i he temipalé pea 'oua na'á ne faka'atā ha me'a ke ne fakatoloi, tohokaki'i, pe ta'ofi ia mei he taumu'a ko iá. 'I ho'o hoko ko e tamaí, 'oku mālohi ange lea ho'o fa'ifa'itaki'angá 'i he me'a 'oku mau lea 'akí. 'Oku hoha'a 'a e kau finemuí ki he'enua ngaahi tamaí. 'Oku fakahā 'e ha tokolahi ko 'enua holi ma'ongo'onga tahá ke nau toe fakataha honau fāmili 'i he ta'engata. 'Oku nau fie ma'u ke ke 'i he temipalé 'i he taimi te nau hū pe mali ai 'i he temipalé. Feinga ke ke vāofi mo ho 'ofefiné pea tokoni ke ne teuteu mo mo'ui taau ki he temipalé. 'I he hoko hono ta'u 12, 'ave ia ke mo toutou ō ki he temipalé ke fakahoko e papitaiso ki ho'o ngaahi kuí mo e ni'ihahi kehé. Te ne mata'ikoloo 'aki e ngaahi manatu ko 'ení 'o laui kuonga.

'Oku feinga e 'ulungāanga faka-fonua manakoa 'o e 'aho ní ke faka'auha mo tuku hifo ho fatongia ta'engata ko ha pēteliake mo ha tamaí mo fakasi'ia ho ngaahi fatongia mahu'inga tahá. Kuo foaki atu 'eni kiate koe "tu'unga 'i he palani fakalangi," pea 'i ho'o hoko ko e tamaí, 'okú ke "pule'i ai [ho] fāmili 'i he 'ofa mo e mā'oni'oni pea ko [homou] fatongiá ke tokonaki 'a e ngaahi fie ma'u 'o e mo'u'í pea mo ha malu'i ma'a [homou] ngaahi fāmili."³

Ngaahi tamai, 'oku mou malu'i homou ngaahi 'apí, uai'í, mo ho'omou fānaú. 'I he 'aho ní, "oku 'ikai ko ha me'a faingofua ke malu'i ha fāmili 'o ha taha mei he hū mai 'a e koví ki [hona] 'atamaí mo e laumālié. . . . 'Oku lava e ngaahi ivi tākiekina ko 'ení 'o hū noa'ia pē ki ho 'apí. ['Oku fu'u poto 'aupito] 'a Sētane. 'Oku 'ikai fie ma'u ia ke ne haveki 'a e matapaá."⁴

Kuo pau ke mou hoko ko e kau malu'i 'o e angama'á. "Oku angama'a 'a e ma'u lakanga fakataula'eiki. 'Oku 'uhinga 'a e angama'á ko e pau ke [mou] fakakaukau mo tō'onga ma'a. . . . Ko e angama'á . . . ko ha 'ulungāanga faka-'Otuia ia. 'Oku tatau [ia] mo e mā'oni'oni."⁵ 'Oku faka-Kalalisi 'a e ngaahi 'ulungāanga mahu'inga 'o e Kau Finemuí 'a ia 'oku kau ai 'a e angama'á. 'Oku mau kōlenga atu he taimí ni ke tau kau fakataha 'i hono

tataki e māmaní ke foki ki he angama'á. Ke fakahoko 'ení, "oku totonu ke mou ako ke ngāue 'aki 'a e angama'á mo e anga-mā'oni'oni"⁶ 'aki ho'osi'aki mei ho'o mo'uí ha fa'ahinga me'a 'oku kovi mo 'ikai fenāpasi mo ha taha 'okú ne ma'u 'a e lakanga fakataula'eiki mā'oni'oni 'o e 'Otuá. "Tuku ke ngaohi ke faka'ofa ma'u ai pē 'e he angama'á 'a ho'o ngaahi fakakaukaú; pea 'e 'āsili mālohi 'a ho'o falalá 'i he 'ao 'o e 'Otuá; pea . . . 'e hoko 'a e Laumālie Mā'oni'oni ko ho takaua ma'u ai pē."⁷ Ko ia tokanga ki he me'a fakafiefia 'okú ke mamata ki ai 'i he mītiá pe nusipepá. 'E hanga 'e ho'o angama'a fakatāutahá 'o tā ha sīpinga ki ho ngaahi 'ofefiné, mo ho ngaahi fohá foki, ki he 'uhinga 'o e mālohi mo'oni mo e mo'ui ma'á. 'I ho'o mo'ui angama'a 'i 'api pea 'i he mo'ui 'a ho'o fānaú, 'okú ke fakahaa'i ai ki ho uai'fi mo ho ngaahi 'ofefiné 'a e 'uhinga 'o e 'ofa mo'oni. Te ke ma'u ha mālohi 'i ho'o mo'ui ma'a fakatāutahá.

'Okú ke mahulu hake he hoko pē ko ha tauhi fakalao ki ho 'ofefiné. 'Ai ke ke kau longomo'ui atu ki he mo'ui ho 'ofefiné. Tuku ke ne 'ilo'i ho'o ngaahi tu'unga mo'uí, ho'o ngaahi fakatetu'á, 'amanakí mo e ngaahi faka'anaua ki he'ene lavame'á mo e fiefiá. Faka'eke'eke ia, 'ai ke ke 'ilo hono ngaahi kaungāme'á pea a'u pē ki he taimi 'oku 'i ai hano ngaahi kau-me'á. Tokoni'i ia ke mahino ki ai 'a e mahu'inga 'o e akó. Tokoni ke mahino

kiate ia ko e tefito'i mo'oni 'o e teunga tāú ko ha malu'i. Tokoni ki ai ke ne fili 'a e hiva mo e mītia 'oku fakaafe'i mai ai 'a e Laumālie pea 'oku fenāpasi mo hono tu'unga fakalangí. Kau he me'a kotoa pē 'i he'ene mo'uí. Pea kapau 'oku 'ikai ke foki taimi totonu mai ki 'api 'i he'ene kei 'i he to'u tupú mei ha'ane teiti, 'alu 'o kumi mai ia. Te ne fakafepaki'i koe mo tala atu kuó ke maumau'i 'ene mo'ui fakasōsialé, ka te ne 'ilo'i loto pē 'okú ke 'ofa ai pea 'oku fe'unga ho'o tokangá ke ke hoko ko hono tauhi.

'Oku 'ikai ko ha kau tangata angamaheni kimoutolu. Koe'uhí ko ho'omou loto-to'a 'i he maama fakalaumālie, ne mou fe'unga ai ke hoko ko ha kau taki mo ma'u 'a e mālohi 'o e lakanga fakataula'eiki. Na'a mou fakahaa'i ai 'a e "fu'u tui lahi 'aupito mo e ngaahi ngāue lelei," pea 'oku mou 'i heni he taimi ní ke fai 'a e me'a tatau.⁸ 'Oku vahe'i kimoutolu 'e he lakanga fakataula'eiki.

'I ha ngaahi uike si'i mei heni 'e foaki ange 'e hoku ngaahi foha 'e toko tolú ha hingoa mo ha tāpuaki ki honau ngaahi 'ofefiné. 'Oku ou tui ko e 'uluaki tāpuaki 'eni mei he ngaahi tāpuaki lahi 'o e lakanga fakataula'eiki te nau ma'u mei he'enua ngaahi tamaí, koe'uhí te nau fie ma'u 'a e ngaahi tāpuaki ko iá 'i he māmani te nau tutupu hake aí. 'E mata'ikoloa 'aki 'e homou 'ofefiné 'a e lakanga fakataula'eiki peá ne fakapapau 'i hono lotó ko e me'a 'eni te ne fie ma'u 'i hano

'api mo hano fāmili he kaha'ú. Manatu ma'u pē "ko e ngaahi totonu 'o e lakanga fakataula'eiki kuo fakama'u ta'e lava ke veteki ki he ngaahi mālohi 'o e langí" pea 'e lava "ke mapule'i . . . pē 'i he ngaahi founa 'o e mā'oni'oni."⁹

Ngaahi tamaí, ko e mo'unga'i tangata kimoutolu ki homou ngaahi 'ofefiné. Ko 'eku tamaí 'a e mo'unga'i tangata kiate aú. Ne u anga 'aki 'oku tatali kiate ia 'i he sitepu homau 'apí ke foki mai mei he ngāue he pō kotoa. Te ne fua hake au 'o liaki takai holo peá ne toki fokotu'u au 'i hono funga suú, peá ma toki hulohula ki fale. Ne u sai'ia 'i he'eku feinga ke muimui he'ene fo'i laka kotoa pē. 'Oku ou kei fai pē ia.

Na'a mou 'ilo nai 'oku 'i ai ha ivi tākiekina mālohi ho'omou fakamo'oni ki homou ngaahi 'ofefiné? Ne u 'ilo'i na'e 'i ai e fakamo'oni 'eku tamaí. Ne u 'ilo'i na'á ne 'ofa ki he 'Eikí. Pea koe'uhí na'e 'ofa 'oku tamaí ki he 'Eikí, ne u fai pehē foki mo au. Ne u 'ilo na'á ne tokanga'i e kau uitoú he na'á ne faka'aonga'i hono taimi mālōlō mei he ngāue ke vali e 'api 'o e uitoú he kaungā'apí. Ne u fakakaukau ko e mālōlō lelei taha ia ki homau fāmili he na'á ne ako'i au ke u pote he valí! Te mou faitāpuekina e mo'ui homou ngaahi 'ofefiné 'i he ngaahi ta'u ka hoko maí kapau te mou kumi ha ngaahi founa ke feohi ai mo kinautolu pea vahevahe ange ho'omou fakamo'oni.

'I he Tohi 'a Molomoná, na'e ului 'a 'Āpisi 'i he vahevahe ange he'ene tamaí 'ene vīsone fakaofó. Talu mei ai mo 'ene tukuloto'i 'ene fakamo'oni 'i he ngaahi ta'u lahi peá ne mo'ui mā'oni'oni 'i ha māmani fulikivanu. Ne hokosia ha taimi kuó ne 'alu mei he fale ki he fale ke vahevahe 'ene fakamo'oni mo e ngaahi mana kuó ne mātā tonu 'i he fakamaau'anga 'o e tu'í. Ne hoko e mālohi 'o e ului 'a 'Āpisi mo 'ene fakamo'oni ko ha me'angāue ki hono liliu 'o ha sosaieti kakato. Ko e kakai ne nau fanongo ki he'ene fakamo'oni ne "nau ului ki he 'Eikí, [pea] na'e 'ikai ke nau toe hē," pea na'e hoko honau ngaahi fohá ko e kau tau loto-to'a!¹⁰

Hangē ko e lau 'a e himí, "[Tu'u

hake, Kau tangata 'o e 'Otuá!'"¹¹ Ko ha ui 'eni kiate koe, 'a e kau tangata ma'u lakanga fakataula'eiki mā'oni'oni 'o e 'Otuá. Fakatauange ke fai e fakalea tatau kiate koe 'o hangē ko ia ne fai ki he 'Eikitau Molonai:

"Pea ko ha tangata sino mālohi mo kaukaua [ia]; . . . ko ha tangata ia na'á ne ma'u 'a e 'ilo haohaoá; . . . ko ha tangata ia 'a ia na'e tu'u ma'u 'i he tui kia Kalaisí. . . .

". . . Kapau kuo tatau, pe 'oku tatau, pe 'e tatau 'a e kakai kotoa pē mo Molonai, vakai, kuo lulu'i ai 'o ta'engata 'a e ngaahi mālohi 'o heli; . . . kuo 'ikai ma'u 'e he tēvoló ha mālohi ki he lotu 'o e fānau 'a e tangatā."¹²

Ngaahi tokoua, ngaahi tamai mo e kau talavou, "Faivelenga ki he 'ulungāanga faka'eieiki 'oku 'iate koé."¹³

Ko ia, te ke ohi fēfē hake ha ki'i ta'ahiné? 'Ofa he'ene fa'eé. Taki ho fāmili ki he tempalé, hoko ko ha taha malu'i 'o e angama'á, pea fakahoko totonu ho fatongia 'o e lakanga fakataula'eiki. Ngaahi tamai, kuo fakafalala atu kiate kimoutolu ngaahi 'ofefine faka'eieiki 'o e Tamai Hēvaní ke mou tauhi. 'Oku nau angama'a pea 'oku fili kinautolu. Ko 'eku lotú ia ke mou tokanga'i kinautolu, fakamālohia kinautolu, hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga 'o e 'ulungāanga ma'á, pea ako'i kinautolu ke nau molomolo muiva'e 'i he Fakamo'uí—he 'okú Ne mo'ui! 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. 'Oku fa'a lea 'aki 'e Palesitani David O. McKay 'a e fakamatala 'a Theodore Hesburgh, 'i he "Quotable Quotes," *Reader's Digest*, Jan. 1963, 25; vakai foki, *Richard Evans' Quote Book* (1971), 11.
2. 2 Nifai 5:27.
3. "Ko e Fāmili: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Nōv. 2010, 129.
4. A. Theodore Tuttle, "The Role of Fathers," *Ensign*, Jan. 1974, 67.
5. Ezra Taft Benson, "Godly Characteristics of the Master," *Ensign*, Nov. 1986, 46.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 46:33.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:45, 46.
8. 'Alamā 13:3; vakai foki, veesi 2.
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:36.
10. 'Alamā 23:6; vakai foki, 'Alamā 19:16–17; 53:10–22.
11. "Rise Up, O Men of God," *Hymns*, no. 323.
12. 'Alamā 48:11, 13, 17.
13. Harold B. Lee, "Be Loyal to the Royal within You," 'i he *Speeches of the Year: BYU Devotional and Ten-Stake Fireside Addresses 1973* (1974), 100.

Fai 'e 'Eietā M. Russell Ballard

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Mahu'inga 'o ha Hingoá

Tau fakatupulaki ha 'ulungāanga . . . ko hono fakamahino'i ko e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ko e hingoia ia na'e fakahinohino mai 'e he 'Eiki ke ui 'aki kitautolú.

Eletā Heili, 'oku ou fakafongā'i atu kimaoutolu kotoa, ke fakahaa'i atu 'emau 'ofa mo'oni mo e hounga'ia 'i ho'o 'i heni he pongi-pongi ní.

Talu mei he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli, ne nofo ma'u pē 'i he'eku fakakaukaú 'a e kaveinga ko e mahu'inga 'o ha hingoá. 'I he ngaahi māhina kuo 'osí ne tokolahi ha makapuna ua ne fanau'i mai ki homau fāmili. 'Oku talitali lelei 'e homau fāmili e ki'i tokotaha kotoa pē, neongo e vave ange honau tokolahí. Kuo ma'u 'e he taha kotoa ha hingoia makehe ne fili he'e-nau mātu'á, ko ha hingoia 'e 'iloa ai he toenga 'ene mo'uí, 'o fakafaikehekehe'i ai ia mei ha taha kehe. 'Oku mo'oni 'eni 'i he fāmili kotoa pē, pea pehē pē foki mo e ngaahi siasi he māmani.

Na'e 'afio'i 'e he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí 'a e mahu'inga ke mahino e hingoia Hono Siasí he ngaahi 'aho kimui ní. 'I he vahe 115 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, ko Ia pē na'á Ne fakahingoia e Siasí: "He 'e ui pehe'i 'a hoku siasí 'i he ngaahi 'aho faka'osí, 'io, ko e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau

Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní" (veesi 4).

Pea na'e ako'i 'e he Tu'i ko Penismaní hono kakaí he kuonga 'o e Tohi 'a Molomoná:

"Oku ou faka'amu ke mou to'o kiate kimoutolu 'a e huafa 'o Kalaisí, 'a kimoutolu kotoa pē kuo fai 'a e fuakava mo e 'Otuá ke mou talangofua 'o a'u ki he ngata'anga 'o ho'omou mo'uí. . . .

"Pea 'oku ou faka'amu ke mou manatu'i foki, ko e hauafa 'eni 'a ia na'á ku pehē te u 'ai kiate kimoutolu 'a ia 'e 'ikai tāmata'i, kae ngata pē 'i he maumau-fonó; ko ia, tokanga ke 'oua na'a mou maumau-fono, koe'uhí ke 'oua na'a tāmata'i 'a e huafá ni mei homou lotó" (Mōsaia 5:8, 11).

'Oku tau 'ai 'a e huafa 'o Kalaisí kiate kitautolu 'i he vai 'o e papitaisó. 'Oku tau fakafou e ola 'o e papitaiso ko iá he uike kotoa 'i he'etau ma'u e sākalamēnití, 'o fakahaa'i 'etau lotu ke to'o kiate kitautolu 'a Hono huafá mo palōmesi ke manatu ma'u ai pē kiate Iá (vakai, T&F 20:77, 79).

'Oku tau 'ilo'i nai 'etau mohu

tāpuekina ke to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o e 'Alo 'Ofa'anga Tofu pē 'e Taha 'o e 'Otuá ne Fakatupú? 'Oku mahino nai kiate kitautolu 'a hono mahu'ingá? Ko e huafa pē 'o e Fakamo'uí 'i he lalo langí 'e lava ke fakamo'uí ai ha tangatá (vakai, 2 Nifai 31:21).

Kapau te mou manatu'i, na'e fakamatala'i 'e Palesiteni Poiti K. Peeká 'a e mahu'inga 'o e hingoa 'o e Siasí 'i he konifelenisi lahi 'o 'Epelelí. Na'á ne fakamatala'i "oku tau ui kitautolu ko e Siasí 'o Sisu Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, kae 'ikai ko e siasi Māmongá, ko 'etau talangofua ki he fakahaá" ("Tataki 'e he Laumālie Mā'oni'oni," *Liahona*, Mē 2011, 30).

Koe'uhí 'oku fu'u mahu'inga e hingoa kakato 'o e Siasí, 'oku ou tui ai ki he fakahā mei he folofolá, 'a e fakahinohino 'a e Kau Palesitenisí 'Uluakí 'i ha tohi he 1982 mo e 2001, pea mo e ngaahi lea 'a e kau 'Aposetolo kehe ne nau poupu'i e kau mēmipa 'o e Siasí ke malu'i mo ako'i e māmaní ko e Siasí 'oku ui 'aki ia e huafa 'o e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí. Ko e hingoa 'eni 'e ui 'aki kitautolu 'e he 'Eikí 'i he 'aho faka'osí. Ko e hingoa ia 'e fakafaikehe-kehe'i 'aki Hono Siasí mei he ngaahi siasi kehé.

'Oku ou fa'a fakakaukau ki he 'uhinga ne lōloa ai e hingoa na'e 'ai 'e he Fakamo'uí ki Hono Siasí ne toe fakafoki maí. Mahalo 'e ngali lōloa, ka 'o ka tau fakakaukau pē ko hono fakamatala'i ia 'o e Siasí, pea 'oku fakafo leva 'ene ngali nounou pē, fakamo'omo'oni, mo fakahangatonu. 'E anga fēfē nai ha fu'u hangatonu mo mahino ange ha fa'ahinga fakamatala kae kei fakahaa'i pē 'i he ngaahi lea nounou?

Ko e fo'i lea kotoa pē 'oku mahino lelei pea mahino 'ene makehé. 'Oku fakamahino'i 'e he fo'i lea *Ko é* 'a e tu'unga makehe 'o e Siasí na'e toe fakafoki maí mei he ngaahi siasi 'o e māmaní.

'Oku fakahaa'i 'e he ngaahi fo'i lea *Siasí 'o Sīsū Kalaisí* ko Hono Siasí 'eni. Na'e ako'i 'e Sīsū 'i he Tohi 'a Molomoná, "Pea 'oku fēfē 'ene hoko ko hoku siasi 'o kapau 'oku 'ikai ui ia 'i hoku hingoa? He kapau 'oku ui ha siasi 'i he hingoa 'o Mōsesé pea ko e siasi ia 'o Mōsesé; pe kapau 'oku ui ia 'i he hingoa 'o ha tangata [hangē ko Molomoná] pea ko e siasi ia 'o ha tangata; ka kapau 'oku ui ia 'i hoku hingoa pea ko hoku siasí ia, 'o kapau kuo langa 'a kinautolu 'i he'eku ongo-ongolelé" (3 Nifai 27:8).

'Oku fakamatala'i 'e he *Ngaahi*

'*Aho Kimui Ní* 'a e Siasi tatau mo e Siasi ko ia na'e fokotu'u 'e Sīsū Kalaisi lolotonga 'Ene ngāue fakafaifekau he māmaní ka kuo toe fakafoki mai he ngaahi 'aho kimui ní. 'Oku tau 'ilo na'e 'i ai ha hē, pe ko e hē mei he mo'oni, 'o fie ma'u ai ke toe fakafoki mai Hono Siasi mo'oni mo kakatō 'i hotau kuongá.

'Oku 'uhinga e *Kau Mā'oni'oni* ko e muimui hono kau mēmipá kiate Ia pea feinga ke fai Hono finangaló, tauhi 'Ene ngaahi fekaú, mo teuteu ke nofo 'i Hono 'aó mo 'etau Tamai Hēvaní. 'Oku 'uhinga pē 'a e *kau mā'oni'oni* kiate kinautolu 'oku fekumi ke fakamā'oni'oni 'i 'enau mo'uí 'aki 'enau fuakava ke muimui kia Kalaisí.

'Oku tala mai 'e he hingoa na'e foaki 'e he Fakamo'uí ki Hono Siasí ko hai mo'oni kitautolu mo e me'a 'oku tau tui ki aí. 'Oku tau tui ko Sīsū Kalaisí ko e Fakamo'uí pea mo e Huhu 'i Ia 'o e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá. Na'á Ne fakalelei ma'anautolu kotoa pē 'e fakatomala mei he'enau ngaahi angahalá, pea na'á Ne vete e ha 'i 'o e maté mo fakahoko e toetu'u mei he maté. 'Oku tau muimui kia Sīsū Kalaisi. Pea hangē ko e folofola 'a e Tu 'i ko Penisimaní ki hono kakaí, pea 'oku ou toe fakapapu'i atu ia he 'ahó ni kiate kitautolu hono kotoa, "Manatu ke tauhi ma'u 'a [Hono] huafá 'o tohi ma'u ai pē 'i homou lotó" (Mōsaia 5:12).

'Oku kole mai ke tau tu'u ko ha fakamo'oni kiate Ia "i he taimi kotoa pē pea 'i he me'a kotoa pē, pea 'i he feitu'u kotoa pē" (Mōsaia 18:9). 'Oku 'uhinga 'eni kuo pau ke tau loto ke 'ilo 'e he ni'ihī kehé ko hai 'oku tau muimui ki aí pea ko e Siasí 'o hai 'oku tau kau ki aí: ko e Siasí 'o Sīsū Kalaisí. 'Oku tau loto mo'oni ke fai 'eni 'i he laumālie 'o e 'ofa mo e fakamo'oni. 'Oku tau loto ke muimui 'i he Fakamo'uí 'aki hono fakahā faingofua, mahino, mo loto fakatō-kilalo ko e kau mēmipa kitautolu 'o Hono Siasí. 'Oku tau muimui kiate Ia 'i he 'etau hoko ko e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní—kau ākongā he 'aho kimui ní.

'Oku fa'a 'ai 'e he ni'ihī kehé ha hingoa fakatenetene 'o e kakaí mo e ngaahi kautahá. Ko e hingoa

fakatenetené ko hano fakanounou 'i ha hingoa, pe na'e to'o ia mei ha me'a ne hoko pe me'a fakaesino pe 'ulungāanga kehe. Neongo 'oku 'ikai ke tu'unga tatau pe mahu'inga e hingoa fakatenetené hangē ko e hingoa totonú, ka 'oku lava pē ke faka'aonga'i.

Kuo fa'a 'i ai foki ha hingoa fakatenetene ki he Siasi 'o e 'Eikí he kuonga motu'á mo onopooni. Na'e ui e Kāingalotu 'i he Fuakava Fo'ou ko e *Kau Kalisitiane* koe'uhi he na'e mahino 'enau tui kia Sisū Kalaisí. Na'e fuofua ngāue 'aki 'e he kau fakaangá e hingoa ko iá ko hono tukuhifo 'o kinautolu, ka ko ha hingoa lelei ia he taimí ni; pea 'oku tau lāngi-lāngi'ia ke ui kinautolu ko ha siasi faka-Kalisitiane.

Na'e ui hotau kau mēmipá ko e *Kau Māmongá* koe'uhi ko 'etau tui ki he Tohi 'a Molomoná: Ko ha Fakamo'oni 'e Taha 'o Sisū Kalaisí. 'E faka'aonga'i lahi ange 'e ha ni'ihi kehe 'a e fo'i lea *Māmongá* ke fakakau mo 'uhinga kiate kinautolu kuo mavahe mei he Siasí 'o fokotu'u ha ngaahi kulupu fakamoveteveté. 'Oku hoko 'eni ko ha me'a ke fai ai ha puputu'u. 'Oku tau fakamālō 'i he 'ikai ngāue 'aki 'e he mītiá e fo'i lea *Māmongá* 'i ha founa 'e lava ke feto'oaki ai 'e he kakaí 'a e Siasí mo e kau mali tokolahí pe ngaahi kulupu lotu 'oku nau kei mateaki'i ke fai e ngaahi tefito'i mo'oni kimu'á. Tuku ke u tala fakahangatonu atu 'oku 'ikai ke 'i ai ha fekau'aki 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní mo ha fakahingoa kehe ne to'o mei hotau hingoá kau ai e kulupu lotu 'oku kei mali tokolahí, pe ko kinautolu 'oku ui ko e Kau Māmonga mateaki kimu'á.

Neongo 'oku 'ikai ko e hingoa kakato mo totonu 'o e Siasí 'a e *Mā-mongá* pea na'e 'ai ia 'e he kau fakaangá he ngaahi ta'u 'o e fakatangá, ka kuo hoko ia ko ha hingoa fakatenetene ki he kāingalotú kae 'ikai ko e kautaha lotú. 'Oku 'ikai fie ma'u ia ke ta'ofi 'etau ngāue 'aki e hingoa *Mā-mongá* 'o ka 'aonga, ka 'oku totonu ke hokohoko atu 'etau fakamamafa'i hono ngāue 'aki e hingoa kakato mo totonu 'o e Siasí. 'I hono fakalea 'e

tahá, 'oku totonu ke tau faka'ehi'ehi pea 'oua 'e poupou'i e hingoa ko e "Siasí Māmongá."

Kuo lahi e ngaahi ngāue kuó u fai he ngaahi feitu'u kehekehe 'i he māmaní, pea fa'a 'eke mai pe 'oku ou kau ki he Siasí Māmongá. Ko 'eku talí, "Ko ha mēmipa au 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisí. Koe'uhí 'oku mau tui ki he Tohi 'a Molomoná, 'a ia 'oku fakahingoa ia ki ha palōfita mo ha taki 'i 'Amelika motu'a pea ko ha fakamo'oni ia 'e taha 'o Sisū Kalaisí, 'oku fa'a ui ai kinautolu he taimi 'e ni'ihi ko e kau Māmongá." 'Oku tali lelei 'eni 'i he me'a kotoa pē pea ma'u ai ha ngaahi faingamālie lahi ke u fakamatala'i hono toe fakafoki mai e kakato 'o e ongoongolelei 'i he ngaahi 'aho kimui ní.

Kāinga, fakakaukau ki he mālohi 'e lava ke ma'u 'i hono faka'aonga'i e hingoa kakato 'o e Siasí 'o hangē ko e me'a ne fakahā mai 'e he 'Eikí. Pea kapau he 'ikai ke ke faka'aonga'i e hingoa kakatō, ka ke pehē pē, "Oku ou kau ki he Siasí 'o Sisū Kalaisí" pea toki fakamatala'i leva kimui "o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní."

Mahalo 'e fehu'ia 'e ha ni'ihi kau ki he ngaahi saiti 'Initaneti hangē ko e Mormon.org mo e ngaahi tu'uaki kehekehe 'a e Siasí he mītiá. Hangē ko e me'a ne u talaatú, 'oku fa'a sai pē ia 'i hono 'ai ki he kāingalotú ko e *kau Māmongá*. Ko hono mo'oni, 'oku kumi kinautolu 'aki e hingoa ko iá 'e kinautolu 'oku 'ikai ke siasí. Ka 'i ho'o fakaava hake pē 'o e Mormon.org, 'oku fakamatala'i totonu ai e hingoa 'o e Siasí, pea 'asi ia he peesi kotoa pē. 'Oku 'ikai ngali fakapotopoto ia ke 'amanaki 'e taípe'i 'e he kakaí e hingoa kakato 'o e Siasí 'i he'enau kumi ke 'ilo kinautolu pe hū mai ki he'etau uepisaití.

Neongo 'e kei hoko atu e ngaahi fie ma'u ko 'eni, ka 'oku totonu ke 'oua na'a nau ta'ofi e kāingalotú mei hono faka'aonga'i e hingoa kakato 'o e Siasí 'i ha fa'ahinga taimi pē. Tau fakatupu-laki ha 'ulungāanga 'i hotau fāmílí mo 'etau ngaahi ngāue he Siasí mo 'etau feohi faka'ahó 'a hono fakamahino'i ko e Siasí 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ko e hingoa ia na'e fakahinohino mai 'e

he 'Eikí ke ui 'aki kitautolú.

Na'e toki fai ha savea 'o mahino 'a e fu'u tokolahi e kakai 'oku 'ikai totonu ke mahino kiate kinautolu 'oku 'uhinga e *Māmongā* ki he kau mēmipa hotau Siasí. Pea tokolahi mo ha kakai 'oku 'ikai ke nau fakapapa-u'i pe ko ha kau Kalisitiane koā e kau Māmongā. Neongo 'enau lau ki he'etau ngāue ko e Nima Fietokoní 'i māmani hili e afaá, mofuiké, tāfeá, mo e hongé, ka 'oku te'eki pē ke nau fakafekau'aki 'etau tokoni 'ofa fakatangatá mo kitautolu ko ha kautaha faka-Kalisitiane. 'Oku faingofua ange ke mahino kiate kinautolu 'oku tau tui pea muimui ki he Fakamo'uí kapau te tau lau ko e mēmipa kitautolu 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'E lava leva ke fakafekau'aki ai 'e kinautolu 'oku fanongo ki he fo'i lea *Māmongā* mo hotau hingoa ne fakahaá mo e kakai 'oku muimui kia Sisū Kalaisí.

Pea hangē ko e kole ko ia 'a e Kau Palesitenisí 'Uluakí he tohi 'o e 'aho 23 'o Fēpueli 2001: "Oku toe fakautuutu ange e mahu'inga hono faka'aonga 'i e hingoa na'e fakahā maí, 'a ia ko e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní . . . , 'i hotau fatongia ke malanga 'aki e huafa 'o e Fakamo'uí ki he funga 'o e māmaní. Kuo kole mai ke tau ngāue 'aki totonu e hingoa 'o e Siasí 'i he taimi kotoa pē 'oku tau talanoa ai ki he Siasí."

'I he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 1948, na'e pehē ai 'e Palesiteni Siaosi 'Alipate Sāmita, "Kāinga, 'i ho'omou mavahe atu mei he konifelenisí he 'aho ní, te mou feohi mo ha ngaahi kulupu lotu kehekehe 'o e māmaní, kae manatu 'i 'oku taha pē 'a e Siasí he funga māmaní na'e fai ki ai e fekau fakalangi ke ne 'ai e huafa 'o hotau 'Eiki ko Sisū Kalaisí" ('i he Conference Report, Oct. 1948, 167).

Kāinga, fakatauange ke tau manatu 'i 'eni 'i he'etau mavahe mei he konifelenisí he pongipongi ní. Tuku ke ongo atu 'etau fakamo'oni'í Iá pea tau tukuloto 'i 'a 'etau 'ofa kiate Iá, ko 'eku lotú ia 'i he lotu fakatōkilalo 'i Hono huafá, ko e 'Eiki ko Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

Tu'u 'i he Ngaahi Potu Toputapú

'Oku mahu'inga 'etau fetu'utaki mo 'etau Tamai Hēvaní—'o kau ai e lotu kiate Iá mo e ue 'i fakalaumalie 'okú Ne 'omi kiate kitautolú—kae lava ke tau matu'uaki 'aki e ngaahi matangi mo e 'ahi'ahi 'o e mo'uí.

S i'oku kāinga 'ofeina, kuo tau fanongoa ha ngaahi pōpoaki fungenani he pongipongi ni pea 'oku ou fakamālō ki he tokotaha lea kotoa pē. 'Oku tautefito 'emau fiefiá ko 'etau 'i heni mo 'Eletā Lōpeti D. Heili pea 'okú ne ongo 'i sai ange. 'E Lōpeti, 'oku mau 'ofa atu.

'I he'eku fakalaululoto ki ha me'a ke u lea'aki he pongipongi ní, ne u ongo 'i ke u vahevahe ha ngaahi fakakaukau mo e ongo makehe 'oku ou pehē 'oku 'aonga mo tuha mo e taimí ni. 'Oku ou lotua 'e takiekina au he'eku leá.

Ko e ta'u 'aki 'eni 'e 84 'eku mo'u i he māmaní. Ke toe ki 'i fakamahino angé, na'e fanau 'i au he ta'u tatau ne folau toko taha ai 'a Sālesi Linipeeki (Charles Lindbergh) 'i ha ki 'i vakapuna mīsini taha mei Niu 'Ioke ki Pālesi. Kuo lahi ha ngaahi liliu he ta'u 'e 84 ko 'ení. Kuo fuoloa e a'u 'a e tangatá mo foki mei he māhiná. Ko hono mo'oni, ko e munomuna fakasaienisi 'o e 'aneafi, kuo hoko ia 'o mo'oni he 'ahó ni. Pea tupu mei he tekinolosia hotau kuongá, kuo vave fau e ngaahi

liliu 'oku hokó pea 'oku 'ikai ke tau fa'a 'ilo kotoa e ngaahi liliu ko iá. Ko kitautolu ko ia 'oku manatu ki he telefoni tailá mo e taibe menuoló, 'oku toe fakafo ange e tekinolosia ia 'o e 'aho ní.

Kuo liliu vave foki mo e tu'unga angama'a 'o e sōsaietí. Ko e tō'onga mo'u i ko ia ne ta'e fe'unga mo ta'e ma'a he kuonga ko eé, kuo sai pē mo tali lelei ia 'e ha tokolahi he taimí ni.

Ne u toki lau 'i he *Wall Street Journal* ha fakamatala 'a Sionatane Siaki, ko e lāpai pule 'o Pilitāniá. Na'e kau 'eni he me'a na'á ne tohí—pea te u lau atu ia: "I he meimei sōsaieti kotoa pē 'o e Hihifó 'i he ta'u 1960 tupú, na'e hoko ai ha liliu he mo'u i angama'á, ko hano li'aki mo'oni pē 'o e fakakaukau tukufakaholo ko ia ko e mo'u i mapule 'i kitá. Hangē ko e hiva 'a e kau tāme'a Beatles, ko e 'ofá pē 'okú ke fie ma'ú. Kuo si'aki e tu'unga mo'u i angama'a ia 'o e tui faka-Siú mo faka-Kalisitiane. Kuo fetongi 'aki ia 'a e kupu 'i lea: [*Fai*] pē me'a 'e sai kiate koé. Na'e toe hiki e Ngaahi Fekau 'e Hongofulú ia ke hoko ko e Ngaahi

Fokotu'u Mohu Founga 'e Hongofulú."

Na'e hoko atu e fakame'apango'ia 'a Lāpai Siakí 'o ne pehē:

"Kuo tau faka'aonga'i tavale pē hotau tu'unga angama'á 'o hangē ko 'etau fakamole fakavalevale'i 'etau pa'angá. . . .

"Oku 'i ai ha ngaahi feitu'u lalahi [o e māmaní] 'oku hoko ai e lotú ia ko ha me'a 'o e kuohilí pea 'oku 'ikai toe fakatataua e tō'onga mo'ui ia ko e fakatau mai, faka'aonga'i ke 'osi, tui ia mo laukau ai he ko ho kuonga. Ko e pōpoakí leva 'oku peheni, kuo 'osi e kuonga ia 'o e angama'á, ko e konisēnisí ko e me'a ia 'a e kakai fo'i pea ko e fo'i fekaú 'oku taha pē "Oua na'a ma'u koe."¹

Si'i kāinga,—me'apango—ka 'oku fakamatala'i 'e he me'á ni e māmani 'oku tau nofo aí. 'Oku tau hoha'a nai mo fifili pe 'e founga fēfē ha'atau mo'ui he fa'ahinga māmani ko iá? 'Ikai. 'Oku tau ma'u mo'oni e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí 'i he'etau mo'uí pea 'oku tau 'ilo'i 'oku 'ikai pē 'osi e kuonga ia 'o e angama'á pea 'oku 'omi hotau konisēnisí ke ne tataki ki-tautolu pea 'oku tau ha'isia ki he'etau ngaahi tō'ongá.

Neongo kuo liliu e māmaní, ka 'oku kei tu'u ma'u pē ngaahi fono 'a e 'Otuá. Kuo te'eki ai ke nau liliu; he 'ikai ke nau liliu. Ko e Fekau 'e Hongofulú ko e ngaahi—fekau. 'Oku 'ikai ko ha ngaahi fokotu'u. 'Oku nau kei mahu'inga pē he 'ahó ni 'o tatau mo e taimi ko ia ne foaki ai 'e he 'Otuá ki he fānau 'a 'Isilelí. Kapau te tau fakafanongo, te tau ongo'i e vanavanaiki mai e le'o 'o e 'Otuá 'i He'ene folofola mai 'o pehē:

"Oua na'á ke ma'u mo au ha 'Otua kehe 'i hoku 'aó.

"Oua na'á ke ngaohi kiate koe ha fakatātā. . . .

"Oua na'á ke takuanoa 'a e huafa 'o [e 'Eiki] ko ho 'Otuá. . . .

"Manatu ki he Sāpaté ke tauhi ke mā'oni'oni. . . .

"Faka'apa'apa ki ho'o tamaí mo ho'o fa'eé. . . .

"Oua na'á ke fakapō.

"Oua na'á ke tonofefine.

"Oua na'á ke kaiha'a.

"Oua na'á ke [fakamo'oni loi]. . . .

"Oua na'á ke manumanu."²

'Oku tu'uloa hotau tu'unga 'ulu-ngāngā; 'oku 'ikai lava ke toe liliu ia. 'Oku 'ikai ngata pē 'i hono ma'u ia 'i he Ngaahi Fekau 'e Hongofulú, ka 'oku hā ia 'i he Malanga 'i he Mo'ungá ne fai mai 'e he Fakamo'uí lolotonga 'Ene 'i he māmaní. 'Oku ma'u ia 'i He'ene ngaahi akonakí kotoa. 'Oku ma'u ia 'i he fakalea 'o e fakahā 'i onopōni.

'Oku tatau pē 'etau Tamai Hēvaní 'i he 'aneafí, 'ahó ni pea ta'engata. 'Oku talamai 'e he palōfita ko Molomoná ko e 'Otuá 'oku "ta'e fa'aliliu ia mei he ta'engatá ki he ta'engata kotoa pē."³ 'I he māmani feliliuaki ko 'ení, 'e hoko 'Ene ta'efeliliuakí ko ha me'a ke tau

fakafalala ki ai, ko ha taula 'e lava ke tau pikitai atu mo malu ai telia na'a tafia atu kitautolu ki he ta'e'iloá.

Mahalo 'e 'i ai ha taimi 'e ngali fiefia ange e kakai ia he māmaní 'iate kimoutolu. 'E ongo'i 'e hamou ni'ihí hangē 'oku fakataputapui kimoutolu 'e he tu'unga 'ulungāanga 'oku tau muimui ki ai 'i he Siasí. Ka 'oku ou talaatu kiate kimoutolu 'e kāinga, 'oku 'ikai ha me'a te ne 'omi ha fiefia mo ha nonga lahi ange ki he'etau mo'uí, ka ko e Laumālie te tau ma'u 'i he'etau muimui ki he Fakamo'uí mo tauhi e ngaahi fekaú. He 'ikai lava nofo'ia 'e he Laumālié ia e fa'ahinga 'ekitiviti 'oku fakaemāmaní. Na'e talaki 'e he 'Aposetolo ko Paulá e mo'oni: "Ka

'oku 'ikai ma'u 'e he tangata fakakakanó 'a e ngaahi me'a 'o e Laumālie 'o e 'Otuá: he ko e vale ia kiate ia: pea 'oku 'ikai te ne fa'a 'ilo ia, he 'oku 'ilo fakalaumālie pē ia."⁴ 'E lava ke 'uhinga e *tangata fakakakanó* ki ha taha 'o kitautolu 'o kapau te tau tuku ke hoko ia.

Kuo pau ke tau to'a 'i he māmani kuo mama'o 'aupito mei he me'a fakalaumālie. 'Oku mahu'inga ke tau si'aki ha fa'ahinga me'a pē 'oku 'ikai fenāpasi mo 'etau tu'unga mo'uí, pea tau fakafisi ke tukuange 'a e me'a 'oku tau faka'amua tahá: 'a ia ko e mo'ui ta'engatá 'i he pule'anga 'o e 'Otuá. 'E 'i ai ha ngaahi taimi 'e tu'unuku mai ai 'a e 'ahi'ahí he kuo pau ke tau a'usia ia 'i he mo'ui matelié. Te tau toe mateuteu ange ke tali kinautolu, ako meiate kinautolu pea ikuna'i kinautolu 'o kapau te tau mo'ui'aki 'a e ongo-ongoleléi pea toka 'i hotau lotó e 'ofa 'a e Fakamo'uí. Na'e tala 'e he palōfita ko 'Īsaiá 'o pehē, "Ko e ngāue 'o e mā'oni'oni ko e melinó ia; pea ko e fua 'o e mā'oni'oni ko e fiemālie mo e nofo lelei 'o ta'engata."⁵

Koe'uhí ke tau 'i he māmani kae 'ikai 'o e māmani 'a kitautolu, 'oku mahu'inga ai ke tau fetu'utaki mo 'etau Tamai Hēvaní 'i he lotu. 'Okú Ne finangalo ke tau fai ia; te Ne tali 'etau ngaahi lotú. Kuo na'ina'i mai e Fakamo'uí 'i he 3 Nifai 18, ke tau "le'o mo lotu ma'u ai pē telia na'a mou tō ki he

'ahi'ahí; he 'oku holi 'a Sētane ke ma'u 'a kimoutolu. . . .

"Ko ia kuo pau ke mou lotu ma'u ai pē ki he Tamaí 'i hoku hingoá;

"Pea 'ilonga ha me'a te mou kole ki he Tamaí 'i hoku hingoá, 'a ia 'oku totonu, 'o tui te mou ma'u, vakai 'e foaki ia kiate kimoutolu."⁶

Ne u fakamo'oni'i e mālohi 'o e lotú 'i hoku ta'u 12 nai. Ne u ngāue mālohi ke ma'u ha pa'anga pea ne u lava 'o fakahaofi ha pa'anga 'e nima. Ko e taimi 'eni 'o e Tō Lalo Faka'eko-nōmiká, pea ko e pa'anga 'e nimá ia ko ha pa'anga lahi—tautaufefito ki ha talavou ta'u 12. Ne u 'ave kotoa 'eku silini maká ki he'eku tamaí, 'a ia na'e fe'unga mo e pa'anga 'e nima, ka ne 'omi ha la'i pa'anga 'e nima pepa. 'Oku ou 'ilo'i na'e 'i ai ha me'a makehe ne u palani ke fakatau 'aki e pa'anga 'e nimá, neongo kuo fu'u fuoloa pea 'ikai ke u toe manatu'i. Ka ne u manatu'i pē 'ene mahu'inga fau kiate aú.

Na'e 'ikai ha'amau mīsini fō he taimi ko iá, pea na'e fa'a 'ave 'e he'eku fa'eé 'emau foó ki he fale foó he uike takitaha. Hili ha ngaahi 'aho si'i, 'e fakafoki mai leva ha "fō viviku" kiate kimaotolu pea 'e tau ia 'e he Fine'eikí 'i he uaea taufoó ke mōmoa.

Ne u fa'o 'eku la'i pa'anga 'e nimá he kato hoku talausesé pea na'e 'ave 'a hoku talausesé ki he falefoó 'oku kei fa'o pē ai e sēnití. 'I he'eku fakatokanga'i haké, ne u hoha'a lahi. Na'á ku 'ilo'i na'e fa'a vakai'i foki e 'ū kato 'o e valá 'i he falefoó ki mu'a pea toki foó. Kapau na'e 'ikai 'ilo'i pea to'o ai 'eku pa'angá, 'oku ou 'ilo'i 'e homo ia lolotonga hono tā e foó pea 'e ma'u ia 'e he tokotaha ngāue falefoó he na'e 'ikai ke ne 'ilo pe ko hai 'e 'ave ki aí, 'o kapau te ne fie fai ia. Na'e si'i ha faingamālie ia ke toe ma'u ai 'eku pa'anga 'e nimá—pea na'e toe fakapapau'i mai pē 'e he'eku fa'ē 'ofeiná e me'a tatau he'eku talaange ne ngalo e pa'angá 'i hoku kató.

Na'á ku faka'amu ke ma'u e pa'angá; na'á ku fie ma'u e pa'angá; kuó u ngāue mālohi ke ma'u e pa'anga ko iá. Ne u fakatokanga'i hake ne taha pē me'a ke u faí. 'I he'eku fie ma'u vivilí, ne u tafoki ai ki

he'eku Tamai Hēvaní 'o kole ange ke Ne malu'i 'eku pa'angá he kato hoku talausesé kae 'oua kuo foki mai 'eku fō vivikú.

Hili ha 'aho ngali lōloa 'e ua mei ai, ne u 'ilo'i ne ofi ki he taimi ke 'omi ai 'e he loli tilivá 'emau foó, ko ia ne u tatali pē he ve'e matapā sio'atá. 'I he a'u mai e lolí, ne tā vave hoku mafú. 'I he a'u mai pē fō vivikú ki falé ne u to'o hoku talausesé 'o lele mo ia ki he loki mohé. Ne tete pē hoku nimá he'eku fā hono kató. 'I he 'ikai ke u ma'u ai ha me'á ne tō hifo hoku lotó 'o pehē kuo mole ia. Ka na'e tau hoku nimá he la'i pa'anga 'e nima vivikú. 'I he'eku to'o ia mei he kató, ne u ongo'i fiemālie mo'oni. Ne u lotu fakafeta'i ki he'eku Tamai Hēvaní he ne u 'ilo kuó Ne tali 'eku lotú.

Talu mei he taimi ko iá he kuohilí mo e lahi ha'aku ngaahi lotu kuo tali. Kuo te'eki ai ha 'aho te u ta'e fetu'utaki ai mo 'eku Tamai Hēvaní 'i he lotu. Ko ha fetu'utaki ia 'oku ou mata'ikolooa 'aki—ka ne 'ikai ia ko e mo'oni te u hē. Kapau 'oku te'eki ai ke ke ma'u e fa'ahinga fetu'utaki ko iá he taimí ni mo ho'o Tamai Hēvaní, 'oku ou tapou atu ke ke ngāue'i e taumu'a ko iá. 'I ho'o fai iá, te ke ma'u ai e totonu ki He'ene ue'i mo e tatakí fakalaumālie 'i ho'o mo'uí—ko ha me'a 'oku tau fu'u fie ma'u 'o kapau 'oku tau fie mo'ui fakalaumālie lolotonga 'etau fononga 'i he māmani. Ko e fa'ahinga ue'i fakalaumālie mo e tatakí ko iá, ko ha ongo me'afuaki ia 'okú Ne 'omi ta'etotongi ma'atautolu 'o kapau pē te tau fekumi ki ai. Ko ha kolooa mahu'inga fau ia!

'Oku ou ongo'i loto fakatōkilalo mo hounga'ia ma'u pē he taimi 'oku fetu'utaki mai ai e Tamai Hēvaní kiate au 'i He'ene ngaahi ue'i. Kuó u ako ke 'ilo'i ia, falala pea mo muimui ki ai. Kuo tu'o lahi 'eku ma'u e ue'i ko iá. Na'e hoko ha me'a pehē 'i 'Aokosi 'o e 1987 lolotonga 'a hono fakatapui 'o e Tempale Felengifeeti Siamané. Ne mau 'i ai mo Palesiteni 'Eselá Tafu Penisoni he 'uluaki 'aho 'e ua nai o e fakatapui pea foki ia, ko ia ne u ma'u faingamālie ai ke tatakí e toenga 'o e ngaahi fakataha'angá.

Ne mau fakahoko he Tokonakí ha

fakataha ma'á e káingalotu Hōlani 'i he vāhenga 'o e Temipale Felengifētí. Ne u maheni lelei mo ha taha 'o 'etau kau taki mei Netalení ko Pita Mōlika. Ki mu'a pea fai e fakatahá, ne u ma'u ha ue'i makehe 'oku totonu ke ui 'a Pita Mōlika ke ne lea ki hono káingalotu Hōlaní lolotonga e fakataha'angá pea ko ia ne totonu ke fua leá. Ne 'ikai ke u sio kiate ia he temipalé he pongipongi ko iá pea ne u 'ave ai ha ki'i tohi kia 'Eletā Kālosi E. 'Esei, ko 'etau Palesiteni Faka'ēliá, 'o 'eke ange pe na'e ha'u 'a Pita Mōlika ki he fakataha'angá. Ki mu'a peá u tu'u hake ke tataki e fakatahá na'e tohi mai 'a 'Eletā 'Esei na'e 'ikai lava mai 'a Pita Mōlika ia ki he fakatahá he na'á ne palani ke ha'u ki he fakataha'anga fakatapui 'o e temipalé he 'aho hono hokó mo e ngaahi siteiki fakakautáú.

'I he'eku tu'u he tu'unga malangá ke talitali lelei e kakaí mo fakahoko-hoko ange e polokalamá, ne u toe ma'u ha ue'i mālohi ke ui 'a Pita Mōlika ke fua lea. Na'e fepaki 'eni mo e ongo kotoa ne u ma'ú he ne 'osi talamai foki 'e 'Eletā 'Esei ia na'e 'ikai 'i he temipalé 'a Pita Mōlika. Ka 'i he'eku falala ki he ue'i fakalau-mālié, ne u fakahā ai e hiva 'e fai 'e he kuaeá, lotú pea ka hili iá ko 'etau fuofua leá 'e fai ia 'e Pita Mōlika.

'I he'eku foki ki hoku tangutu'angá, ne u hila atu kia 'Eletā 'Esei 'oku 'ohovale hono fofongá. Na'á ne toki talamai ki mui ange na'e 'ikai fa'a tui ia 'oku tonu 'ene fanongó he taimi na'á ku tala ai ko e fua leá 'e fai 'e Pita Mōlika. Na'á ne talamai na'á ne 'osi 'ilo pē ne u ma'u e ki'i tohi ka na'e 'ikai ke ne 'ilo pe ko e hā ne u tala ai 'e lea 'a Pita Mōlika, he na'e 'osi mahino na'e 'ikai ke ne 'i he temipalé.

Lolotonga e taimi ko 'ení, ne lolotonga fakataha 'a Pita Mōlika ia 'i he 'ofisi faka'ēliá 'i Potalasé. 'I he kei lele ko ia e fakatahá, ne fakafokifá pē 'ene tafoki 'o pehē ange kia 'Eletā Tōmasi A. Hōkesi ko e Sí'i, ko e Fakafofonga Fakavahelahi he taimi ko iá, "Ko e hā e vave taha te ke lava 'ave ai au ki he temipalé?"

Na'e 'iloa foki 'a 'Eletā Hōkesi ia he lele oma 'i he'ene ki'i kā sipotí ko ia na'á ne tali ange, "Te u 'ave koe ki ai 'i

he miniti pē 'e 10! Ka ko e hā 'okú ke fie 'alu ai ki he temipalé?"

Na'e talaange 'e Pita Mōlika na'e 'ikai ke ne 'ilo hono 'uhinga na'e fie ma'u ke ne 'alu ai ki he temipalé ka na'á ne 'ilo'i pē ne pau ke ne 'alu ki ai. Ne na fakatovave atu leva ki he temipalé.

Lolotonga e hiva 'a e kuaeá ne u hila takai holo mo fakakaukau 'e vave pē ha'aku sio kia Pita Mōlika. Na'e 'ikai hoko ia. Ka na'e 'ikai pē ke u ongo'i hoha'a. Ne u ma'u ha ongo'i nonga mo fakapapau 'e lelei e me'a kotoa pē.

Na'e hū atu 'a Pita Mōlika he

matapā 'o e temipalé fe'unga tonu pē mo e 'osi 'a e lotú ka na'e 'ikai pē ke ne 'ilo'i pe ko e hā e 'uhinga 'ene 'i aí. 'I he'ene fakatovave atu he holó, na'á ne vakai ki hoku 'imisí he TV mo fanongo ki he'eku pehē, "Te tau fanongo he taimí ni kia Pita Mōlika."

Na'e ofo 'a 'Eletā 'Esei, 'i he hū mai leva 'a Pita Mōlika ki he lokí 'o hanga-tonu mai ki he tu'unga malangá.

Hili e fakatahá, ne u talanoa mo Pita Mōlika ki he me'a ne hoko ki mu'a peá ne leá. Kuó u fakalaululoto ki he ue'i fakalaumālie ne u ma'u mo Pita Mōlika he 'aho ko iá. Kuo hanga 'e he me'a fakafo ko iá 'o

fakamo'oni'i ta'e toeveiveiua kiate au 'a hono mahu'inga 'o e mo'ui taau ke ma'u ha fa'ahinga ue'i fakalaumalie pehē pea falala—mo muimui ki ai—he'ene hoko māi. 'Oku ou 'ilo'i ta'e toeveiveiua na'e fakataumu'a e 'Eikí ke fanongo e kakai he fakataha'anga fakatapui 'o e Temipale Felengifeeti Siamané ki he fakamo'oni mālohi mo ongo mo'oni 'a 'Ene tamaio'eiki ko Pita Mōliká.

Si'oku kāinga 'ofeina, 'oku mahu'inga 'etau fetu'utaki mo 'etau Tamai Hēvaní—'o kau ai e lotu kiate Iá mo 'Ene ue'i 'oku 'omi kiate kitautolú—kae lava ke tau matu'uaki 'aki e ngaahi matangi mo e 'ahi'ahi 'o e mo'uí. 'Oku fakaafe'i kitautolu 'e he 'Eikí, “Unu'unu mai kiate au pea te u 'unu'unu atu kiate kimoutolu; fekumi faivelenga kiate au pea te mou 'ilo'i au.”⁷ 'I he'etau fai iá, te tau ongo'i ai 'a Hono Laumalié 'i he'etau mo'uí, pea tau ma'u ai ha holi mo e loto to'a ke tu'u mālohi mo ta'eue'ia 'i he anga mā'oni'oni—'o “tu'u . . . 'i he ngaahi potu topupapú pea 'oua 'e hiki mei ai.”⁸

'I hono 'ākilotoa kitautolu 'e he matangi 'o e feliliuakí pea hokohoko atu e hōloa 'o e mo'ui angama'a 'a e sosaieti, 'ofa ke tau manatua e ngaahi tala'ofa mahu'inga ne fai 'e he 'Eikí kiate kinautolu 'oku falala kiate Iá: “Oua na'á ke manavahē; he 'oku ou 'iate koe; 'oua 'e lotu vaivai; he ko au ko ho 'Otuá te u fakamālohia koe; 'io, te u tokoni'i koe; 'io te u poupou'i hake koe 'aki 'a e nima to'omata'u 'o 'eku angatonú.”⁹

Ko ha tala'ofa fungani ia! 'Ofa ke 'atautolu e tāpuaki ko iá, ko 'eku lotú ia 'i he huafa topupapu hotau 'Eiki mo e Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

- Jonathan Sacks, “Reversing the Decay of London Undone,” *Wall Street Journal*, Aug. 20, 2011, online.wsj.com; emphasis added. *Fakatokanga'i ange*: Ko Siaki ko e lapai pule ia 'o e Ha'ofanga Lotu Fakatahataha 'a e Kau Hepeluu' he Kominiuefi.
- 'Ekesōtosí 20:3–4, 7–8, 12–17.
- Molonai 8:18.
- 1 Kolinitō 2:14.
- 'Isaia 32:17.
- 3 Nifai 18:18–20.
- Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:63.
- Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 87:8.
- 'Isaia 41:10.

Fai 'e 'Eletā Russell M. Nelson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ngaahi Fuakavá

'I he'etau 'ilo ko e fānau kitautolu 'o e fuakavá, 'oku tau 'ilo'i ai ko hai kitautolu mo e me'a 'oku fie ma'u 'e he 'Otuá meiate kitautolú.

Hili ha uike 'e taha 'i he ngāue ne toki vahe mai ke fokotu'u e fuofua siteiki 'i Mosikou 'i Lūsia,¹ ne u kau ai ki ha konifelenisi fakavahefonua 'i Seni Pitasipeeki. 'I he'eku lea kau ki he'eku hounga'ia he kau fuofua faifekau' mo e kau taki fakalotofonua ne nau 'omi ha mālohi ki he Siasí 'i Lūsia, ne u lea ai ki he hingoa 'o Viakesilavi 'Efimoví. Ko e fuofua tokotaha papi ului ia mei Lūsia ke hoko ko ha palesiteni fakamisioná. Na'á ne ngāue lelei 'aupito mo hono uaiifí. Ne 'ikai ke fuoloa mei he 'osi 'ena ngāue fakafai-fekau', ne fakaloloma kiate kimaoutolu, 'a e mālōlō fakafokifá 'a Palesiteni 'Efimoví.² Na'á ne ta'u 52 pē.

'I he lolotonga 'eku lea kau ki he ongo mātu'a paionia ko 'ení, ne ue'i au 'e he Laumalie Mā'oni'oni ke 'eke ki he kāingalotú pe 'oku 'i ai 'a Sisitā 'Efimovi. Na'e tu'u hake mei mui ha fefine. Na'á ku fakaafe'i ia ke ha'u ki he maiká. 'Io, ko Sisitā Kalina 'Efimovi ia. Na'á ne lea he lotu fakapapau mo ne fai ha fakamo'oni mālohi ki he 'Eikí, mo 'Ene ongoongoleleí, pea mo Hono Siasí ne toe fakafoki māi. Na'á ne 'osi sila foki mo hono husepānití he temipale topupapú. Na'á ne pehē kuó na taha 'o ta'engata. 'Okú na kei

hoa faifekau pē, ko ia he tafa'aki ko 'eni 'o e veilí pea ko hono husepānití he tafa'aki 'e tahá.³ Na'á ne tangi he'ene fiefiá mo fakamālō ki he 'Otuá ko e ngaahi fuakava topupapu 'o e temipalé. Na'á ku tangi foki mo au, pea mahino mo'oni ko e taha 'o ta'engata 'a e ongo mātu'a faivelengá ni, ko e ola lelei ia hono fakahoko, tauhi mo faka'apa'apa'i e ngaahi fuakava topupapú.

Ko e taha 'o e ngaahi fakakaukau mahu'inga taha ki he tui fakalotu mo'oni ko ha fuakava topupapu. 'I he tafa'aki fakalaó, ko e fuakavá ko ha aleapau 'i he vaha'a 'o e toko ua pe tokolahi ange. Ka 'i he tu'unga fakalotú, 'oku mahu'inga lahi ange 'a e fuakavá ia. Ko e fepalōmesi'aki topupapu ia mo e 'Otuá. 'Okú Ne talamai 'a e me'a 'oku fie ma'u. 'E lava ke fili e tokotaha takitaha ke tali e ngaahi fie ma'u ko iá. Kapau 'e tali 'e ha taha e ngaahi fie ma'u ki he fuakavá pea talangofua ki he fono 'a e 'Otuá, te ne ma'u leva e ngaahi tāpuaki 'oku fekau'aki mo e fuakavá. 'Oku tau 'ilo “'o ka tau ka ma'u ha tāpuaki mei he 'Otuá, 'oku tupunga ia 'i he talangofua ki he fono 'a ia 'oku makatu'unga ia ki aí.”⁴

- 'E tokolahi e hako 'o 'Ēpalahamé, pea te nau ma'u e totonu ke nau tupu tokolahi he ta'engata pea ma'u mo e lakanga fakataula'eiki.
- 'E hoko 'a 'Ēpalahame ko ha tamai ki he ngaahi pule'anga lahi.
- 'E ma'u 'e hono hakó ha ngaahi fonua pau.
- 'E tāpuekina 'e hono hakó e pule'anga kotoa pē 'o e māmaní.¹⁶
- Pea 'e ta'engata e fuakava ko iá—'o a'u "ki he to'u tangata 'e lauiafe."¹⁷

Kuo 'osi fakahoko ha ni'ihí 'o e ngaahi tala'ofá; pea 'i ai ha ni'ihí 'oku te'eki ke fakahoko. 'Oku ou lau mei he kikite kimu'a 'o e Tohi 'a Molo-moná: "Kuo 'ikai lau 'a 'etau tamai [ko Lihai] ki hotau hakó pē, ka ki he fale kotoa foki 'o 'Isilelí, 'o 'uhinga ki he fuakava 'a ia 'e fakahoko 'i he ngaahi 'aho faka'osí; 'a ia ko e fuakava na'e fai 'e he 'Eiki ki he 'etau tamai ko 'Ēpalahamé."¹⁸ 'Ikai 'oku fakaofa ia? 'I he ta'u 'e 600 kimu'a pea 'alo'i mai 'a Sisū 'i Pētelihemá, na'e 'osi 'ilo 'e he kau palōfitá ia 'e fakahoko e fuakava faka-'Ēpalahamé 'i he ngaahi 'aho faka'osí.

Ke tokoni ki hono fakahoko e tala'ofa ko iá, na'e hā mai 'a e 'Eiki 'i he ngaahi 'aho faka'osí ke toe fakafo'ou e fuakava faka-'Ēpalahamé. Na'e folofola 'a e 'Eiki ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá:

"Na'e ma'u 'e 'Ēpalahame 'a e ngaahi tala'ofa 'o kau ki hono hakó, pea mo e fua 'o hono manavá—'a ia ko hono manavá kuó ke tupu mei ai, 'eku tamaio'eiki ko Siosefá. . . .

"Oku 'amoutolu foki 'a e tala'ofá ni, koe'uhí he ko ho'omou tupu meia 'Ēpalahame."¹⁹

Hangē ko e kakai he kuonga mu'á, 'oku tau toe ma'u 'i hono fakafo'ou e tala'ofá ni, 'a e lakanga fakataula'eiki mā'oni'oni pea mo e ongoongolelei ta'engata. 'Oku tau ma'u e totonu ke ma'u e kakato 'o e ongoongolelei, fiefia he ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eiki, pea taau ke ma'u e tāpuaki mahu'inga taha 'a e 'Otuá—'a ia ko e mo'ui ta'engata.²⁰

'Oku 'i ai hatau ni'ihí ko ha hako totonu pē 'o 'Ēpalahame; pea ko e toki ohi atu ha ni'ihí kehe ki hono

Kuo laui kuonga hono fakahoko 'e he 'Otuá ha ngaahi fuakava mo 'Ene fānaú.⁵ Na'e hokohoko atu pē 'Ene ngaahi fuakavá he palani kotoa 'o e fakamo'uí pea ko ha kongá ia 'o e kakato 'o 'Ene ongoongolelei.⁶ Hangē ko 'ení, na'e tala'ofa 'a e 'Otuá ke 'omi ha Fakamo'ui ma'a 'Ene fānaú,⁷ pea mo e fie ma'u ke nau talangofua ki He'ene fonó.⁸

'Oku tau lau 'i he Tohi Tapú 'o kau ki he kakai tangata mo fafine he Maama Motu'á na'e ui ko e fānau 'o e fuakavá. Ko e fuakava hā? "Ko e fuakava na'e fai 'e he 'Otuá mo ['enau] ngaahi tamai, 'i He'ene folofola kia 'Ēpalahame, Pea 'i ho hakó 'e monū'ia 'a e fa'ahinga kotoa pē 'o māmaní."⁹

'Oku tau lau 'i he Tohi 'a Molomoná 'o kau ki ha kakai 'i he Maama Fo'ou na'e toe ui ko e fānau 'o e fuakavá.¹⁰ Na'e tala kiate kinautolu 'e he 'Eiki kuo toetu'ú: "Pea vakai, ko e fānau 'a kimoutolu 'a e kau palōfitá; pea 'oku

mou 'o e fale 'o 'Isilelí; pea 'oku mou kau 'i he fuakava na'e fai 'e he Tamai mo ho'omou ngaahi tamai, 'o ne folofola kia 'Ēpalahame: Pea 'e monū'ia 'i ho hakó 'a e ngaahi fa'ahinga kotoa pē 'o e māmaní."¹¹

Na'e fakamatala 'i 'e he Fakamo'uí 'a e mahu'inga honau tu'unga ko e fānau 'o e fuakavá. Na'á Ne folofola, "Kuo tomu'a hiki hake au 'e he Tamai kiate kimoutolu, . . . fekau 'i au ke u tāpuaki 'i 'a kimoutolu 'i he'eku fakatafoki 'a kimoutolu kotoa pē mei ho'omou ngaahi angahalá; pea kuó ne fekau ke u fai 'eni koe'uhi ko e fānau 'a kimoutolu 'o e fuakavá."¹²

Ko e fuakava na'e fai 'e he 'Otuá mo 'Ēpalahamé¹³ pea toe fakahoko kimui ange mo 'Aisake¹⁴ mo Sēkopé¹⁵ 'oku matu'aki mahu'inga ia. 'Oku kau ai ha ngaahi tala'ofa lahi:

- 'E 'alo'i 'a Sisū Kalaisi 'i he hako 'o 'Ēpalahamé.

Sitokohoumu, Suēteni

fāmili. 'Oku 'ikai ke filifilimānako 'a e 'Eikí.²¹ Te tau ma'u kotoa 'a e ngaahi tāpuaki ne tala'ofa mai ko 'ení—kapau te tau fekumi ki he 'Eikí pea talangofua ki He'ene ngaahi fekaú.²² Ka 'o ka 'ikai ke tau talangofua, 'e mole leva meiate kitautolu e ngaahi tāpuaki 'o e fuakavá.²³ 'Oku foaki mai 'e Hono Siasí e tāpuaki fakapē-teliaké ke tokoni'i kitautolu ke ma'u ai 'e he taha kotoa pē ha vīsone ki hono kaha'ú, pea mo ha fehokotaki ki he kuohilí, pea fakahā mai ai mo e hohoko 'o a'u kia 'Ēpalahame, 'Aisake mo Sēkopé.²⁴

'Oku 'i ai e totonu 'a e kakai tangata 'o e fuakavá ke nau mo'ui taau mo e fakapapau mo e fuakava 'o e lakanga fakataula'eikí.²⁵ Kapau te ke "faivelenga 'o a'u ki hono ma'u 'a e ongo lakanga fakataula'eikí ni pea mo hono fakaongoongolelei'i [o homou] lakangá, 'oku fakamā'oni'oni'i 'a [kimoutolu] 'e he Laumālié ki hono fakafou'ou 'o [homou] sinó."²⁶ 'Oku 'ikai ko hono kakatō ia. Ko e kakai tangata ko ia 'oku nau ma'u he mo'ui taau e lakanga fakataula'eikí, 'oku nau ma'u e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, pea ko kinautolu 'oku nau ma'u e 'Eikí 'oku nau ma'u e 'Otuá ko e Tamaí.²⁷ pea ko kinautolu 'oku nau ma'u e 'Otuá te nau ma'u mo e me'a kotoa pē 'oku Ne ma'ú.²⁸ 'Oku tafe mai ha ngaahi tāpuaki fakafo mei he fakapapau mo

e fuakavá ni ki he kakai tangata mo fafine mo'ui tāu, mo e fānau kotoa pē 'i he māmaní.

Ko hotau fatongiá ke tokoni ke fakahoko e fuakava faka-'Ēpalahamé. Ko e hako kitautolu na'e tomu'a fakanofo mo teuteu'i ke tāpuekina ai e kakai kotoa 'o e māmaní.²⁹ Ko e 'uhinga ia 'oku kau ai e ngāue fakafai fekaú 'i he fatongia 'o e lakanga fakataula'eikí. Hili ha ta'u 'e 4,000 'o e tatali mo e teuteú, ko e 'aho 'eni na'e polo'i ke 'ave ai e ongoongolelei ki he fa'ahinga 'o e māmaní. Ko e kuonga 'eni na'e tala'ofa ke tānaki ai 'a 'Isilelí. Pea kuo pau ke tau kau ai! 'Ikai 'oku fakafiefia ia? 'Oku fakafalala mai e 'Eikí kiate kitautolu mo hotau ngaahi fohá—pea 'okú Ne matu'aki hounga'ia 'aupito 'i hotau ngaahi 'ofefine—'oku nau hoko ko ha kau faifekau taau 'i he kuonga mahu'inga ko 'eni 'o hono tānaki 'o 'Isilelí.

Ko e Tohi 'a Molomoná ko ha fakailonga mahino ia kuo kamata ke tānaki 'e he 'Eikí 'Ene fānau fuakava 'o 'Isilelí.³⁰ 'Oku tala 'e he tohi ko 'eni na'e hiki ma'a hotau kuongá ko e taha hono ngaahi taumu'á ke "mou toki 'ilo ai kuo kamata hono fakahoko 'o e fuakava ko ia na'e fai 'e he Tamaí mo e fānau 'a 'Isilelí. He vakai, 'e manatu 'i 'e he 'Eikí 'a 'ene fuakava 'a ia kuó ne fai ki hono kakai 'oku 'o e fale 'o 'Isilelí."³¹

Ko hono mo'oni, kuo 'ikai pē ke ngalo ia he 'Eikí! Kuó Ne tāpuekina kitautolu mo e ni'ihí kehe he māmaní 'aki e Tohi 'a Molomoná. Pea ko e taha hono ngaahi taumu'á ke "fakaloto'i foki 'o e Siú mo e Senitailé ko e Kalaisí 'a Sīsū."³² 'Oku tokoni'i ai kitautolu 'i he'etau ngaahi fuakava mo e 'Otuá. 'Oku fakafai'e i ai kitautolu ke manatu'i Ia pea 'ilo ki Hono 'Alo 'Ofa'angá. Ko ha fakamo'oni ia e taha 'o Sīsū Kalaisí.

'Oku ma'u 'e he fānau 'o e fuakavá ha totonu ke ma'u 'Ene tokāteliné pea 'ilo ki he palani 'o e fakamo'uí. 'Oku nau ma'u ia 'i hono fai ha ngaahi fuakava toputapu mo mahu'inga. Na'e pehē 'e Pilikihami 'Iongi: "'Oku fai 'e he kakai Siasi kotoa pē ha fuakava fo'ou mo ta'e ngata 'i he taimi 'oku nau kau mai ai ki he Siasí. . . . 'Oku nau fakahoko ha fuakava fo'ou mo ta'engata ke poupu'i 'a e Pule'anga 'o e 'Otuá."³³ 'Oku nau tauhi e fuakavá 'aki e talangofua ki He'ene ngaahi fekaú.

'Oku tau fuakava 'i he papitaisó ke ngāue ma'á e 'Eikí mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú.³⁴ 'Oku tau fakafou'ou 'etau fuakavá 'i he'etau ma'u e sākalamēnití, pea fakahaa'i ai 'etau lotu ke to'o kiate kitautolu e huafa 'o Sīsū Kalaisí. Ko ia 'oku ohi ai kitautolu ko Hono ngaahi foha mo e 'ofefine pea tau hoko ai ko e ngaahi tokoua mo e tuofāfine. Ko e tamai ia 'o 'etau mo'ui fo'ou.³⁵ Te tau lava ke hoko ai 'i he temipale mā'oni'oni ko e kaungā 'ea hoko ki he ngaahi tāpuaki 'o ha fāmili ta'engata, 'o hangē ko e tala'ofa na'e fai kia 'Ēpalahame, 'Aisake, Sēkope pea mo honau hakó.³⁶ Ko ia 'oku hoko ai e mali fakasilesitiale ko e fuakava ia ki he hakeaki'i.

'I he'etau 'ilo ko ia ko e fānau kitautolu 'o e fuakavá, 'oku tau 'ilo'i ai ko hai kitautolu mo e me'a 'oku fie ma'u 'e he 'Otuá meiate kitautolú.³⁷ 'Oku tohi 'Ene fonó 'i hotau lotó.³⁸ Ko Ia hotau 'Otuá pea ko Hono kakai kitautolu.³⁹ Neongo e faingata'á, ka 'e kei tu'u ta'e ue'ia pē e fānau mo'ui tukupá ia 'o e fuakavá. 'I he taimi 'oku tō loloto ai e tokāteliné 'i hotau lotó, 'oku faingofua pē ke fua e huhu ia 'o e maté mo fakamālohia hotau

mālohinga fakalaumālié.

Ko e me'a lelei taha 'e lava ke ma'u 'i he mo'u'i ni ko e hoko ko ha tokotaha tauhi fuakava. 'E lava ke ma'u e pale 'o ha taha tauhi fuakava 'i heni pea 'i he mo'ui kaha'ú. 'Oku fakahā 'e he folofolá "ke mou fakakaukau ki he tu'unga monū'ia mo fakafiefia 'o kinautolu 'oku tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá. He vakai, 'oku nau monū'ia 'i he me'a kotoa pē, pea kapau te nau kātaki 'i he tui faivelenga 'o a'u ki he ngata'angá 'e ma'u hake 'a kinautolu ki he langí [pea] nofo mo e 'Otuá 'i he tu'unga fiefia 'oku 'ikai hano ngata'anga."⁴⁰

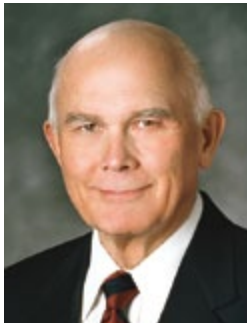
'Oku mo'ui e 'Otuá. Ko e Kalaisí 'a Sisū. Na'e toe fakafoki mai Hono Siasí ke tāpuekina kotoa ai e kakaí. Ko 'Ene palōfita he 'aho ní ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoni. Pea 'e tāpuekina kitautolu ko e fānau *faivelenga* 'o e fuakavá, he lolotongá ni pea ta'engata. Ko 'eku fakamo'oní ia 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Na'e fokotu'u e Siteiki Mosikou Lūsiá he Sāpate ko hono 5 'o Sune 2011.
2. Ko Vyacheslav Efimov ko e palesiteni 'o e Misiona Russia Yekaterinburg mei he 1995 ki he 1998. Na'á ne mālōlō he 'aho 25 Fēpueli 2000.
3. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:57.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 130:21.
5. Hangē ko 'ení, hili e fu'u Lōmakí, na'á Ne fakahā "e hā mai 'a e 'umatá 'i he 'aó: pea te u manatu ki he'eku fuakava, 'a ia kuó u fai mo kimoutolú; pea 'e 'ikai toe hoko 'a e ngaahi vai ko e lōmaki ke faka'auha 'a e kakano kotoa pē" (Sēnesi 9:14–15, futinouti

- b; mei he Liliu 'a Siosefa Sāmitá, Sēnesi 9:20).
6. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 66:2; 133:57.
7. Vakai, Sione 3:16.
8. Vakai, 'Épalahame 3:25.
9. Ngāue 3:25.
10. Vakai, 'Alam 3 Nifai 20:26.
11. 3 Nifai 20:25.
12. 3 Nifai 20:26.
13. Vakai, Sēnesi 17:1–10, 19; Levitiko 26:42; Ngāue 3:25; Bible Dictionary, "Abraham, Covenant of."
14. Vakai, Sēnesi 26:1–5, 24.
15. Vakai, Sēnesi 28:1–4, 10–14; 35:9–13; 48:3–4.
16. Vakai ki he ngaahi folofola 'oku lisi he fakamatala ki muí 13–15.
17. Teutalōnome 7:9; 1 Fakamatala Me'a Hokohoko 16:15; Saame 105:8.
18. 1 Nifai 15:18; toki tānaki atu e fakamamafá.
19. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 132:30–31. Na'e fakahā 'e he 'Eikí ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, "Pea hangē ko 'eku lea kia 'Épalahame 'o kau ki he ngaahi fa'ahinga 'o e māmani, 'oku pehē 'eku lea ki he'eku tamaio'eiki ko Siosefa: 'E monū'ia 'a e fa'ahinga 'o e māmani 'iate koe, pea 'i ho hakó" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 124:58).
20. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 14:7.
21. Vakai, Ngāue 10:34–35.
22. Vakai, 'Ekesōtosi 19:5.
23. 'Oku pehē 'e he folofolá "Ko au, ko e 'Eikí, 'oku ou ha'isia, 'o ka mou ka fai 'a e me'a 'oku ou lea'aki; ka 'o ka 'ikai te mou fai 'a ia 'oku ou lea'aki, 'oku 'ikai hamou tala'ofa" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 82:10).
24. Na'e fuofua fakahā e fakakaukau 'o e fuakava ko 'ení ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'i he 'aho 21 'o Sepitema 1823. Pea fakahā 'e he 'āngelo ko Molonáí 'e ha'u 'a e palōfita ko 'Ilaisiá ko ha talafekau mei he langí ke tō ki he loto 'o e fānau 'e ilo ki he ngaahi tala'ofa na'e fai ki he ngaahi tamai 'o e fale 'o 'Isilelí (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 2:1–3).

25. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:33–34, 39–40.
26. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:33.
27. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:35, 37.
28. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:38.
29. Vakai, 'Alamá 13:1–9.
30. Vakai, 3 Nifai 29.
31. 3 Nifai 29:1, 3.
32. Ko e peesi talamu'aki 'o e Tohi 'a Molomoná: Ko ha Fakamo'oní 'e Taha 'o Sisū Kalaisi.
33. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Pilikihami 'Iongi* (1997), 76.
34. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:37.
35. "'Oku mau lea 'ia Kalaisi, 'oku mau fiefia 'ia Kalaisi, 'oku mau malanga 'aki 'a Kalaisi, 'oku mau kikitē 'ia Kalaisi, ke 'ilo 'e he'emaufānau ki he tupu'anga 'a ia te nau lava ke sio ki ai ke ma'u ai ha fakamolemole 'o 'enau ngaahi anghalá" (2 Nifai 25:26).
36. Vakai, Kalētia 3:29; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 86:8–11.
37. 'Oku fekau'aki e fakakaukau ko 'ení mo kitautolu: "Ngaahi to'u tangata lahi 'i he hili 'a e hā mai 'a e Misaiá 'i he sino ki he fānau 'a e tangatá, 'e toki 'omi hono kakato 'o e ongoongolelei 'a e Misaiá ki he kau Senitailé, pea mei he kau Senitailé ki he toenga 'o hotau hakó—pea 'i he 'aho ko iá 'e 'ilo 'e he toenga 'o hotau hakó 'oku nau 'o e fale 'o 'Isilelí, pea ko kinautolu ko e kakai 'o e fuakava 'o e 'Eikí; pea te nau toki 'ilo'í pea ma'u 'a e 'ilo ki he'enau ngaahi kuí, kae 'uma'ā foki 'a e 'ilo ki he ongoongolelei 'a honau Huhu'í, 'a ia na'e ako 'i ki he'enau ngaahi tamai 'e ia; ko ia, te nau ma'u 'a e 'ilo ki honau Huhu'í mo e ngaahi tefito'i me'a 'o 'ene ngaahi tokātelinē koe'uhi ke nau 'ilo pe 'e fēfē 'enau ha'u kiote ia 'o mo'u" (1 Nifai 15:13–14).
38. Vakai, 'Isaiá 55:3; Selemaia 31:33; Loma 2:15; 2 Kolinito 3:2–3; Hepelú 10:16.
39. Vakai, Saame 95:7; 100:3; Selemaia 24:7; 31:33; 32:38; 'Isikeli 11:20; 37:23, 27; Sákalaia 8:8; 2 Kolinito 6:16; Hepelú 8:10.
40. Mōsaia 2:41.

Fai 'e 'Eletā Dallin H. Oaks

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ngaahi Akonaki 'a Sīsūú

Ko Sīsū Kalaisi pē 'a e 'Alo Tofu Pē 'e Taha na'e Fakatupú pea ko e 'Alo 'Ofa'anga Ia 'o e 'Otuá. Ko Ia 'a hotau Fakamo'ui mei he angahalá mo e maté. Ko e 'ilo mahu'inga taha 'eni 'i he māmaní.

Ko e hā homou loto ki he Kalaisi?" (Mātiu 22:42). Ko e ngaahi lea 'eni na'e fakatupu ai 'e Sīsū e puputu'u 'a e kau Fālesi 'i Hono taimí. Pea 'i he ngaahi lea tatau 'oku ou 'eke ai ki hoku kaungā Kāingalotu mo e kau Kalisitiane kehé pe ko e hā ho'omou tui mo'oni kau kia Sīsū Kalaisi pea ko e hā ho'omou me'a 'oku fai kau ki he tui ko iá.

Ko e konga lahi e ngaahi folofola te u faka'aonga'í 'oku ma'u ia he Tohi Tapú, he 'oku maheni lelei ia mo ha kau Kalisitiane tokolahi. Ko 'eku faka'uhingá 'e ma'u ia mei he folofola fakaeonopōní, tautefito ki he Tohi 'a Molomoná, he 'okú ne ako'i mai kiate kitautolu e 'uhinga e ngaahi folofola 'o e Tohi Tapú 'oku ta'emahinó pea fetōkehekehe ai e faka'uhinga 'a e kau Kalisitiane. 'Oku ou lea ki he kakai tuí pea mo e ni'ihiki kehé foki. Hangē ko ia na'e ako'i mai 'e 'Eletā Teti R. Kalisitā 'i he pongipongi ní, 'oku ui 'e ha ni'ihiki kinautolu ko e kau Kalisitiane pea nau fakahihiki'ia 'a Sīsū ko ha faiako ma'ongo'onga ka 'oku nau faka'ehi'ehi ke pou pou 'i

Hono tu'unga faka'otuá. Ke lea kiate kinautolú, kuó u faka'aonga'ia ai e folofola tonu pē 'a Sīsūú. 'Oku totonu ke tau fakakaukau'ia kotoa e me'a na'á Ne ako'i mai 'o kau kiate Iá mo e me'a na'e fekau'ia mai Ia ke Ne fai 'i he māmaní.

'Alo Tofu Pē Taha Na'e Fakatupú

Na'e ako'i 'e Sīsū ko Ia 'a e 'Alo Tofu Pē Taha na'e Fakatupú. Na'á Ne folofola:

"He na'e 'ofa pehē 'a e 'Otuá ki māmani, na'á Ne foaki hono 'Alo pē taha na'e fakatupú, koe'uhí ko ia kotoa pē 'e tui kiate iá ke 'oua na'a 'auha, kae ma'u 'a e mo'ui ta'e ngatá.

"He na'e 'ikai fekau 'e he 'Otuá hono 'Aló ki māmani ke fakamala'ia 'a māmani; ka koe'uhi ke mo'ui 'a māmani 'iate ia" (Sione 3:16–17).

Na'e fakapapau'ia mai 'eni 'e he 'Otuá ko e Tamaí. Ko e tumutumu 'o e 'ausia toputapu he Mo'unga 'o e Liliú, 'a 'Ene folofola mei he langí: "Ko hoku 'Alo 'ofa'angá 'eni 'a ia 'oku ou fiemālie lahi ai; mou fakaongo kiate ia" (Mātiu 17:5).

Na'e toe ako'i mai foki 'e Sīsū 'oku hangē pē 'Ene hā maí ko e hā mai 'Ene Tamaí. Na'á Ne fakahā ki He'ene kau 'Aposetoló:

"Ka ne mou 'ilo au, pehē, kuo mou 'ilo mo 'eku Tamaí foki: pea ngata mei heni 'oku mou 'ilo ia, pea kuo mou mamata kiate ia.

"Pea lea 'a Filipe kiate ia, 'Eiki, fakahā kiate kimaoutolu 'a e Tamaí, pea mau fiemālie ai.

"Pea pehēange 'e Sīsū kiate ia, Filipe, he kuo peheni hono fuoloa 'eku 'iate kimoutolú, ka 'oku te'eki ai te ke 'ilo au? ko ia kuó ne mamata kiate aú kuó ne mamata ki he Tamaí" (Sione 14:7–9).

Ko ia, na'e fakamatala'ia 'e he 'Aposetolo ko Paulá 'a e 'Aló ko ha "tatau mo'oni 'o e ['Otuá ko e Tamaí]" (Hepelū 1:3; vakai foki, 2 Kolinitō 4:4).

Ko e Tupu'angá

Na'e tohi 'e he 'Aposetolo ko Sioné ko Sīsūú 'a ia na'á ne ui "ko e Folofolá," "na'e 'i he kamata'angá mo e 'Otuá. Na'e ngaohi 'e ia 'a e me'a kotoa pē; pea na'e 'ikai ha me'a 'e ngaohi kae 'iate Ia pē" (Sione 1:2–3). Ko ia, fakatatau ki he palani 'a e Tamaí, ne hoko ai 'a Sīsū Kalaisi ko e Tupu'anga Ia 'o e me'a kotoa pē.

'Eiki ko e 'Otuá 'o 'Isilelí

Lolotonga 'Ene tokoni ki Hono kakaí 'i Palesitainé, na'e fakahā ai 'e Sīsū ko Ia 'a Sihova, ko e 'Eiki 'Otuá 'o 'Isilelí (vakai, Sione 8:58). Pea kimui ai, ko e 'Eiki kuo toetu'ú na'á Ne ngāue ki Hono kakai 'i he konitinēniti 'o 'Ameliká. Na'á Ne folofola:

"Vakai, ko au ko Sīsū Kalaisi, 'a ia na'e fakamo'oni'ia 'e he kau palōfitá 'e ha'u ki he māmaní. . . .

". . . Ko au ko e 'Otuá 'o 'Isilelí, pea ko e 'Otuá 'o e māmaní kotoa pē" (3 Nifai 11:10, 14).

Ko e Me'a Na'á Ne fai Ma'atautolú

Na'á ku fe'iloaki mo ha fefine 'i ha konifelenisi fakasiteiki 'i he ngaahi ta'u lahi kuohilí, 'o ne talamai na'e kole ange ke ne foki mai ki he siasí hili ha ngaahi ta'u lahi ka 'oku 'ikai ke ne 'ilo'ia 'e ia ha 'uhinga

‘oku totonu ke toe foki mai ai. ‘I he‘eku feinga ke fakalotolahi ‘i iá na‘á ku pehē ange kiate ia, “‘I ho‘o fakakaukau ki he me‘a kotoa kuo fai ‘e he Fakamo‘uí ma‘atautolú, ‘ikai nai ‘oku lahi e ‘uhinga ke ke toe foki mai ai ki he siasi ke ke hū mo tauhi kiate Iá?” Na‘á ku ‘ohovale he‘ene talí: “He ko e hā ha me‘a kuó Ne fai ma‘aku?” Kiate kinautolu ‘oku ‘ikai mahino e me‘a na‘e fai ‘e he Fakamo‘uí ma‘atautolú, te u tali atu ‘a e fehu‘i ko iá ‘aki ‘Ene folofolá mo ‘eku fakamo‘oní.

Mo‘ui ‘a e Māmani

‘Oku hiki ‘i he Tohi Tapú ‘a e akonaki ‘a Sisū, “Kuó u ha‘u au ke nau ma‘u ‘a e mo‘uí, pea ke nau ma‘u ia ‘o lahi ‘aupito” (Sione 10:10). Na‘á Ne toe folofola kimui ‘i he Maama Fo‘ou, “Ko au ko e maama mo e mo‘ui ‘a e māmani” (3 Nifai 11:11). Ko e mo‘ui Ia ‘a e māmani he ko Ia hotau tupu‘angá pea ‘oku fakafou ‘i He‘ene Toetu‘ú, ‘a hono fakapapau‘i mai te tau toe mo‘ui kotoa. Pea ko e mo‘ui ‘okú Ne foaki maí ‘oku ‘ikai ko ha mo‘ui fakamatelie pē. Na‘á Ne ako‘i mai, “Oku ou foaki

kiate kinautolu ‘a e mo‘ui ta‘engatá; pea ‘e ‘ikai ‘aupito te nau ‘auha, pe[a] ‘e ‘ikai ha taha te ne hamusi ‘a kinautolu mei hoku nimá” (Sione 10:28; vakai foki, Sione 17:2).

Maama ‘o e Māmani

Na‘e toe ako‘i mai foki ‘e Sisū, “Ko au ko e maama ‘o māmani: ko ia ‘oku muimui ‘iate aú, ‘e ‘ikai ‘alu ia he po‘ulí” (Sione 8:12). Na‘á Ne toe fakahā, “Ko au ko e hala, mo e mo‘oni, pea mo e mo‘ui (Sione 14:6). Ko Ia ‘a e Halá pea ko Ia ‘a e Māmá he ‘oku huluhulu ‘e He‘ene ngaahi akonakí hotau hala ‘i he mo‘ui fakamatelie pea fakahā mai ai mo e hala ke tau foki ai ki he Tamaí.

Ko Hono Fakahoko e Finangalo ‘o e Tamaí

Na‘e faka‘apa‘apa‘i ma‘u pē ‘e Sisū e Tamaí mo muimui kiate Ia. Na‘á Ne fakahā ki He‘ene mātu‘a fakamāmani ‘i he‘ene kei talavou, “‘Ikai te mo ‘ilo ‘oku ‘a‘aku ke fai ‘a e ngāue ‘a ‘eku Tamaí?” (Luke 2:49). Na‘á Ne toe ako‘i kimui, “Na‘e ‘ikai te u ‘alu hifo mei he langí ke fai hoku loto ‘o‘okú, ka ko e finangalo ‘o ia na‘á ne fekau‘i aú” (Sione 6:38; vakai foki, Sione 5:19). Pea na‘e ako‘i ‘e he Fakamo‘uí, “Oku ‘ikai ha‘u ha tangata ‘e taha ki he Tamaí, kae ‘iate au” (Sione 14:6; vakai foki, Mātiu 11:27).

‘Oku tau foki ki he Tamaí ‘i he‘etau fai Hono finangalo. Na‘e ako‘i ‘e Sisū, “‘E ‘ikai hū ki he pule‘anga ‘o e langí ‘a kinautolu kotoa pē ‘oku pehē mai kiate au, ‘Eiki, ‘Eiki, ka ko ia ‘okú ne fai ‘a e finangalo ‘o ‘eku Tamaí ‘oku ‘i he langí” (Mātiu 7:21). Na‘á Ne fakamatala‘i:

“‘E pehē kiate au ‘e he tokolahi ‘i he ‘aho ko iá, ‘Eiki, ‘Eiki, ‘ikai na‘a mau akonaki ‘i ho huafá? pea ‘i ho huafá na‘a mau kapusi kitu‘a ‘a e kau tēvoló? pea ‘i ho huafá na‘a mau fai ‘a e ngaahi me‘a mana lahi?

“Pea te u toki fakahā kiate kinautolu, Na‘e ‘ikai ‘aupito te u ‘iloa ‘a kimoutolu: ‘alu ‘iate au ‘a kimoutolu ‘oku fai koví” (Mātiu 7:22–23).

Pea ko hai leva ‘e hū ki he pule‘anga ‘o e langí? ‘Oku ‘ikai ko kinautolu pē ‘oku fai ha me‘a maná

‘o faka‘aonga i e huafa ‘o e ‘Eikí, ka na‘e ako‘i ‘e Sisū, ka ko ia pē “okú ne fai ‘a e finangalo ‘o ‘eku Tamai ‘oku ‘i he langí.”

Ko e Fa‘ifa‘itaki‘anga Tu‘ukimu‘á

Na‘e fakahā mai ‘e Sisū e founga ke tau fakahoko ‘aki ‘ení. Na‘á Ne toutou fakaafe‘i ke tau muimui ‘iate Ia: “Oku fanongo ‘eku fanga sipí ki hoku le‘ó, pea ‘oku ou ‘iloa ‘a kinautolu, pea ‘oku nau muimui ‘iate au” (Sione 10:27).

Mālohi ‘o e Lakanga Fakataula‘eikí

Na‘á Ne foaki ‘a e mālohi ‘o e lakanga fakataula‘eikí ki He‘ene kau ‘Aposetoló (vakai, Mātiu 10:1) pea mo e ni‘ihi kehé. Na‘á Ne folofola kia Pita ko e ‘Aposetolo pulé, “Pea te u ‘atu kiate koe ‘a e ki ‘o e pulé‘anga ‘o e langí: pea ko ia kotoa pē te ke nono‘o ‘i māmaní, ‘e nono‘o ia ‘i he langí: pea ko ia te ke veteki ‘i māmaní, ‘e veteki ia ‘i he langí” (Mātiu 16:19; vakai foki, Mātiu 18:18).

Na‘e lekooti ‘e Luke na‘e “fakanofu ‘e he ‘Eikí . . . ‘a e toko fitungofulu kehe, ‘o ne fekau ke nau ō ‘o tautau toko ua, ke mu‘omu‘a ‘iate ia ki he

kolo mo e potu kotoa pē ‘e ‘alu ki aí” (Luke 10:1). Na‘e fakamatala fiefia kimui ‘e he kau Fitungofulú ni kia Sisū, “Kuo vaivai ‘a e kau tēvoló kiate kinautolu ‘i ho huafá” (Luke 10:17). Ko ha fakamo‘oni au ki he mālohi ‘o e lakanga fakataula‘eiki ko iá.

Tataki ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oní

Na‘e ako‘i ‘e Sisū ‘Ene kau ‘Aposetoló ‘i he faka‘osinga ‘Ene ngāue ‘i he māmaní, “Ka ko e Fakafiemālié, ko e Laumālie Mā‘oni‘oní, ‘a ia ‘e fekau ‘e he Tamai ‘i hoku huafá, te ne ako‘i ‘a kimoutolu ‘i he me‘a kotoa pē, mo fakamanatu‘i ‘a kimoutolu ‘i he me‘a kotoa pē, ‘a ia kuó u lea‘aki kiate kimoutolú” (Sione 14:26), pea “‘e tataki ‘e ia ‘a kimoutolu ki he mo‘oni kotoa pē” (Sione 16:13).

Tataki ‘aki ‘Ene Ngaahi Fekau

‘Okú Ne toe tataki foki kitautolu ‘aki ‘Ene ngaahi fekau. Ko ia na‘á Ne fekau ai ki he kau Nifai ‘oku totonu ke ‘oua na‘a nau fakakikihi kau ki he tokāteliné, pea na‘á Ne folofola:

“Ko ia ia ‘okú ne ma‘u ‘a e laumālie ‘o e fakakikihi ‘oku ‘ikai ‘a‘aku ia, ka ‘oku ‘o e tēvoló ia, ‘a ia ko e tamai ‘a

e fakakikihi pea ‘okú ne ue‘i hake ‘a e loto ‘o e kakaí ke fefakakikihi‘aki ‘i he ‘ita, ‘iate kinautolu.

“Vakai, ‘oku ‘ikai ko ‘eku tokāteliné ‘eni, ke ue‘i ‘a e loto ‘o e kakaí ke fe‘ite‘itani; ‘iate kinautolu; ka ko ‘eku tokāteliné ‘eni ke fakangata hono fai ‘o e ngaahi me‘a peheé” (3 Nifai 11:29–30).

Fakatefito ‘i he Mo‘ui Ta‘engatá

Na‘á Ne toe fakatukupaa‘i kitautolu ke tau fakatefito ‘iate Ia, kae ‘ikai ko e ngaahi me‘a ‘o e māmaní. Na‘e fakamatala‘i ‘e Sisū ‘i He‘ene malanga ma‘ongo‘onga ki he mā ‘o e mo‘uí, ‘a e faikehekehe ‘i he me‘akai fakamāmaní mo e me‘akai fakalaumālié. Na‘á Ne folofola, “‘Oua ‘e ngāue ki he me‘akai ‘oku ‘auhá, ka ki he me‘akai ‘oku tolonga ki he mo‘ui ta‘e ngatá, ‘a ia ‘e foaki ‘e he Foha ‘o e tangatá kiate kimoutolú” (Sione 6:27). Na‘e ako‘i ‘e he Fakamo‘uí ko Ia ‘a e Mā ‘o e Mo‘uí, ko e tupu‘anga ‘o e me‘akai ‘oku ta‘engatá. ‘I he lau ki he me‘akai fakamāmani ‘oku foaki ‘e he māmaní, kau ai e mana na‘e fafanga ‘aki ‘e Sihova e fānau ‘a ‘Isilelí he toafá, na‘e ako‘i ‘e Sisū ‘oku mate ‘a e ni‘ihi ‘oku fakafalala ki he fa‘ahinga mā ko ‘ení (vakai, Sione 6:49). Ko hono kehekehé, ko e me‘akai na‘á Ne foaki “ko e mā mo‘ui kuo ‘alu hifo mei he langí,” pea ako‘i ‘e Sisū, “Kapau ‘e kai ‘e ha tangata ‘a e maá ni, ‘e mo‘ui ta‘engata ia” (Sione 6:51).

Na‘e tala ‘e he ni‘ihi ‘o ‘Ene kau

ākongá “ko e lea faingata’a ‘eni” (veesi 60), pea mei he taimi ko iá na’e tokolahí Hano kau muimui na’a nau “foki kimui, ‘o ‘ikai toe ‘alu mo ia” (Sione 6:60, 66). Ko hono mo’oni na’e ‘ikai ke nau tali ‘Ene akonaki kimu’a ‘oku totonu ke nau “fuofua . . . kumi ki he pule’anga ‘o e ‘Otuá” (Mātiu 6:33). Pea a’u pē ki he ‘ahó ni ‘oku ‘i ai e ni’ihi ‘oku nau tala ko e kau Kalisitiane kinautolu ka ‘oku lahi ange ‘enau pipiki ki he ngaahi me’a ‘o e māmaní—‘a e me’a ‘oku ma’u ai e mo’ui ‘i he māmaní kae ‘ikai ma’u ai e me’akai ki he mo’ui ta’engatá. Pea ki he ni’ihi, ‘oku hoko ‘Ene “lea faingata’á” ko ha ‘uhinga ke ‘oua te nau muimui ai kia Kalaisi.

Ko e Fakalelei

Ko e tumutumu e ngāue hotau Fakamo’uí ‘i he māmaní ko ‘Ene Toetu’ú pea mo ‘Ene Fakalelei ki he ngaahi angahala ‘a e māmaní. Na’e kikite ‘i ‘e Sione Papitaiso ‘a e me’á ni ‘i he’ene pehē, “Vakai ki he Lami ‘a e ‘Otuá, ‘a ia ‘okú ne ‘ave ‘a e angahala ‘a e māmaní” (Sione 1:29). Na’e ako ‘i kimui ‘e Sisū ko e “Foha ‘o e tangatá na’e ha’u . . . ka ke tauhi, peá ke foaki ‘ene mo’uí ko e huhu ‘i ‘o e tokolahí” (Mātiu 20:28). Hangē ko ia ‘oku hā he tohi ‘a Mātiu, na’e fakamatala ‘i ‘e Sisū ‘i he ‘Ohomohe Faka’osí, ko e uaine na’á Ne tāpuaki ‘i ko “hoku toto ‘eni ‘o e fuakava fo’ou, ‘a ia ‘oku lilingi ke fakamolemole ai e angahala ‘a e tokolahí” (Mātiu 26:28).

Na’e fakaafe ‘i ‘e he ‘Eiki toetu’ú ‘i He’ene hā ki he kau Nifai, ke nau ha’u ‘o ala ki he kafo ‘i Hono vakavaká pea mo e mata ‘i fa’ó ‘i Hono nimá mo Hono va’e. Na’á Ne fakamatala ‘i ko ‘Ene fai iá, “koe’uhí ke mou ‘ilo’i ko au ko e ‘Otua ‘o ‘Isilelí, pea ko e ‘Otua ‘o e māmaní kotoa pē, pea kuo tāmatae ‘i au koe’uhi ko e ngaahi angahala ‘a e māmaní” (3 Nifai 11:14). Pea hoko atu e fakamatalá, na’e fakatōmape ‘e ‘a e fu’u kakaí “ki lalo ‘i he va’e ‘o Sisú, ‘o hū kiate ia” (veesi 17). ‘I he me’á ni, ‘e iku hū kotoa ‘a e māmaní kiate Ia.

Na’e ako ‘i ‘e Sisū ha mo’oni mahuinga kau ki He’ene Fakalelei. ‘Oku fakamatala ‘i ‘e he Tohi ‘a Molomoná ‘a e akonaki ‘a e Fakamo’uí ‘a ia ‘okú ne

fakamahino ‘i lelei ange Hono misioná, mo fakamatala ‘i e akonaki ko ‘eni:

“Na’e fekau ‘i au ‘e he’eku Tamaí koe’uhí ke hiki hake au ki he kolosí . . . , ke u tohoaki ‘i ‘a e kakai fulipē kiate au, . . .

“ . . . koe’uhí ke fakamaau ‘i ‘a kinautolu ‘o fakatatau ki he’enau ngaahi ngāue.

“Pea . . . ko ia ia ‘e fakatomala mo papitaiso ‘i hoku hingoá ‘e fakafonu ia, pea kapau te ne kātaki ki he ngata’angá, vakai, te u lau ia ‘oku ‘ikai ha’ane angahala ‘i he ‘ao ‘o ‘eku Tamaí ‘i he ‘aho te u tu’u ai ke fakama’u ‘i ‘a e māmaní. . . .

“Pea ‘oku ‘ikai ke fa’a hū ha me’a ‘oku ta’ema’a [ki he pule’anga ‘o e Tamaí]; ko ia ‘oku ‘ikai hū ki hono mālōlō’angá ha taha ka ko kinautolu pē kuo fō honau kofú ‘i hoku totó, koe’uhi ko ‘enau tuí, mo e fakatomala mei he’enau ngaahi angahala kotoa pē, pea mo ‘enau tui faivelenga ‘o a’u ki he ngata’angá” (3 Nifai 27:14–16, 19).

Pea ko ia ‘oku mahino kiate kitautolu ‘oku ‘omi ‘e he Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí ha faingamalie ke ikuna ‘i ‘a e mate fakalaumalie ko e ola ‘o e faiangahalá, ka ‘i hono fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava toputapú, ‘e

ma’u ai e ngaahi tāpuaki ‘o e mo’ui ta’engatá.

Tukupā mo e Fakamo’oni

Na’e ‘omi ‘e Sisū ha pole: “Ko e hā homou loto ki he Kalaisí?” (Mātiu 22:42). Na’e fakatukupaa ‘i ‘e he ‘Apo-setolo ko Paulá ‘a e kau Kolinitoó ke “e ke kiate kimoutolu, pe ‘oku mou ‘i he tuí” (2 Kolinitoó 13:5). ‘Oku totonu ke tau tali loto pē e ngaahi tukupā ko ‘eni. Ko e fē ‘etau mateaki li’oá? ‘Oku tau hangē nai ko e kau Kalisitiane na’e fakamatala ‘i ‘e ‘Eletā Mekisuele kuo nau hiki ‘o nofo ‘i Saione kae kei ‘i ai pē mo hanau ‘api ‘i Pabiloné?¹

‘Oku ‘ikai ha faka’alongau. Ko e kau muimui kitautolu ‘o Sisū Kalaisi. Ko e kau mēmipa kitautolu ‘o Hono Siasí mo ‘Ene ongoongolelé, pea ‘oku ‘ikai totonu ke tau ‘ahia ‘a Pabilone, pe mo’ui o hangē ko hono kakaí. ‘Oku totonu ke tau fakalāngilangi ‘i Hono huafá, tauhi ‘Ene ngaahi fekaú, pea [“‘oua na’a kumi ki he ngaahi me’a ‘o e māmaní kae fuofua kumi . . . ke langa e pule’anga ‘o e ‘Otuá, pea fokotu’u ‘ene mā’oni’oni?”] (Mātiu 6:33, mei he Liliu ‘a Siosefa Sāmitá, Mātiu 6:38).

Ko Sisū Kalaisi pē ‘a e ‘Alo Tofu Pē ‘e Taha na’e Fakatupú pea ko e ‘Alo ‘Ofa’anga Ia ‘o e ‘Otuá. Ko Ia ‘a hotau Tupu’angá. Ko Ia ‘a e Maama ‘o e Māmaní. Ko Ia ‘a hotau Fakamo’ui mei he angahalá mo e maté. Ko e ‘ilo mahu’inga taha ‘eni ‘i he māmaní, pea te ke lava ke ‘ilo’i ia, he ‘oku ou ‘ilo’i ia. Kuo fakahā mai ‘a e ngaahi mo’oni ko ‘eni kiate au ‘e he Laumalie Ma’oni’oni ‘a ia ‘oku fakamo’oni ki he Tamaí pea mo e ‘Aló mo tataki kitautolu ki he mo’oni, pea te Ne fakahā ia kiate koe. Ko e fongá ke ma’u ha holi pea talangofua. Na’e ako ‘i ‘e Sisū, “Kole, pea ‘e foaki ia kiate kimoutolu; kumi pea te mou ‘ilo; tukituki, pea ‘e to’o ia kiate kimoutolu” (Mātiu 7:7). “Pea ko ia ia ‘e fai ki hono finangaló, te ne ‘ilo ‘a e akonaki, pe ‘oku ‘i he ‘Otuá ia, pe ko ‘eku lea ‘iate au pē” (Sione 7:17). ‘Oku ou fakamo’oni ki hono mo’oni ‘o e ngaahi me’á ni ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALA

1. Vakai, Neal A. Maxwell, *A Wonderful Flood of Light* (1990), 47.

Fai 'e Matthew O. Richardson

Tokoni Ua 'i he Kau Palesiteni'i Lahi 'o e Lautohi Faka-Sāpaté

Ko e Faiako 'i he Founga 'a e Laumālié

Neongo 'oku tau hoko kotoa ko e kau faiako, ka kuo pau ke tau 'ilo'i lelei ko e Laumālie Mā'oni'oni 'a e faiako mo'oni mo e fakamo'oni 'o e mo'oni kotoa pē.

Na'á ku 'alu mo hoku hoá he ngaahi ta'u lahi kuo hilí ki he senitá ako'anga fakafaifekau peá u fanongo ki ha ki'i le'o 'oku pehē, "Fine'eiki, ko ha ongo faifekau mo'oni nai ē?" Na'á ku tafoki 'o sio ki ha ki'i ta'ahine 'oku piki he nima 'o 'ene kui fefiné mo tuhu mai kiate au mo hoku hoá. Na'á ku malimali pea mafao atu hoku nimá mo sio fakama-ma'u pē ki hono fofongá 'o pehē atu, "Mālō lelei, ko 'Eletā Lisiatesoni au pea ko e ongo faifekau mo'oni kimaua." Na'e malimali he'ene sio mai kiate aú mo fiefia he'ene fe'iloaki tonu mo ha ongo faifekau.

Na'á ku mavahe mei ai mo ha loto mateaki fo'ou. Ne u fie hoko ko e faifekau ko ē 'oku faka'amu e Fakamo'uí, hoku fāmilí, mo e ki'i ta'ahine ko 'ení ke u a'usía. 'I he ta'u 'e ua hono hokó, na'á ku ngāue mālohi ai ke u fotu, fakakaukau, ngāue, mo faiako 'o hangē ha faifekau mo'oni.

Na'e mahino lahi ange kiate au he'eku foki ki 'apí, neongo kuo 'osi 'eku ngāue fakafaifekau, ka ne u kei ma'u pē 'a e ivi tākiekina 'eku ngāue faifekau. Neongo kuo 'osi ha ngaahi ta'u lahi mei ai, ka 'oku ou ongo'i ko

e ta'u lelei taha 'e ua 'o 'eku mo'uí ne u ngāue fakafaifekau aí. Ko e taha e ngaahi lēsoni ne ma'u mei he'eku ngāue fakafaifekau ko e le'o 'o e ki'i ta'ahine ko íá. 'Oku ou fanongo loto pē ki ai, "E fine'eiki, ko ha taha ma'u lakanga fakataula'eiki mo'oni nai ē?" "E fine'eiki, ko ha husepāniti mo'oni nai ē pe ko ha tamai mo'oni nai ē?" pe "E fine'eiki, ko ha mēmipa mo'oni nai ē 'o e Siasí?"

Kuó u ako ko e kī ki he hoko 'o mo'oni 'i he tapa kotoa 'etau mo'uí ko 'etau malava ko ia ke faiako 'i ha founga he 'ikai fakangatangata ai e akó. 'Oku fie ma'u 'e he mo'ui mo'oni ha ako mo'oni, pea 'oku makatu'unga ia he faiako mo'oni. "Ko e fatongia ke ako'i [lelei] 'a e ongoongoleléi 'oku 'ikai ke fakangatangata pē ia kiate kinautolu 'oku uiui'i totonu ke nau hoko ko e kau faiakó."¹ Ko hono mo'oni 'oku 'i ai ha fatongia 'o e mēmipa kotoa pē 'o e fāmilí, taki 'o e Siasí mo e mēmipa 'o e Siasí (kau ai e to'u tupú mo e fānaú) ke faiako.

Neongo 'oku tau hoko kotoa ko e kau faiako, ka kuo pau ke tau 'ilo'i lelei ko e Laumālie Mā'oni'oni 'a e faiako mo e fakamo'oni mo'oni 'o e

mo'oni kotoa pē. 'E feinga 'a kinautolu 'oku 'ikai ke mahino kakato ki ai 'ení ke nau fai e ngāue 'a e Laumālie Mā'oni'oni pea nau fai e me'a kotoa pē, 'o fakaafe'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni ke hoko pē ko e pou pou, pe tui 'oku nau tukuange kotoa 'enau faiakó ki he Laumālié, ka ko hono mo'oni 'oku nau fai e ngāué "ta'e fai ha ako pe teuteu." Ko e fatongia 'o e mātu'a, taki, mo e faiako kotoa pē ke faiako "aki e Laumālié."² 'Oku 'ikai totonu ke nau faiako "o mu'omu'a he Laumālié" pe "hili e mavahe e Laumālié" kae faiako "aki e Laumālié" kae lava ke ako'i tau-atāina 'e he Laumālié 'a e mo'oni.

'Oku tokoni 'a Molonai ke mahino kiate kitautolu 'a e founga te tau lava ai 'o "faiako 'aki e Laumālié" 'pea 'ikai fetongi, fakakehe'i, pe tukuange ai e Laumālie Mā'oni'oni mei he'ene hoko ko e faiako mo'oni. Na'e pehē 'e Molonai na'e fakahoko e ngaahi me'a ne nau a'usía 'o "fakatatau ki he anga 'o e ngaahi fakahinohino 'a e Laumālié."³ 'Oku mahulu hake ia 'i hono ma'u pē 'o e Laumālié. Kapau te tau ngāue 'o "fakatatau ki he anga" 'o e Laumālie Mā'oni'oni, 'e fie ma'u ke liliu 'etau founga faiakó ke tau muimui he founga faiako 'a e Laumālie Mā'oni'oni. 'I hono 'ai hotau angá ke hangē ko e anga 'o e Laumālie Mā'oni'oni, 'e lava leva e Laumālie Mā'oni'oni 'o faiako mo fakamo'oni tau-atāina. 'E lava ke mahino lelei 'a e fokotu'u mahu'inga ko 'ení mei he sippinga ko 'ení.

'I he ngaahi ta'u kuohilí, ne u kaka mo 'eku fānaú ki he tumutumu 'o e South Sister, ko ha mo'unga fute 'e 10,358 (3,157 m) 'i 'Olikoni. Hili ha ngaahi houa lahi ne mau a'u hake ki ha fo'i ngaofe tikili 'e 45 'oku fonu ai e fanga ki'i makamaka mei he mo'unga afí. Na'e ofi mai e tumutumú, pea 'i he'emaui feinga ke kaká ne ngoto hifo homau va'é he makamaká 'o mau heheke lahi ai ki mui. Na'e hoko atu pē kaka hoku foha ta'u 12 ka u nofo au mo hoku 'ofefine ta'u 8. Ne ha'u e helá mo e loto fo'í, pea loto-mamahi e 'ofefiné he'ene fakakaukau na'a 'ikai ke a'u mo hono tuonga'ané ki he tumutumú. Ne u 'uluaki fakakaukau ke fua ia. Na'e fa'a fai hoku laumālié ka kuo

vaivai hoku sinó. Na'á ma tangutu he makamaká, vakai'i homa tükungá, mo fá'u ha palani fo'ou. Na'á ku fekau ki ai ke 'ai hono nimá ki he kato 'i mui hoku talausesé, piki ma'u ai, ka—ko e mahu'inga tahá—ko 'ene manga pē hoku va'é, pea tu'u leva hono va'é he me'a ko iá. Na'á ne fá'ifa'itaki ki he fo'i ngaue kotoa ne u fáí 'o fakafalala ki he'ene piki ma'u ki he kato hoku talausesé. Hili ha taimi lōloa mei ai, ne ma a'u ki he tumutumu 'o e mo'ungá. Na'e ta'e-hano-tatau 'ene fiefia he ikuna kuo fáí. Te u pehē na'á ne hoko mo hono tuonga'ané ko ha ongo kaka mo'unga mo'oni.

Na'e makatu'unga e lavame'a hoku 'ofefiné mei he ngāue faivelengá mo e lelei 'ene kaká 'o fá'ifa'itaki ki he anga 'eku kaká. 'I he'ene fá'ifa'itaki kiate aú, ne ma ngaue fakataha leva, 'o u lava ai ke faka'aonga'i kotoa hoku iví. 'Oku pehē pē e taimi 'oku tau faiako ai 'o "fakatatau ki he anga 'o e fakahinohino 'a e Laumālié." 'I he'etau faiako 'o fakatatau mo e founga 'o e Laumālie Mā'oni'oni, 'oku fakamālohia leva kitautolu 'e he Laumālié pea 'ikai ta'ota'ofi ai ia. Fakakaukau angé ki ha tefito'i me'a 'e ua he "fakahinohino 'a

e Laumālié" 'oku totonu ke tau mui-mui ki ai.

'Uluakí, 'oku ako'i 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'a e fakafo'ituituí 'i ha founga fakatāutaha. 'Oku faingofua ai heni ke tau 'ilo'i lelei e mo'oni 'iate kitautolu pē. Koe'uhi ko e kehekehe 'etau fie ma'ú, tükungá, mo e fakalalakaká, 'oku ako'i mai ai 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'a e me'a kuo pau ke tau 'ilo mo fáí koe'uhi ke tau a'usia e tu'unga kuo pau ke tau a'usiá. Kātaki 'o fakatokanga'i ange 'i hono ako'i 'e he Laumālie Mā'oni'oni "a e mo'oni 'o e me'a kotoa pē,"⁴ 'oku 'ikai ke Ne ako'i kotoa e mo'oni he fo'i taimi pē 'e taha. 'Oku ako'i 'e he Laumālié 'a e mo'oni 'i he "otu lea ki he 'otu lea, 'a e akonaki ki he akonaki, ko e si'i 'i heni pea si'i 'i hena."⁵

'Oku mahino ki he kakai 'oku faiako he founga 'a e Laumālié ko 'enau ako'i e kakai, kae 'ikai ko e lēsoní. Pea ko ia, 'oku 'ikai ke nau feinga ke ako'i kotoa e me'a he tohi lēsoní pe me'a kotoa ne nau ako he kaveinga ko iá ka nau tokanga taha pē ki he ngaahi me'a 'oku fie ma'u ke 'ilo mo fakahoko 'e honau fāmilí pe kau mēmipa 'o e kalasí. 'Oku ako vave 'a e mātu'a, kau

taki mo e kau faiako 'oku fá'ifa'itaki ki he founga faiako 'a e Laumālié, ko e ako mo'oni 'oku 'ikai ko ha talatalanoa pē mo fakamatala. Ko hono olá, 'oku nau ki'i tu'u hifo 'o fakafanongo, vakai'i fakalelei, pea 'ilo leva e me'a hoko ke fáí.⁶ 'I he'enu fáí iá, 'oku 'i ha tu'unga leva e Laumālie Mā'oni'oni ke Ne ako'i e kau akó mo e faiakó 'i he me'a 'oku totonu ke nau fai mo lea'akí.⁷

Uá, 'oku faiako e Laumālie Mā'oni'oni 'aki 'ene fakaafe'i, ue'i, poupou'i, mo tataki kitautolu ke ngāue. Na'e fakapapau'i mai 'e Kalaisi 'oku tau 'ilo e mo'oni he taimi 'oku tau mo'ui'aki ai e tokāteline mo muimui ki ai.⁸ 'Oku tataki, fakahinohino, mo fakahā mai 'e he Laumālié 'a e me'a ke fáí.⁹ He 'ikai ke ne fáí ma'atautolu 'a e me'a te tau lava 'o fáí. He 'ikai ako e Laumālie Mā'oni'oni ma'atautolu pe, ongo ma'atautolu pe ngāue ma'atautolu he 'oku fehangahangai ia mo e tokāteline 'o e tau'atāina ke filí. Te ne lava ke 'omi ha ngaahi faingamālie mo fakaafe'i kitautolu ke tau ako, ongo'i, mo ngāue.

'Oku hanga 'e kinautolu 'oku faiako he founga ko 'eni 'o e Laumālié 'o tokoni'i 'a e ni'ihī kehé 'aki hono fakaafe'i, poupou'i, mo 'oange ha faingamālie ke nau faka'aonga'i 'enu tau'atāina ke filí. 'Oku 'ilo'i vave 'e he mātu'a, kau takí, mo e kau faiakó he 'ikai ke nau lava 'o ongo'i, ako, pe fakatomala ma'a honau fāmilí, kāingalotú, pe kau mēmipa 'o e kalasí. He 'ikai ke nau 'eke, "Ko e hā te u lava ke fáí ma'a 'eku fānaú, mēmipa 'o e kalasí, pe ni'ihī kehé?" ka te nau 'eke, "E founga fēfē ha'aku fakaafe'i pea tokoni'i kinautolu 'oku ou tokanga'i ke nau ako pē ma'anautolu?" 'Oku fokotu'u 'e he mātu'a ko ia 'oku fá'ifa'itaki ki he fakahinohino 'a e Laumālie Mā'oni'oni ha 'api 'e lava ke fakamahu'inga'i 'e he fāmilí e tefito'i mo'oni kae 'ikai ke nau ako pē ki he tefito'i mo'oni. Pea 'i he founga tatau, 'oku 'ikai ko e fo'i talatalanoa pē kau ki he ngaahi tokāteline, ka 'oku tokoni e faiakó ke mahino mo mo'ui 'aki 'e he kau akó e ngaahi tokāteline 'o e ongoongolelé. 'Oku 'ikai ta'ota'ofi e Laumālie Mā'oni'oni 'i he taimi 'oku faka'aonga'i totonu ai 'e he ni'ihī fakafo'ituituí 'enu ta'u'atāina ke filí.

‘Oku tau fie ma’u ‘aupito ‘a e akó mo ha kau faiako *mo’oni* ‘i hotau ‘apí, fakatahá, mo e kalasi he ongo-ongolelei, koe’uhí ko e tūkunga ‘oku ‘i ai e māmaní. ‘Oku ou ‘ilo ‘oku ‘i ai e taimi ‘oku ngali fu’u lahi e ngāue ‘i ho’o feinga ke fakalalakaká. ‘Ofa pē he ‘ikai ke ke fo’i ‘i ho’o fakalalakaká. ‘Oku ou fakakaukau ki he me’a ne hoko he’eku kaka mo’unga mo ‘eku fānaú. Na’a mau lototaha ko e taimi kotoa pē te mau tu’u ai ‘o mālōlō, he ‘ikai ke mau fakakaukau ki he mama’o ‘oku toe ke mau kaka aí, ka ke mau tafoki ‘o sio hifo ki lalo he mo’ungá. Te mau sio ai ki he faka’ofa’ofa pea te mau fepehē’aki, “Sio ki he lahi ‘o ‘etau kaká.” Pea mihi’i leva ‘emau mānavá, tafoki vave hake ‘o sio ki ‘olunga, pea kamata leva e kaká ‘i he fo’i kaka takitaha. Kāinga, te mou *lava* ke hoko ko ha mātu’a lelei ange, ‘o tataki, pea faiako ‘i he founa ngāue ‘a e Laumālié. ‘Oku ou ‘ilo te mou lava ke fai ‘eni. ‘Oku ou fakamo’oni te mou lava ke fai ‘eni, pea ‘e liliu ai ha mo’ui.

Kuo faitāpuekina mo’oni ‘eku mo-‘uí ‘e ha kau *faiako mo’oni* kuo nau faiako ‘aki e Laumālié kae tautefito ki hono ako’i kinautolu ‘e he Laumālié. ‘Oku ou fakaafe’i koe ke ke fakatatau ho’o faiakó ki he founa ‘o e Laumālie Mā’oni’oni ‘i he me’a kotoa pē ‘okú ke faí. ‘Oku ou fakamo’oni ko Sīsū Kalaisi hotau Fakamo’uí pea kuo toe fakafoki mai ‘Ene ongoongolelei. ‘I he me’á ni, kuo pau ke tau hoko ai ko ha mātu’a *mo’oni*, kau taki *mo’oni*, kau faiako *mo’oni*, mo ha kau ako *mo’oni*. ‘Oku ou fakamo’oni ‘e tokoni’i kimoutolu ‘e he ‘Otuá ‘i ho’omou ngaahi feingá, ‘i he huafa toputapu hotau Fakamo’ui ko Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. ‘Oku ‘Ikai Ha Ui ‘e Mahu’inga Ange ‘i he *Faiakó: Ko ha Ma’u’anga Fakahinohino ki hono Ako’i ‘o e Ongoongolelei* (1999), 67.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:14.
3. Molonai 6:9.
4. Molonai 10:5; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:14; *Tu’uma’u ‘i he Tuí: Ko ha Huhuhulu ki he Ongoongolelei* (2004), 100.
5. 2 Nifai 28:30.
6. Vakai, David A. Bednar, “Seek Learning by Faith,” *Liahona*, Sepitema 2007, 16–24.
7. Vakai, Luke 12:12.
8. Vakai, Sione 7:17.
9. Vakai, 2 Nifai 32:1–5.

Fai ‘e ‘Eletā Kazuhiko Yamashita
‘O e Kau Fitungofulú

Kau Faifekaú ko ha Mata’ikoloa ki he Siasí

‘Oku ou fakamālō na’e ui ‘e he ‘Eiki ‘a e kau faifekaú, pea nau tali e ui ko iá, pea ‘oku nau ngāue ‘i he funga ‘o e māmaní.

Iha pō ‘e taha he ngaahi ta’u lahi kuo hilí ne ‘a’ahi ange ai ki homau ‘apí ha faifekau fo’ou ko ‘Eletā Suani mo hono hoa takí ko e Siapani. Me’amālie na’á ku ‘i ‘api, peá u fakaafe’i ke na hū ange. ‘I he’eku talitali kinua he matapaá, ne u fakatokanga ‘i he taimi pē ko iá e kote ‘o ‘Eletā Suani. Ne ‘ikai ke u fakakaukau ki he’eku lea ange ‘o pehē, “Ko ha kote faka’ofa’ofa mo’oni ‘okú ke tuí!” Ka na’e ‘ikai ko ha kote fo’ou he kuo kamata ke mole hono lanú. ‘Oku ou tui ko e koté na’e tui ‘e ha faifekau kimu’a pea tuku ia he fale nofo’anga ‘o e kau faifekaú.

Na’e tali mai leva ‘e ‘Eletā Suani ‘eku leá pea na’e fehangahangai ia mo ‘eku fakakaukau. Na’e ‘ikai ke ne fu’u poto he lea faka-Siapaní ka na’á ne tali mai: “‘Io, ko ha kote faka’ofa’ofa ia. Na’e tui ia ‘e he’eku tamaí he’ene ngāue fakafaipekau ‘i Siapani he ta’u ‘e 20 tupu kuo hilí.”

Na’e ngāue ‘ene tamaí ‘i he Misi-ona Siapani ‘Okaiamá. Pea ‘i he taimi

ne teu ‘alu ai hono fohá ke ngāue ‘i Siapaní, na’á ne ‘oange leva hono koté kiate ia. ‘Oku hā he taá ni ‘a e kote ne tui ‘e ha ongo ‘Eletā Suani ‘i Siapaní.

Na’e ongo mo’oni kiate au e ngaahi lea ‘a ‘Eletā Suani. Pea na’e mahino kiate au ‘a e ‘uhinga na’e tui ai ‘e ‘Eletā Suani e kote ‘ene tamaí he’ene ‘a’ahi uiuí. Na’e ha’u ‘a ‘Eletā Suani ki he ngāue kuó ne ‘osi ma’u pē ‘e ia e ‘ofa ‘ene tamaí ki Siapani mo hono kakaí.

‘Oku ou tui ‘oku ‘i ai ha ni’ihi kuo nau foua e me’a tatau. Ne tokolahi ha kau faifekau ne ngāue ‘i Siapani ne nau talamai ko ‘enua tamaí, fa’eé, kui tangatá pe fa’ētangatá na’e toe ngāue faifekau pē mo kinautolu ‘i Siapani.

‘Oku ou loto ke fakahā ‘eku ‘ofa mo’oni, faka’apa’apa, mo e loto fakafeta ‘i ki he ni’ihi kotoa pē kuo ngāue fakafaipekau he funga māmaní. ‘Oku ou tui he ‘ikai ngalo koe ‘iate kinautolu na’á ke tokoni ki hono fakaulú. “Hono ‘ikai faka’ofa’ofa ‘i he ngaahi mo’ungá ‘a e va’e ‘o ia ‘oku ‘omi ‘a e ongoongolelei . . . !”¹

Ko e taha au 'o e kau papi ului ko iá. Na'e fakaului au 'i hoku ta'u 17 'i he'eku kei 'i he ako mā'olungá. Ko e faifekau na'á ne fakahoko hoku papitaisó ko 'Eletā Lupi mei 'Aitahō. Ne toki tukuange ia 'i ha'ane hoko ko ha palesiteni siteiki 'i 'Aitahoó. Ne te'eki ai ke u toe fetaulaki mo ia talu 'eku papi fo'ou maí, ka ne u ma'u e faingamālie ke 'i-meili mo fetefoni'aki mo ia. Na'á ne fu'u fiefia he'ene 'ilo 'oku ou sai peé. He 'ikai pē ke ngalo ia 'iate au. 'Oku ou tukuloto'i pē hono fofonga 'ofa mo malimalí. Na'á ne fu'u fiefia 'i he'ene 'ilo 'oku ou sai peé.

'I hoku ta'u 17, na'e 'ikai ke fu'u mahino lelei kiate au e pōpoaki ne ako'i mai 'e he ongo faifekaú. Neongo iá, ne u ma'u ha ongo makehe ki he ongo faifekaú, pea na'á ku loto ke u hangē pē ko kinauá. Pea na'e ongo kiate au 'ena 'ofa mo'oní.

Tuku ke u talanoa atu ki he 'aho ne papitaiso ai aú. Ko e 'aho 15 ia 'o Siulaí, pea na'e fu'u 'afu 'aupito. Na'e papitaiso foki mo ha fefine he 'aho ko iá. Na'e fa'u pē foki 'e he kau faifekaú e fai'anga papitaisó, pea na'e 'ikai ke fu'u faka'ofa'ofa.

Ne hilifakinima leva kimaua hili pē papitaisó. Na'e 'uluaki hilifakinima e fefiné 'e 'Eletā Loiti. Ne u tangutu fakataha mo e kāingalotú 'o kuikui mo fanongo fakalongolongo pē. Na'e fakama'u ia 'e 'Eletā Loiti pea kamata ke ne fakalau ange ha ngaahi tāpuaki kiate ia. Ka na'e ki'i longo 'a 'Eletā Loiti peá u 'ā'ā hake 'o sio fakamama'u kiate ia.

'Oku ou kei manatu 'i lelei pē he 'ahó ni e me'a ko iá. Na'e lo'imata'ia mo'oni pē 'a 'Eletā Loiti. Pea ko e fuofua taimi ia 'i he'eku mo'uí ke a'usia ai hono 'ākilotoa au 'e he Laumālie Mā'oní'oní. Pea 'i he Laumālie Mā'oní'oní ne u 'ilo'i fakapapau ai na'e 'ofa 'a 'Eletā Loiti pea mo e 'Otuá 'iate kimautolu.

Na'e hoko mai leva ki hono hilifakinima aú. Na'e toe fai pē ia 'e 'Eletā Loiti. Na'á ne hilifaki hono nimá ki hoku 'ulú pea fakama'u au ko e mēmipa 'o e Siasí, mo foaki mai e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oní'oní, pea kamata ke ne foaki mai ha tāpuaki. Pea na'á ne toe longo. Ka kuo mahino 'eni kiate au e me'a na'e hokó. Na'á ku 'ilo'i fakapapau 'i he Laumālie Mā'oní'oní na'e 'ofa 'a e kau faifekaú mo e 'Otuá 'iate au.

'Oku ou fie lea atu he taimí ni ki he kau faifekau 'oku lolotonga ngāue fakafaifekau 'i he funga māmaní. Ko e tō'onga mo e 'ofa 'oku mou fakahoko ki he ni'ihi kehé 'oku hoko ia ko ha pōpoaki mahu'inga 'aupito. Neongo na'e 'ikai lava ke fu'u mahino kotoa e tokāteline ne ako'i mai 'e he faifekaú ka, na'á ku ongo'i 'a 'ena 'ofa pea na'á ku ako ha ngaahi lēsoni mahu'inga mei he'ena ngaahi tō'onga 'ofá. Ko ho'omou pōpoakí ko e pōpoaki ia 'o e 'ofa, 'amanaki lelei, mo e tui. 'Oku hanga 'e ho'o 'ulungāangá mo e tō'ongá 'o fakaafe'i mai 'a e Lau-mālié, pea faka'atā 'e he Laumālié ke mahino kiate kitautolu 'a e me'a 'oku mahu'ingá. Ko e me'a 'oku ou fie fakahā atu kiate kimoutolú, 'oku fakafou 'i ho'omou fakahaa'i atu ho'omou 'ofá, e 'ofa 'a e 'Otuá. Ko e mata'ikoloa kimoutolu 'o e Siasí ni. 'Oku ou fakamālō atu 'i ho'omou feilaulaú, mo e mateakí.

'Oku ou fie lea atu ki he kau faifekau he kaha'ú. Kuo 'osi ngāue fakafaifekau 'ema fānau 'e toko fā 'i homa fāmilí, pea 'i he faka'osinga 'o e māhina ní 'e hū atu 'ema fika nimá ki he Senitā Ngāue Fakafaifekau 'i Polovó. 'I

he ta'u kaha'ú 'oku palani e si'isi'i tahá ke 'alu 'o ngāue fakafaifekau hili 'ene 'osi mei he ako mā'olungá.

Ko ia 'oku ou lea atu ai ki hoku ngaahi fohá mo kimoutolu kotoa 'oku teuteu ke ngāue fakafaifekau. 'Oku mahu'inga ke 'omi ha me'a 'e tolu ki ho'o ngāue fakafaifekau:

1. Ko ha holi ke malanga'aki e ongo-ongolelé. 'Oku fie ma'u koe 'e he 'Eikí ke ke kumi 'Ene sipí pea kumi ke ma'u.² 'Oku fakatatali mai kiate koe ha kakai 'i he māmaní. Kātaki ka ke fakavavevave atu ki he feitu'u 'oku nau 'i aí. 'Oku 'ikai ha taha 'e toe feinga mālohi ange 'i he kau faifekau ke nau ō atu ke fakahaofi 'a e ni'ihí kehé. Ko e taha au 'o kinautolu na'e fakahaofi.
2. Fakatupulaki ho'o fakamo'oní. 'Oku fie ma'u 'e he 'Eikí ha "loto mo ha 'atamai fie [ngāue]."³
3. 'Ofa 'i he ni'ihí kehé, hangē pē ko 'Eletā Suaní, na'e ha'u ki he ngāue fakafaifekau fakataha mo e kote mo e 'ofa 'ene tamái ki Siapani mo hono kakaí.

Pea kiate kimoutolu 'oku 'ikai 'ilo e founga teuteu ngāue fakafaifekau, kātaki 'o sio ki ho'o pīsopé. 'Oku ou 'ilo te ne tokoní'i koe.

'Oku ou fakamālō na'e ui 'e he 'Eikí 'a e kau faifekau, pea nau tali e ui ko iá, pea nau ngāue he feitu'u kotoa 'o e māmaní. Tuku mu'a ke u lea atu kiate kimoutolu kuo foki mai mei he ngāue fakafaifekau: 'Oku ou hounga'ia 'i he ngāue ne mou faí. Ko ha mata'ikoloa kimoutolu 'o e Siasí ni. Fakatauange ke hokohoko atu 'a ho'o hoko ko e faifekau pea ngāue 'o fakatatau mo ha ākongá 'a Kalaisi.

'Oku ou fakamo'oni ko e fānau kitautolu 'a e Tamai Hēvaní, pea 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu, pea na'á Ne fekau'i mai Hono 'Alo 'Ofa'anga ko Sisū Kalaisí, ka tau lava ke toe foki hake ki Hono 'aó. 'Oku ou fai 'a e ngaahi me'á ni 'i he huafa toputapu 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. 'Isaia 52:7.
2. 'Isikeli 34:11.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:34.

Fai 'e 'Eletā Randall K. Bennett
'O e Kau Fitungofulú

Fili 'a e Mo'ui Ta'engatá

'Oku 'ikai ma'u noa'ia pē homou iku'anga ta'engatá ka ko e ola ia 'o ho'omou filí. 'Oku 'ikai teitei tōmui ke mou kamata fili leva ki he mo'ui ta'engatá!

Ne u 'i ha matātahi mo hoku fāmilí he ngaahi ta'u kuohilí, peá u sio ki ha ngaahi faka'ilonga mo e fuka ne fakatokanga mai ki ha 'au mālohi ne tafe ki he lolotó. 'Oku 'ikai fa'a fakatokanga'i ia 'e he kakai ta'e taukéi ka 'oku 'ilo'i lelei pē 'e he kau le'o mei he tauá, e fu'u fakatu'u-tāmaki e 'aú ki he taha kotoa pē 'e mavahe mei he matātahí ki he loto tahí. 'Oku ou manatu'i 'eku fakakaukau, "Ko ha tangata poto au he kakaú. Ko ha fakamālohisino lelei ia. Te u malu pē au he matā 'uto'utá."

Ne 'ikai ke u tokanga ki he fakatokangá ka u falala pē ki he'eku poto he kakaú, ko ia ne u hopo ki tahi ke kakau "fakamālohisinó." Hili ha ngaahi miniti si'i ne u fakasio holo ki hoku fāmilí he matātahí, ka ne u fu'u mama'o au mei ai! Kuo 'ave'i au 'e he 'au ne fai mai ki ai e fakatokangá pea 'ikai hano taimi kuó u mama'o mei hoku fāmilí.

Ne u tomu'a falala mo'oni ki hoku potó peá u feinga tavale ai ke u kakau ki he matāfangá, ka na'e 'ikai toe ufi hono fusi'i atu au 'e he 'au mālohí ki he lolotó mo e tahi hou. Ne u hela'ia pea kamata ke u inu tahi. Na'e mahino te u ala melemo. 'I he 'osi hoku iví ne u feinga ai ke fai ha ui tokoni.

Hangē ha maná, na'e fakafokifá pē 'a e 'i hoku tafa'akí ha taha 'o e kau

le'o fakahaofi mo'ui. Ne 'ikai ke u 'ilo na'á ne siofi 'eku kakau ki he lolotó. Na'á ne 'ilo 'e ma'u au 'e he 'aú, 'o ne 'ilo e feitu'u te u iku ki aí. Na'á ne kakau takai hake ia he 'aú 'o mavahe mei he feitu'u ne u faingata'a'ia aí, peá ne talitali lelei ai ke u ui tokoni. Ne hounga 'ene tokoní he ne u fu'u ongosia fau ke toe kakau ki 'uta. Kapau na'e 'ikai 'ene tokoní ne 'ikai ke u mei toe a'u lelei ki hoku fāmilí.

Ne u fai ha fili na'e hala he 'aho ko iá ne fakatu'utāmaki kiate au mo hoku fāmilí. 'I he'etau fakakaukau ki he me'afuaki ko e filí, 'oku ou lotua ke tokoní'i kitautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni ke tau vakai'i fakalelei e fili 'oku tau faí.

Kuo ako'i mai 'e hotau palōfita 'ofeina ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoní: "Tuku ke u fakamamafa'i atu 'oku makatu'unga hotau iku'angá mei he'etau ngaahi filí. He 'ikai lava ke ke fai ha fili ta'engata ta'e ma'u ai ha ola ta'engata."¹

Ko kimoutolu kotoa—'i hono akonekina kitautolu 'i he konifelenisí ni—ko ha foha pe 'ofefine fakalaumālie 'o ha mātu'a fakalangi. 'Oku 'i ai hao natula pe iku'anga faka-langi.² Na'á ke ako ke 'ofa he mo'oni 'i ho'o mo'ui he maama fakalaumālie. Na'á ke fai ha ngaahi fili totonu na'e ta'engata. Na'á

Monituliō, Kiupeki, Kānata

ke 'ilo 'e 'i ai ha ngaahi faingata'a mo e 'ahi'ahi, mamahi mo e faingata'a'ia, 'ahi'ahi mo ha ngaahi sivi 'e tokoni ke ke tupulaki mo fakalalakaka ai 'i he mo'ui matelié. Na'á ke toe 'ilo foki te ke lava ke hokohoko atu hono fai ha ngaahi fili 'oku totonú, fakatomala mei he ngaahi fili 'oku halá, pea ma'u e mo'ui ta'engatá 'o fakafou 'i he Faka-lelei 'a Sīsū Kalaisí.

Ko e hā e lau 'a e palōfita ko Lihāi kau ki he fili? Na'á ne enginaki 'oku tau "tau'atāina ke *fili* 'a e tau'atāina mo e *mo'ui ta'engatá*, tu'unga 'i he fakalaloa lahi 'o e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá, pe fili 'a e pōpulá mo e maté, 'i he'enau pōpula mo mo'ulalao ki he mālohi 'o e tēvoló." Na'á ne fakahinohino mai leva, "Mou sio ki he Fakalaloa lahí, pea tokanga ki he'ene ngaahi fekau mahu'ingá; pea tui fai-velenga ki he'ene ngaahi folofolá, pea *fili 'a e mo'ui ta'engatá*."³

Kāinga, 'oku tau *fili nai e mo'ui ta'engatá* 'i he me'a 'oku tau fili ke fakakaukau ki ai, ongo'i pea mo fakahokó?

'Oku ako hotau makapuná ko e hā pē fili te nau faí, 'oku ha'u fakataha ia mo hono ngaahi nunu'á. Ne 'i ai homa mokopuna fefine ta'u tolu ne 'ikai fie kai efiafi ia. Na'e talaange 'e he'ene fa'eé, "Oku mei taimi ke ke mohe. Kapau te ke fili ke kai efiafi, ko ho'o fili ai pē 'aisikilimí ko e hikinga uá. Kapau he 'ikai te ke kai efiafi, 'okú ke fili leva ke ke 'alu 'o mohe, ta'e kai 'aisikilimi he taimí ni." Na'e pehē mai homa mokopuna fefine, "Ko 'eku filí *'eni*—ke va'inga *mo* kai 'aisikilimi *pea* 'oua 'e 'alu 'o mohe."

Kāinga, 'oku tau loto nai ke va'inga, mo kai 'aisikilimi pea 'oua na'a tau mohe mo hao ai mei he nunu'a 'o e fasi manavá mo e ongosia?

Ko hono mo'oní 'oku ua pē 'etau fili 'oku ta'engatá, pea 'okú na taki-tāuhi pē hono ola ta'engata: fili ke muimui he Fakamo'ui 'o e māmaní pea ma'u ai e mo'ui ta'engatá mo 'etau Tamai Hēvaní, pe fili ke muimui he māmaní pea tau mavahe ta'engata ai mei he Tamai Hēvaní.

He 'ikai ke tau lava 'o fili ke ma'u

fakatau'osi e malu 'o e angatonú mo e fakatu'utāmaki 'o e fakamāmaní. Mahalo e 'ikai ngali fakatu'utāmaki e nofo ia he fakamāmaní, 'o hangē pē ko 'eku kakau "fakamālohisinó!"

Hangē pē ko e 'au na'á ne mei liliu e mo'ui hoku fāmílí, 'oku feinga foki e 'au fakamāmani he 'aho ní, 'a e fakapoto kākāá, akonaki loí, mo e anga 'ulí ke ne fusi'i atu kitautolu ke tau mama'o pea mavahe ai mei hotau fāmílí mo 'etau Tamai Hēvaní.

'Oku fakatou sio mo feinga hotau kau palōfitá, kau tangata kikité, mo e kau tangata ma'u fakahaá ke fa'a fakatokanga mai kiате kitautolu 'o fekau'aki mo e ta'au fakalongolongo mo fakatu'utāmaki 'o e māmaní 'okú ne lōmekina kitautolú. 'Oku nau fakaafe anga'ofa mai 'i he fakalotolahi 'o nau akonaki mo fakatokanga mai kiате kitautolu. 'Oku nau 'ilo'i 'e makatu'unga 'etau haó mei he'etau fili ke muimui (1) ki he ngaahi fakakaukau 'oku tau ma'u 'i hono ako faka'aho e folofolá, fakakaukau lotó mo e lotú; (2) ki he fakahinohino 'a e Laumālie

Mā'oni'oni; mo (3) 'enau fale'i fakapalōfitá. 'Oku nau 'ilo'i ko e malú mo e fiefia taupotú 'e toki ma'u pē ia 'i hotau Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí, pea 'i hono mo'ui 'aki 'Ene ongoongoleléi. Hangē ko ia ne toki ako'i mai 'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesí, na'e folofola hotau Fakamo'uí, "Ko au ko e hala, mo e mo'oni, pea mo e mo'ui: 'oku 'ikai ha'u ha tangata 'e taha ki he Tamai, kae 'iate au."⁴

Lolotonga e faingata'a mo e ha'a-ha'a 'o hono fakatau'atāina'i 'a Lūsia mei he Kominiusí, na'e fili 'e 'Anitoili mo Sivetilana Lesetnikovi ki he angatonú kae 'ikai ko e founa 'o e māmaní. Hili 'ena kau ki he Siasí, na'e fakatanga'i kinaua. Na'e fakahifo ia mei hono lakanga he ngāué. Ka na'á na fakakaukau, "'Oku lahi ange e taimi ke ta ngāue ai ma'á e 'Otuá!" Ne toutou fakamanamana'i kinaua, ka na'á na fili pē ke mo'ui 'aki e ongoongoleléi. Na'e ui 'a 'Eletā 'Anitoili Lesetnikovi ko e fuofua Fitungofulu Taki Faka-'Ēlia ia 'o Lusíá. 'Oku hokohoko atu e fili 'a e fāmili Lesetnikoví ki he mo'ui ta'engata.

'Oku tau fehangahangai kotoa mo e faingata'á. 'Oku 'ahi'ahi'i kotoa pē kitautolu. Kuo tau fai kotoa ha fehālaaki. 'Oku 'ikai ke fu'u faingata'a pe fu'u tōmui ke fai e ngaahi fili 'oku totonú. Ko e taha 'o e ngaahi fili mahu'inga tahá ko e fakatomalá.

Na'e ako'i mai 'e Palesitini Tieta F. 'Ukitofa:

"E lava ke 'omi 'e he fanga ki'i fehālaaki ikí mo 'etau ki'i mavahe si'i mei he tokāteline 'o e ongoongoleléi 'o Sīsū Kalaisí, ha ngaahi nunu'a fakamamahi ki he 'etau mo'uí. Ko ia 'oku mahu'inga 'aupito ke tau lava 'o mapule'i kitautolu pea ke tau fakatonutonu kei taimi 'etau ngaahi filí ke tau foki ki he hala totonú pea 'oua 'e fakatoloi pe 'amanaki 'e fakatonutonu 'a e fehālákí 'iate ia pē.

"Ko e lōloa ange ko ia 'etau fakatoloi hono fai 'o e fakatonutonu, ko e lahi ange pē ia 'o e ngaahi me'a 'e fie ma'u ke liliú, pea ko 'ene lōloa ange ai pē ia 'a e taimi ke tau foki ai ki he hala totonú—pea a'u pē ki ha tu'unga 'e hoko mai ai 'a e faingata'á."⁵

'Oku kei mafao mai e to'ukupu

'alo'ofa 'o e Fakamo'uí kiate kitautolu kotoa.⁶ 'I he taimi 'oku fakamātoato mo kakato ai 'etau fakatomalá, 'e lava ke fakamolemole'i 'etau fehālákí pea 'ikai ke toe manatu'i 'e he Fakamo'uí 'etau ngaahi angahalá.⁷

Te ke lava ke fehu'i loto pē 'i hono vakavakai'i ho'o ngaahi filí mo honou olá:

- 'Oku ou fekumi nai ki ha tataki fakalangi 'i hono ako faka'aho e folofolá, fakakaukauloto mo fai ha lotú, pe 'oku ou fili ke femo'u-ekina pe ta'etokanga ki hono ako e folofola 'a Kalaisí, fakalaululoto ki ai pea fetu'utaki mo 'eku Tamai Hēvaní?
- 'Oku ou fili nai ke muimui ki he enginaki 'a e kau palōfita mo'ui 'a e 'Otuá, pe 'oku ou muimui ki he ngaahi founa 'a e māmaní mo e fakakaukau 'a e ni'ihí kehé 'oku fepaki mo e fale'i fakapalōfitá?
- 'Oku ou fekumi faka'aho nai ki he tataki 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'i he'eku fili 'a e me'a ke u fakakaukau ki aí, ongo'i mo fakahokó?
- 'Oku ou fa'a tokoni nai, tokanga'i

pe tokoni ke fakahaofi 'a e ni'ihí kehé?

'Oku 'ikai ma'u noa'ia pē homou iku'anga ta'engata ka ko e ola ia 'o ho'omou filí. 'Oku 'ikai teitei tōmui ke mou kamata fili leva ki he mo'ui ta'engata!

'Oku ou fakamo'oni 'e lava ke fakahaohaoa'i kotoa kitautolu 'o fakafou he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí, tu'unga 'i he palani lahi 'o e fiefiá 'a e Tamai Hēvaní. Te tau lava 'o ma'u e fiefia kakató mo hotau ngaahi fāmili pea nofo mo 'etau Tamai Hēvaní 'o ta'engata. Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Thomas S. Monson, "Decisions Determine Destiny" (Church Educational System fireside for young adults, Nov. 6, 2005), institute.lds.org.
2. Vakai, "Ko e Fāmili: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Nōv. 2010, 129.
3. 2 Nifai 2:27, 28; toki tānaki atu hono fakamamafa'i.
4. Sione 14:6.
5. Dieter F. Uchtdorf, "Ko ha Lau Tikili Pē," *Liahona*, Mē 2008, 59.
6. Vakai, 'Alamā 5:33.
7. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:42.

Fai 'e 'Eletū J. Devn Cornish
'O e Kau Fitungofulū

Ko e Faingamālie ke Lotú

Ko e lotú ko e taha ia 'o e ngaahi me'a'ofa mahu'inga taha 'a e 'Otuá ki he tangatá.

S i'oku kāinga 'ofeina, 'oku 'ikai ko ha ongo, pe ha fakakaukau pe ha ivi mālohi 'a hotau 'Otuá. Ko ha tokotaha mā'oni'oni Ia, hangē ko ia 'oku ako'i mai 'e he folofolá, 'oku 'i ai Hono fofonga mo Hono to'ukupu mo ha sino ta'e-fa'a-mate nāunau'ia. 'Okú Ne mo'ui; 'okú Ne 'afio'i fakatāu-taha kitautolu; pea 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu kotoa pē. 'Okú Ne finangalo ke tāpuaki'i kitautolu.

Na'e folofola 'a Sīsū 'o pehē:

“He ko e tangata fē 'iate kimoutolu, kapau 'e kole mā 'e hono fohá, te ne 'ange ki ai ha maka?

“Pea kapau te ne kole ha ika, 'e 'ange ki ai ha ngata?

“Ko ia kapau 'oku mou 'ilo, ka ko e angakoví, ke foaki 'a e ngaahi me'a leleí ki ho'omou fānaú, 'e fēfē hono lahi hake 'o e fie foaki 'a e ngaahi leleí 'e ho'omou Tamai 'oku 'i he langí kiate kinautolu 'oku kole kiate iá?” (Mātiu 7:9–11).

Mahalo 'e tokoni ha a'usia fakatāu-taha ke fakamahino'i 'a e fakakaukau. 'I he'eku hoko ko e toketā akoako kei talavou 'i he Falemahaki Ma'á e Fānaú 'i Positoní, ne u ngāue ha ngaahi houa lahi pea lahi taha 'eku 'alu pasikala mei he falemahakí mo homau 'apí 'i

Uotatauni, Masasūsetí, he na'e fie ma'u 'e hoku uaií mo e fāmili kei si'í 'emau kaá. 'I he efiāfi 'e taha ne u heka pasikala atu ki 'api hili ha'aku ngāue 'i ha taimi lōloa 'i he falemahakí, ne u fu'u ongo'i hela'ia mo fiekaia pea hangē ne u ki'i ongo'i loto fo'í. Ne u 'ilo ne fie ma'u ke u 'oange ki hoku uaií mo e fānau kei iiki 'e toko faá, 'a hoku taimí mo hoku iví 'i he taimi te u a'u ai ki 'apí pea mo ha 'ulungāanga fiefia foki. Ko hono mo'oní, ne faingata'a foki mo hono 'aka e pasikalá ia.

Ne u fou atu 'i ha ki'i falekoloa fakatau'anga moa fakapaku, pea ne u ongo'i kapau te u ki'i tu'u 'o kai ha me'i moa 'i hoku hala ki 'apí 'e si'isi'i ange ai 'eku ongo'i fiekaia mo hela'ia. Ne u 'ilo ne nau fakama'ama'a 'a e alanga'i moá pe ko e va'e'i moá 'o sēniti 'e 29 ki he taha, ka 'i he'eku vakai'i 'eku uāletí, ko e ki'i sēniti pē 'e nima na'e fa'o aí. 'I he'eku 'aka atú, ne u fakahā ki he 'Eikí e tu'unga ne u 'i aí mo kole ke Ne 'alo'ofa mai ha ki'i sēniti 'e 25 ke u ma'u ia 'i he ve'eihalá. Ne u fakahā kiate Ia na'e 'ikai ke u fie ma'u 'eni ko ha faka'ilonga ka te u hounga'ia mo'oni kapau te Ne foaki mai 'a e tāpuaki anga'ofá ni.

Ne kamata ke u siofi fakalelei 'a e

kelekelé ka ne 'ikai pē ke u sio ki ha me'a. Ne u feinga ke kei ma'u 'eku tuí pea mo anga vaivai pē he'eku 'aka pasikalá, pea ne u fakaofi atu ki he falekoloá. Ne u sio atu ki ha sēniti 'e 25 'i he kelekelé he kauhala 'e tahá meimei fehanga'anga mo e falekai fakatau'anga moá. Ne u to'o hake ia, 'i he loto hounga'ia mo e fiemālie, 'o fakatau mai e me'i moá, kai kotoa ia, peá u heka fiefia atu ki 'api.

Kuo ongona ha lotu fekau'aki mo ha ki'i me'a si'isi'i tu'unga 'i he 'alo'ofa 'a e 'Otuá 'o e langí, ko e Tupu'anga mo e Pule Aoniu 'o e me'a kotoa pē. 'E ala fehu'ia 'e ha taha pe ko e hā na'á Ne tokanga ai ki ha me'a si'isi'i pehē. 'Oku tataki ai au ke u tui 'oku 'ofa lahi 'etau Tamai Hēvaní 'iate kitautolu pea ko e me'a 'oku mahu'inga kiate kitautolú 'oku mahu'inga ia kiate Ia, he 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu. 'E fēfē hono lahi 'Ene fie tokoni kiate kitautolu 'i he ngaahi me'a lalahi 'oku tau kole, ka 'oku totonú (vakai, 3 Nifai 18:20)?

Fānau iiki, to'u tupu mo e kakai lalahí, mou kātaki 'oku fie tāpuaki'i *kimoutolu* 'e ho'omou Tamai Hēvaní. Ka he 'ikai ke Ne kaunoa 'i he'etau tau'atāina ke filí, ko ia kuo pau ke tau kole 'Ene tokoní. 'Oku angamaheni 'aki hono fakahoko 'eni 'i he lotú. Ko e lotú ko e taha ia 'o e ngaahi me'a-'ofa mahu'inga taha 'a e 'Otuá ki he tangatá.

Na'e kole 'e he kau ākongā 'a Sīsúú, “Eiki, akonaki'i 'a kimautolu ke lotu” (Luke 11:1). Ne tali ki ai 'a Sīsú, 'o Ne 'omi ha sīpinga ke hoko ia ko ha fakahinohino ki he ngaahi tefito 'i mo'oni mahu'inga 'o e lotú (vakai, Russell M. Nelson, “Ngaahi Lēsoni mei he Ngaahi Lotu 'a e 'Eikí,” *Liahona*, mo e *Ensign*, Mē 2009, 46–49; vakai foki, Mātiu 6:9–13; Luke 11:1–4). Faka-tatau ki he sīpinga 'a Sīsúú:

'Oku tau kamata 'aki 'etau fakatau-folofola ki he'etau Tamai Hēvaní: “Ko 'emau Tamai 'oku 'i he langí” (Mātiu 6:9; Luke 11:2). Ko hotau faingamālie ia ke fakataufolofola hangatonu ki he'etau Tamai. 'Oku 'ikai ke tau lotu ki ha toe taha kehe. Manatu'i kuo tau 'osi ma'u ha fale'i ke faka'ehi'ehi mei he toutou lea 'aki e lea tatau peé, kau

ai hono toutou lea 'aki e huafa 'o e Tamaí 'i he'etau lotú.¹

“Ke tāpuhā ho huafā” (Mātiu 6:9; Luke 11:2). Na'e fakataufolofola 'a Sīsū ki He'ene Tamaí 'i he laumālie 'o e lotu, 'o fakahaa'i Hono māfimaí mo fai kiate Ia 'a e fakafeta'i mo e fakamālō. Ko e mo'oni ko e founa ko 'eni 'o e 'apasia ki he 'Otuá mo e ongo'i loto fakafeta'i fakamātoato mo'oní ko e taha ia e ngaahi konga mahu'inga ki he lotu leleí.

“Ke hoko mai ho' o pulé. Ke fai ho finangaló” (Mātiu 6:10; Luke 11:2). 'Oku tau fakahā tau'atāina 'etau fakafalala ki he 'Eikí mo fakahā 'etau holi ke fai Hono finangaló, neongo kapau 'oku 'ikai tatau ia mo hotau lotó. 'Oku fakamatala 'i he 'etau Bible Dictionary: “Ko e lotú ko e ngāue ia 'okú ne fakafehokotaki 'a e finangalo 'o e Tamaí mo e lotu 'o e tamasií. 'Oku 'ikai ko e taumu'a 'o e lotú ke liliu ai 'a e finangalo 'o e 'Otuá, ka ke malu'i ma'atautolu mo e ni'ihhi kehé 'a e ngaahi tāpuaki 'okú Ne finangalo ke foaki maí, ka 'e makatu'unga ia 'i

he'etau kole kinautolú” (Bible Dictionary, “Prayer”).

“Ke foaki mai he 'ahó ni ha'amau me'akai” (Mātiu 6:11; vakai foki, Luke 11:3). 'Oku tau kole e ngaahi me'a 'oku tau fie ma'ú mei he 'Eikí. 'Oku mahu'inga 'a e faitotonú 'i hono kolea ha ngaahi me'a mei he 'Otuá. Hangē ko 'ení, he 'ikai fu'u faitotonu kakato ke u kole tokoni mei he 'Eikí ki ha sivi 'i he akó kapau na'e 'ikai ke u tokanga 'i he kalasí, fai e ngāue fakaako mei 'apí, pe ako ki he sivi. 'Oku ue'i ma'u pē au 'e he Laumālie 'i he'eku fa'a lotú ke u fakahā 'oku 'i ai e me'a lahi 'oku totonu ke u fai ke ma'u ai 'a e tokoni 'oku ou kolea mei he 'Eikí. Pea kuo pau ke u tukupā mo fai hoku fatongia. 'Oku fepaki ia mo e palani 'a e langí ke fai 'e he 'Eikí ma'atautolu 'a e me'a te tau lava 'o fai pē ma'atautolú.

“Pea fakamolemole 'emau angahala” (Mātiu 6:12), pe 'i hono liliu 'e tahá, “Peá ke fakamolemole kiate kimautolu 'emau angahalá” (Luke 11:4). Ko e fakatomalá ko ha konga mahu'inga ia 'oku fa'a ngalo 'i he lotu

fakatautahá. Ke lava 'o ngāue 'a e fakatomalá, kuo pau ke faka'auliliki, fakamātoato, mo tu'uloa ia.

“O hangē ko 'emau fakamolemole 'a kinautolu kuo faiangahala kiate kimautolú” (Mātiu 6:12; vakai foki, Luke 11:4). Na'e fakamahino'i 'e he Fakamo'uí 'a e fekau'aki e fakamolemole'i 'etau ngaahi angahalá mo hono fakamolemole'i 'o e ni'ihhi kehe kuo faihala mai kiate kimautolú. Taimi 'e ni'ihhi 'oku fu'u fakamamahi pea faingata'a ke fakamolemole'i pe fakangalo'i 'a e faihala mai 'a e ni'ihhi kehé kiate kimautolú. 'Oku ou hounga'ia 'i he fakafiemālie mo e faifakamo'ui kuó u ma'u 'i he fakaafe 'a e 'Eikí ke si'aki hotau ngaahi mamahi pea 'ohake kiate Ia. 'I he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, vahe 64, na'á Ne folofola:

“Ko au, ko e 'Eikí, te u fakamolemole'i 'a ia 'oku ou loto ke fakamolemole'i, ka 'oku 'eke'i meiate kimoutolu 'a ho'omou fakamolemole'i 'a e kakai kotoa pē.

“Pea 'oku totonu ke mou pehé 'i homou lotó—tuku ke fakamaau 'e

he 'Otuá 'i hoku vaha'a mo koé, pea totongi kiate koe 'o fakatatau ki ho'o ngaahi ngāué" (veesi 10–11).

Pea kuo pau ke tau si'aki faka'aufuli 'a e me'a ko iá, tuku ki he 'Eikí ke Ne fai ia, kapau 'oku tau holi ke fakamo'ui kitautolu.

"Pea 'oua na'a tuku 'a kimautilu ki he 'ahi'ahi, kae fakamo'ui 'a kimautilu mei he kovi" (Mātiu 6:13, futinouti a; mei he Liliu 'a Siosefa Sāmitá; vakai foki, Luke 11:4, futinouti f; mei he Liliu 'a Siosefa Sāmitá). Ko ia, 'i he'etau ngaahi lotú te tau ala kamata 'a e founa malu'í 'aki hono 'ai 'a e teunga tau kakato 'o e 'Otuá (vakai, 'Efesō 6:11; T&F 27:15) 'aki 'etau hanga atu kimu'a mo kolea ha tokoni ki he ngaahi me'a fakamanavahē te tau ala fehanganagai mo iá. 'E hoku ngaahi kaungāme'a, kātaki 'oua na'a ngalo ke kole ki he 'Eikí ke Ne malu'í mo Ne fe'ao mo koe.

"He 'oku 'o'ou 'a e pule, mo e mālohi, mo e nāunau, 'o ta'engata" (Mātiu 6:13). Ko ha fakahinohino 'aonga ia hono faka'osi 'e Sīsū 'a e lotú ni 'aki hono toe fakalāngilangi' i e 'Otuá mo fakahā 'Ene faka'apa'apa mo e fakavaivai ki he Tamai. 'I he'etau tui mo'oni 'oku pule 'a e 'Otuá ki Hono pule'angá pea 'okú Ne ma'u kotoa 'a e mālohí mo e nāunau, 'oku tau 'ilo ai 'okú Ne pule mo'oni, pea

'okú Ne 'ofeina kitautolu 'aki ha 'ofa haohao, pea 'okú Ne finangalo ke tau fiefia. Kuó u 'ilo ko e taha 'o e ngaahi fakapulipuli ki ha mo'ui fiefiá ko hono 'ilo'í te u fiefia ange 'i hono fai ha ngaahi me'a 'i he founa 'a e 'Eikí, kae 'ikai ke fai ia 'i he'eku foungá.

'Oku 'i ai hono fakatu'utāmaki 'o e ongo'í 'e ha tokotaha 'oku 'ikai ke ne mo'ui taau ke lotú. 'Oku ha'u e fakakaukau ko 'ení mei he laumālie kovi 'okú ne ako'í kitautolu ke 'oua te tau lotú (vakai, 2 Nifai 32:8). 'Oku fakamamahi ke tau fakakaukau 'oku tau fu'u angahala'ia ke lotu 'o hangē ko ha fu'u puke lahi 'a ha taha ke ne tui he 'ikai ke 'alu ia ki he toketaá!

'Oku totonu ke 'oua na'a tau fakakaukau 'e ola lelei ha fa'ahinga lotu 'oku tau fai, neongo 'ene fakamātoató, kapau ko e me'a pē 'oku tau fai ko hono lea 'aki 'o e lotú. 'Oku totonu ke 'oua na'a ngata pē 'i he'etau lea 'aki 'etau lotú, ka kuo pau ke tau mo'ui-'aki ia. 'Oku fiefia ange 'a e 'Eikí 'i he tokotaha 'oku lotu pea ngāué 'i he tokotaha 'oku lotu 'ata'atā peé. Hangē tofu pē ko e faito'ó, 'oku toki ngāue 'a e lotú 'i he'etau faka'aonga'í ia 'o hangē ko e fakahinohino 'oku 'omaí.

'I he'eku pehē ko ia ko e lotú ko ha faingamālie faka'ofa'ofá, 'oku 'ikai koe'uhí pē ko 'eku hounga'ia he lava ke u fakataufolofola ki he Tamai Hēvani mo ongo'í Hono Laumālié 'i he'eku lotú. Ka koe'uhí foki he 'okú Ne tali mo folofola mai kiate kitautolu. Ko e mo'oni, 'oku 'ikai ke Ne folofola mai kiate kitautolu 'aki ha le'o ke tau ongo'í. Na'e fakamatala 'a Palesitani Poiti K. Peeke 'o pehē: "Oku hoko mai e kihí i le'o mālīe 'o e tatakī fakalaumālié 'o hangē ha ongo ki he lotó kae 'ikai ki he fanongó. 'E lava ke fakahoko 'a e poto haohaoá ki he 'ata-maí. . . . 'Oku hoko mai 'a e fakahinohino ko 'ení ko ha ngaahi fakakaukau, ko ha ngaahi ongo 'o fakafou, 'i he ngaahi ue'í mo e tatakī" ("Lotú mo e Ngaahi Ue'í," *Liahona*, Nōv. 2009, 44).

Taimi 'e ni'ihī hangē 'oku 'ikai ke tau ma'u ha tali ki he'etau ngaahi lotu fakamātoato mo fakapapaú. 'Oku fie ma'u 'a e tui ke tau manatu'í 'oku tali mai 'e he 'Eikí 'i Hono taimi mo 'Ene founa pē 'A'ana ke Ne faitāpuekina

ai kitautolu 'i he founa lelei tahá. Pe, ko ha'atau toe fakakaukau lahi ange ki aí, te tau toki fakatokanga'í hake kuo tau 'osi 'ilo'í lelei pē 'a e me'a 'oku totonu ke tau fai.

Kātaki 'oua 'e loto-fó'í kapau 'oku 'ikai hoko leva 'eni kiate koe. Hangē tofu pē ko hano ako ha lea mulí, 'oku fie ma'u ke toutou ako mo feinga. Kātaki 'o 'ilo'í, kapau, te ke lava 'o ako e lea 'o e Laumālié, pea 'i ho'o fai iá, te ne 'oatu kiate koe ha tui mo ha mālohi lahi 'i he anga mā'oni'oni.

'Oku ou makakoloa 'aki 'a e akonaki hotau palōfita 'ofeiná ko Palesitani Tōmasi S. Monisoni, 'a ia na'á ne pehē: "Kiate kimoutolu 'oku fanongo mai ki hoku le'ó kapau 'oku mou fefa'uhi mo e ngaahi 'ahi'ahí mo e faingata'á, 'o tatau pē pe 'oku lahi pe si'isi'í, ko e lotú ko e ma'u'anga ivi fakalaumālié ia; ko e paasipooti ia ki he nongá. Ko e lotú 'a e founa 'oku tau lava 'o hū ai ki he'etau Tamai Hēvani 'ofá. Fakataufolofola kiate Ia 'i he lotu peá ke fakafanongo leva ki he talí. 'Oku hoko mai 'a e ngaahi me'a maná 'o fakafou 'i he lotú" ("Fai Ho Lelei Tahá," *Liahona*, Mē 2009, 68).

'Oku ou hounga'ia mo'oni 'i he faingamālie ke hū ki he'etau Tamai Hēvani mā'oni'oni 'i he lotú. 'Oku ou fakamālō ko e ngaahi taimi lahi kuó Ne fanongo mo tali mai ai 'eku lotú. 'Oku ou 'ilo 'okú Ne mo'ui koe'uhí ko 'Ene tali maí pea taimi 'e ni'ihī 'i ha founa fakakikite mo fakafo. 'Oku ou fakamo'oni foki 'i he loto fakatōkīlalo ko Sīsū, 'a Hono 'Alo mā'oni'oni, ko hotau Fakamo'uí Ia. Ko Hono Siasí mo Hono pule'angá 'eni 'i he māmaní; 'oku mo'oni 'a e ngāué ni. Ko Tōmasi S. Monisoni, 'a 'Ene palōfita 'oku tau lotua fakamātoató. Ko 'etau fakamo'oni 'eni 'i he 'ilo'ilo pau 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Francis M. Lyman, "Proprieties in Prayer," 'i he Brian H. Stuy, comp., *Collected Discourses Delivered by President Wilford Woodruff, His Two Counselors, the Twelve Apostles, and Others*, 5 vols. (1987–92), 3:76–79; B. H. Roberts, comp., *The Seventy's Course in Theology*, 5 vols. (1907–12), 4:120; *Encyclopedia of Mormonism* (1992), "Prayer," 1118–19; Bruce R. McConkie, *Mormon Doctrine*, 2nd ed. (1966), 583.

Fai 'e 'Eletā Quentin L. Cook

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Hiva Na'e 'Ikai Lava Ke Nau Hiva'i

Neongo 'oku 'ikai ke tau 'ilo'i kotoa e talí, ka 'oku tau 'ilo e ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga te tau lava ai ke fehengahangai mo e mamahí 'i he tui mo e loto to'a.

'Oku tokolahi ha kakai 'oku nau fehengahangai mo ha ngaahi palopalema lahi pe fakamamahi lolotonga e mo'ui fakamatelié ni. 'Oku tau mamata ki he ngaahi sīpinga 'o e 'ahi'ahí mo e mamahi 'i he māmaní kotoa.¹ 'Oku ongo 'aupito 'etau mamata ki he ngaahi 'imisi he televīsoné 'o e maté, faingata'a'ia, mo e loto-fo'í. 'Oku tau mamata he feinga mālohi 'a Siapani ke nau ikuna'i e ha'aha'a 'o e mofuiké mo e peau kulá. Na'e fakamamahi ke toe mamata ki he ngaahi 'imisi fakalilifu hono faka'auha e ongo taua ki he Senitā Fefakatau'aki 'o Māmaní, 'a ia ne tau toki fakamanatua. 'Oku ongo mo'oni kiate kitautolu e taimi 'oku tau 'ilo ai ki ha faingata'a pehē, tautefito ki he taimi 'oku uesia ai 'a kinautolu 'oku tonuhiá.

'Oku fa'a hoko fakatāutaha mai e faingata'a he taimi 'e ni'ihí. 'Oku mate kei talavou ha foha pe 'ofefine pe mo'ua 'i ha fokoutua fakatu'utāmaki. 'Oku mole e mo'ui 'a ha mātu'a 'i ha ngāue ta'etokanga pe fakatu'utāmaki. Ko e fē pē taimi 'oku hoko ai e faingata'a, 'oku tau tangi pea tau feinga ke fefua'aki 'etau kavengá.² 'Oku tau loto

mamahi he ngaahi me'a 'oku 'ikai lavá pea mo e ngaahi me'a lelei 'o e mo'uí 'oku 'ikai ke hokó.

Ko e lahi taha e ngaahi fehu'i 'oku toutou fai ki he kau taki 'o e Siasí, Ko e hā 'oku faka'atā ai 'e ha 'Otua angatonu ke hoko ha ngaahi me'a 'oku kovi, tautefito ki he kakai lelei? Ko e hā 'oku 'ikai ke hao ai mei he ngaahi me'a fakamamahi ko iá 'a kinautolu 'oku angatonú pea ngāue ma'á e 'Eiki?

Neongo 'oku 'ikai ke tau 'ilo'i kotoa e talí, ka 'oku tau 'ilo e ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga te tau lava ai ke fehengahangai mo e mamahí 'i he loto tui mo e 'ilo'i pau 'oku 'i ai ha kaha'u lelei na'e palani mo'otautolu kotoa. Ko e ni'ihí 'o e ngaahi tefito'i mo'oni mahu'ingá ko e:

'Uluakí, 'oku 'i ai 'etau Tamai 'i Hēvani, 'okú Ne afio'i mo 'ofa fakatāutaha 'iate kitautolu pea 'oku mahino kiate Ia 'etau faingata'a'ia.

Uá, ko Hono 'Alo ko Sisū Kalaisí 'a hotau Fakamo'uí mo e Huhu'í, pea 'oku 'ikai ngata pē he hanga 'e he Fakaleleí 'o 'omi e fakamo'uí mo e hakeaki'í ka te ne totongi huhu'i foki ki he me'a ta'e totonu kotoa pē 'o e mo'uí.

Tolú, 'oku 'ikai ngata pē he kau e palani 'o e fiefia 'a e Tamaí ma'a 'ene fānaú 'a e mo'ui he maama fakalaumālié mo e mo'ui he māmaní ka 'oku kau ai mo ha mo'ui 'oku ta'engata, pea mo ha toe fakataha fakafiefia mo nāunau'ia mo kinautolu kuo pekiá. 'E fakatonutonu 'a e hala kotoa pē, pea tau sio 'aki e mahinó mo e fakakaukau 'oku haohaoa mo ta'e hano mele.

Mei he anga e fakakaukau puku-puku 'a kinautolu 'oku 'ikai ke nau 'ilo, ma'u ha mahino, pe tui ki he palani 'a e Tamaí—'oku nau vakai ki he māmaní 'i he taú, mahakí, mo e koví—pea nau fakakaukau ko e mo'uí ni 'oku fakamamahi, ta'e maau, ta'e totonu mo ta'e 'uhinga. 'Oku fakafehoanaki 'e he kau taki 'o e Siasí 'a e fa'ahinga fakakaukau ko 'ení ki ha taha 'oku toki hū konga loto atu ki ha fo'i faiva konga tolu.³ Ko kinautolu 'oku ta'e 'ilo ki he palani 'a e Tamaí 'oku 'ikai mahino kiate kinautolu e 'uluaki kongá, pe ko e mo'ui he maama fakalaumālié, pea mo e ngaahi taumu'a na'e fokotu'u aí; pea 'ikai mahino kiate kinautolu 'a e fakamahino mo e tali 'oku ma'u he konga tolú, 'a ia ko hono fakahoko nāunau'ia e palani 'a e Tamaí.

'Oku tokolahi ha ni'ihí 'oku 'ikai hounga kiate kinautolu 'Ene palani 'ofa mo mahinó he ko kinautolu ko ia na'e uesia ka na'e 'ikai ko honau fo'uí, he'ikai iku tautea'i kinautolu.⁴

'I ha ngaahi māhina si'i mei heni 'e fakamanatu ai e ta'u 100 hili e fakaevaha ne hoko ki he vaka uta pāsese ko e *Titanic*. Ko e me'a fakamamahi ne hoko ai e me'a fakalilifu ko 'ení ne uesia lahi ai e mo'ui 'a e kakaí he senituli kakato. Na'e fai 'e he kau tu'u-aki 'o e vaka fo'ou ni ha fakamatata loi mo fu'u tōtua kau ki he vaka ne mā'olunga tatau mo ha fale fungavaka 11 pea lōloa tatau mo ha mala'e 'akapulu 'e tolú,⁵ ki hono tu'unga malu 'o e *Titanic* he tahi moko'i'i fonu 'aisí. Na'e tala he 'ikai lava ke ngoto e vaká; ka 'i he'ene ngoto he 'Ōseni moko'i'i 'o e 'Atalanitikí, ne mole ai ha mo'ui 'e 1,500 tupu.⁶

'Oku hoko e ngoto 'a e *Titanic* ko ha fakatāta lahi 'o e mo'uí mo ha ngaahi tefito'i mo'oni lahi 'o e

ongoongolelé. Ko ha sīpinga hao-
haoa ia 'o e faingata'a 'o e ngata pē
'etau sió he mo'ui matelié. Ko hono
olá ne fakamamahi e mole 'a e mo'uí
ka ko ha fakatu'utāmaki foki ia. Kuo
tau mamata 'i hotau kuongá ki he
lahi 'a e maté 'i ha ongo fetau'aki ne
toki fakamanatú ni e ta'u 10 hono
faka'auha 'o e ongo taua ki he Senitā
Fefakatau'aki 'a Māmaní, 'o tau mātā
ai e faka'ohovale, fakamamahi mo e
ngaahi 'ulungāanga kovi ko e ola 'o
hono faka'aonga'i kovi 'etau tau'atā-
ina ke filí. 'Oku 'i ai ha ngaahi nunu'a
fakaloloma ki he fāmīlī, kaungāme'a,
mo e pule'angá koe'uhi ko e ngaahi
me'a fakamamahí ni, tatau ai pē pe ko
e hā hono tupu'angá.

Ne lahi ha ngaahi lēsoni kuo ako
mei he me'a ne hoko ki he *Titanic*,
kau ki he fakatu'utāmaki 'o e hikisiá
mo e folaua e tahi faingata'á he "oku
'ikai filifilimānako 'a e 'Otuá."⁷ Ne kau
ai ha ni'ihī mei he tapa kehekehe 'o e
mo'uí. Ni'ihī ko e kakai tu'umālie mo
'iloa hangē ko Sione Sēkope 'Esitá; ka
na'e 'i ai mo ha kau ngāue, kakai ko
e hiki ki ha fonua fo'ou, kakai fefine,
fānau, mo e kau kauvaká.⁸

Na'e 'i ai ha fehokotaki 'e ua ki
he *Titanic*. 'A ha ongo mēmīpa 'o
e Siasí. 'Oku fakatou faka'ali'ali mai
ai e ngaahi faingata'á ke mahino
kiate kītautolu 'a e ngaahi 'ahi'ahí,
faingata'á mo e fakatamakí pea 'omi
ai ha 'ilo ki he founga ke tau tali 'aki
kinautolú. Ko e sīpinga 'uluakí ko e
hounga'ia he tāpuaki 'oku tau ma'ú
mo e faingata'a 'oku tau hao mei aí.
'Oku kau ai 'a 'Alamā Soni, na'e hoko
kimui ko ha Taki Mā'olunga.⁹ Ko 'eku
palesiteni fakasiteikí ia 'i hono fā'ele'i
au 'i Lōkani 'i 'Tutā. Ko 'Eletā Soni na'á
ne 'initaviu au ki he ngāue fakafai-
fekaú. Ko e taimi ko iá na'e 'initaviu
e kau teu ngāue fakafai'fekaú ia 'e ha
Taki Mā'olunga. Na'á ne hoko ko ha
ivi tākiekina ma'ongo'onga 'i he'eku
mo'uí.

Na'e 'i ai ha kaungāme'a 'o 'Alamā
he'ene kei talavou' ko Feleti na'e
māmālohi pē he Siasí. Na'e tu'o
lahi ha'ana talanoa kau ki he ngāue
fakafai'fekaú, pea faifai ne fakaloto'i 'e
'Alamā Soni 'a Feleti ke teuteu ke 'alu
'o ngāue fakafai'fekaú. Na'e fakatou

ui kinaua ki he Misiona Pilitāniá. Hili
'ena ngāue ne hanga leva 'e 'Eletā
Soni, sekelitali 'a e misioná 'o alea'i
ke na foki ki he 'Iunaiteti Siteití. Na'á
ne totongi ha tikite he *Titanic* ma'ana,
Feleti, mo e kau faifekau kehe 'e toko
fā ne lava mo 'enau ngāue.¹⁰

'I he taimi ke fai ai e folau ne tōmui
'a Feleti ia. Ne kaniseli leva 'e 'Eletā
Soni ia 'enau tikite 'e ono ke nau
kau he fuofua folau 'a e vaka fo'ou
kae totongi ha tikite 'i ha vaka 'e toki
folau he 'aho hono hokó.¹¹ Na'e loto
mamahi e kau faifekau 'e toko fā ne
vēkeveke ke folau he *Titanic*. Ka 'oku
toe fakaongo mai 'e 'Eletā Soni ia e
talanoa kia Siosefa mo hono ngaahi
tokoua 'i 'Isipité 'a ia ne hiki 'ia Sēnesí:
"E fēfē 'etau foki ki hotau ngaahi
fāmīlī kae 'ikai 'iate kītautolu 'a e
tamá?"¹² Na'á ne talaange ki hono kau-
ngā fonongá na'a nau ha'u fakataha ki
'Ingilani pea 'oku totonu ke nau foki
fakataha peé. Na'e toki 'ilo kimui 'e
'Eletā Soni na'e ngoto 'a e *Titanic* peá
ne fakamālō ange ki hono kaungā-
me'a ko Feletí, "Kuó ke fakahaofi 'eku
mo'uí." Na'e tali ange 'e Feleti, "Ikai,
na'á ke fakahaofi 'eku mo'uí 'i ho'o
fakaloto'i au ke u ha'u 'o ngāue faka-
fai'fekaú."¹³ Na'e fakamālō kotoa e kau
faifekaú ki he 'Eikí 'i hono fakahaofi
kinautolú.¹⁴

'I he taimi 'e ni'ihī hangē ko ia ne
hoko kia 'Eletā Soni mo hono kaungā
faifekaú, 'oku hoko mai ha ngaahi
tāpuaki lahi kiate kinautolu 'oku fai-
velengá. 'Oku totonu ke tau hounga'ia
he ngaahi 'alo'ofa ongongofua 'oku
ma'u 'i he'etau mo'uí.¹⁵ 'Oku 'ikai ke
tau fa'a fakatokanga'i e ngaahi tāpuaki
lahi 'oku tau ma'u he 'aho kotoa pē.
'Oku matu'aki mahu'inga ke tau ma'u
e laumālie 'o e loto fakafeta'í.¹⁶

'Oku mahino lelei e folofolá; ko
kinautolu 'oku angatonu mo muimui
ki he Fakamo'uí pea tauhi 'Ene ngaahi
fekaú, te nau monū'ia he fonuá.¹⁷ Ko
ha kongā mahu'inga 'o e monū'ia
ko hono ma'u e Laumālié 'i he'etau
mo'uí.

Neongo iá, he 'ikai iku fakafiefia
ma'u pē 'a e ola 'oku ma'u he mo-
'uí ni mei he angatonú, lotú, mo e
faivelengá. 'E tokolahi ha ni'ihī te
nau fetaulaki mo ha ngaahi 'ahi'ahi
faingata'a. 'I he hoko 'a e me'á ni 'oku
fakahōifua leva ki he 'Otuá ke tau
ma'u e tuí pea fekumi ki ha tāpuaki 'o
e lakanga fakataula'eikí. Kuo fakahā 'e
he 'Eikí, "Pea 'e ui . . . 'a e kaumātu'a
'o e siasí, pea te nau lotua mo hilifaki
honau nimá kiate kinautolu 'i hoku
hingoá; pea kapau te nau mate te nau
mate kiate au, pea kapau te nau mo'uí
te nau mo'ui kiate au."¹⁸

‘Oku mahu’inga ke ‘ilo’i na’e ‘ikai ke iku lelei e talanoa hono uá ki he Kāingalotú ki he *Titanic*. Na’e ta’u 30 ‘a ‘Ailini Kōpeta ko ha uaifi mo ha fa’ē kei talavou ia mei Polovo ‘i ‘Iutā. Na’e talēniti’ia ko ha tokotaha tā fakatātā mo mūsika; ko ha faiako mo ha neesi. Na’e kole ki ai ‘e he kau taukei fakafaito’o ‘i Polovó ke ne ‘alu ki ha ako fakataukei he mā’ulí ‘i ha māhina ‘e ono ‘i Lonitoni. Na’á ne loto mo’oni ke fai ha me’a makehe he māmaní. Na’á ne tokanga, fa’a faka’atu’i, fa’a lotu mo faivelenga. Ko e taha e ‘uhinga na’á ne fili ai ke foki he *Titanic* ki ‘Ameliká koe’uhí he na’á ne fakakaukau ‘e folau fakataha ai mo e kau faifekau’ pea ko ha malu’anga pau ia. Ko e taha ‘a ‘Ailini he kau fafine tokosi’i ne pekia he fakaevaha ko ‘ení. Ko e lahi taha e kau fafiné mo e fānaú ne fakaheka ia ki he vaka fakahaofi’i pea nau hao ai. Na’e ‘ikai fe’unga e ‘ū vaka fakahaofi ki he toko taha kotoa. Ka ‘oku ‘i ai e tui na’e ‘ikai ke ne heka ki he vaka fakahaofi koe’uhí ko e poto makehe na’á ne ma’ú, ka na’e lolotonga faito’o ‘e ia e kau pāsese tokolahi ne lavelavea ‘i hono tui’i e konga ‘aisí.¹⁹

‘Oku kalasi kehekehe e ngaahi faingata’á. ‘Oku ‘omi ‘e honau ni’ihi ha ngaahi me’a ‘oku fie ma’u ke tau a’usiá. ‘Oku ‘ikai ko e si’i ‘a e tuí pe ko e ‘ikai ke haohaoa e palani fakalūkufua ‘etau Tamai ‘i Hēvaní, ‘oku hoko ai e ngaahi ola fakatu’utāmaki’i pe kovi e mo’ui he māmaní. ‘Oku mo’oni e afi ‘a e tangata fakama’a ukameá, ka ‘oku fakahaohaoa’i mo fakama’a kitautilu pea tau teuteu ke fe’iloaki mo e ‘Otuá ‘i he ngaahi ‘ulungāanga lelei ‘o e angatonú ‘oku fakamālohia he hoko mai ‘a e faingata’á.

I he taimi na’e nofo pōpula ai e Palōfita ko Siosefa Sāmitá ‘i he fale fakapōpula ‘i Lipetií, na’e fakahā ‘e he ‘Eikí kiate ia ‘e lahi e ngaahi faingata’á ‘e tō ki he fa’ahinga ‘o e tangatá. Na’e folofola e Fakamo’uí, “Kapau ‘e lí koe ki he loto moaná; kapau ‘e feinga ‘a e hou ‘o e peaú ke faka’auha koe; kapau ‘e fe’unga ‘a e hou ‘o e peaú ke faka’auha koe; kapau ‘e hoko ‘a e ngaahi matangi fakailifí ko ho fili; . . . pea fakatahataha ‘a e ngaahi ‘elemēniti kotoa pē ke faka’efi’efi ‘a e halá; . . .

‘e foaki ‘e he ngaahi me’á ni kotoa pē ‘a e potó kiate koe, pea ‘e hoko ia ‘o ‘aonga kiate koe.”²⁰ Na’e faka’osi ‘aki ‘e he Fakamo’uí ‘Ene fakahinohinó: “‘Oku ‘ilo’i ‘a ho ngaahi ‘ahó, pea ‘e ‘ikai ke lau ‘o si’i hifo ‘a ho ngaahi ta’ú; ko ia, ‘oua te ke manavahē . . . , koe’uhi he ‘e ‘iate koe ‘a e ‘Otuá ‘o ta’engata pea ta’engata.”²¹

‘Oku hoko e ngaahi faingata’á ‘e ni’ihi mei he ola ‘o e fili tau’atāina ‘a e ni’ihi kehé. ‘Oku mahu’inga e tau’atāina ke filí ki he tupulaki mo e fakalakaka fakafaitu’i. Ko e ‘ulungāanga ‘ulí ko ha ‘elemēniti ia ‘o e tau’atāina ke filí. Na’e fakamatala’i ‘e he ‘Eikitau ko Moloná ‘a e tokāteline mahu’inga ko ‘ení: “He ‘oku tuku ‘e he ‘Eikí ke tāmata’i ‘a e kau mā’oni’oni koe’uhi ke fakahoko ‘ene fakamaau totonú mo e tauteá ki he kau fai angahalá.” Na’á ne fakamahino’i ‘oku ‘ikai ke mole ‘a e kau angatonú, ka ‘oku nau “hū ki he mālōlō’anga ‘o e ‘Eiki ko honau ‘Otuá.”²² ‘E ‘eke’i mei he kau faikoví ‘a e faka’auha ‘oku nau fai.²³

‘Oku ‘i ai e ngaahi faingata’á ‘oku hoko ia ‘i he talangata’á ki he fono ‘a e ‘Otuá. ‘Oku palopalema e mo’ui lelei tupu mei he ifi tapaká, ‘olokaholó, mo e fakautuutu e ma’u e faito’o konatapu. ‘Oku lahi e nofo pōpulá ko e ola ‘o e ngaahi hia lalahi fekau’aki mo e ‘olokaholó mo e faito’o konatapu.²⁴

‘Oku lahi foki mo e vete malí ko

e ta’e anganofó. Na’e mei lava ke tau fakae’hi’ehi mei he ngaahi ‘ahi’ahi mo e faingata’á ko ‘ení kapau ne tau talangofua ki he ngaahi fono ‘a e ‘Otuá.²⁵

Na’e kole mai kiate kimautilu kau faifekau’ he’eku palesiteni fakamisiona ‘ofeina ko ‘Eletā Melioni D. Hengisí (ne mālōlō ‘i ‘Aokosí), ke mau ako ma’uloto ha lea ke fakafepaki’i ‘aki e ngaahi pole ‘o e matelié: “‘Oku ‘ikai ha faingamālie, fakatu’upakē, mo ha iku’anga te ne lava ke ta’ofi pe fakatuai’i pe pule’i ha loto kuó ne fakapapu’i e me’a te ne fai.”²⁶

Na’á ne pehē ‘oku ‘ikai ‘uhinga ‘eni ia ki he faingata’á kotoa pē ‘oku tau fepaki mo iá ka ‘oku mo’oni ia ‘i he ngaahi me’a fakalaumālié. Kuó u hounga’ia ko ‘ene ngaahi fale’i ki he’eku mo’ui.

Ko e taha e ngaahi ‘uhinga ki he mole fakamamahi e mo’ui he *Titanic* ko e ‘ikai ke lahi e ‘ū vaka fakahaofi mo’ui. Tatau ai pē pe ko e hā e ngaahi faingata’á te tau fepaki mo ia he mo’ui, ‘oku hanga ‘e he Fakalelei ‘a e Fakamo’uí ‘o ‘omi ha ngaahi vaka fakahaofi mo’ui ke hao ai e toko taha kotoa. Kiate kinautilu ‘oku fakakaukau ‘oku ta’e totonu e faingata’á ‘oku nau fepaki mo iá, ‘oku fālute ‘e he Fakalelei ‘a e ngaahi tō nounou kotoa ‘o e mo’ui.²⁷

Ko e pole faingata’á ma’anautilu kuo mole honau ngaahi ‘ofa’angá ke tuku e kei nofo e fakakaukau’ he ngaahi faingamālie kuo mole mei he mo’ui. ‘Oku fa’a hā mei he ni’ihi ‘oku mate kei talavou’ ha ngaahi lavame’a, manako mo e talēniti lahi. ‘Oku tau tengihia e ngaahi me’a he ‘ikai lava ke fakahokó mo e ngaahi hiva he ‘ikai lava ke hiva’í, koe’uhi ko e fakangatangata ‘etau mahinó. ‘Oku fakamatala’i ‘eni ‘o hangē ko ha taha kuo mate pē mo ‘ene mūsiká. Ko e mūsiká ko e heliaki ia ki hono ‘ikai fakahoko ha me’a na’e mei malava ke fakahokó. ‘Oku ‘i ai e taimi kuo fai ha teuteu lahi ‘e ha kakai kae ‘ikai ma’u ha faingamālie ke fakahoko ia he mo’ui ni.²⁸ Ko e taha e ngaahi maau fungani ‘oku lahi hono lea ‘akí ko e, “Elegy Written in a Country Church-Yard,” ne fa’u ‘e Tōmasi Kulei, ‘oku ‘asi ai e ngaahi faingamālie kuo molé:

Lahi e ngaahi matala 'i 'akau 'oku ta'e fakatokanga 'i,
Kae molenoa honau faka'ofa 'i he toafa.²⁹

Mahalo 'e fekau'aki e faingamālie ne molé mo ha fāmili, ngāue, talēniti, a'usia pe me'a kehe. Na'e fakangata kotoa e ngaahi me'a ni 'i he mo'ui 'a Sisitā Kōpeti. Ko e ngaahi hiva 'eni ne 'ikai ke ne hiva'i mo e me'a ne mei lava ka na'e 'ikai ke ne fakahoko he mo'ui ni. Ka 'i he'etau vakai ki ai mei he ongoongolelei, kae 'ikai ko e mo'ui matelié, 'oku tau 'ilo ai e me'a'ofa lahi 'o e mo'ui ta'engata ne tala'ofa 'e ha Tamai 'ofa 'i He'ene palani. Pea hangē ko ia ne ako'i 'e he 'Aposetolo ko Paulá, "Oku te'eki ai ke mamata 'e ha mata, pe fanongo 'e ha telinga, pea 'oku te'eki ai hū ki he loto 'o ha tangata, 'a e ngaahi me'a 'a ia 'oku teuteu 'e he 'Otuá ma'anautolu 'oku 'ofa kiate iá."³⁰ Oku 'omi 'e he kupu'i lea 'o e himi faka'ofa'ofa ni, ha nonga, fiemālie, mo e mahino: ["Pea 'oku 'afio 'i 'e Sisū e hiva 'oku te'eki ai ke u hiva 'i.]"³¹

Na'e folofola e Fakamo'ui: "Ko ia, tuku ke fiemālie 'a homou lotó. . . . Ke mou fakalongolongo pea 'ilo 'i ko e 'Otuá au."³² Oku tau ma'u 'Ene tala'ofa te tau hiva mo 'etau fānaú "e ngaahi hiva 'o e fiefia ta'engata."³³ 'I he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Stone 16:33.
2. Vakai, Mōsaia 18:8-9; vakai foki, 2 Nifai 32:7.
3. Vakai, Boyd K. Packer, "The Play and the Plan" (faeasaiti 'a e Potungāue Ako 'a e Siasí ma'á e kakai lalahi kei talavou, Mē 7, 1995), 3: "Oku tau hangē pē he mo'ui ni ko ha taha ne hū mai ki ha fo'i faiva he taimi ne toho hake ai e puipui ki he kongu uá. Ne 'ikai ke tau sio he Konga 1. . . . na'e 'ikai pē foki ke tohi he kongu uá ia 'na'a nau mo'ui fiefia 'o ta'engata." Ko e laini ia ki he kongu 3 hili hono solova e ngaahi misiteli pea fakatonotonu e me'a kotoa," Vakai foki, Neal A. Maxwell, *All These Things Shall Give Thee Experience* (1979), 37: "Oku 'afio . . . mai e 'Otuá mei he ngata'angá ki he kamata'angá. . . . Ko e fa'ahinga fika ia . . . 'oku 'ikai lava ke mahino kiate kitautolu ko e matelié. He 'ikai ke tau lava fai e fika he 'oku 'ikai ke tau ma'u kotoa e 'u mata'ifika. 'Oku fakangatangata pē 'etau vakai 'i hotau kuongá 'i he tu'unga hono uá.]"
4. Ko kinautolu 'oku pekia kimu'a pea ala fakamāua ai kinautolu 'oku fakahaofi ia he pule'anga fakasilesitalé (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 137:10). Ko kinautolu

- kuo pekia ta'e 'ilo ki he ongoongolelei pea na'a nau mei tali ia kapau na'a nau ma'u ha faingamālie ki ai te nau hoko ko e kau 'ea hoko ki he pule'anga fakasilesitalé (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 137:7). Fakalahi atu ki ai, na'a mo kinautolu ne 'ikai ke fu'u mo'ui faivelengá, 'e 'i ai ha taimi 'e tāpuekina kinautolu 'aki ha mo'ui 'oku mahulu hake 'i he mo'ui ni (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:89).
5. Vakai, Conway B. Sonne, *A Man Named Alma: The World of Alma Sonne* (1988), 83.
 6. Vakai, Sonne, *A Man Named Alma*, 84.
 7. Ngāue 10:34; vakai foki, "The Sinking of the World's Greatest Liner," *Millennial Star*, Apr. 18, 1912, 250.
 8. Vakai, *Millennial Star*, Apr. 18, 1912, 250.
 9. Ko 'Eletā Soni ko e fa'ētangata ia 'a 'Eletā L. Tom Perry.
 10. Vakai, Sonne, *A Man Named Alma*, 83.
 11. Vakai, Sonne, *A Man Named Alma*, 83-84; vakai foki, "From the Mission Field," *Millennial Star*, Apr. 18, 1912, 254: "Tukuange mo e Folaú.—Kuo tukuange fakalāngilangi mo foki atu ki 'api 'a e kau faifekau ni 'i he 'aho 13 'Epeleli 1912 *Mauretania*. Mei Pilitānia Lahí—Alma Sonne, George B. Chambers, Willard Richards, John R. Sayer, F. A. [Fred] Dahle. Mei he Netherlands—L. J. Shurtliff."
 12. Vakai, Sēnesi 44:30-31, 34.
 13. 'I he Frank Millward, "Eight elders missed voyage on Titanic," *Deseret News*, July 24, 2008.
 14. Vakai, "Friend to Friend," *Friend*, Mar. 1977, 39.
 15. Vakai, David A. Bednar, "The Tender Mercies of the Lord," *Liahona*, Mē 2005, 99-102.
 16. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:21.
 17. Vakai, 'Alamā 36:30.

18. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 42:44.
19. 'Initaviu mo e mokopuna 'o Irene Corbett ko Donald M. Corbett, 30 'Okatopa 2010, 'e Gary H. Cook.
20. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 122:7.
21. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 122:9.
22. 'Alamā 60:13.
23. Na'e fakamahino 'i 'e he Fakamo'ui 'e "hoko e ngaahi me'a fakahalá: ka 'e mala'ia ia 'oku hoko mei ai iá!" (Luke 17:1).
24. Vahe 89 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava— "a e founga mo e finangalo 'o e 'Otuá 'i hono fakahaofi fakasino 'o e kau mā'oni'oni kotoa pē 'i he ngaahi 'aho faka'osi" (veesi 2)—'oku tupulekina ai hono tāpuaki 'i e Kāingalotú.
25. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 42:22-24.
26. Vakai, "Will," *Poetical Works of Ella Wheeler Wilcox* (1917), 129.
27. Vakai, "The Atonement," *Preach My Gospel: A Guide to Missionary Service* (2004), 51-52.
28. Vakai, "The Song That I Came to Sing," 'i he *The Complete Poems of Rabrindranath Tagore's Gitanjali*, ed. S. K. Paul (2006), 64: "The song that I came to sing remains unsung to this day. / I have spent my days in stringing and in unstringing my instrument."
29. Thomas Gray, "Elegy Written in a Country Church Yard," 'i he *The Oxford Book of English Verse*, ed. Christopher Ricks (1999), 279.
30. 1 Kolinitō 2:9.
31. "Lolotonga 'Eku Nofó," *Ngaahi Himi*, fika 133.
32. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 101:16; vakai foki, Saame 46:10.
33. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 101:18; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:71.

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

Kae 'Oua ke Tau Toe Fakataha Mai

'Ofa ke tu'uloa e Laumālie ne tau ongo'i hení pea ke Ne nofo'ia kitautolu 'i he'etau fakahoko 'etau ngāue faka'ahó.

S i'oku kāinga 'ofeina, 'oku ou tui pē 'oku mou tui tatau mo au 'i he'eku pehē ko ha konifelenisi fakalaumālie mo'oni 'eni. Kuo tau ongo'i e Laumālie 'o e 'Eikí 'i he ongo 'aho ne toki 'osí 'i hono ue'i hotau lotó pea fakamālohia 'etau fakamo'oni ki hono faka'otua 'o e ngāué ni. 'Oku mau fakamālō atu kiate kinautolu kotoa pē ne kau maí, kae pehē ki he Kau Taki ne nau fai e lotú.

'Oku tau 'i hení kotoa ko 'etau 'ofa ki he 'Eikí mo 'etau loto ke tauhi kiate Iá. 'Oku ou fakamo'oni atu 'oku to-kaima'ananga mai 'a e Tamai Hēvaní. 'Oku ou fakahaa'i e kau mai Hono to'ukupú ki he me'a kotoa pē.

Ne faka'ofó'ofa 'a e hivá pea 'oku ou fakamālō loto hounga'ia atu ai mo e Siasí kiate kinautolu ne vahevahe mai honau talēnití.

'Oku mau fie fakahaa'i ha loto hounga'ia mo'oni ki he Kau Taki kuo tukuange he konifelenisí ni. Kuo nau ngāue faivelenga mo lelei pea kuo nau fai ha tokoni lahi ki he ngāue 'a e 'Eikí.

'Oku ou fie fakahaa'i ha loto hounga'ia mo'oni ki hoku ongo tokoni faivelenga mo mateakí pea mo fakamālō kiate kinaua he 'ao 'o e kakaí koe'uhí ko e pou pou mo e tokoni kuó

na fai ma'akú. Ko ha ongo tangata poto mo mahino mo'oni 'eni 'oku mahu'inga fau 'ena tokoní.

'Oku ou fie fakamālō ki hoku ngaahi tokoua 'i he Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá koe'uhí ko 'enau tokoni ta'etūkua ki he ngāue 'a e 'Eikí. 'Oku ou fie fakahaa'i foki mo e hounga'ia tatau ki he ngaahi Kōlomu 'o e Kau Fitungofulú pea mo e Kau Pī-sopeliki Pulé ko 'enau tokoni ta'esio-kita mo 'aongá. 'Oku ou fie fakahaa'i

mo e hounga'ia tatau pē ki he hou'eiki fafine mo tangata kuo hoko ko e kau 'ōfisa mā'olunga 'o e ngaahi houalotú.

'E kāinga, 'oku ou toe fie fakapapa-u'i atu 'oku 'afio'i 'e he Tamai Hēvaní 'a e faingata'a 'oku tau fehanganagai mo ia he 'ahó ni 'i he māmaní. 'Okú Ne 'ofeina mo tāpuekina fakatāutaha kitautolu 'i he'etau feinga ke tauhi 'Ene ngaahi fekaú mo fekumi kiate Ia 'i he lotú.

'Oku tau monū'ia fau ke ma'u e ongoongolelei kuo toe fakafoki mai 'o Sisū Kalaisí. 'Oku ma'u ai e ngaahi tali fekau'akí mo e feitu'u ne tau ha'u mei aí, 'uhinga 'oku tau 'i hení aí pea mo e feitu'u te tau 'alu ki ai he'etau mavahe mei he mo'ui ko 'ení. 'Okú ne 'omi ha 'uhinga, taumu'a mo ha 'amanaki lelei ki he'etau mo'uí.

'Oku ou fakamālō atu 'i ho'omou loto fiemālie ke fetokoni'akí. Ko e to'ukupu kitautolu 'o e 'Otuá 'i he māmaní pea 'oku 'i ai hotau tufakanga ke 'ofeina mo tokoni'i 'Ene fānaú.

'Oku ou fakamālō atu he tokoni kotoa pē 'oku mou fai 'i homou ngaahi uōtí mo e koló. 'Oku ou fie fakahaa'i atu 'eku hounga'ia ko ho'omou loto fiemālie ke ngāue 'i ha fa'ahinga lakanga pē kuo ui kimoutolu ki ai. 'Oku mahu'inga e toko taha kotoa pē ki hono 'unuaki'i ki mu'a e ngāue 'a e 'Eikí.

Kuo 'osi e konifelenisí. Fakatauange ke tau malu he'etau foki atu ki hotau 'apí. 'Ofa ke tūkunga lelei e me'a kotoa pē 'o hangē ko 'etau mavahe

maí. 'Ofa ke tu'uloa e Laumālie ne tau ongo'i heni pea ke Ne nofo'ia kitautolu 'i he'etau fakahoko 'etau ngāue faka'ahó. 'Ofa ke tau fakahaa'i ha anga'ofa lahi ange ki he ni'ihī kehé. Pea 'ofa ke tau fakahoko ma'u ai pē e ngāue 'a e 'Eikí.

'Ofa ke 'amoutolu e ngaahi tāpuaki 'o e langí. 'Ofa ke fakafonu homou ngaahi 'apí 'aki e ma'uma'ulutá mo e 'ofá. 'Ofa ke mou hokohoko atu hono tanumaki ho'omou fakamo'oní ke ne malu'i kimoutolu mei he filí.

'I he'eku hoko ko ho'omou tamaio-'eiki loto fakatōkialó, ko 'eku faka-'amú ia 'aki e kotoa hoku lotó ke fai e fingangalo 'o e 'Otuá pea tokoni kiate Ia mo kimoutolu foki.

'Oku ou 'ofa atu kiate kimoutolu; 'oku ou lotua 'a kimoutolu. 'Oku ou kolea ke mou manatu'i mu'a au mo e Kau Taki Mā'olunga kotoa pē 'i ho'omou ngaahi lotú. 'Oku tau taha 'i hono fakalalakala e ngāue fakaofó ni. 'Oku ou fakamo'oni 'oku tau kau kotoa ki he ngāue ni, he 'oku 'i ai e fatongia 'o e tangata, fefine mo e fā-nau kotoa pē. 'Ofa ke foaki mai 'e he 'Otuá 'a e ivi mo e mālohi ke tau fakahoko lelei 'aki hotau fatongiá. Fakatauange ke foaki mai 'e he 'Otuá ha ivi mo ha potu pea mo ha loto vilitaki ke fakahoko lelei hotau fatongiá.

'Oku ou fakamo'oni atu 'oku mo'oni e ngāue ni, 'oku mo'ui 'a e Fakamo'ui pea 'okú Ne tataki mo fakahinohino 'i Hono Siasí 'i he mā-maní. Te u tatau atu 'aki 'eku fakamo'oni 'oku mo'ui 'a e 'Otuá ko 'etau Tamai Tā'engatá pea 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu. Ko Ia 'etau Tamai pea 'okú Ne tokanga fakatāutaha mo'oni mai. 'Ofa ke tau 'ilo'i pea mahino 'okú Ne fie ofi mai kiate kitautolu, lahi 'Ene fie tokoni'i mo 'ofeina kitautolú pea pehē ki he me'a 'okú Ne fai mo fie fakahoko ma'atautolú.

'Ofa ke Ne tāpuaki'i kimoutolu. 'Ofa ke nofo'ia kimoutolu 'e he melino kuó Ne tala'ofa maí, 'i he lolotonga ni pea pehē ma'u ai pē.

'Oku ou lea māvae kiate kimoutolu kae 'oua ke tau toe fakataha mai 'i ha māhina 'e ono mei heni, pea 'oku ou fai ia 'i he huafa 'o Sisū Kalaisi ko hotau Fakamo'ui mo e Huhu'í, 'ēmeni. ■

Fai 'e Julie B. Beck

Palesiteni Lahi 'o e Fine'ofá

Me'a 'Oku ou Faka'amu Ke Mahino Ki Hoku Makapuna Fefiné (mo e Makapuna Tangatá) Fekau'aki mo e Fine'ofá

Talu mei he 'aho na'e kamata fakafoki mai ai e ongoongolelei 'i he kuonga fakakosipelí ni mo hono fie ma'u 'e he 'Eikí ha kau fafine faivelenga ke nau hoko ko 'Ene kau ākonga.

Ko ha faingamālie lelei ke lea kiate kimoutolu he fakataha fakahisitōliá ni. Ko ha tāpuaki ke tau fakataha mai. Lolotonga 'eku hoko ko e palesiteni lahi 'o e Fine'ofá, kuó u fakatupulaki ai ha 'ofa lahi ki he kau Fine'ofa 'o e Siasí pea kuo fakalahi 'e he 'Eikí 'eku vīsonē ki he ongo 'okú Ne ma'u ma'atautolú mo 'Ene fakatu'amelie maí.

Kuó u ui e pōpoakí ni ko e "Me'a 'Oku ou Faka'amu Ke Mahino Ki Hoku Makapuna Fefiné (mo e Makapuna Tangatá) fekau'aki mo e Fine'ofá." 'Oku femo'uekina hoku

makapuna fefine lalahí 'i hono ngāue'i 'enau Fakalalakala Fakatāutahá pea mo hono fakatupulaki e tō'onga mo'ui mo e ngaahi 'ulungāanga 'o ha finemui anga-mā'oni'oni. 'E vavé ni pē ha'anau fuesia mo honau to'ú 'a e fatongia ko 'eni 'o e feohi fakatokoua fakaemāmani lahí.

'Ofa pē 'e hanga 'e he'eku pōpoakí ni 'o fakamahino ki he tokotaha kotoa pē 'oku fanongo ki ai pe te ne laú, 'a e me'a na'e tokateu 'e he 'Eikí ma'a Hono ngaahi 'ofefiné he taimi na'e fokotu'u ai 'a e Fine'ofá.

fāmilí ka nau fononga ki ha ngaahi feitu'u ta'e'iloa 'o nau katekina 'a e masivá mo e faingata'á ka nau ako'i 'a e ongoongoleléi. Ka na'e mahino ki he kau tangata ko 'ení he 'ikai malava honau ngaahi misioná ka ne ta'e'oua 'a e tui mo e kau kakato mai 'a e hou'eiki fafiné ki he'enua mo'uí, he kuo nau poupou'i 'a e 'apí mo e pisinisi mo ngāue'i ha pa'anga hū mai ma'a honau ngaahi fāmilí mo e kau faifekau. Na'e tokanga'i foki 'e he kau fafiné ha kau papi ului 'e lauiafe ne fakataha mai ki honau tukui koló. Na'a nau tukupā mo'oni ke tauhi ki ha founa mo'ui fo'ou, 'o tokoni ke langa e pule'anga 'o e 'Eikí pea kau 'i He'ene ngāue 'o e fakamo'uí.

Fakafehokotaki mo e Lakanga Fakataula'eikí

Fakatauange pē 'e mahino ki hoku makapuna fefiné na'e ue'i 'e he 'Eikí 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá ke ne fokotu'u e hou'eiki fafine 'o e Siasí 'i he "malumalu 'o e lakanga fakataula'eikí 'o fakatatau mo e sīpinga 'o e lakanga fakataula'eikí"⁷ pea akonekina kinautolu ke nau 'ilo 'a e "founa te [nau] ma'u ai 'a e ngaahi faingamālie, tāpuaki mo e ngaahi me'afuaki 'o e Lakanga Fakataula'eikí."⁸

'I he taimi na'e lava ai hono fokotu'u 'o e Fine'ofá, na'e hokohoko atu ai pē e taki 'a 'Ema Sāmitá. Na'á ne hoko ko e palesiteni 'o e kautahá peá ne ngāue mo hono ongo tokoní 'o hoko ko ha kau palesitenisi. Na'e 'ikai fai e filí 'i he tu'unga manakoá, 'o hangē ko ia 'oku angamaheni 'aki 'e he ngaahi kautaha kehé, ka na'e ui 'a e kau palesitenisi ko 'ení 'i he fakahā pea poupou'i 'e he kakai te nau tataki pea vahe'i 'e he kau taki lakanga fakataula'eikí ke nau ngāue 'i honau ngaahi uiui'i, 'a ia ko e "ui . . . 'e he 'Otuá, 'i he kikite, pea 'i he hilifaki 'o e nimá 'e kinautolu 'oku nau ma'u 'a e mafái."⁹ Na'e hanga 'e hono fokotu'u kinautolu 'i he malumalu 'o e lakanga fakataula'eikí 'o fakafaingofua'i e ma'ú fakahinohino e kau palesitenisi mei he 'Eikí mo 'Ene palōfita ki ha ngāue tukupau. Na'e malava 'i hono fokotu'u 'o e Fine'ofá, ke faka'aonga'i ai e faletuku'anga talēniti, taimi mo e

Ko ha Sīpinga Fakakuongamu'a 'o e Tu'unga Fakaākongá

'Ofa pē 'e mahino ki hoku makapuna fefiné 'oku fokotu'utu'u 'a e Fine'ofá he 'ahó ni 'i he sīpinga 'o e tu'unga fakaākongá na'e ma'u 'i he Siasí 'o e kuongamu'á. 'I he taimi na'e fokotu'u ai 'e he Fakamo'uí 'a Hono Siasí he kuonga 'o e Fuakava Fo'ou, na'e "kau lahi 'a e hou'eiki fafiné ki [He'ene] ngāue fakafaifekau."¹ Na'á Ne 'a'ahi ki Hano ongo muimui mate-aki ko Mā'ata mo Mele, 'i he 'api 'o Mā'atá. 'I he fakafanongo 'a Mā'ata kiate Ia mo tauhi kiate Ia 'o hangē ko e anga fakafonua 'i honau kuongá, na'á Ne tokoni ke ne mamata 'e lava ke lahi ange 'a e me'a te ne lava ke faí. Na'á Ne tokoni ke mahino kia Mā'ata mo Mele te na lava 'o fili 'a e "me'a lelei," he 'ikai lava ke toe to'o meiate kinauá.² Na'e hoko e lea vaivaí ni ko ha fakaafe ke kau atu ki he ngāue 'a e 'Eikí. Pea 'oku hanga 'e he fakamo'oni mālohi 'a Mā'ata 'o kau ki he faka'otua 'o e Fakamo'uí he kongá kimui 'o e Fuakava Fo'ou, 'o 'omi kiate kinautolu ha 'ilo ki he'ene tuí mo hono tu'unga fakaākongá.³

'I he'etau toe lau 'a e Fuakava Fo'ou, 'oku tau ako ai na'e hokohoko atu hono fokotu'u 'e he kau 'Apose-toló e Siasí 'o e 'Eikí. 'Oku tau ako foki ai 'o fekau'aki mo ha hou'eiki fafine faivelenga na'e tokoni 'enua tu'unga fakaākongá ki he tupulaki 'a e Siasí.

Na'e lea 'a Paula 'o fekau'aki mo ha kau ākongá fefine 'i he ngaahi feitu'u hangē ko 'Efesō⁴ mo Filipái.⁵ Ka 'i he mole ko ia e Siasí 'o e 'Eikí koe'uhí ko e hē mei he mo'oni, na'e mole foki ai mo e sīpinga fakaākongá ko 'ení.

'I he kamata ke toe fakafoki mai 'e he 'Eikí 'a Hono Siasí 'o fakafou he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, na'á Ne kamata fakakau mai e hou'eiki fafiné ki he sīpinga fakaākongá. Hili ha ngaahi māhina si'i mei hono fokotu'u 'o e Siasí, na'e fakahā 'e he 'Eikí ke vahe'i 'a 'Ema Sāmita ko ha taki mo ha faiako 'i he Siasí pea mo ha tokotaha ke tokoni ki hono husepāniti ko e Palōfita.⁶ 'I hono ui ia ke tokoni ki he 'Eikí ke langa Hono pule'angá, na'e 'oange ai mo ha fakahinohino ki he founa ki hono fakatupulaki 'ene tuí mo e angatonu fakafo'ituituí, fakamālohia 'a hono fāmilí mo hono 'apí pea mo hono tokoni'i 'o e ni'ihi kehé.

'Ofa pē 'e mahino ki hoku makapuna fefiné ko e talu mei he 'aho na'e kamata fakafoki mai ai 'a e ongoongoleléi 'i he kuonga fakakosipelí ni mo hono fie ma'u 'e he 'Eikí ha kau fafine faivelenga ke nau hoko ko 'Ene kau ākongá.

Ko e ngāue fakafaifekau ko ha sīpinga ia 'o e tokoni fisifisimu'a 'oku nau faí. Na'e faingofua e tupulaki vave 'a e Siasí he kamata'angá koe'uhí ko e lotu fiemālie 'a e kau tangata faivelengá ke tuku honau ngaahi

koloa 'a e 'Eikí 'i he fakapotopoto mo e maau.

Na'e mahino ki he fuofua falukunga kakai fefine ko iá kuo foaki ange kiate kinautolu 'a e mafai ke faiako, ue'i fakalaumálie mo fokotu'utu'u e kau fafiné ke nau hoko ko ha kau ākongā 'o tokoni ki he ngāue faifakamo'ui 'a e 'Eikí. 'I he fuofua fakataha 'a e kau fafiné, na'e ako'i ange ai kiate kinautolu e ngaahi taumu'a 'okú ne tataki e Fine'ofá: ke fakatupulaki 'a e tuí mo e angatonu fakafakatāutahá, fakamālohia e fāmilí mo e 'apí pea fekumi mo tokoni'i 'a kinautolu 'oku faingata'a'ia.

'Ofa pē 'e mahino ki hoku makapuna fefiné na'e fie ma'u ke fokotu'u 'a e Fine'ofá ki hono teuteu 'i 'o e Kāingalotú ki he ngaahi faingamālie, ngaahi tāpuaki mo e ngaahi me'āfoaki 'a ia 'oku ma'u pē he tempalé. Na'e ako'i mai 'e Palesitēni Siosefa Filitingi Sāmita ko e Fine'ofá "ko ha kongā mahu'inga 'i he pule'anga 'o e 'Otuá he māmaní" pea "na'e fakataumu'a mo fakalele pehe'i ia ke tokoni ki hono kau mēmipa faivelengá ke nau ma'u 'a e mo'ui ta'engatá 'i he pule'anga 'etau Tamai."¹⁰ 'E lava ke tau fakakaukauloto atu ki he ongo ne ma'u 'e he kau fafiné 'i he 'enau 'i he Falekoloa Piliki Kulokula 'o Siosefa Sāmitá he

ngaahi fuofua fakataha 'a e Fine'ofá, 'o nau hanga atu ki he fo'i tafungofunga na'e langa ai e tempalé, 'i hono ako'i kiate kinautolu 'e he Palōfitá "oku totonu ke 'i ai ha sosaieti kuo fili, 'o mavahe mei he fulikivanu 'o e māmaní, pea makehe mo angama'a pea anga-mā'oni'oni."¹¹

'Ofa pē ke fakamahu'inga 'i 'e hoku makapuna fefiné 'a e tempalé 'o hangē ko ia ne fai 'e he kau fuofua fefine 'o e Fine'ofá, 'a ia ne nau tui ko e ngaahi tāpuaki 'o e tempalé ko e pale fisifisimu'a mo e taumu'a ma'ongo'onga taha ia 'o e fefine Siasi kotoa pē. 'Oku ou fakatauange, 'e hangē hoku makapuna fefiné ko e kau fuofua Fine'ofá 'o faifeinga faka'aho ke matu'otu'a fe'unga pea fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava toputapu 'o e tempalé pea ko e taimi ko ia te nau ō ai ki he tempalé, te nau tokanga ki he me'a kotoa pē 'oku lea 'aki mo fakahoko aí. 'E fakafou 'i he ngaahi tāpuaki 'o e tempalé 'a hono fakateunga kinautolu 'aki 'a e mālohi¹² mo tāpuekina kinautolu ke nau ma'u 'a e "ki 'o e 'ilo ki he 'Otuá."¹³ 'Oku fakafou 'i he ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eikí 'a ē 'oku ma'u pē he tempalé, hano faitāpuekina kinautolu ke nau fakahoko 'a honau ngaahi fatongia fakalangi mo ta'engatá, pea ke

nau palōmesi ke nau mo'ui 'o hangē ko ha kau ākongā mateakí. 'Oku ou fakafeta'i ko e taha e ngaahi tefito'i taumu'a 'a e 'Eikí 'i hono fokotu'u 'o e Fine'ofá ke 'oange ki he hou'eiki fafiné 'a e tufakanga ke nau fetokoni'aki 'i he 'enau teuteu ki he "ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga 'o e lakanga fakataula'eikí 'oku ma'u 'i he ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava 'o e tempalé."¹⁴

Ko e Hūfanga'anga mo e Ivi Tākiekina 'o e Feohi Fakatokoua Fakaemāmani Lahí

'Ofa pē 'e mahino ki hoku makapuna fefiné 'a e ivi tākiekina mo e fatongia mahu'inga 'o e feohi fakatokoua fakaemāmani lahi 'a e Fine'ofá. Talu mei he 1842 mo e mafola atu e Siasí 'o fakalaka 'i Nāvū pea 'oku laka hake he fonua 'e 175 kuo fokotu'u ai e Fine'ofá he taimí ni pea 'oku lea 'aki ai 'e he kau fafiné ha ngaahi lea fakafonua 'e 80 tupu. 'Oku fokotu'u ha uooti mo ha kolo fo'ou he uike takitaha pea 'oku kau ai e Fine'ofá ki he feohi fakatokoua fakaemāmani lahi 'oku "fofola atu 'i he ngaahi konitinenití."¹⁵ 'I he taimi na'e kei tokosi'i ai 'a e Fine'ofá pea fokotu'u pē 'i 'Iutaá, na'e lava ke fakatefito 'e hono kau takí e kongā lahi 'o 'enau fokotu'utu'ú mo e tokangá 'i he ngaahi polokalama fakafeohí pea mo e ngāue tokoni

fakalotofonuá. Na'a nau fokotu'u ha ngaahi ngāue'anga mo fai ha ngaahi ngāue ke langa ha ngaahi falemahaki mo tñnaki e kēlení. Na'e tokoni e ngaahi ngāue 'a e kau fuofua Fine'ofa ko iá ke tokoni'i e sipinga 'o e tu'unga fakaākongá 'a ia 'oku lolotonga fakahoko fakaemāmani lahí. 'I he tupulaki ko ia e Siasí, kuo lava 'eni 'a e Fine'ofá 'o fakahoko 'ene ngaahi taumu'a 'i he uōtí mo e koló, siteikí mo e vahefonua kotoa pē, pea mo kei feinga pē ke tuha mo e māmani feliuliuakí ni.

'Oku a'usia 'e he kau Fine'ofa he funga 'o e māmani he 'aho kotoa pē ha ngaahi faingata'a mo e a'usia fakamatelie. 'Oku fehangahangai e kau fafiné mo honau fāmílí he 'ahó ni mo ha ngaahi fie ma'u ta'e'ama- nekina; 'a e fokoutua faka'atamaí, fakatu'asino mo fakalaumālié; ngaahi fakatu'utāmakí; pea mo e maté. 'Oku a'usia 'e ha hou'eiki fafine 'e ni'ihí 'a e ongo'i tuenoá mo e loto mamahí ko e 'ikai hanau fāmílí pea mamahi ha ni'ihí he nunu'a 'o e ngaahi fili kovi 'a ha mēmipa 'o honau fāmílí. Kuo a'usia 'e ha ni'ihí 'a e taú pe fiekaia pe fakatamaki fakaenatulá pea 'oku ako ha ni'ihí 'o kau ki he mafasia 'o e ma'unimaá, ta'e ma'u ngāue pe 'ikai ha ako pe pōto'i ngāue fe'ungá. 'Oku ma'u 'e he ngaahi faingata'a kotoa ko 'ení ha mālohi ke ne holoki e mālohi 'o e tuí mo fakavaivai'i e mālohinga 'o e fakafo'ituituí mo e fāmílí. Ko e taha e ngaahi taumu'a 'a e 'Eikí 'i hono fokotu'u 'o e hou'eiki fafiné 'i he founa fakaākongá, ko hono fai ha tokoni te ne hiki hake kinautolu 'o hiliō 'i he "fakafe'atungia 'i 'a e fiefia mo e fakalalakaka 'a ha fefine." 16 'Oku 'i ai e Fine'ofá he uooti mo e kolo takitaha mo ha kau fafine 'oku nau fekumi pea ma'u ha fakahā pea nau talatalaifale mo e kau taki lakanga fakataula'eikí ke nau fefakamālohia'aki mo ngāue'i ha founa fakalelei palopalema 'e 'aonga ki honau 'apí mo e tukui koló.

'Ofa pē 'e mahino ki hoku makapuna fefiné 'oku fakafou 'i he Fine'ofá 'a hono fakalahi honau tu'unga fakaākongá pea 'e lava ke nau kau fakataha mo e ni'ihí kehé 'i he fa'ahinga ngāue lelei mo lavame'a kuo fai 'e he Fakamo'uí. 'Oku 'ikai ke si'isi'i

pe ta'emahu'inga ki he 'Eikí 'a e ngāue kuo kole mai ke fai 'e he kau fafine 'o e Siasí 'i hotau kuongá ni. 'I he'enu faivelengá, te nau lava ke ongo'i ai 'Ene hōifuá mo e tākaua 'o Hono Laumālié

'Oku totonu ke 'ilo'i 'e hoku makapuna fefiné 'e lava ke tau ma'u 'i he feohi fakatokoua 'o e Fine'ofá ha unga'anga, hūfanga'anga pea mo ha malu'anga. 17 'I he faka'au ke toe faingata'a ange hotau kuongá, 'e ngāue fakataha e kau Fine'ofa faivelengá ke malu'i e ngaahi 'api 'o Saioné mei he le'o hoha'a 'o e māmani mo e ivi tākieina mālohi mo fakakina 'o e filí. Pea 'i he Fine'ofá, 'e ako'i mo fakamālohia pea toe ako'i mo fakamālohia ange, pea 'e faitāpuekina ha konga lahi e fānau 'etau Tamaí 'e he ivi tākiekina 'o e kau fafine anga mā'oni'oní.

Ko ha Tu'unga Fakaākongá 'o e Tokangá mo e Tauhí

'Oku ou fakatauange 'e mahino ki hoku makapuna fefiné 'oku fakahaa'i 'e he faiako 'a'ahí honau tu'unga fakaākongá pea ko ha founa mahu'inga ia ke faka'apa'apa'i ai 'enu ngaahi fuakavá. 'Oku totonu ke fakafōtunga ofi 'e he konga ko 'eni 'o 'etau tu'unga fakaākongá, 'a e ngāue fakafaifekau ne fai 'e hotau Fakamo'uí. 'I he ngaahi fuofua 'aho 'o e Fine'ofá, na'e ma'u ai 'e ha kōmiti 'a'ahi mei he uooti takitaha ha ngāue ke nau vakai'i mo tñnaki ha ngaahi tokoni 'ofa pea tufaki ki he kau faingata'a'ía. 'I he ngaahi ta'u ko iá, kuo ako e kakai fefiné mo e kau takí 'i he fo'i laka kotoa pē pea kuo fakalalakaka 'enu malava ke tokanga 'i e ni'ihí kehé. Kuo 'i ai ha ngaahi taimi kuo tukutaha ai e tokanga 'a e kau fafiné ki hono fakakakato e ngaahi 'a'ahí, ako'i e ngaahi lēsoní, pea tuku atu ha fanga ki'i tohi 'i he taimi 'oku nau afe ai he ngaahi 'api 'o e kau fafiné. Kuo tokoni e ngaahi ngāue ni ki he kau fafiné ke nau ako 'a e ngaahi sipinga 'o e tauhí. Hangē pē ko e tokanga e kakai 'i he taimi 'o Mōsesé ke tauhi ha ngaahi lisi lōloa 'o e ngaahi laó, na'e 'i ai foki ha taimi ne hanga ai 'e he kau fafine 'o e Fine'ofá 'o fakamālohia ha ngaahi lao na'e tohi mo 'ikai ke tohí 'i he'enu

holi ke mahino kiate kinautolu 'a e founa ke nau fefakamālohia'aki aí.

Makatu'unga 'i he fu'u fie ma'u lahi ke tokoni'i mo fakahaofi e mo'ui 'a e kau fafiné mo honau ngaahi fāmílí he 'aho ní, 'oku finangalo 'a e Tamaí Hēvaní ke tau muimui 'i ha hala 'oku mā'olunga angé mo tā ha sipinga 'o 'etau anga fakaākongá 'aki 'etau tokanga mo'oni ki He'ene fānau. Pea 'i hono fakakaukau 'i 'o e taumu'a mahu'ingá ni, kuo ako'i ai ki he kau takí ke nau kole ke fai mai ha ngaahi lipooti kau ki he lelei fakalaumālie mo fakatu'asino 'o e kau fafiné mo honau ngaahi fāmílí mo e ngāue tokoni kuo fai. 18 Kuo 'i ai 'eni e fatongia 'o e kau faiako 'a'ahí ke "'ilo'i mo 'ofa mo'oni 'i he fefine kotoa pē, tokoni'i ia ke fakamālohia 'ene tuí, pea mo fai ha tokoni." 19

'I he'etau hoko ko e kau ākongá fai mateaki 'o e Fakamo'uí, 'oku tau fakalalakaka ai 'i he'etau malava ke fai ha ngaahi me'a na'á Ne mei fai kapau na'á Ne 'i heni. 'Oku mahu'inga kiate Ia 'etau tokangá, pea te tau feinga leva ke tokanga taha ki hotau ngaahi tokouá kae 'ikai ko hono fakakakato pē 'o e ngaahi me'a kuo hiki ke fai. 'Oku fakafuofua'i lelei ange 'a e ngāue mo'oni 'i he lahi 'o 'etau 'ofá kae 'ikai ko e haohaoa 'o e fakamatala fakasititistiká. Te tau 'ilo 'oku ola lelei 'etau ngāue 'i he'etau hoko ko e kau faiako 'a'ahí 'i he taimi 'oku pehē ai e kau fafiné, "'Oku tokoni'i au 'e he'eku faiako 'a'ahí ke u tupulaki fakalaumālie" pea "'oku ou 'ilo 'oku tokanga mo'oni 'eku faiako 'a'ahí kiate au mo

Itu, Palāsila

hoku fāmilī” pea “Kapau ‘e ‘i ai ha‘aku palopalema, ‘oku ou ‘ilo‘i ‘e ngāue ki ai ‘eku faiako ‘a‘ahī ‘o ‘ikai tatali ke toki talaange.” Ko e kau taki ko ia ‘oku mahino kiate kinautolu ‘a e mahu‘inga ‘o e tauhi ki he ni‘ihi kehē te nau alēlea fakataha ke fekumi mo ma‘u ha fakahā ki he founga ‘e fakamaama ai ‘a e kau faiako ‘a‘ahī mo e founga ke fokotu‘utu‘u mo fakahoko ai ha ngāue fakalaumāliē.

Tānaki atu ki aī, ko e faiako ‘a‘ahī ko hono fakalahi ia ‘o e ngāue ‘a e pīsopé ke tokanga‘i e tākanga ‘a e ‘Eikí. ‘Oku fie ma‘u ‘e he pīsopé mo e palesiteni Fine‘ofá ‘a e tokoni ‘a e kau faiako ‘a‘ahi ‘oku tatakī fakalaumāliē ke tokoni kiate kinaua ‘i hono fakahoko hona ngaahi fatongia. Makatu‘unga ‘i he ngāue ‘a e kau faiako ‘a‘ahī, ‘e lava ‘e he palesiteni Fine‘ofá ‘o ‘ilo ‘a e tu‘unga lelei ‘o e fine‘ofa takitaha ‘i he uōtí mo fai ha lipooti kau ki he tu‘unga ‘oku nau ‘i aī ‘i he taimi ‘e fakataha ai mo ‘ene pīsopé.

Kuo akonekina kitautolu ‘e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ko e “taimi ‘oku tau feinga ai ‘i he tui mālohi ke fakahoko e ngaahi fatongia kuo vahe mai kiate kitautolú, ‘i he taimi ‘oku tau fekumi ai ki he tatakī ‘a e ‘Otua Māfima‘i ‘i hono fuesia hotau ngaahi fatongia, ‘e lava ke tau lava ‘i ai ha ngaahi me‘a mana.”²⁰ ‘Oku ou ‘amanaki pē ‘e kau hoku makapuna fe‘inē ‘i he ngaahi me‘a maná ‘i he‘enau tokoni ‘i he faiako ‘a‘ahī ke nau hoko ko e sīpinga ‘o e anga fakaākonga ‘e fakatokanga ‘i ‘e he ‘Eikí ‘i He‘ene toe hā‘ele maí.

Ko Hono Fakahoko e Ngaahi Taumu‘a ‘o e Fine‘ofá

Ko e ngaahi akonakí ni mo e ngaahi akonaki mahu‘inga kehe pē kau ki he Fine‘ofá ‘oku lava ke ma‘u atu ia ke ako ‘e hoku makapuná ‘i he *Ngaahi ‘Ofefine ‘i Hoku Pule‘angá: Ko e Hisitōlia mo e Ngāue ‘a e Fine‘ofá*. ‘Oku ‘i he tohí ni ha lekooti ‘o e tukufakaholo ‘o e Fine‘ofá mo e kau fafine ‘o e Siasí ni. Te ne fakatahataha ‘i mo ‘ai ke fenāpasi e feohi fakatokoua fakaemāmani lahi mo e ngaahi taumu‘a ‘o e Fine‘ofá pea mo e ngaahi sīpinga mo e ngaahi monū‘ia ‘o e kau

ākongá. Ko ha fakamo‘oni ia ki he fatongia mahu‘inga ‘o e kau fafine ‘i he palani ‘o e fiefia ‘a ‘etau Tamaí, pea te ne ‘omi ha tu‘unga ta‘eue‘ia ‘o e me‘a ‘oku tau tui ki aī, me‘a ‘oku tau faí, mo e me‘a ‘oku tau taukave‘í. Kuo poupu‘i kitautolu ‘e he Kau Palesitenisi ‘Uluakí ke tau “ako ‘a e tohí ni pea tuku ke hanga ‘e hono mo‘oni ta‘efakangatangatá mo e ngaahi sīpinga fakalaumāliē ‘o tākiekina [‘etau] mo‘uí.”²¹

‘I hono ‘ilo ‘e Palesiteni Siosefa F. Sāmita ko e kautaha ‘a e Fine‘ofá na‘e fokotu‘u fakalangí, na‘á ne talaange ki he kau fafine ‘o e Fine‘ofá: “Oku ‘a moutolu ke taki e māmaní kae tautautefito ki he kakai fefine ‘o e māmaní. . . . ‘Oku mou ‘ulu ka ‘oku ‘ikai ke mou hiku.”²² ‘I he faka‘au ke ofi ange ‘a e taimi ke hā‘ele mai ai ‘a e ‘Eikí, ‘oku ou ‘amanaki ‘e hoko hoku makapuná ko ha kau fafine mālohi mo faivelenga ‘oku nau faka‘aonga ‘i ‘a e ngaahi tefito‘i mo‘oni mo e sīpinga ‘a e Fine‘ofá ‘i he‘enau mo‘uí. ‘I he hoko ‘a e Fine‘ofá ko ha founga mo‘ui ma‘a-nautolú, ‘oku ou fakatauange te nau faaitaha mo e ni‘ihi kehē ke fakahoko hono ngaahi taumu‘a fakalangí. ‘Oku ‘i ai ‘eku fakamo‘oni ki hono mo‘oni ‘o hono toe fakafoki mai ‘a e Siasí ‘o Sīsū Kalaisí, pea ‘oku ou hounga‘ia ‘i he sīpinga ‘o e tu‘unga fakaākongá na‘e toe

fakafoki mai ‘i he taimi na‘e ue‘i ai ‘e he ‘Eikí ‘a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá ke fokotu‘u ‘a e Fine‘ofá. ‘I he huafa ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. *Ngaahi ‘Ofefine ‘i Hoku Pule‘angá: Ko e Hisitōlia mo e Ngāue ‘a e Fine‘ofá* (2011), 3.
2. Vakai, Luke 10:38–42.
3. Vakai, Sione 11:20–27.
4. Vakai, Ngāue 18:24–26; Loma 16:3–5.
5. Vakai, Filipai 4:1–4.
6. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 25.
7. Joseph Smith, ‘i he *Ngaahi ‘Ofefine ‘i Hoku Pule‘angá*, 14.
8. Joseph Smith, ‘i he *History of the Church*, 4:602.
9. Ngaahi Tefito ‘o e Tuí 1:5.
10. Joseph Fielding Smith, ‘i he *Ngaahi ‘Ofefine ‘i Hoku Pule‘angá*, 111.
11. Joseph Smith, ‘i he *Ngaahi ‘Ofefine ‘i Hoku Pule‘angá*, 18.
12. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 109:22; vakai foki, Sheri L. Dew, ‘i he *Ngaahi ‘Ofefine ‘i Hoku Pule‘angá*, 148–149.
13. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:19; vakai foki, Ezra Taft Benson, ‘i he *Ngaahi ‘Ofefine ‘i Hoku Pule‘angá*, 149.
14. *Ngaahi ‘Ofefine ‘i Hoku Pule‘angá*, 154.
15. Boyd K. Packer, ‘i he *Ngaahi ‘Ofefine ‘i Hoku Pule‘angá*, 115.
16. John A. Widtsoe, ‘i he *Ngaahi ‘Ofefine ‘i Hoku Pule‘angá*, 29.
17. Vakai, *Ngaahi ‘Ofefine ‘i Hoku Pule‘angá*, 97.
18. Vakai, *Tohi Tu‘utu‘uni Fika 2: Ko Hono Pule‘i ‘o e Siasí* (2010), 9.5.4.
19. *Tohi Tu‘utu‘uni Fika 2*, 9.5.1.
20. Thomas S. Monson, ‘i he *Ngaahi ‘Ofefine ‘i Hoku Pule‘angá*, 105.
21. Kau Palesitenisi ‘Uluakí, ‘i he *Ngaahi ‘Ofefine ‘i Hoku Pule‘angá*, ix.
22. Joseph F. Smith, ‘i he *Ngaahi ‘Ofefine ‘i Hoku Pule‘angá*, 76.

Fai 'e Silvia H. Allred

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Fine'ofá

'Oku 'Ikai Faka'au 'o Ngata 'a e 'Ofá

*Kolea ha holi ke fakafonu koe 'aki e me'afuaki 'o e 'ofá,
'a e 'ofa haohaoa 'a Kalaisi.*

Ne u toki 'a'ahí ni mo hoku husepānití ki he kolo ko Nāvū, 'Ilinoisí. Lolotonga 'ema 'i aí, ne ma tangutu 'i he loki 'i 'olunga 'i he Falekoloa Piliki Kulokulá, 'a ē na'e 'i ai e 'ōfisi mo e pisinisi 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Ne ma fakafanongo lelei ki he fakamatala 'a e tokotaha takimamatá ki he ni'ihī 'o e ngaahi me'a fakahisitōlia ne hoko aí 'i hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleleí.

Ne u fakakaukau ki hono kamata 'o e Fine'ofá mo e ni'ihī 'o e ngaahi akonaki na'e ma'u 'e he kau Fine'ofá mei he Palōfita ko Siosefá 'i he loki ko iá. Na'e hoko e ngaahi akonaki ko iá ko e ngaahi 'uluaki tefito'i mo'oni ia na'e langa hake ai 'a e Fine'ofá. Na'e fokotu'u pē mei he kamata'anga ['o e Fine'ofá] 'a e ngaahi taumu'a ki hono fakatupulaki 'o e tuí, fakamālohia e fāmīlī 'i Saioné, pea fekumi mo tokoni 'i 'a kinautolu 'oku faingata'a iá. Kuo nau fenāpasi ma'u pē mo e ngaahi akonaki 'a hotau kau palōfita.

'I ha taha 'o e ngaahi fuofua fakatahá, na'e lau ai e Palōfita ko Siosefa Sāmitá mei he ngaahi tohi 'a Paula ki he kakai Kolinitoó. 'I he ngaahi lea mālohi 'a Paula kau ki he 'ofá, na'á ne fakamatala ai ki he tuí, 'amanaki leleí,

mo e 'ofá, peá ne faka'osi 'aki "ka ko ia 'oku lahi hake 'i aí ko e 'ofá."¹

'Okú ne fakamatala 'i 'a e ngaahi 'ulungāanga 'oku fālute 'e he 'ofá. Na'á ne pehē:

"'Oku kātaki fuoloa 'a e 'ofá, pea 'oku angalelei ia; 'oku 'ikai meheka 'a e 'ofá; 'oku 'ikai fielahe 'a e 'ofá, pe fakafuofuo lahi ia,

"... 'Oku 'ikai ke kumi 'ene me'a 'a'aná, 'oku 'ikai ke 'itangofua, 'oku 'ikai ke mahalo kovi;

"'Oku 'ikai ke fiefia 'i he angahalá, ka 'oku fiefia ia 'i he mo'oni;

"'Okú ne 'ufi'ufi 'a e me'a kotoa pē, 'oku tui ia ki he me'a kotoa pē, 'oku 'amanaki lelei ki he ngaahi me'a kotoa pē, 'oku kātaki'i 'a e me'a kotoa pē.

"'Oku 'ikai faka'a'au 'o ngata 'a e 'ofá."²

Na'e pehē 'e he Palōfita ko Siosefá 'i he'ene lea ki he kau fafiné: "'Oua na'a fehālaaki ho'omou fakakaukau ki he angatonu 'a homou kaungā'apí. . . . Kuo pau ke lahi ange ho'omou fe'ofá'akí 'o kapau te mou fie hangē ko Sisuú. . . . 'I he tupulaki ho'omou angatonú mo e angama'á, pea mo e angaleleí, tuku ke tupulaki ho'omou 'ofá ki he ni'ihī kehé—kuo pau ke mou fa'a kātaki'i e ngaahi vaivaí mo

e ngaahi fehālaaki 'a e fa'ahinga 'o e tangatá. 'Oku mahu'inga fau e ngaahi laumālie 'o e tangatá!"³

Ko e moto 'a e Fine'ofá 'a e fakahā fakafolofola "'Oku 'ikai faka'au 'o ngata 'a e 'ofá" he 'okú ne fālute 'a e ngaahi akonakí ni mo e tukupā na'e fai 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ki he kau Fine'ofá ke "tokoni'i ai 'a e masivá" mo "fakahaofi 'a e ngaahi laumālie."⁴

Kuo tali kakato e ngaahi 'uluaki tefito'i mo'oni ko 'enī 'e he kau fafine 'o e Fine'ofá 'i māmani kotoa, he ko e natula ia 'o e ngāue 'a e Fine'ofá.

Ko e hā 'a e 'ofá? 'Oku tau ma'u fēfē 'a e 'ofá?

'Oku faka'uhinga 'i 'e he Palōfita ko Molomoná 'a e 'ofá ko e "'ofa haohaoa 'a Kalaisi,"⁵ kae ako 'i 'e Paula ia ko e "'ofá . . . ko e no'o 'o e haohaoa,"⁶ pea 'oku fakamanatu mai 'e Nifai "kuo fai ai 'e he 'Eiki ko e 'Otuá ha fekau ke ma'u 'e he kakai kotoa pē 'a e manava'ofá, pea ko e manava'ofa ko iá 'a e 'ofá."⁷

'I hono toe vakai 'i e fakamatala kimu'a 'a Paula ki he 'ofá, 'oku tau ako ai ko e 'ofá 'oku 'ikai ko ha ngāue pē 'e taha pe ko ha me'a 'oku tau foaki, ka ko ha tu'unga, ko ha tu'unga 'o e lotó, ko ha ngaahi ongo 'ofa 'oku nau fakatupu ha ngaahi ngāue 'ofa.

'Oku akonaki foki 'a Molomona 'oku foaki 'a e 'ofá ki he kau ākonga mo'oni 'a e 'Eiki pea 'oku fakama'a 'e he 'ofa ko iá 'a kinautolu 'oku nau ma'u iá.⁸ 'Ikai ngata aí, 'oku tau ako ko e 'ofá ko ha me'afuaki fakalangi ia kuo pau ke tau fekumi ki ai mo lotua. 'Oku fie ma'u ke tau ma'u 'a e 'ofá 'i hotau lotó ke tau ma'u 'a e pule'anga fakasilesitalé.⁹

'I hono ma'u e mahino ko ia kuo kole mai 'e he 'Eiki ke tau "fakakofu 'i 'a [kitautolu] 'aki 'a e ha 'i 'o e manava'ofá,"¹⁰ kuo pau leva ke tau fehu 'i ko e hā e ngaahi 'ulungāanga te nau tokoni 'i kitautolu ke fakatupulaki e 'ofá.

Kuo pau ke tau 'uluaki ma'u 'a e holi ke tau tupulaki 'i he 'ofá pea hoko lahi ange 'o hangē ko Kalaisi.

Ko e sitepu hono hokó ke lotu. 'Oku enginaki mai 'a Molomona ke tau "lotu ki he Tamaí 'aki 'a e ivi kotoa 'o e lotó, koe'uhí ke fakafonu 'a

[kitautolu] 'aki 'a e 'ofá ni." Ko e 'ofá 'a e 'ofa faka-'Otua ko 'ení, pea 'i hono fakafonu kitautolu 'aki 'a e 'ofá ni, "te tau tatau ai mo Ia."¹¹

'Oku lava ke tau fakakaukau ki he Fakamo'uí pea holi ke tatau mo Ia 'i he'etau lau faka'aho 'a e folofolá.

Ne u fili ke tautau 'i hoku 'ōfisi ha tā valivali na'e fai 'e Mineva Teiseti (Minerva Teichert) na'e ui ko e *Fakahaofi e Lami ne Molé (Rescue of the Lost Lamb)*. 'Okú ne fakatāta'a 'i 'a e Fakamo'uí 'okú Ne tu'u 'i he lotolotonga 'o 'Ene fanga sipí 'o fuofua fakalelei ha ki'i lami. 'Oku tokoni ia ke u fakakaukau ai ki He'ene kolé: "Fafanga 'eku fanga sipí,"¹² 'a ia 'oku 'uhinga kiate aú, ke tokanga 'i 'a kinautolu kotoa 'oku mou feohí pea tokanga makehe kiate kinautolu 'oku faingata'a'ia.

Ko e Fakamo'uí 'a e sippinga hao-haoa ki he founa hono fakahoko 'o e 'ofá. Lolotonga 'Ene ngāue fakafai-fekau 'i he matelié na'á Ne fakahaa 'i 'a e manava'ofá ki he fiekaia, faiangahalá, kau faingata'a'ia, pea mo e kau mahakí. Na'á Ne tokanga ki he kau masivá mo e koloa'ia; hou'eiki fafiné, fānaú, mo e hou'eiki tangatá; fāmilí, kaungāme'á, mo e kau mulí. Na'á Ne fakamolemole 'i 'a kinautolu ne nau talatalaaki 'i Iá, pea na'á Ne mamahi mo pekia ma'á e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá.

Na'e fakahoko foki 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'a e 'ofá 'i he'ene fakahaa 'i 'a e 'ofa fakatokouá mo e faka'apa'apa ki he ni'ihiki kehé 'i he kotoa 'o 'ene mo'uí. Na'e 'iloa ia 'i he'ene anga'ofá, 'ofá, manava'ofá, mo e tokanga kiate kinautolu ne nau feohí.

'I he 'aho ní, 'oku tau monū'ia ke ma'u ha palōfita ko e fa'ifa'itaki'anga

Itu, Palāsila

ia 'o e 'ofá. 'Oku hoko 'a Palesitene Tōmasi S. Monisoni ko ha fa'ifa'itaki'anga kiate kitautolu mo e māmaní. 'Okú ne tui 'a e pulupulu 'o e 'ofá. 'Okú ne manava'ofa, 'ofa, mo loto fie foaki; ko ha tokotaha ngāue mo'oni ma'á e 'Eiki ko Sisū Kalaisí.

'Oku akonaki 'a Palesitene Monisoni 'o pehē: "Ko e manava'ofá ko ha'ate kātaki 'i ha taha kuo faihala mai. Ko hono fakafepaki 'i ia e ongo 'i 'itangofuá. Ko hono tali ia 'o e ngaahi vaivaí mo e tōnounou. Ko hono tali ia 'o e kakaí 'i honau tu'unga totonú. Ko e vakai atu ia 'o fakalaka he fōtunga fakaesinó ke a'u ki he ngaahi 'ulungāanga he 'ikai toe mōlia he 'alu 'a e taimí. Ko hono fakafepaki 'i ia 'o e ongo 'i ke fakakalakalasi e ni'ihiki kehé."¹³

'I he taimi 'oku tau ma'u ai 'a e 'ofá, 'oku tau loto fiemālie ke ngāue mo tokoni 'i e ni'ihiki kehé 'i he taimi 'oku 'ikai faingamālie a'í pea 'ikai ha fakakaukau ke fakatokanga 'i pe fakafetongi mai. 'Oku 'ikai ke tau tatali ke toki vahe mai ka tau toki tokoni he 'oku hoko 'a e 'ofá ko hotau natula. 'I he'etau fili ke anga'ofa, tokanga, fie foaki, kātaki, tali lelei, fakamolemole, fakakau mai e ni'ihiki kehé, pea ta'esiokitá, 'oku tau 'ilo ai 'oku tau fonu 'i he 'ofá.

'Oku 'omi 'e he Fine'ofá ha ngaahi

founa ta'efa'alaua ki hono tokoni 'i e ni'ihiki kehé. Ko e taha 'o e ngaahi founa mahu'inga taha ke fakahoko ai e 'ofá 'oku fakafou ia 'i he faiako 'a'ahí. 'Oku tau ma'u ha ngaahi faingamālie lahi ke 'ofa, tokanga 'i, mo tokoni 'i e ni'ihiki kehé 'i he faiako 'a'ahí. 'Oku fakama'a mo fakahaohaoa 'i hotau laumālie 'i hono fakahaa 'i 'o e manava'ofá, pe 'ofá, pea tokoni ia ke tau hoko ai 'o hangē ko e Fakamo'uí.

'Oku ou ofo 'i he'eku mamata ki he ngaahi ngāue ta'efa'alaua 'o e 'ofá 'oku fakahoko faka'aho 'e he kau faiako 'a'ahí 'i he funa 'o e māmaní kotoa 'a ia 'oku nau tokanga ta'esiokita ki he ngaahi fie ma'u 'a e kau fafiné fakafo'ituitui mo honau ngaahi fāmilí. 'Oku ou pehē ki he kau faiako 'a'ahi faivelengá ni, "Oku fakafou 'i he ngaahi ngāue iiki ko ia 'o e 'ofá, ho'omou muimui ki he Fakamo'uí pea mou hoko ko ha ngaahi me'angāue 'i Hono to'ukupú 'i ho'omou tokoni, tokanga, hiki hake, fakafiemālie, fakafanongo, poupu, lehilehi 'i, ako 'i, mo fakamālohia e ngaahi tokoua 'oku mou tokanga 'i". Tuku ke u vahevahe atu ha ngaahi sippinga nounou 'e ni'ihiki 'o e ngāue tokoni peheé.

Na'e fokoutua 'a Losa he suká mo ha ngaahi mahaki kehe pē. Na'á ne toki kau mai ki he Siasí 'i he ngaahi ta'u si 'i kuo hilí. Ko ha fa'ē tāutaha ia ki ha ki 'i talavou. 'Oku pau ke ne fa'a tokoto 'i falemahaki. 'Oku 'ikai ngata pē hono 'ave ia 'e he'ene kau faiako a'ahi anga'ofá ki he falemahakí, ka 'oku nau 'a'ahi mo fakafiemālie 'i ia ai pea tokanga 'i hono fohá 'i 'api mo 'apiako. 'Oku hoko 'ene ongo faiako 'a'ahí ko hono ongo kaungāme'a mo e fāmilí.

Hili ha toutou 'a'ahi 'a Kefi ki ha fe-fine tatau, na'á ne 'ilo 'i na'e 'ikai pote 'a e fefiné ni he laukongá ka na'e fie ako. Na'e loto 'a Kefi ke tokoni kiate ia neongo na'á ne 'ilo 'i 'e fie ma'u ha taimi lahi, fa'a kātaki, mo e faivelenga.

Ko 'Emelí ko ha uafi kei talavou 'oku fekumi ki he mo'oni. Na'e 'ikai ke fu'u sai'ia hono husepāniti ko Maikoló 'i he me'a fakalotú. 'I he taimi ne puke ai 'a 'Emelí pea tokoto 'i falemahakí, na'e fakahoko 'e Kale, ko ha Fine'ofa pea ko hono kaungá'apí

foki ia, 'a e feime'atokoní, tokanga'i e pēpēé, fakama'a e falé, pea mo fokotu'utu'u ke ma'u 'e 'Emeli ha tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí. Na'e hanga 'e he ngaahi ngāue 'ofa ko 'eni 'o fakamolū 'a e loto 'o Maikoló. Na'á ne fakapapau ai ke ne 'alu ki he ngaahi fakataha 'a e Siasí mo talanoa mo e kau faifekaú. Ne toki papitaisó ni 'a 'Emeli mo Maikolo.

'Oku 'ikai faka'au 'o ngata 'a e 'ofá. . . . Ko 'ofá . . . 'oku anga'ofa, . . . 'oku 'ikai ke ne kumi 'a e me'a 'a'aná, . . . matu'uaki 'a e me'a kotoa pē, mo kātaki'i 'a e me'a kotoa pē.¹⁴

Na'e pehē 'e Palesiteni Heneli B. 'Aealingi:

"Oku fonu e hisitōlia 'o e Fine'ofá 'i he ngaahi talanoa fakafo 'o ha ngaahi tokoni ta'esiokita. . . .

"Oku kau ki he kautahá ni ha kau fafine 'oku mapuna mei honau lotó 'a e ongo'i 'ofa faka-Kalaisí, kuo liliu 'e he'enu mo'ui taau ke fakahoko mo tauhi 'a e ngaahi fuakava 'oku toki fakahoko pē 'i he Siasí mo'oni 'o e 'Eikí. 'Oku ma'u 'enu ongo'i 'ofa faka-Kalaisí meiate Ia 'o fakafou He'ene Fakalelé. 'Oku tākiekina 'enu ngaahi tō'onga 'ofa faka-Kalaisí 'e He'ene tā sippingá—pea 'oku fai ia tu'unga 'i he loto hounga'ia koe'uhí ko 'Ene me'a'ofa ta'efakangatangata 'o e 'alo'ofá—pea mo e Laumalie Mā'oni'oni,

'a ia 'okú Ne fekau mai ke hoko ko e takaua ki He'ene kau tamaio'eikí 'i he'enu ngaahi ngāue 'o e 'alo'ofá. Pea 'oku makatu'unga ai 'a 'enu lava 'o fai e ngaahi me'a kuo nau faí mo malava ke fai ha ngaahi me'a makehe ma'á e ni'ihí kehé pea ma'u ai ha fiefia neongo 'oku hulutu'a 'enu ngaahi fie ma'u 'oku 'ikai si'i malava ke feau."¹⁵

'Oku tokoni'i kitautolu 'e hono fakahoko mo fakahaa'i ki he ni'ihí kehé e ngāue tokoni 'o e 'ofá ke tau ikuna'i ai hotau ngaahi faingata'á mo 'ai ke 'oua 'e hā ngali taulōfu'u.

Te u foki he taimi ni ki he ngaahi akonaki 'a e Palōfita ko Siosefá ki he hou'eiki fafine 'i he ngaahi fuofua 'aho 'o hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelé. Na'á ne pehē 'i he'ene poupu'i hono fakahoko 'o e 'ofá mo e anga'ofá: ["Kapau te ke fakahoko e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'eni, hono 'ikai ma'ongo'onga mo nāunau'ia ho pale 'i he pule'anga fakasilesitiale! Kapau te ke mo'ui 'o taau mo ho ngaahi monu'ia, he 'ikai ta'ofi e kau 'āngeló mei he'enu hoko ko ho takauá."]¹⁶

Na'e hangē pē e me'a ne fakahoko he ngaahi 'aho kimu'á 'i Nāvuú, he fe'alu'aki holo 'a e kau fafine 'o fekumi mo tokoni'i 'a kinautolu na'e faingata'á'ia, ko e me'a ko ia 'oku hoko he 'aho ní. 'Oku hoko 'a e kau fafine 'i he pule'angá ko ha fakava'e mālohi 'o e

mālohinga fakalaumalié, ngāue 'ofá, mo e mateakí. 'Oku fe'a'ahi'aki mo fetauhi'aki 'a e kau faiako 'a'ahi fai mateakí. 'Oku nau muimui ki he sippinga 'a e Fakamo'ui mo fai 'a e me'a na'á Ne faí.

'E lava ke fakafonu kotoa e kau Fine'ofá 'aki 'a e 'ofá pea ke nau 'ilo 'oku ma'u 'e he ngaahi ngāue 'ofa ikí ha mālohi fai fakamo'ui ma'á e ni'ihí kehé pea mo kinautolu foki. 'Oku nau 'ilo pau ko e 'ofá 'a e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí pea 'oku 'ikai faka'au ke ngata ia.

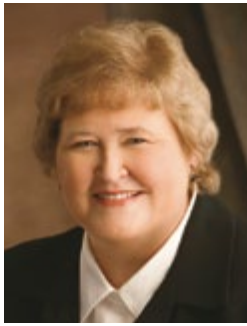
'I ho'o lau 'a e hisitōlia 'o e Fine'ofá, te ne ue'i koe ke ke 'ilo ko e tefito'i mo'oni mahu'inga ko 'eni 'o e ongoongolelé ko ha filo ia 'oku lalanga 'aki e tohi kotoa.

'Oku ou faka'osi 'aki ha fakaafe ki he kakai fefine kotoa 'i he Siasí ke nau kolea ha holi ke fakafonu kinautolu 'aki e me'afoaki 'o e 'ofá, 'a e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí. Faka'aonga'i ho'o ngaahi ma'u'anga tokoni kotoa ke fai ha lelei, ke ma'u ai ha fakafiemalie mo fakamo'ui kiate kinautolu 'oku mou feohí, kau ai ho fāmilí. 'E fakakalauni 'e he 'Eikí ho'o ngaahi ngāue 'aki ha ola 'oku lelé.

Fakatauange ke ue'i kitautolu 'e he'etau 'ilo ki he 'ofa ma'ongo'onga 'oku ma'u 'e he Tamaí mo e 'Aló kiate kitautolú, pea mo 'etau tui mo e hounga'ia 'i he Fakalelé, ke tau fakatupulaki mo fakahaa'i ai e 'ofá kiate kinautolu 'oku tau feohí. Ko 'eku lotú ia 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. 1 Kolinitó 13:13.
2. 1 Kolinitó 13:4-8.
3. Joseph Smith, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá: Ko e Hisitōlia mo e Ngāue 'a e Fine'ofá* (2011), 27.
4. Joseph Smith, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 20.
5. Molonai 7:47.
6. Kolose 3:14
7. 2 Nifai 26:30.
8. Vakai, Molonai 7:48.
9. Vakai, 'Eta 12:34; Molonai 10:21.
10. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:125.
11. Molonai 7:48.
12. Vakai, Sione 21:16–17.
13. Thomas S. Monson, "'Oku 'ikai Faka'au 'o Ngata 'a e 'Ofá,'" *Liahona*, Nōvema 2010, 124.
14. 1 Kolinitó 13:4, 5, 7, 8.
15. Henry B. Eyring, "Ko e Tukufakaholo Tu'uloa 'o e Fine'ofá," *Liahona*, Nōvema 2009, 121.
16. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 523–524.

Fai 'e Barbara Thompson

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Fine'ofá

Pīkitai ki he Ngaahi Fuakavá

Te tau ma'u 'a e fiefia 'oku fakahā mai 'i he folofola mā'oni'oni mo tala'ofa mai 'e hotau kau palōfita 'i he ngaahi 'aho kimui ní, 'i he'etau tui kia Kalaisi mo pīkitai ki he'etau ngaahi fuakavá.

Hiki hake ho lotó 'o fiefia, pea pīkitai ki he ngaahi fuakava 'a ia kuó ke fai.¹ 'Oku ou ongo'i fiefia ma'u pē 'i hono lau 'a e potufolofola ko 'enī. 'Oku fiefia hoku lotó 'i he'eku fakakaukau ki he ngaahi tala'ofa mo e ngaahi tāpuaki lahi kuo nau hoko ko e kongá 'o 'eku mo'uí 'i he'eku fekumi ke pīkitai ki he ngaahi fuakava kuó u fai mo 'eku Tamai Hēvaní.

Koe'uhí kuo fakatou mālōlō 'eku ongomātu'á, na'e fie ma'u leva he ta'ú ni ke fakama'a hona 'apí 'o teuteu ke fakatau atu. Lolotonga e ngaahi mähina si'i kuo hili 'i he'eku fakama'a mo fakamā'opo'opo lelei mo hoku ngaahi tokouá 'a e 'apí 'o 'eku ongomātu'á, ne mau 'ilo ai ha ngaahi hisitōlia fakafānili mo e ngaahi pepa mo e fakamatala mahu'inga lahi. Na'e fakamānako ke lau e ngaahi hisitōlia fakatāutahá mo e ngaahi tāpuaki fakapēteliake 'o 'eku ongomātu'á mo e ngaahi kuí. Ne nau fakamanatu mai ai kiate au 'a e ngaahi fuakava na'a nau fai mo tauhí.

Na'e hoko 'eku kui fefine ko 'Ēleni

Hengisī Limá ko ha fá'ē kei si'i 'i he 1912 'i he'ene ma'u hono tāpuaki fakapēteliaké. 'I he'eku lau hono tāpuakí, ne toka mo'oni e ngaahi lea ko 'enī 'i he'eku fakakaukau: "Na'e fili koe talu mei he taimi kimu'a 'i hono 'ai 'a e tu'unga 'o e māmaní, pea ko ha laumālie koe na'e fili ke toki ha'u he kuongá ni. . . . 'E tupulaki ho'o fakamo'oni pea te ke lava ke fakamo'oni'. . . . Kuo fekumi 'e he fai faka'auhá ke faka'auha koe, ka 'o kapau te ke pīkitai ki ho 'Otuá, 'e 'ikai te ne [fai faka'auhá] ma'u ha mālohi ke faka'auha koe. Te ke ma'u 'a e mālohi lahi 'i ho'o faivelengá pea 'e hola 'a e fai faka'auhá mei ho 'aó koe'uhí ko ho'o angatonú. . . . 'I he hoko mai kiate koe 'a e taimi 'o e ilifía mo e 'ahí'ahí kapau te ke hū ki ho potu liló 'i he lotu 'e fakafiemālie 'i ho lotó pea mavahe atu 'a e faingata'á."²

Na'e tala'ofa ange ki he'eku kui fefiné kapau te ne tauhi 'ene ngaahi fuakavá pea ofi ki he 'Otuá, 'e 'ikai ma'u 'e Sētane ha mālohi ke ikuna 'i ia. Te ne ma'u ha fiemālie mo ha tokoni 'i hono ngaahi 'ahí'ahí. Ne fakahoko e

ngaahi tala'ofá ni 'i he'ene mo'uí.

'Oku ou fie talanoa he 'ahó ni kau ki he (1) mahu'inga 'o e pīkitai ki he ngaahi fuakavá mo e (2) fiefia mo e malu'í 'oku ma'u 'i hono tauhi 'etau ngaahi fuakavá.

Ko e ni'ihí 'o e ngaahi sīpinga te u ngāue 'akí 'oku ma'u ia mei he Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá: Ko e Hisitōlia mo e Ngāue 'a e Fine'ofá.

'Oku fonu e tohí ni he ngaahi sīpinga 'o ha kau fefine kuo nau ma'u 'a e fiefia lahi 'i hono tauhi e ngaahi fuakavá.

Ko e Mahu'inga 'o e Pīkitai ki he Ngaahi Fuakavá

'Oku fakahā mai 'e he Bible Dictionary ko e fuakavá ko ha aleapau 'i he vaha'a 'o e 'Otuá mo e tangatá. "Oku fakama'u 'e he 'Otuá 'a e ngaahi makatu'ungá pea 'oku tali 'e he tangatá. . . . Kuo fokotu'utu'u pehē 'a e ongoongoleléi koe'uhí ke ma'u 'e he tokotahá 'a e ngaahi tefito 'i mo'oni mo e ngaahi ouá 'i he fuakava pea foaki kiate ia 'a e tufakanga mo e fatongia mamafa ke ne faka'apa'apa 'i 'a e tukupaá."³ 'I he kupu 'i lea ko e "pīkitai ki he ngaahi fuakavá," 'oku 'uhinga 'a e fo 'i lea pīkitai "ke muimui 'i pau mo ofi" ki ha me'a.⁴

'Oku tau ako 'i he folofolá ki ha kau tangata mo ha kau fefine kuo nau fai ha ngaahi fuakava mo e 'Otuá. Kuo 'oange 'e he 'Otuá ha ngaahi fakahinohino 'o e me'a ke fai ke faka'apa'apa 'i ai 'a e ngaahi fuakava ko iá, pea hili hono tauhi e ngaahi fuakava ko iá, na'e muimui atu leva e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofá.

Hangē ko 'enī, 'oku tau fai ha fuakava mo 'etau Tamai Hēvaní 'i he ouau 'o e papitaisó. 'Oku tau teuteu 'i kitautolu ki he papitaisó 'aki e tui ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisi, fakatomala mei he'etau ngaahi angahalá, pea loto fiemālie ke 'ai kiate kitautolu 'a e huafa 'o Kalaisi. 'Oku tau fai ha tukupā ke tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá pea manatu ma'u ai pē ki he Fakamo'uí. 'Oku tau fuakava ke "fefua'aki 'a [etau] ngaahi kavengá, koe'uhí ke ma'ama'a." 'Oku tau fakahaa 'i 'oku tau fiemālie ke tangi mo kinautolu 'oku tangí pea fakafiemālie 'i 'a kinautolu 'oku nau fie ma'u 'a e fakafiemālie.⁵

‘Oku ma’u ‘i he ngaahi tempale mā’oni’oni ha ngaahi ouau toputapu kehe pea fakahoko ai mo ha ngaahi fuakava kehe. ‘I he ngaahi fuofua ‘aho ‘o hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Ongoongolelé, na’e vivili e Palōfita ko Siosefa Sāmitá ke ma’u ‘e he Kāingalotú ‘a e ngaahi tāpuaki kuo tala’ofa mai ‘i he tempalé. Na’e folofola ‘a e ‘Eikí, “Tuku ke langa ‘a e falé ni ki hoku hingoá, koe’uhí ke u lava ‘o fakahā ‘i ai ‘a ‘eku ngaahi ouaú ki hoku kakaí.”⁶

“Ko e taha ‘o e ngaahi taumu’a na’e fokotu’u ai ‘e he ‘Eikí ‘a e Fine’ofá ke teuteu ‘i Hono ngaahi ‘ofefiné ki he ngaahi tāpuaki ma’ongo’onga ange ‘o e lakanga fakataula’eikí ‘oku ma’u ‘i he ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava ‘o e tempalé. Na’e hanganaki fiefia atu ‘a e kau . . . fafine ‘i Nāvuú ki he kakato hono langa ‘o e tempalé, he na’a nau ‘ilo’i, ‘o hangē ko ia ne tala’ofa ‘aki ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá kia Meesi Filitingi Tomisoní, ‘e ‘omi kinautolu ‘e he ‘enitaumení ‘mei he fakapo’ulí ki ha maama fakafo.”⁷

“Ne fe’unga mo ha Kāingalotu ‘e toko 5,000 tupu ne nau fakateholo mai ki he Tempale Nāvuú hili hono fakatapuí ke nau lava ‘o ma’u e ‘enitaumení mo e ouau ‘o e silá kimu’a pea kamata ‘enau fononga” ki he Tele’a Sōlekí.⁸ Na’e foaki kakato e taimi ‘o Palesiteni Pilikihami ‘Iongí mo e tokolahi ‘o e kau taki ‘o e Siasí mo e kau ngāue ‘o e tempalé, ke ngāue ‘i he tempalé he ‘aho mo e pō ke

fakahoko e ngāue mahu’ingá ni ma’á e Kāingalotú.

‘Oku tokoni ‘i kinautolu ‘e he ‘etau ngaahi fuakavá ‘o tatau ai pē ‘i he taimi faingamālié pe taimi faingata’á. ‘Oku fakamanatu mai ‘e Palesiteni Poiti K. Peeke ko e “kakai kinautolu ‘o e fuakavá. ‘Oku tau fuakava ke foaki hotau taimí mo e pa’angá mo e talēnití—‘a e me’a kotoa ‘oku tau ma’ú—ki he ngāue ‘o e pule’anga ‘o e ‘Otuá ‘i he māmaní. ‘I hono fakalea mahinonofuá, ‘oku tau fuakava ke fai lelei. Ko ha kakai kinautolu ‘o e fuakavá, pea ko e tempalé ‘a e ‘elito ‘o ‘etau ngaahi fuakavá. Ko e makatu’unga ia ‘o e fuakavá.”⁹

‘Oku fakamanatu mai ‘e he folofolá, “Pea ‘e hoko ‘eni ko ‘etau fuakavá—te tau ‘a’eva ‘i he ngaahi tu’utu’uni kotoa pē ‘a e ‘Eikí.”¹⁰

Hono ‘ikai lahi ‘a e ngaahi tāpuaki ‘oku tau ma’ú ‘i he ‘etau pīkitai ki he ‘etau ngaahi fuakavá.

Ko e Fiefia mo e Malu’i ‘Oku Ma’u mei hono Tauhi ‘Etau Ngaahi Fuakavá

‘Oku tau lau ‘i he Tohi ‘a Molo-moná kau ki he malanga ‘a e Tu ‘i ko Penisimaní. Na’á ne akonaki ki he kakai kau kia Sīsū Kalaisi, te Ne hā’ele mai ki māmani pea te Ne kātaki ‘i ‘a e ngaahi mamahi kotoa pē. Na’á ne akonaki ki he kakai ‘e huhu’i ‘e Kalaisi ‘a e ngaahi angahala ‘a e fa’ahinga kotoa pē ‘o e tangatá pea ko Hono huafá pē ‘e taha ‘e ma’u ai ‘e he tangatá ‘a e fakamo’uí.¹¹

Hili e fanongo ‘a e kakai ki he ngaahi akonaki faka’ofa’ofá ni, na’a nau loto fakatōkilalo mo holi ‘aki e kotoa honau lotó ke nau tau’atāina mei he angahalá pea ke fakama’a kinautolu. Na’a nau fakatomala mo fakahā ‘enau tui kia Sīsū Kalaisí. Na’a nau fai ha fuakava mo e ‘Otuá te nau tauhi ‘Ene ngaahi fekaú.¹²

“Na’e tō kiate kinautolu ‘a e Lau-mālie ‘o e ‘Eikí, pea na’a nau fonu ‘i he fiefia, hili ‘enau ma’u ha fakamole-mole ‘o ‘enau ngaahi angahalá, mo e fiamālie ‘o e konisēnisí, ko e tupu mei he fu’u tui lahi ‘a ia na’a nau ma’u kia Sīsū Kalaisí.”¹³

Na’e fakahaa’i ‘e ‘Āmoni e sīpinga ‘e taha ‘o e fiefia ‘oku ma’u ‘i he faivelenga ‘i hono tauhi e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá mo hono vahevahe ‘o ‘Ene ongoongolelé mo e ni’ihi kehé. Na’e tokoni ‘a ‘Āmoni mo hono ngaahi tokouá ke ‘omi ha kakai ‘e lauiafe kia Kalaisi. Ko e ngaahi lea ‘eni ‘e ni’ihi ne ngāue ‘aki ‘e ‘Āmoni ke fakamatala ‘i ‘aki e ngaahi ongo na’á ne ma’ú ‘i he tokolahi fau e kakai ne nau papitaisó mo fai ha fuakava mo e ‘Otuá:

“Hono ‘ikai lahi ‘a e ‘uhinga ke tau fiefiá.”¹⁴

“Oku kakato ‘a ‘eku fiefiá, ‘io, ‘oku fonu mahuohua ‘a hoku lotó ‘i he fiefia, pea te u fiefia ‘i hoku ‘Otuá.”¹⁵

“Oku ‘ikai te u malava ke lea ‘aki ha kīhi ‘i kongá si’i ‘o e me’a ‘oku ou ongo’i.”¹⁶

“Kuo te’eki ke ‘i ai ha kau tangata kuo nau ma’u ha fu’u ‘uhinga lahi pehē ke fiefia, ‘o hangē ko kinautolu.”¹⁷

‘Oku malava ke tau ma’u ‘a e Laumālie Mā’oni’oni ‘i hono fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava toputapú. Ko e Laumālie ‘eni te ne “fakafonu ho laumālié ‘aki ‘a e fiefiá.”¹⁸

Na’e fakatupu ‘e he Tau Lahi Hono II ‘a Māmani ha faingata’a lahi ki he kakai he funga ‘o e māmaní. Ne kātēkina ‘e he Kāingalotu ‘i Siamané ha ngaahi faingata’a lahi. Ko Sisitā Malia Sipaitelí, ko ha palesiteni Fine’ofa faivelenga ia ‘i Situtikaati ‘i Siamané. ‘I he’ene fakamatala ki honau ngaahi faingata’a’iá, na’á ne pehē: “Kuo hoko ‘emau falala ki he ‘Eikí mo ‘emau fakamo’oni ki [Hono] Siasí ko homau

mālohingá ia. . . . 'Oku mau hiva'i fiefia e ngaahi hiva 'o Saioné pea 'oatu 'emau falalá ki he 'Eikí. 'Okú Ne fakalelei'i 'a e me'a kotoa pē."¹⁹

'I he taimi na'e tauhi ai 'e he kāingalotú 'enau ngaahi fuakavá, na'a nau ongo'i fiefia, neongo 'enau fehanganhangai mo ha ngaahi faingata'a lahi.

Ko Sala Lisí ko ha fefine angatonu ia na'e nofo 'i Nāvū pea na'e ui ke ngāue 'i he temipalé kimu'a pea mavahe e Kāingalotú mei he koló. Ko 'ene ngaahi lea 'eni kau ki he ngaahi tāpuaki 'o e ngaahi fuakava 'i he temipalé: "Ne lahi fau e ngaahi tāpuaki kuo mau ma'u 'i he fale 'o e 'Eikí pea ne hoko ia ko e ma'u'anga fiefia mo e fiamālie kiate kimautilu 'i he uho-uhonga homau ngaahi mamahí pea ne malava ai ke mau tui ki he 'Otuá mo 'ilo'i te Ne tataki mo poupu'i kimautilu 'i he fononga ta'e'iloa 'oku hanga mai mei mu'á."²⁰

Ne faka'osi vave 'e he Kāingalotú hono langa 'a e Temipale Ketilaní, pea ne tokolahi e kau mai ki he fakatapu'i. Hili e fakatapu'i, na'e tali 'e he 'Eikí 'a e temipalé. Na'e fakahā 'e he 'Eikí kiate kinautilu ke "nau fiefia lahi koe-uhí ko e ngaahi tāpuaki 'a ia 'e lilingi atu . . . ki he 'ulu 'o [Hono] kakaí."²¹

'I he lahi ange e ngaahi temipale mā'oni'oni kuo langa he māmaní, kuó u mamata ai ki he ngaahi tāpuaki 'i he mo'ui 'a e kāingalotú. 'I he 2008 ne u fakamo'oni'i 'a e fiefia 'i he fofonga 'o ha ongome'a mali mei 'Iukuleini 'i he'ena fakahā mai kiate au 'ena ō ki Falaipeeki 'i Siamané, ke ma'u hona ngaahi ouau fakatemipalé. Na'e fononga pasi 'a e kāingalotu faivelengá ni ki he temipalé he houa 'e 27 ke a'u ki ai pea pehē pē ki he'enua foki, pea na'e 'ikai ke nau fa'a lava 'o toutou ō. Na'á na fu'u fiefia he 'e vave pē ke 'osi hono langa e Temipale Kieví 'Iukuleini pea lava ke nau toutou ō ki ai. 'Oku ava e temipalé he taimí ni, pea 'oku fiefia ha lauiafe 'i hono ngaahi tāpuaki.

'I he'eku lau e hisitōlia fakatāutaha 'o 'eku kui fefiné, ne u 'ilo ai 'a e fiefia lahi na'á ne ma'u 'i he'ene ngaahi fuakavá. Na'á ne manako ke 'alu ki he temipalé mo fakahoko 'a e ngaahi ouau ma'á e lauiafe 'o kinautilu kuo

pekiá. Ko 'ene misiona ia 'i he'ene mo'ui. Na'á ne hoko ko ha tokotaha ngāue fakatemipale he ta'u 'e 20 tupu 'i he Temipale Manitai 'Iutaá. Na'á ne tohi kuó ne a'usia 'a e ngaahi faifakamo'ui fakafo lahi ke ne ohi hake 'ene fānaú mo tokoni'i e ni'ihi kehé 'aki 'ene fakahoko kiate kinautilu ha ngāue 'i he temipalé. 'I he'emaui hoko ko hono makapuná kapau ne mau 'ilo ha me'a kau ki he Kuifefine ko Limá, na'á ne hoko ko ha fefine angatonu na'e tauhi ki he'ene ngaahi fuakavá pea na'á ne fie ma'u ke mau fai e me'a tatau. 'I he taimi 'e vakai'i ai 'e he kakaí 'etau ngaahi koloá hili 'etau maté, te nau ma'u nai ha fakamo'oni na'a tau tauhi 'etau ngaahi fuakavá?

Kuo fakahā mai 'e hotau palōfita 'ofeina ko Palesitini Tōmasi S. Monisoní, 'i he'etau konifelenisi lahi kuo 'osí: "I he'etau ō ki he fale mā'oni'oni 'o e 'Otuá, 'i he'etau manatu 'i 'a e ngaahi fuakava 'oku tau fai aí, te tau malava ange ai ke kātaki'i e faingata'a kotoa pē mo ikuna'i e 'ahi'ahi kotoa pē. Te tau ma'u e nongá 'i he hūfanga'anga toputapú ni; 'e fakafo'ou mo fakamālohia ai kitautolu."²²

Te u toe fakaongo atu: "Hiki hake ho lotó 'o fiefia, pea pikitai ki he ngaahi fuakava 'a ia kuó ke faí."²³ Ko e fiefia mo e nēkeneka 'oku mo'oni 'a hono tauhi 'o e ngaahi fuakavá. Ko e fakafiemālie 'eni pea mo e nongá. Ko e malu'i 'eni mei he ngaahi kovi 'o e māmaní. 'E hanga 'e he'etau tauhi 'etau ngaahi fuakavá 'o tokoni'i

kitautolu 'i he ngaahi taimi 'o e 'ahi'ahi.

'Oku ou fakamo'oni te tau ma'u 'a e fiefia 'oku hā 'i he folofola mā'oni'oni mo tala'ofa mai 'aki 'e hotau kau palōfita 'i he ngaahi 'aho kimui ní 'i he'etau tui kia Kalaisí mo pikitai ki he'etau ngaahi fuakavá.

'E hoku ngaahi tokoua, 'oku ou 'ofa atu mo 'amanaki te mou a'usia 'a e fiefia lahi ko 'eni 'i ho'omou mo'ui. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 25:13.
2. Tāpuaki fakapēteliake ne foaki 'e Walter E. Hanks, Oct. 25, 1912, 'i Lyman, Wayne County, Utah.
3. Bible Dictionary, "Covenant."
4. Merriam-Webster's Collegiate Dictionary, 11th ed. (2003), "cleave."
5. Vakai, Mōsaia 18:8-9; vakai foki, Thomas S. Monson, "Ko e Hā Kuó u Fai Ma'á ha Taha he 'Aho ní?" *Liahona*, Nōvema 2009, 85-87
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 124:40.
7. *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá: Ko e Hisitōlia mo e Ngāue 'a e Fine'ofá* (2011), 154.
8. *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 33.
9. Boyd K. Packer, *The Holy Temple* (1980), 170.
10. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 136:4
11. Vakai, Mōsaia 3:5-18.
12. Vakai, Mōsaia 4:2; 5:5.
13. Mōsaia 4:3.
14. 'Alamā 26:1.
15. 'Alamā 26:11
16. 'Alamā 26:16.
17. 'Alamā 26:35.
18. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 11:13.
19. Maria Speidel, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 90.
20. Sarah Rich, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 34.
21. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 110:9-10.
22. Thomas S. Monson, "Ko e Temipale Mā'oni'oni—ko ha Maama ki he Māmaní," *Liahona*, Mē 2011, 93.
23. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 25:13.

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua 'i he Kau Palesiteni 'Uluaki

'Oua Na'a Ngalo Au

Ko 'eku lotu mo e tapuaki ke 'oua na'a teitei ngalo ko e ngaahi ofefine mahu'inga mo'oni kimoutolu 'i he pule'anga 'o e 'Otuá.

S i'oku tuofafine 'ofeina, 'oku fakafiefia ke 'i heni mo kimoutolu he 'ahó ni. 'Oku ou fakatetu'a ma'u pē ki he fakataha lahi 'a e Fine'ofá mo hono ngaahi pōpoaki. Mālō 'aupito kau fafine. Ko ha lāngilangi makehe mo'oku 'i hono vahe'i mai 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ke u lea he 'ahó ni mo tānaki atu ha ngaahi fakakaukau kau ki he hou'eiki fafine 'o e Siasí.

'I he kuohilí, ne u 'eve'eva ai 'i ha ngoue faka'ofa'ofa mo hoku uai'fi mo e 'ofefiné. Ne u ofo 'i he ngeia mo e faka'ofa'ofa e fakatupu 'a e 'Otuá. Ne u toki fakatokanga'i atu ha ki'i matala'i 'akau si'isi'i 'i he uhouhonga 'o e ngaahi matala faka'ofa'ofá. Ne u 'ilo'i e hingoa 'o e matala'i 'akau ko 'ení ko ha na'e 'i ai 'eku ongo makehe ki ai, talu 'eku kei si'i. Ko e hingoa e matala'i 'akau ko e 'oua-na'a-ngalo-aú.

'Oku 'ikai ke u 'ilo'i pe ko e hā hono 'uhinga 'oku fu'u mahu'inga pehē ai kiate au e ki'i matala'i 'akau ko 'ení he ngaahi ta'u lahí ni. 'Oku 'ikai ke ne tohoaki'i vave e tokangá; he 'oku faingofua hono ta'efakatokanga'í 'i he lotolotonga 'o e ngaahi matala'i 'akau lalahi lanu kehekehé; ka 'oku faka'ofa'ofa foki hono lanu mālohí he 'oku tatau ia mo e lanu pulū 'a e langí—mahalo ko e 'uhinga ia 'e taha 'o 'eku sai'ia aí.

Pea 'oku 'i ai ha fo'i kole faka'ofa 'oku fai 'e hono hingoa. 'Oku 'i ai ha talatupu'a faka-Siamane 'o pehē hili pē hono fakahingoa kotoa 'e he 'Otuá e 'akau, na'e tuku ta'efakahingoa pē ha 'akau 'e taha. Na'e toki lea hake ha ki'i le'o 'o pehē, "E 'Eiki, 'oua mu'a na'a ngalo au!" Pea toki tali ange 'e he 'Otuá, ko e hingoa ia 'e ui 'aki íá.

'Oku ou fie faka'aonga'i e matala'i 'akau ko 'ení ko ha fakafehoanaki. 'Oku hanga 'e he lau 'e nima 'o e matala'i 'akau 'o ue'i au ke u fakakaukau'i ha me'a 'e nima 'e lelei ke 'oua 'aupito na'a ngalo 'iate kitautolu.

'Uluaki, 'oua na'a ngalo ke lahi ho'o kātaki.

'Oku ou fie fakahā atu ha me'a 'oku ou 'amanaki pē 'e tonu ho'omou vakai ki aí: 'Oku 'afio'i lelei pē 'e he 'Otuá 'oku 'ikai ke tau haohaoa.

Te u tānaki atu: 'Oku 'afio'i lelei foki 'e he 'Otuá 'oku 'ikai ke haohaoa e kakai 'okú ke pehē 'oku haohaoá.

Ka 'oku tau fakamoleki ha taimi mo e ivi lahi 'i hono fakafehoanaki kitautolu ki he ni'ihí kehé—'o tau fa'a fakatatau hotau ngaahi vaiva'i ki honau mālohingá. 'Oku tupu heni 'etau fokotu'u ha'atau ngaahi taumu'a 'oku faingata'a ke a'usia. Ko hono olá, ko e 'ikai ke tau fakafiefia'i 'etau ngaahi

ngāue lelei he 'oku ngali tōnounou ia mei he me'a 'oku fakahoko 'e ha taha kehe.

'Oku 'i ai ha ngaahi mālohinga mo e vaiva'anga 'o e tokotaha kotoa pē.

'Oku lelei ke 'i ai hao ngaahi mālohinga.

Pea ko e konga pē ia 'o e mo-'ui fakamatelié ke 'i ai hao ngaahi vaiva'anga.

'Oku finangalo 'a e 'Otuá ke Ne tokoni'i kitautolu ke liliu hotau ngaahi vaiva'i ke hoko ko ha ngaahi mālohinga,¹ ka 'okú Ne 'afio'i ko ha taumu'a 'eni ke ngāue'i 'i ha taimi lōloa. 'Okú Ne finangalo ke tau haohaoa,² pea kapau te tau nofo ma'u 'i he hala 'o e tu'unga fakaākongá, te tau a'usia ia ha 'aho. 'Oku sai pē he 'oku te'eki ke ke a'u lelei ki ai. Hokohoko atu ho'o ngāue'i íá pea tuku ho'o tautea'i pē koé.

Si'i tuofafine, 'oku 'i ai hamou tokolahi 'oku 'ikai hano ngata'anga 'enau manava'ofa mo kātaki'i e ngaahi vaiva'i 'o e ni'ihí kehé. Manatu'i mu'a ke ke manava'ofa pea 'ai ke lahi ho'o kātaki.

Ka 'i he taimi ní, hounga'ia 'i he fanga ki'i lavame'a iiki kotoa 'i ho 'apí, 'i ho vā fakafāmilí, 'i ho'o akó mo e ma'u'anga mo'uí, 'i ho'o kau ki he Siasí mo ho'o fakalalakaka fakafo'i-tuituí. Hangē ko e ki'i matala'i 'akau ni, mahalo 'e ngali iiki e fanga ki'i lavame'a ko 'ení kiate koe pe 'ikai fakatokanga'i ia 'e he ni'ihí kehé, ka 'oku 'afio'i kinautolu 'e he 'Otuá pea 'oku 'ikai ko ha me'a si'isi'i ia kiate Ia. Kapau 'okú ke pehē ko e lavame'a pē 'a e matala'i lose haohaoá pe 'ōketi faka'ofa'ofá, 'e lava ke mole ai meiate koe ha ni'ihí 'o e ngaahi a'usia fungani taha 'o e mo'uí.

Hangē ko 'ení, mahalo pē 'oku 'ikai ko e fili lelei tahá 'a ho'o vili ta'e'unua ko ia ke "haohaoa 'aupito" ho'omou efiāfi fakafāmilí 'i 'apí he uike takitaha—neongo 'e hoko hono a'usia íá ko ha fakamamahi—kiate koe pea mo e ni'ihí kehé. Ka ke fehu'i loto pē, "Ko e hā te mau lava 'o fai fakafāmilí 'e fakafiefia mo fakalaumālie pea mau toe vāofi ange aí?" Ko e efiāfi fakafāmilí ko ia 'i 'apí—neongo 'ene ngali si'isi'i hono fakahokó—ka 'e lahi mo tu'uloa ange 'a e ola ia 'e ma'u mei aí.

‘Oku lōloa e fononga ki he hao-haoá, ka te tau lava ‘o a’usia ha me’a fakafo pea fakafiefia ai ‘i he fanga ki’i kupu si’isi’i taha ‘o e fonongá.

Uá, ‘oua na’a ngalo e faikehekehe ‘o e feilaulau lelei mo e feilaulau fakavalevalé.

Ko e feilaulau lelei, ko e taimi ia ‘okú ke tukuange ai ha me’a lelei koe-‘uhí ko ha me’a ‘oku mahu’inga ange.

Ko e feilaulau lelei, ‘a hono tuku-ange ho taimi mohé ka ke tokoni’i ha ki’i tamasi’i ‘oku misi ki ha me’a fakailifia. ‘Oku tau ‘ilo kotoa ‘eni. ‘Oku ‘ikai ko ha feilaulau lelei ha’ate ‘ā he poó kotoa ko hono teuteu’i ke masani ha kofu ‘o ‘ete tama fefiné ki he Sāpaté, he ‘oku ‘ikai ke fakatupu mo’ui lelei ia.

Ko ha feilaulau lelei ‘a hono tukutaha ha kongá ‘o hotau taimí ke tau ako ai ‘a e folofolá pe teuteu ke ako’i ha lēsoni. ‘Oku ‘ikai ko ha feilaulau lelei ‘a hono fakamoleki ha taimi lahi ke tuitui e tefito ‘o e lēsoní ki ha ngaahi kofunima puke kulo na’e ngaohi ‘i ‘api ke takitāuhi e kau mēmipa ho’o kalasí.

‘Oku kehekehe ‘a e tokotaha mo e tu’unga kotoa pē, pea ko ha feilaulau lelei ‘i ha me’a ‘e tahá ‘e ala hoko ia ko ha feilaulau ngalivale ‘i he me’a ‘e tahá.

Te tau lava fēfē ke tala ‘a e fai-kehekehe ‘i hotau tūkungá? Te tau ala fehu’i loto pē, “Oku ou tukutaha nai hoku taimí mo hoku iví ki he ngaahi me’a ‘oku mahu’inga tahá?” ‘Oku lahi ha ngaahi me’a lelei ke fai, ka he ‘ikai ke tau lava ke fai kotoa kinautolu. ‘Oku hoifua taha ‘a e Tamai Hēvaní ‘i he taimi te tau feilaulau ‘i ai ha me’a lelei koe’uhí ko ha me’a lelei ange ‘oku taumu’a ta’engata. Taimi ‘e ni’ihi, ‘e ‘uhinga ia ki hono lehilehi’i e fanga ki’i matala’i ‘akau si’isi’i kae faka’ofofa ‘o e ‘oua na’a ngalo aú kae ‘ikai ko ha ngoue matala’i ‘akau lahi ‘oku ‘ikai ke tau angamaheni ki ai.

Tolú, ‘oua na’a ngalo ke ke fiefia he taimi ni.

I he talanoa manakoa ‘a e fānaú ko e *Charlie and the Chocolate Factory*, ‘oku fufuu’i ai ‘e he tokotaha ngaohi

lole fakafo ko Willy Wonka (Uili Uongikaá) ha tikite koula ‘i ha ngaahi pā lole ‘e nima peá ne fanongonongo ko ia pē te ne ma’u ha taha ‘o e ngaahi tikité te ne lava ‘o mamata’i hono fale ngaohi ‘anga sokoletí pea ‘e ‘oange ma’u pē ha’ane sokoleti lolotonga ‘ene mo’uí.

Ko e pōpoaki ‘eni ne hiki ‘i he tikite koula takitaha: “Mālō e lelei, ko e tokotaha monū’ia ‘okú ke ma’u e Tikite Koulá ni . . . ! ‘Oku lahi ha ngaahi me’a fakafo ‘oku teuaki mo’ou! ‘Oku lahi ha ngaahi me’a faka-‘ohovale ‘oku teuaki atu ma’au! . . . ‘Oku fakamisiteli mo fakafo . . . te ne fakafiefia’i, . . . faka’ohovale’i pea fakatupu fifili kiate koe.”³

I he talanoa fungani mo ongo-ongoá ni, ‘oku holi lahi e kakai he māmaní ke ma’u ha tikite koula. ‘Oku ongo’i ‘e ha ni’ihi ‘oku fakafalala ‘enau fiefia kakato he kaha’ú ki ha’anau ma’u pe ‘ikai ke ma’u e tikite koulá. I he’enau hoha’á, ‘oku kamata ke ngalo ai ‘i he kakaí ‘a e fiefia ne nau fa’a ma’u ‘i ha ki’i pā lolé. ‘Oku hoko leva e ki’i pā lolé ia ko ha fakatupu ‘ita mo’oni kapau ‘oku ‘ikai fa’o ai e tikite koulá.

‘Oku tatali ha kakai tokolahi he ‘ahó ni ki he’enau tikite koulá—‘a e tikite ‘oku nau tui ‘okú ne pukepuke ‘a e kī ki he fiefia kuo nau fa’a faka-‘ānaua ki aí. Ki ha ni’ihi, mahalo ko e

tikite koula ko iá ‘a e mali fiefiá; ki ha ni’ihi, mahalo ko ha ‘api masani ‘oku ‘asi he peesi ‘uluaki ‘o ha makasini; pe mahalo, ko e tau’atāina ia mei he ongo’i mafasiá pe hoha’á.

‘Oku ‘ikai hano kovi ‘o e ngaahi faka’ānaua mā’oni’oni ia—‘oku tau ‘amanaki lelei mo fekumi ki he ngaahi me’a ‘oku “mā’oni’oni, faka’ofofa pe ongoongo lelei pe fe’unga mo hono vikiviki’i.”⁴ ‘Oku hoko mai e palopalemá he taimi ‘oku fakatoloi ai ‘etau fiefiá ko’etau tatali ke toki hoko ha me’a he kaha’ú—‘i hano ma’u mai—‘etau tikite koulá.

Na’e ‘i ai ha fefine ko ‘ene faka’amu taupotu tahá pē ke mali mo ha tangata ma’u lakanga fakataula’eiki mo’ui angatonu ‘i he tempalé pea ke ne hoko ko ha uaifi pe fa’ē. Talu ‘ene tupu mo ‘ene faka’amu ke hoko e me’á ni pea te ne hoko foki ko ha fa’ē lelei mo ha uaifi ‘ofa ha ‘aho. ‘E fonu hono ‘apí ‘i he ‘ofa-manava’ofá. He ‘ikai teitei fai ai ha lea ‘ita. He ‘ikai ke teitei paku ‘a e me’akaí. Pea he ‘ikai ‘alu ‘ene fānaú ‘o fakatamaiki, ka te nau fie feohi mo e Fine’eikí mo e Tangata’eikí ‘i he efiáfí mo e faka’osinga ‘o e uiké.

Ko ‘ene tikite koulá ia. Ko e me’a pē ia na’e fakafalala ki ai ‘ene mo’uí. Ko e me’a pē ia ‘e taha ‘i he mo’uí na’á ne faka’amua taupotu tahá.

Ka na’e ‘ikai teitei hoko ia. Pea ‘i he fakalau atu ‘a e ta’ú, na’e faka’au ke ne

ongō'i fakaumiuminoā, loto mamahi pea mo 'ita. Na'e 'ikai mahino kiate ia 'a e 'uhinga na'e 'ikai foaki ange ai 'e he 'Otuá 'ene faka'amu mā'oni'oni.

Na'á ne faiako lautohi pule'anga pea na'e hanga 'e he'ene feohi mo e fānaú he 'ahó kotoa 'o fakamanatu ange kiate ia 'oku te'eki ai ma'u 'ene tikite koulá. 'I he fakalau atu 'a e ta'ú, na'e toe lahi ange 'ene ongo'i lotomamahí mo 'ene fakaumiuminoá. Na'e 'ikai fie feohi e kakaí mo ia pea na'a nau faka'ehi'ehi mei ai. Na'e tō 'a hono 'itá ki he fānaú akó. Na'e 'ikai ke ne fa'a fakama'uma'u 'ene 'itá pea na'e fa'a 'ite'ita mo ongo'i ta'elata.

Ko e me'a fakamamahi 'i he talanoa ko 'ení, ko e tupu mei he loto mamahi e fefiné ni he'ene fiu tali ki he'ene tikite koulá, na'e 'ikai ke ne fakatokanga'i ai 'e ia 'a e ngaahi tāpuaki kuó ne 'osi ma'ú. Na'e 'ikai ha'ane fānaú 'i 'api, ka na'a nau 'ākilotoa ia 'i hono lokiakó. Na'e 'ikai faitāpuékina 'aki ia ha fānili, ka na'e 'oange 'e he 'Eikí ha faingamālie kiate ia na'e si'isi'i e kakai ne nau ma'u iá—'a e faingamālie ke ne tākiekina ki he lelei ha mo'ui 'a ha fānaú mo ha ngaahi fānili 'e laungeau 'i he'ene hoko ko ha faiakó.

Ko e lēsoni hení 'oku peheni, kapau te tau fakamoleki hotau 'ahó he tatali ki he ngaahi matala'i lose 'oku ta'epaú, 'e ala mole ai meiate kitautolu 'a e faka'ofa'ofa mo e faka'ofa 'o e fanga ki'i matala'i 'akau iiki 'oku nau lolotonga 'ākilotoa kitautolú.

'Oku 'ikai ko e 'uhingá ia ke tau si'aki e 'amanaki lelei pe fakasi'ia 'etau ngaahi taumu'á. 'Oua 'aupito na'a tuku ho'o faifeinga ke a'usia e lelei tahá. 'Oua 'aupito na'a tuku ho'o 'amanaki lelei ke a'usia e ngaahi holi mā'oni'oni 'a ho lotó. Kae 'oua na'á tafoki ho fofongá mo ho lotó mei he fanga ki'i me'a faka'ofa mo fisifisi-mu'a 'o e mo'ui angamaheni 'o e 'aho takitaha, 'a ia 'oku tupu ai 'a e mo'ui mahutafea mo lelei.

Ko e kakai fiefia taha 'oku ou 'iló, 'oku 'ikai ko kinautolu ia 'oku nau ma'u 'enau tikite koulá; ko kinautolu ia 'oku nau 'ilo'i mo makakoloa'aki e faka'ofa'ofa mo e fungani 'o e mo'ui faka'ahó, lolotonga 'enau tūlifua ke

a'usia ha ngaahi taumu'a mahu'ingá. Ko kinautolu ia 'oku nau lalanga faka'aho 'a e fala 'o e hounga'iá mo e me'a faka'ofa 'i he kotoa 'enau mo'ui. Ko kinautolu ia 'oku fiefia mo'oni.

Faá, 'oua na'a ngalo 'a e "'uhinga" 'o e ongoongolelei.

'I he taimi 'e ni'ihí 'i he'etau mo'uí, 'oku 'ikai ke tau fa'a fakatokanga'i ha konga mahu'ingá 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí, 'o hangē ko ha 'ikai fakatokanga'i 'e ha taha ha matala'i 'akau faka'ofa'ofa mo pelepelengesi. 'I he'etau feinga mālohi ko ia ke faka'hoko kotoa hotau ngaahi fatongiá mo e tufakanga 'i he'etau hoko ko e kā-ingalotu 'o e Siasí, 'oku tau fa'a taku ai ko e ongoongolelei ko ha lisi pē ia 'o ha ngaahi fatongia kuo pau ke tau tānaki ki he'etau lisi lōloa 'o e ngaahi "ngāue ke faí," hangē ko ha taimi kuo pau ke tau fakahū ki he'etau taimi-tēpile femo'uekiná. 'Oku fakatefito 'etau tokangá 'i he *me'a 'oku finangalo* e 'Eikí ke tau faí pea mo e *founga* ke tau faí 'aki iá, ka ko e taimi 'e ni'ihí 'oku ngalo 'iate kitautolu 'a hono *'uhingá*.

Si'oku tuofāfine 'ofeina, ko e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí 'oku 'ikai ko ha tufakanga pē ke fai; ko ha hala ia kuo faka'ilonga'i 'e he'etau Tamai 'ofá, 'oku fakatau ki he fiefiá mo e melinó 'i he mo'ui ni pea mo e nāunau mo ha fiefia ta'e-hano-tatau 'i he mo'ui ka hoko maí. Ko e ongoongolelei ko ha maama ia 'okú ne hulungia 'a e mo'ui matelié mo ne huluhulu mai e hala 'oku toka mei mu'á.

Neongo 'oku fie ma'u ke tau 'ilo'i pe "ko e hā" pea mo e "founga" 'o e ongoongolelei, ka 'oku mapunopuna 'a hono "uhingá," mei he afi ta'engata mo faka'e'i'eiki 'o e ongoongolelei. 'I he taimi 'oku mahino ai kiate kitautolu 'a hono *'uhinga* kuo tuku mai ai 'e he'etau Tamai Hēvaní e sīpinga mo'ui ko 'ení, 'i he taimi 'oku tau manatu'i ai e *'uhinga* ne tau tukupā ai ke hoko ia ko ha makatu'unga mahu'ingá 'o 'etau mo'uí, 'oku 'ikai leva ke kei hoko e ongoongolelei ia ko ha fakamafasia, ka 'oku hoko ia ko ha fiefia mo e laukau'anga. 'Oku hoko ia 'o pelepelengesi mo melie.

'Oua mu'a na'a tau 'a'eva 'i he hala 'o e tu'unga fakaākongá mo siosio kehe pē mo fakakaukau ki he ngaahi ngāue mo e tufakanga 'oku hanga mei mu'á. 'Oua mu'a na'a tau 'a'eva mūnoa 'o ta'efakatokanga'i e faka'ofa'ofa 'o e māmani nāunau'ia mo fakalaumālie 'okú ne 'ākilotoa kitautolú.

Si'i tuofāfine, mou fekumi ki he faka'e'i'eiki, faka'ofa'ofa mo e fiefia ta'e-hano-tatau 'o e "'uhinga" 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí.

'Oku hanga 'e he ngaahi "me'a" mo e "founga" 'o e talangofuá 'o faka'ilonga'i e halá mo pukepuke kitautolu 'i he hala 'oku totonú. 'Oku hanga 'e he "uhinga" 'o 'etau talangofuá 'o fakamā'oni'oni'i 'etau ngaahi ngāue mo liliu 'a e me'a 'oku ta'eolí ke hoko ko ha me'a faka'e'i'eiki. 'Okú ne fakatupu-laki 'etau fanga ki'i talangofua ikí ke hoko ko ha ngaahi ngāue mā'oni'oni 'o e mo'ui fakatapuí.

Nimá, 'oua na'a ngalo 'oku 'ofa e 'Eikí 'iate koe.

'I he'eku kei si'í, ne u fa'a siofi e fanga ki'i matala'i 'akau' peá u ongo'i tatau tofu pē mo e matala'i 'akau ko iá—'o si'isi'i pea 'ikai haku mahu'ingá. Ne u fifili pe 'e ngalo nai au 'i hoku fāmilí pe ko 'eku Tamai Hēvaní.

Hili ha ngaahi ta'u lahi mei ai, na'e lava ke u toe manatu atu ki he ki'i talavou ko iá 'i he anga vaivai mo e manava'ofa. Pea 'oku ou 'ilo he taimí ni—na'e 'ikai pē ke teitei ngalo au.

Pea 'oku ou 'ilo'i mo ha me'a kehe: pea 'i he'eku hoko ko ha 'Aposetolo 'o hotau 'Eiki ko Sisū Kalaisí, 'oku ou talaki ia 'i he loto 'ilo'ilo pau mo e loto fakapapau—pea 'oku pehē pē mo kimoutolu!

'Oku 'ikai ke ngalo 'a kimoutolu.

Si'i tuofāfine, ko e fē pē ha feitu'u pe tu'unga 'oku mou 'i aí, 'oku 'ikai ke ngalo 'a kimoutolu. Neongo pe ko e hā hono ngali fakapōpō'uli homou ngaahi 'ahó, neongo pe ko e hā hono lahi ho'o ongo'i 'oku 'ikai hao mahu'ingá, neongo pe ko e hā e lahi ho'o ongo'i loto mamahí, kuo te'eki ai ngalo koe 'i ho'o Tamai Hēvaní. Ko hono mo'oni, 'okú Ne 'ofa 'iate koe, 'i he 'ofa ta'engata.

Fakakaukau ange ki aí: 'Oku 'ilo'i mo manatua koe 'e he tokotaha

me'a lahi ange 'i ho'o fakakaukau. Hokohoko atu ho'o tupulaki 'i he tuí mo e angatonu fakafo'ituituí. Tali 'a e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi kuo toe fakafoki maí ko ho'o founga mo'uí ia. Mata'ikoloa 'aki 'a e me'afuaki ko e mālohi he Siasi mo'oni mo ma'ongo-ongá ni. Mata'ikoloa 'aki 'a e me'afuaki ko e ngāue 'i he kautaha mohu tāpuekina ko e Fine'ofá. Hokohoko atu ho'o fakamālohia e ngaahi 'apí mo e fāmilí. Hokohoko atu ho'o fekumi mo tokoni 'i 'a kinautolu 'oku nau fie ma'u ho'o tokoni pea mo e tokoni 'a e 'Eikí.

Si'i tuofāfine, 'oku 'i ai ha me'a fakalaumālie mo faka'e'i'eiki fekau'aki mo e ki'i matala 'i 'akau ko 'ení. 'Oku ou fakataunge pē 'e hoko ia ko ha faka'ilonga 'o e fanga ki'i me'a iiki te ne 'ai ke fakafiefia mo fakalata ho'o mo'uí. 'Oua mu'a na'a teitei ngalo 'iate koe kuo pau ke ke fa'a kātaki mo manava'ofa kiate koe pē, pea 'oku 'i ai ha ngaahi feilaulau 'oku lelei ange ia 'i ha ni'ihi, pea 'oku 'ikai fie ma'u ke ke tatali ki ha tikite koula ka ke toki fiefia. 'Oua mu'a na'a teitei ngalo 'iate koe 'e hanga 'e he "uhinga" 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi 'o tatakí fakalaumālie mo langaki hake koe. Pea 'oua na'a ngalo 'oku 'afio'i, 'ofeina mo mahu'inga'ia ho'o Tamai Hēvaní 'iate koe.

'Oku mau fakamālō atu koe'uhí ko koe. 'Oku mau fakamālō atu ko e ngaahi ngāue 'ofa mo e tokoni ta'e fa'alaua kuo mou fai ki ha tokolahi. 'Oku mau fakamālō atu 'i he me'a te mou fai ke a'usia ai e fiefia 'o e ongoongolelei 'e he ngaahi fāmilí, Siasí, tukui koló pea mo e ngaahi pule'anga 'o e māmaní.

Si'i tuofāfine 'oku mau 'ofa lahi atu. Ko 'eku lotú ia mo 'eku tāpuakí, ke 'oua na'a teitei ngalo ko e ngaahi 'ofefine mahu'inga mo'oni kimoutolu 'i he pule'anga 'o e 'Otuá, 'i he huafa toputapu 'o hotau Fakamo'ui 'ofeina ko Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, 'Eta 12:27
2. Vakai, 3 Nifai 12:48
3. Roald Dahl, *Charlie and the Chocolate Factory* (1964), 48
4. Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:13.
5. Saame 8:3-5.

faka'e'i'eiki, mālohi mo nāunau'ia taha 'i he 'univēsī! 'Oku 'ofeina koe 'e he Tu'i 'o e vavaá mo e ta'engatá!

'Oku hanga 'e he tokotaha na'á Ne fakatupu mo 'afio'i 'a e ngaahi fetu'ú, 'o 'afio'i ho hingoá—ko e ngaahi 'ofefine kimoutolu 'o Hono pule'angá. Na'e tohi 'e he tangata Sāmé 'o pehē:

"O kau ka fakakaukau ki ho ngaahi langí, ko e ngāue 'o ho louhi'i nimá, ko e māhina mo e ngaahi fetu'ú, 'a ia na'á ke fokotu'ú;

"Ko e hā 'a e tangatá 'okú ke tokanga ai kiate iá? . . .

"He kuó ke ngaohi ia ke ma'ulalo sí'i 'i he kau 'angeló, pea kuó ke tatá 'aki ia 'a e nāunau mo e ongoongo lelei."⁵

'Oku 'ofeina koe 'e he 'Otuá he ko 'Ene fānau kimoutolu. 'Okú Ne 'ofeina kimoutolu neongo te ke ongo'i li'e-kina ha ngaahi taimi pe fai ha ngaahi fehālaaki.

'Oku huhu'i mo fai fakamo'ui e 'ofa 'a e 'Otuá mo e mālohi 'o e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí. Kapau te ke tuku ke hū atu 'Ene 'ofa faka-'Otuá ki ho'o mo'uí, te ne hanga 'e ia 'o faito'o ha fa'ahinga kafo, fakamo'ui ha fa'ahinga lavea pea mo fakamolū ha fa'ahinga loto 'oku mamahi.

Si'oku tuofāfine 'o e Fine'ofá, 'okú ke ofiange ki he langí 'o laka ange he me'a 'okú ke fakakaukau ki aí. Na'e fakataumu'a koe ke ke a'usia ha

Fakahokohoko 'o e Talanoa Konifelenisí

“Oku 'oatu heni ha lisi 'o ha ngaahi me'a ne hoko 'a ia kuo filifili mei he ngaahi lea konifelenisi lahi ke faka'aonga'i he ako fakatautaha, efiafi fakafamili 'i 'apí, mo ha ngaahi ako kehe pē. 'Oku 'uhinga e mata'ifiká ki he 'uluaki peesi 'o e leá.

TOKOTAHA LEÁ	TALANOÁ
'Eletā Richard G. Scott	(6) Hiki tepi 'e Lisiate G. Sikoti e Tohi 'a Molomoná ma'a hono fāmili.
'Eletā José L. Alonso	(14) Pulia ha foha 'o ha ongomātu'a 'i ha kolo femo'uekina 'i Mekisikou Siti.
Palesiteni Boyd K. Packer	(16) Ma'u 'e Poiti K. Peeka 'a hono tāpuaki fakapēteliaké.
Palesiteni Dieter F. Uchtdorf	(19) Tokoni 'a Tieta F. 'Ukitofa ke langa ha falelotu lolotonga 'ene ako pailaté. Tākiekina 'e ha ongame'a mali faivelenga 'a kinautolu 'oku nau feohi.
'Eletā David A. Bednar	(24) Ako'i 'e ha to'u tupu 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné ha kalasi hisitōlia fakafāmili.
'Eletā Neil L. Andersen	(28) Fakakaukau 'a Sēmisi O. Meisoni mo hono malí ke 'oua 'e fakatoloi hono ma'u 'o ha fānaú. Ohi 'e Sikoti mo Peki Talaiasi ha fānau hili ia ha ta'u e 25 'o 'ena nofo-malí.
'Eletā Carl B. Cook	(33) Poupou'i 'e Tōmasi S. Monison 'a Kala B. Kuki ke hanga hake ki 'olunga. Tukuange 'e ha kau fafine 'a 'enau "ngaahi mafasiá" ki he langí 'o fakafou 'i ha ngaahi fo'i pula kasa.
'Eletā LeGrand R. Curtis Jr.	(35) Ma'u 'e ha kau mēmipa māmālohi 'a e huhu'i 'i hano fakaafe'i kinautolu ke foki ki he Siasí.
'Eletā D. Todd Christofferson	(38) Manatu'i 'e ha tokotaha ne hao mai 'i he Kaungā Fononga 'a Touná 'a e pongipongi na'á ne mamata ai ki he Faama Sionisoní.
'Eletā W. Christopher Waddell	(50) Fetaulaki e faifekau ko Havea Misiakó mo e tangata na'á ne papitaiso 'ene tangata'eiki.
Palesiteni Henry B. Eyring	(56) 'A'ahi 'a e talavou ko Henelī B. 'Aealingí mo 'ene pīsopé ki ha fefine 'i hona uōtí. Toe vakai'i 'e Kōtoni B. Hingikelī mo Henelī B. 'Aealingi ha tohi kuo fuoloa e po'ulí.
Palesiteni Thomas S. Monson	(60) Fakakaukau 'a Tōmasi S. Monisoni ko ia pē 'a e mēmipa 'o e Siasí 'i he 'apitanga taú. Fakamatala 'a Tōmasi S. Monisoni ki he kakai 'i ha pasi 'o kau ki he Siasí.
Palesiteni Henry B. Eyring	(68) Lea 'a Henelī B. 'Aealingi 'i ha 'univēsiti ne kole ange ke 'oua na'á ne vahevahe ai 'ene fakamo'oni kau kia Sīsū Kalaisí. 'Ave 'e Henelī B. 'Aealingi 'a hono 'ofefiné 'i ha'ane 'a'ahi ki hano kaungāme'a ne mei mālōlō he kanisaá. Tui 'e ha tangata 'a hono vala lelei 'o e 'aho Sāpaté ko e teuteu ki ha tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eiki. Hili ha ngaahi ta'u lahi 'o 'ene hola mei 'apí, ne lau 'e ha tangata 'a e Tohi 'a Molomoná pea ma'u ha fakamo'oni.
'Eletā Tad R. Callister	(74) Fakamo'oni ha finemui ki hano kaungāme'a 'o kau ki he mo'oni 'o e Tohi 'a Molomoná.
Palesiteni Thomas S. Monson	(82) Ako 'e Tōmasi S. Monisoni ki he mālohi 'o e lotú hili ha toe ma'u 'ene pa'anga 'e nima na'á ne pehē kuo molé. Ma'u 'e Tōmasi S. Monisoni ha ue'i ke fanongonongo 'e lea 'a Pita Mōlika 'i hono fakatapui 'o e Tempale Felengifeeti Siamané.
'Eletā Russell M. Nelson	(86) Mata'ikoloa 'aki 'e he kau ului 'i Lūsia 'a 'enau mali tempalé.
'Eletā Randall K. Bennett	(98) 'Ikai tokanga 'a Lenitolo K. Pēneti ki he ngaahi fakatokanga 'o ha 'au mālohi 'i he tahí.
'Eletā J. Devn Cornish	(101) Hoko ha mana 'o 'ilo 'e Tivani J. Kōnesi ha seniti 'e ua nima ko e tali ki ha lotu.
'Eletā Quentin L. Cook	(104) Kaniseli 'e 'Alamā Soni 'a 'ene tikite ki he <i>Titanic</i> . Mole 'a 'Ailini Kōpeta 'i he <i>Titanic</i> .
Silvia H. Allred	(114) Fakafiemālie'i ha fefine mahamahaki 'e he'ene ongo faiako 'a'ahí. Ului ha tangata hili hono tokoni'i 'e he ongo faiako 'a'ahí 'a hono fāmili.
Palesiteni Dieter F. Uchtdorf	(120) Loto mamahi ha fefine ko e 'ikai ke ne mali pea 'ikai mo ha'ane fānaú.

Ngaahi Akonaki Ma'a Hotau Kuongá

Efakatefito e ngaahi lēsoni Sāpate fā 'a e Lakanga taula'eiki Faka-Melekisētekí mo e Fine'ofá 'i he "Ngaahi Akonaki Ma'a Hotau Kuongá." 'E lava ke teuteu 'i 'a e lēsoni takitaha mei ha lea 'e taha pe lahi ange 'o e konifelenisi lahi fakamuimuitahá (vakai ki he saati 'i laló). 'E lava ke fili 'e he palesiteni fakasiteikí pe fakavahefonuá 'a e ngaahi lea ke faka'aonga'i, pe te nau tuku atu 'a e fatongia ko 'ení ki he kau pīsopé mo e palesiteni fakakoló. 'Oku totonu ke fakamamafá 'i 'e he kau takí 'a e mahu'inga ke ako 'e he hou'eiki tangata 'o e Lakanga taula'eiki Faka-Melekisētekí pea mo e hou'eiki fafine 'o e Fine'ofá 'a e lea tatau pē 'i he Sāpate tatau.

Ko kinautolu 'oku nau omi ki he lēsoni Sāpate faá, 'oku poupuu 'i atu ke nau ako pea omi ki he kalasí mo e makasini 'o e konifelenisi lahi fakamuimuitahá.

Ngaahi Fokotu'u ki Hono Teuteu 'o ha Lēsoni mei he Ngaahi Leá

Lotua ke nofo'ia koe 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'i ho'o ako mo ako 'i 'a e (ngaahi) leá. 'E 'i ai ha ngaahi taimi 'e 'ahi'ahi 'i ai koe 'i ho'o teuteu ke ke faka'aonga'i ha ngaahi nāunau kehe, ka ko e ngaahi

lea konifelenisi 'a e nāunau fakalēsoni 'oku fakangofua atu. Ko ho fatongiá ke tokoni ki he ni'ihī kehé ke nau ako mo mo'ui 'aki 'a e ongoongolelé 'o hangē ko ia na'e ako 'i mai 'i he konifelenisi lahi fakamuimuitaha 'a e Siasí.

Mou fakamanatu e (ngaahi) leá 'o kumi ke 'ilo'i e ngaahi tefito 'i mo'oni mo e ngaahi tokāteline te ne feau e ngaahi fie ma'u 'a e kalasí. Kumi foki ke 'ilo'i e fanga ki'i talanoa, fakamo'oni fakafolofola mo e ngaahi fakamatala mei he (ngaahi) leá, 'a ia 'e tokoni atu ki ho'o ako 'i e ngaahi mo'oni ko 'ení.

Fokotu'u e founa 'okú ke loto ke ako 'i 'aki e ngaahi tefito 'i mo'oni mo e ngaahi tokāteliné. 'Oku totonu ke kau 'i ho'o fokotu'utu'u ha ngaahi fehu 'i 'e tokoni ki he kau mēmipa 'o e kalasí ke nau:

- Fekumi ki he ngaahi tefito 'i mo'oni mo e (ngaahi) tokāteline 'i he ngaahi leá.
- Fakakaukau ki honau 'uhingá.
- Vahevahe 'enau mahinó, ngaahi fakakaukau, ngaahi a'usii mo e ngaahi fakamo'oni.
- Faka'aonga'i e ngaahi tefito 'i mo'oni mo e ngaahi tokāteline ko 'ení 'i he 'enau mo'uí. ■

NAAHI MĀHINA 'OKU AKO'I AI E NGAHI LĒSONÍ

Nōvema 2011–'Epeleli 2012

Mē 2012–'Okatopa 2012

NĀUNAU KI HE LĒSONI SĀPATE FAÁ

Ngaahi lea 'oku pulusi atu 'i he Liahona* 'o Nōvema 2011

Ngaahi lea 'oku pulusi atu 'i he Liahona* 'o Mē 2012

* 'E lava ke ma'u atu e ngaahi lea ko 'ení 'i ha ngaahi lea fakafonua kehekehe 'i he conference.lds.org.

Kau Palesitenisī Lahi 'o e Ngaahi Houalotú

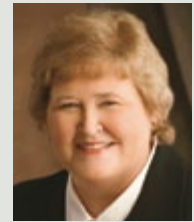
FINE'OFÁ

Silvia H. Allred
Tokoni 'Uluaki

Julie B. Beck
Palesiteni

Barbara Thompson
Tokoni Uá

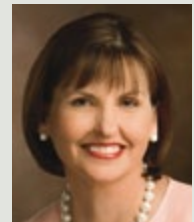
KAU FINEMUÍ

Mary N. Cook
Tokoni 'Uluaki

Elaine S. Dalton
Palesiteni

Ann M. Dobb
Tokoni Ua

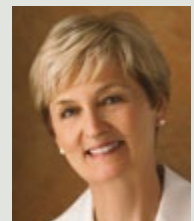
PALAIMELÍ

Jean A. Stevens
Tokoni 'Uluaki

Rosemary M. Wixom
Palesiteni

Cheryl A. Esplin
Tokoni Ua

KAU TALAVOUÍ

Larry M. Gibson
Tokoni 'Uluaki

David L. Beck
Palesiteni

Adrián Ochoa
Tokoni Ua

LAUTOHI FAKA-SĀPATÉ

David M. McConkie
Tokoni 'Uluaki

Russell T. Osguthorpe
Palesiteni

Matthew O. Richardson
Tokoni Uá

Ko hano tā 'e ha tangata tā valivali 'a e Tāpanekale Polovó, 'a ia na'e 'auha 'i ha vela, pea 'oku toe fakafo'ou ke hoko ko ha temipale hono ua 'i Polovo, 'Iutā, USA.

Konifelenisi Lahi Fakavaeuata'ú Hono 181

Ne laka hake he kakai 'e toko 100,000 ne nau omi ki he ngaahi fakataha'anga 'e nima 'o e Konifelenisi Lahi Fakavaeuata'ú Hono 181 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní na'e fai 'i he Senitā Konifelenisi 'i Sōleki Siti 'i 'Iutaá 'i he 'aho 1 mo e 2 'o 'Okatopá. Ne laui miliona mo ha kakai ne nau mamata pe fanongo ki ai he ngaahi fakamafola ne fai he TV, letioó, satelaité mo e 'Initanetí.

Lolotonga e 'uluaki fakataha 'o e 'aho Tokonaki ko e 1 'o 'Okatopá, na'e fanongonongo ai 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ha ngaahi feitu'ú ke langa ai ha ngaahi temipale fo'ou 'e ono: Palanikuila 'i Kolomupia; Tāpani, Saute 'Afilika; Kinisasa 'i he Lepupelika Fakatemokālati 'o Kongokou; Pālesi 'i Falanisē; Polovo, 'Iutā; Tele'a Sitā 'i Uaiōmingi, 'Amelika.

Hili e fanongonongo na'e fai 'e Palesiteni Monisoni, na'á ne fakaafe'i ai e kāingalotú ke nau tokoni ki he Pa'anga Tokoni Fakalūkufua ki he Pataloni 'o e Temipalé. Na'á ne pehē, "E lava 'e he pa'anga ko 'ení 'o faka-pa'anga ha fo'i 'a'ahi pē 'e taha ki he temipalé ma'anautolu he 'ikai ke nau lava [ki he temipalé]."

'I he ho'atā Tokonakí, na'e hanga ai 'e 'Eletā Tēvita A. Petinā 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o fanongonongo ha kongā fo'ou 'o e youth.lds.org—FamilySearch Youth and Family History (lds.org/familyhistoryyouth). 'Oku fakataumu'a e kongā

ko 'ení ke tokoni ki hono 'ilo'i 'e he to'u tupú 'a e hisitōlia fakafāmilí mo nau tokoni ki he'enua ngaahi kuí 'aki 'enua fekumi ki honau ngaahi lekōtú. (Vakai ki he fakamatala he peesi 128.)

Na'e tukuange foki 'i he fakataha'anga ko 'ení 'a 'Eletā Kalauta R. M. Kositā mei he Kau Palesitenisi 'o e Kau Fitungofulú. Na'e fokotu'u leva ki he Kau Palesitenisi 'o e Kau Fitungofulú 'a 'Eletā Teti R. Kalisitā (vakai ki hono piokālafí he peesi 128). Na'e tukuange ha Kau Fitungofulu mo ha Kau Fitungofulu Faka'ēlia 'e toko hongofulu mā ua pea foaki ki ha ni'ihī 'a e tu'unga mālōlō fakalāngilangí (vakai ki he peesi 23 ki he ngaahi fokotu'ú mo e tukuangé).

Lolotonga e lea 'a Palesiteni Heneli B. 'Aealingi ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí 'i he fakataha 'o e pongipongi Sāpaté, na'á ne fakamanatu ai ki he kakaí 'a e ui—na'e fai 'i he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli he kongā ki mu'a 'o e ta'u ní—ke kau mai e kāingalotu kotoa pē ki ha 'aho ngāue'ofa lolotonga e 2011 (vakai, Henry B. Eyring, "Ngaahi Faingamālie ke Fai Lelei," *Liahona*, Mē 2011, 22).

Na'e fakafanongo e kāingalotu he funga 'o e māmaní ki he konifelenisi 'i ha lea fakafonua 'e 93. Ki ha fakamatala fekau'aki mo e taimi 'e lava ke ma'u ai e tatau 'o e tohí, lea mo e vitiō 'o e konifelenisi 'i ha ngaahi lea fakafonua kehekehé, vakai ki he lds.org/general-conference/when-conference-materials-will-be-available. ■

Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá: Ko ha Ngāue Fakahisitōlia ma'á e Fefine Siasi 'o e 'Aho ní

Fai 'e Chelsee Niebergall
Ngaahi Makasini 'a e Siasi

Lolotonga e fakataha lahi 'o e Fine'ofá ki he 2011, na'e pehē ai 'e Suli B. Peki, ko e palesiteni lahi 'o e Fine'ofá ko e *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*. Ko e *Hisitōlia mo e Ngāue 'o e Fine'ofá*, ko ha tohi fo'ou ia na'e teuteu 'i 'o fakatatau mo e fakahinohino 'a e Kau Palesitenisi 'Uluakí, 'oku hā ai ha lekooti 'o e tukufakaholo 'o e Fine'ofá pea mo e hou'eiki fafine 'o e Siasi.

Na'á ne pehē, "Te ne fakatahataha 'i mo 'ai ke fenāpasi e feohi fakatokoua fakaemāmani lahí mo e ngaahi tau-mu'a 'o e Fine'ofá pea mo e ngaahi sippinga mo e ngaahi monū'ia 'o e kau ākongá. Ko ha fakamo'oni ia ki he fatongia mahu'inga 'o e kau fafiné 'i he palani 'o e fiefia 'a 'etau Tamaí, pea te ne 'omi ha tu'unga ta'eue'ia 'o e me'a 'oku tau tui ki aí, me'a 'oku tau faí, mo e me'a 'oku tau taukave'í" (peesi 113 'o e makasini ko 'ení).

Na'e pehē 'e Sisitā Peki 'oku 'omi 'e he tohí ha fakava'e ma'á e hou'eiki fafiné 'i he'enua hoko ko e ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuá. Na'á ne pehē, 'i hono ako 'e he kakaí 'a e tohí te nau lava ai 'o 'ilo'i 'a e founga 'oku totonu ke 'aonga ai e Fine'ofá ki he mo'ui 'a e fefine takitaha.

Founga Fa'u 'o e Tohí

Na'e kamata e ngāué 'i hono vahe mai 'e he Kau Palesitenisi 'Uluakí. Na'e vahe 'i 'a Sūsana W. Tena, ko e palesiteni lahi mālōlō 'a e Kau Finemuí, ke ne fa'u e tohí. Na'e vahe kia Sisitā Peki mo hono ongo tokoní, ko Silivia H. 'Ololeti pea mo Papulā Tomisoni ke nau tokanga 'i 'a e ngāué pea ke nau ngāue fakataha mo Sisitā Tena, kau 'ētitā, kau fokotu'utu 'o e tohí pea mo ha ni'ihī

kehe pē ke fakapapau'i 'oku tataki e ngāue 'e he laumālie 'o e fakahaā. Na'e pehē 'e Sisitā Peki, "Kuo te'eki ai ke u kau ki ha ngāue kuo tākiekina lahi pehē 'e he Laumālie, 'o hangē ko 'eni."

Na'e kau he ngāue ko iā 'a hono fili pe ko e fē 'a e 'ū la'i peesi 'e lauife 'o e ngaahi fakamatala fakahisitōlia 'oku totonu ke fakakau 'i he tohí. Na'e vakai'i 'e Sisitā Peki mo hono ongo tokoní pea mo Sisitā Tena 'a e ngaahi miniti mei he ngaahi fuofua fakataha 'a e Kau Fine'ofá 'i Nāvuú pea pehē ki ha ngaahi hisitōlia mo ha ngaahi talanoa kehe fekau'aki mo e Fine'ofá pea mo e hou'eiki fafine 'o e Siasí.

Na'e pehē 'e Sisitā Peki ko hono olá, na'e 'ikai ke ma'u ai ha hohoko fakahisitōlia 'o hangē ko e angamaheni, ka ko ha hisitōlia fakalaumālie 'o ha hou'eiki fafine 'o e Siasí pea mo e Fine'ofá.

Na'e pehē 'e Sisitā Peki 'i he'ene lea he fakataha lahi 'a e Fine'ofá 'i Sepitema 2010, "Oku tau ako hotau hisitōlia he 'oku tokoni ia ke tau liliu. Ko hono mo'oní, 'oku 'ikai fekau'aki e mahu'inga 'o e hisitōlia ia mo hono ngaahi 'ahó, taimí mo e feitu'ú. 'Oku mahu'ingá he 'okú ne ako'i mai e ngaahi tefito'i mo'oní, ngaahi taumu'a mo e sipinga ke tau muimui ki ai mo tau 'ilo'i ai ko hai kitautolu, me'a ke tau faí pea mo tau faaitaha ai 'i hono fakamālohia 'o e ngaahi 'api 'o Saioné pea langa hake 'a e pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmani" ("Ngaahi 'Ofefine 'i hoku Pule'angá: Ko e Hisitōlia mo e Ngāue 'a e Fine'ofá," *Liahona*, Nōv. 2010, 115).

Neongo 'oku 'i ai ha fakahokohoko fakata'u 'i he tohí, ka 'oku 'oatu e ngaahi akonaki 'i he ngaahi vahé 'o fakatatau

ki hono tefitó. 'Oku faka'aonga'i ai ha ngaahi talanoa, ngaahi sipinga mei he folofolá mo e kuonga 'i onopōni, ngaahi lea 'a e kau palōfitá pea mo ha kau taki 'o e Fine'ofá ke ako'i 'aki 'a hono ngaahi pōpoaki mahu'ingá.

Ko e Ivi Tākiekina 'o e Tohí

Na'e pehē 'e Sisitā Peki 'e fakafou 'i he tohí hano ako 'e he kau fafiné ki he founga ke fakahoko 'aki e ngaahi taumu'a 'o e Fine'ofá 'i he'enua mo'uí pea pehē ki he'enua kau ki ha feohi'anga fakatokoua 'o ha kau ākongā tauhi fuakavá.

Na'e fakahā 'e Sisitā Peki 'i hano faka'eke'eke ia 'e he ngaahi makasini 'o e Siasí, "Te nau ako ai ke 'ilo'i e 'uhinga 'o e fakatupulaki e tuí mo e angatonu fakatāutahá, fakamālohia 'o e fāmílí mo e 'apí pea mo e fekumi pea tokoni 'i 'a kinautolu 'oku faingata'a'ia. 'I he vakai ko ia e kau fafiné ki he'enua fakahoko e ngāue 'o e Fine'ofá, 'e lava ke mahino ai kiate kinautolu e founga ne kau atu ai ha kau fafine tu'ukimu'a ki he fakalalakala 'o e Siasí, 'o tatau pē he kuonga mu'á pea mo e ngaahi 'aho kimui ní, pea 'e lava ke nau 'ilo'i ai 'enua taumu'á mo e me'a 'e 'ilo'i 'aki kinautolú."

'Oku tui 'a Sisitā Peki 'e ako e ni'ihi te nau lau e tohí, 'o fakafou 'i he sipinga mo e akonaki ki he founga 'o e fakafanongo ki he Laumālie Mā'oní'oní pea mo e ma'u fakahaā. 'E lava foki ke fakamālohia mo poupuu 'i kinautolu 'i he'enua mo'uí pea mo honau ngaahi 'ahi'ahi mo e faingata'á.

Na'e pehē 'e Sisitā Peki, "Oku lahi e mālohinga 'oku ma'u 'i he tohí—ko ha mālohinga 'e lava ke tau fa'ifa'itaki ki ai. Ko ia 'i he ngaahi 'aho faingata'á, 'ofa te nau tauhi e tohí ko ha tokoni ofi kiate kinautolu pea ke nau to'o hake ia 'o lau ha talanoa pe sipinga te ne fakamālohia kinautolu."

Na'e pehē foki 'e Sisitā Peki 'e a'u e tohí ki he ngaahi 'api 'o e Siasí 'o fakafou 'i he kau fafiné ka na'á ne tui 'e hoko e tohí ko ha ma'u'anga tokoni mahu'inga fakatou'osi ki he hou'eiki tangatá mo fafiné. 'E tokoni ia ke mahino ki he kau finemuí 'a e founga te nau kau atu ai ki ha feohi'anga fakatokoua fakaemāmani lahí pea 'e lava ke faaitaha

ai e husepānití mo e uaifí 'i he'enua ngāue toputapu ko hono tataki honau fāmílí pea mo 'enua tokoni 'i he Siasí.

Hili hono ako e tohí 'e Teili Kuki ko e palesiteni 'o e Siteiki Salakusa 'Tutā Palafú, na'á ne pehē 'e hoko ia ko ha ma'u'anga tokoni mahu'inga ke tokoni 'i hono fakamahino ki he hou'eiki fafine 'o e Siasí mo e hou'eiki tangatá 'a honau ngaahi fatongia ko e kau ākongā 'o Kalaisí. Na'e pehē 'e Palesiteni Kuki, "Okú ke lau mo ke mamata ai ki he founga 'oku fetuiaki mo fehokotaki ai 'a e [Fine'ofá] mo e lakanga fakataula'eikí. Kuó ne tokoni'i au ke u fakatokanga'i e mālohi 'i hoku hoá mo e founga ke toe lelei ange ai 'eku 'ofa mo poupuu kiate iá."

Fekau'aki mo e Tohí

Ko e tohí ko ha ma'u'anga tokoni ia ki he ako fakatāutahá pea mo e faiako 'oku fai 'i 'apí, 'i he Fine'ofá pea mo e ngaahi feitu'ú kehe 'o e Siasí. 'Oku fakafolau atu ia ki he kau pīsopé mo e palesiteni fakakolo te nau ngāue mo e kau palesiteni Fine'ofá ke 'ilo'i e founga 'e hoko ai hono tufaki 'o e tohí ko ha tāpuaki ki he kau fafine 'o e koló mo e uotí.

'Oku 'i ai e 'amanaki 'e lava ke ma'u e 'ū tohí 'i ha lea fakafonua 'e meimei uofulu tupu 'i he faka'osinga 'o Sānuai 2012. Ko e kongā lahi ai kuo 'osi lava 'o ma'u fakahangatonu atu mei he 'Initaneti 'a ia 'e lava ke ma'u ai 'e he kāingalotú ha ngaahi filimi vitiō, ngaahi kupu 'i lea 'oku fekau'aki mo ia pea mo nau lau ai ha ngaahi fokotu'u ki he founga hono faka'aonga'i mo vahevahe atu 'o e ngaahi pōpoaki 'i he tohí. Vakai ki he [lds.org/relief-society/daughters-in-my-kingdom](https://www.lds.org/relief-society/daughters-in-my-kingdom). Lomi'i 'i he **"Additional Languages (PDF)"** 'i loto mālie 'o e peesi **"Related Resources."** 'E 'asi atu ai ha lisi 'o e ngaahi lea fakafonua 'e ala ma'u ai 'i he tafa'aki to'omata'u 'o e peesi hokó. 'E 'i ai pē ha taimi 'e liliu ai e uepisaití ki ha ngaahi lea fakafonua kehekehe.

'Oku 'i ai foki e palani ke 'oatu ha tatau 'o e tohí 'i he lea faka-Pilitāniá, faka-Potukalí mo e faka-Sipeiní 'i he faka'osinga 'o e ta'ú pea 'e lava ke ma'u atu ia mei he Tafa'aki Tufaki'anga Nāunaú pea mo e store.lds.org. ■

Uepisaiti Fo'ou ke Tokoni ki Hono Kamata 'e he To'u Tupu 'a e Hisitolia Fakafamili

Oku fakataumu'a e kongā fo'ou 'o e FamilySearch Youth and Family History 'i he youth.lds.org (lds.org/familyhistoryyouth) ke tokoni ke 'ilo ai 'e he to'u tupu 'a e hisitolia fakafamili pea nau tokoni ai ki he'enua ngaahi ku'i 'i he fekumi ki honau ngaahi lekoti.

'Oku 'i he saiti ni ha ngaahi ma'u'anga tokoni 'e ako'i ai e to'u tupu ki he founa hono kamata faka'aonga'i 'o e FamilySearch. 'Oku ako'i ai ki he to'u tupu ha fanga ki'i founa faingofua 'e nima ke nau fekumi ai ki honau hohoko fakafamili, fa'u ha ngaahi lekooti fakafamili pea mo teuteu'i ha ngaahi hingoa ke 'ave ki he tempale. 'Oku 'i he saiti foki ko 'eni ha ngaahi fakakaukau ki he founa 'e lava ke faka'aonga'i ai 'e he ngaahi kalasi mo e ngaahi kolomu 'a e hisitolia fakafamili ke nau tokoni ai ki he ni'ihī kehē.

'E lava ke ma'u atu he taimi ni 'a e saiti fo'ou ni 'i he lea faka-Pilitaniā, faka-Potukali mo e faka-Sipeini. 'E lava ke ma'u atu 'i he ngaahi lea fakafonua kehē 'i he ngaahi māhina ka hoko māi. ■

Fakaafe'i 'e ha Fe'auhi Tā Valivali ke Tu'ukimu'a e To'u Tupu

Oku hanga 'e he Musiume Hisitolia 'o e Siasī 'o fakaafe'i e to'u tupu ta'u 13 ki he 18 ke nau kau atu ki he fuofua Fe'auhi Tā Valivali Fakavaha'a Pule'anga ma'ā e To'u tupu.

'Oku totonu ke fa'u 'e he kau tā valivali ha ngaahi ngāue 'e fakahaa'i ai 'a e 'uhinga 'o e "tu'u hake pea ulu atu" (vakai T&F 115:4–6).

Kuo pau ke toki fa'u e ngāue faka'ātī kimui ange 'i he 'aho 1 'o Sānuāli 2009. Ko kinautolu 'e kau atu ki aī kuo pau ke nau ta'u 13 'i he'ene a'u ki he 'aho 1 'o Sānuāli 2012, pea 'e lava ke nau fakahū fakahangatonu mai ha ngāue faka'aati 'e taha 'i he 'Initaneti 'o kamata mei he 'aho 2 'o Sānuāli 2012, 'o toki tāpuni 'i he 'aho faka'osi—ko e Falaite, 1 'o Sune 2012. Ko e lahi 'o e fakatātaā kuo pau ke 'oua na'a toe lōloa ange 'i he 'inisi 'e 84 (213 cm) 'i hono fua lōloā. 'Oku talitali lelei foki mo ha fa'ahinga founa tā valivali 'i he mītiā (artistic media) 'i he fe'auhi.

'E 'oatu e fakaikiiki ki he founa hono fakahū māi 'i he tu'asila ko e lds.org/youthartcomp.

Ko e kau ikunā, 'e kole ange ke nau 'omi 'a e fo'i tatau totonu (original) 'o 'enua fakatātaā ki he musiumē ke faka'alī'ali ai mei he 'aho 16 'o Nōvema 2012 ki he 'aho 17 'o Sune 2013. ■

'Eletā Tad R. Callister

'O e Kau Palesitenisi 'o e Kau Fitungofulu

Na'e fakamatala 'a 'Eletā Teti Lisiate Kalisitā, ne toki fokotu'u fo'ou ki he Kau

Palesitenisi 'o e Kau Fitungofulu mo e Kōlomu Hono Ua 'o e Kau Fitungofulu, 'o ne pehē ko e taha ia 'e ngaahi taumu'a 'a e Kau Takī ke a'usia 'a e "tupulaki mo'onī" 'i he Siasī. Na'ā ne pehē, "'Oku 'uhinga ia ke 'ikai ngata pē he toe tokolahi ange 'a e kakai 'oku omi ki he houlotu sākalamēnitī, ka ke kau ai e ma'u 'o e sākalamēnitī, ma'u 'o e ngaahi ouau 'o e Siasī pea mo tauhi 'enua ngaahi fuakavā."

'I he faka'amu 'a 'Eletā Kalisitā ke tokoni ki he kau taki fakalotofonua 'o e Siasī he ngāue ko iā, 'okū ne fakafeta'i ai kuo 'oange 'e he 'Eiki ha ngaahi faingamālie kiate ia ke ne ngāue ai 'i ha ngaahi uiui'i kehekehe. Na'ā ne pehē, "Kuó u a'usia tonu e me'a 'oku a'usia 'e he kakai 'oku ou ngāue fakataha mo iā—'a e kau palesiteni fakasiteiki mo e kau pīsope pea mo e kau palesiteni 'o e kōlomu kau-mātu'ā—pea 'oku ou fakatauange 'e tokoni ia ke u toe ongo'ingofua ange ai 'a 'enua ngaahi fie ma'ū."

Na'e ngāue fakafaifekau taimi kakato 'a 'Eletā Kalisitā 'i he Misiona 'o e Ngaahi Siteiti 'Atalanitiki Hahakē, pea kuó ne hoko ko ha palesiteni 'o e kōlomu kaumātu'ā, palesiteni ngāue fakafaifekau 'i he siteiki, tokoni palesiteni fakasiteiki, pīsope, palesiteni fakasiteiki, fakafofonga fakavahelahi, Fitungofulu Faka'ēlia, palesiteni 'o e Misiona Kānata Tolonitō Hahakē (2005–08), pea na'ā ne lolotonga hoko ko e Palesiteni 'o e 'Ēlia Pasifikī he taimi na'e uiui'i ai ia ki he Kau Palesitenisi 'o e Kau Fitungofulu.

Na'e fā'ele'i 'a 'Eletā Kalisitā kia Liiti mo Nōlini Kalisitā 'i Tisema 1945, 'i Keleniteili, Kalefōnia, USA, pea na'e ma'u hono mata'itohi fakatauhitohi mei he 'Univēsiiti Pilikihami 'Iongī 'i he 1968. Na'ā ne 'osi mei he 'apiako laó 'i he 'Univēsiiti Kalefōnia Losi 'Eniselesi 'i he 1971. 'I he 1972 na'e ma'u ai hono mata'itohi MA 'i he Laó (LLM) 'i he tafa'aki ki he lao 'o e tukuhaū mei he 'Univēsiiti Niu 'Iokē. Na'ā ne ngāue fakalao mei he 1972 ki he 2005 pea kuó ne fa'u ha ngaahi tohi fekau'aki mo e Fakalelei pea mo e Hē mei he Mo'onī pea mo Hono Toe Fakafoki mai 'o e Ongoongolelei.

Na'ā ne mali mo Kefilini Lu'isa Sapoliti 'i Tisema 1968 'i he Temipale Losi 'Eniselesi Kalefōniā. 'Oku 'i ai 'ena fānuu 'e toko ono.

Kuo 'ilo'i 'e 'Eletā Kalisitā e kau mai e to'ukupu 'o e 'Eiki ki he'ene mo'uī. "'Oku hulu fau e 'ofa 'a e Fakamo'uī pea 'oku ou tui 'okū Ne tatali mai mo 'etau Tamai Hēvanī ke tāpuaki'i kitautolu 'i he kihī'i lelei kotoa pē 'oku tau faī, he ko Hona natulā ia." ■

FATAAI E MATHEW REIER

Ko e Tempale Seni Salavatoa 'Ela Salavatoá

Na'e fakatapu e tempale faká'ofá ko 'eni i 'Ela Salavatoá i he 'aho 21 'o 'Aokosi 2011, pea ko e tempale fakamuimui taha ia hono 135 ke faká'onga'i i he funga 'o e māmani. Na'e me'a 'a Palesiteni Hauati W. Hamitā (1907–95) i he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 1994 'o fekau 'aki mo e tempalé 'o pehē, "Tau hoko mu'a ko ha kakai 'oku fa'a'alu mā'u pē ki he tempalé. Mou 'alu mu'a ki he tempalé he taimi kotoa pē 'oku mou fa'ingamālie ai. Mou tauhi ha fakatātā 'o e tempalé i homou 'āpī 'e lava ke mamata ki ai ho'omou fānau" ("Ko e Ngaahi Tala 'o'fa 'Oku Lahi 'Aupito mo Mahu'inga,' Liabona, Sānuali 1995, 8).

Naé pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni lolotonga e fakataha faka'osi 'o e Konifelenisi Lahi Fakavaeuata'u Hono 181, "Oku ou fakamo'oni kiate kimoutolu 'oku mo'oni e ngāué ni, 'oku mo'ui hotau Fakamo'ui pea 'okú Ne tataki mo fakahinohino'i Hono Siasí 'i he funga 'o e māmaní. Te u tatau atu 'aki 'éku fakamo'oni 'oku mo'ui 'a e 'Otua ko 'etau Tamai Ta'engatá pea 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu. Ko la 'etau Tamai pea 'okú Ne tokanga mo'oni mo fakatāutaha mai. 'Ofa ke tau 'ilo'i pea mahino 'okú Ne fie ofi mai kiate kitautolu, 'okú Ne fie tokoni mai mo Ne 'ofeina kitautolu pea pehē ki he me'a 'okú Ne fai mo fie fakahoko ma'atautolú."